

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

SAYI 43

ISSUE 43

Haziran 2022

Haziran 2022

ISSN: 0378-2891

eISSN: 2687-4296

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

ISSN: 0378-2891

eISSN: 2687-4296

SAYI / ISSUE 43

**Haziran / June
2022**

ANKARA

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

Fakülte Adına Sahibi
Owner on behalf of the faculty
Prof. Dr. Levent Kayapınar
Dekan / *Dean*

Baş Editör ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Editor-in-Chief
Prof. Dr. Ayla Sevim Erol

Yardımcı Editör
Co-editor
Hakan Mutlu

Mizanpaj, Yayın ve Dil Editörü
Layout and Copyeditor
Hakan Mutlu

Yayın Kurulu Sekreteryası
Secretarial
Sibel Önal

Ankara Üniversitesi Editörler Kurulu
Ankara University Editorial Board

Ayla Sevim Erol
Başak Koca Özer
İsmail Özer
Mehmet Sağır
Timur Gültekin
Ceren Aksoy Sugiyama
Halil Çağlar Enneli
Meryem Bulut
Yeşim Doğan

Bilimsel Danışma Kurulu
Scientific Advisory Board

Bu kısım her sayıda güncellenmektedir. Erişim için:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/antropolojidergisi/page/11187>

This section is updated with each issue. To access:

<https://dergipark.org.tr/en/pub/antropolojidergisi/page/11187>

Yazışma Adresi ve Yayın İdare Merkezi
Editorial Correspondance Address

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü, 06100
Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: +90 312 310 32 80 / 1152 – 1159
E-posta / E-mail: antropoloji@ankara.edu.tr

Yayıncı
Publisher

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü
<http://antropoloji.humanity.ankara.edu.tr>

Ankara University
Faculty of Humanities (DTCF), Department of Anthropology
Atatürk Bulvarı 45, 06100
Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90 312 310 32 80 / 1152

E-posta / E-mail: antropoloji@ankara.edu.tr

Yayımlanma Tarihi / *Date of Publication*: 30 Haziran / June 2022

Bu sayının hakemleri
Reviewers in this issue

Ahmet İhsan Aytek (Burdur Mehmet Akif Ersoy)
Asuman Çırak (Hitit)
Çağdaş Demren (Sivas Cumhuriyet)
Cansev Meşe (Van Yüzcüncü Yıl)
Ceren Aksoy Sugiyama (Ankara)
Deren Çeker (KKTC Sağlık Bakanlığı /Northern Cyprus Ministry of Health)
Derya Atamtürk Duyar (İstanbul)
Feza Tansuğ (Bağımsız / Independent)
Halil Çağlar Enneli (Ankara)
İsa Kalaycı (Hatay Mustafa Kemal)
Kadriye Şahin (Hatay Mustafa Kemal)
Kübra Zeynep Sanaslan (Bağımsız / Independent)
Mehmet Cüneyt Birkök (Sakarya)
Melike Kaplan (Ankara)
Meryem Bulut (Ankara)
Nergis Cantürk (Ankara)
Özlem Doğuş Varlı (Bursa Uludağ)
Öznur Gülhan (Ankara)
Pınar Gözlük Kırmızıoğlu (Sivas Cumhuriyet)
Şebnem Pala Güzel (Başkent)
Seda Karaöz Arıhan (Van Yüzcüncü Yıl)
Sefer Yetkin Işık (Bartın)
Semra Özlem Dişli (Mardin Artuklu)
Serdar Mayda (Ege)
Serpil Eroğlu Çelebi (Hacettepe)
Timur Gültekin (Ankara)
Urungu Akgül (Dokuz Eylül)
Vedat Onar (İstanbul Cerrahpaşa)
Vefa Taşdelen (Yıldız Teknik)
Yeşim Doğan (Ankara)

Dergi adı – Kısa adı

Antropoloji – Antropol.

Dergi hakkında

Antropoloji (bilinen adı ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi), bölümümüzün kurucusu Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu editörlüğünde 1963 yılında Türkiye’de yayımlanmaya başlanan ilk ve tek, hakemli Antropoloji alanı dergisidir. Antropoloji, Türkiye’de yalnızca antropolojik bilimlere özgü tek dergi olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir.

ISSN/eISSN

0378-2891 / 2687-4296

Derginin amacı

Antropoloji, Türkiye’de Antropoloji ve ilgili bilimler üzerine çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve öğrencilerin Türkçe ve İngilizce yayın yapabilmesini sağlamak, ayrıca bu alanda nitelikli akademik yayınların, başta Türkçe olmak üzere, toplumsal ve bilimsel gelişime katkı sağlaması için bir ortam sunmak amacını gütmektedir.

Dergideki yayın çeşitliliği

Dergi, antropoloji ile ilgili tüm bilim dallarından özgün araştırma ve değerlendirme makalelerini, vaka raporlarını, çevirileri, kitap incelemelerini, bilimsel faaliyet değerlendirmelerini, biyografileri ve gerekli duyuruları kabul etmektedir.

Derginin kapsamı ve kitlesi

Dergi, paleoantropoloji, fizikî antropoloji, sosyal/kültürel antropoloji ve adli antropoloji ana başlıkları altında çok geniş kapsamda konuları içeren makaleler kabul etmektedir.

- **Paleoantropoloji:** İnsan paleontolojisi, biyoarkeoloji, hominin filojenisi, taş alet kültürleri, antik DNA ve paleogenetik çalışmaları, paleontoloji/sistematik paleontoloji, paleodemografi, iskelet biyolojisi, osteoloji, insan iskeletlerindeki epigenetik karakterler, paleopatoloji, tafonomi, paleodontoloji, geometrik morfometri...
- **Fiziki antropoloji:** İnsanda büyüme gelişme, ergonomi, spor antropolojisi, gerontoloji, antropometri, somatometri, insanda biyolojik çeşitlilik, ekoloji, vücut kompozisyonu...
- **Sosyal/kültürel antropoloji:** Din antropolojisi, siyasal antropoloji, sanat antropolojisi, medikal antropoloji, beden antropolojisi, felsefi antropoloji, toplumsal cinsiyet, akrabalık ve sosyal organizasyon, kimlik/etnisite, etnografik çalışmalar...
- **Adli antropoloji:** Adli antropoloji, adli kimliklendirme, yeniden yüzlendirme, adli tafonomi...

Yazarlar bu konu başlıkları haricinde alanla ilgili olduğu hâlde listelenmemiş konulara dair çalışmalarını yollamak konusunda da özgürdürler.

Dizinleme

[ULAKBİM TR Dizin \(Fen Bilimleri / Sosyal ve Beşeri Bilimler\)](#)

[EBSCO Academic Search Complete](#)

[Sosyal Bilimler Atf Dizini \(SOBIAD\)](#)

[Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#)

Yayın türü ve aralığı

Antropoloji yerel, süreli, hakemli ve akademik bir dergidir. Birincisi Haziran’da, ikincisi Aralık’ta olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayımlanır. Makale alımları, ilgili sayının yayımından bir buçuk ay önce kapanır (15 Nisan ve 15 Ekim). Belirtilen bu sürelerden sonra gönderilen makaleler, sıklıkla bir sonraki sayı için değerlendirmeye sokulur. Hakem değerlendirme ve editöryal süreci tamamlanarak yayına kabul edilen makaleler, Haziran veya Aralık sayılarının tamamının yayımlanması beklenmeden “Erken Görünüm” şekliyle yayımlanabilir, bahsi geçen aylarda sayının tamamının yayımlanması ardından ise yayının süreci kesin olarak tamamlanır.

Değerlendirme süreci

Antropoloji çift kör hakemli bir değerlendirme politikası izlemektedir. Dergiye yollanan çalışmaların yayımlanıp yayımlanmayacağına, editörlerin belirlediği en az iki kör hakemin değerlendirmelerine göre karar verilir. Hakemlerden biri, çalışmanın dergide yayımlanmasının uygun olmadığı yönünde bir fikir belirtir, diğeri ise yayımlanabileceğine dair bir değerlendirme yaparsa, çalışma en az bir başka hakeme daha gönderilir ve o hakem(ler)in vereceği cevaba göre son karar belirlenir. Kısacası, bir makalenin dergide yayımlanabilmesi için en az iki hakemden, düzeltmeli veya değil, olumlu bir değerlendirme alması gerekmektedir.

Dergi yönetimi, dergiye yollanan her çalışmanın yayımlanacağı garantisini vermemektedir. Bilimsel etiğe aykırı yazılar ve/veya derginin odak ve kapsamına girmeyen çalışmalar, hakemlere gönderilmeden önce editörler tarafından da reddedilebilirler. Alan editörü ve hakemlerin kabul ettiği bir makale de aynı şekilde baş editörün gerekçeli kararına göre yayımlanmaya da bilir.

Açık erişim, telif, lisanslama ve yeniden kullanım politikası

Antropoloji, DergiPark platformunda [Budapeşte Açık Erişim Girişimi](#)’ne uygun şekilde yayımlanan açık erişimli ve ücretsiz bir dergidir; yazar(lar)dan hiçbir şekilde, şekli ve miktarı ne olursa olsun, makale gönderme veya işleme ücreti ve benzeri başka bir ücret talep etmez. Yayımlanan içeriklerin tamamı, sadece akademik kurum ve kuruluşların erişimine değil, internet erişimi olan herkesin kullanımına açıktır. Açık erişim politikasıyla, yayımlanan makale ve çalışmaların, bilimin ve bilimsel yöntemin geliştirilmesine katkı sağlaması amaçlanmakta, bilimsel bilgiye herkesin kolayca ve bir ücret ödmeden ulaşabilmesi hedeflenmektedir.

Antropoloji’de yayımlanan makaleler ve diğer yazıların tümünün yayın hakkı [Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı \(CC BY-NC 4.0\)](#) altında lisanslanmıştır. Yani yayımlanan makale ve diğer muhtelif yazılar, başka yayınlarda ancak uygun referans gösterilerek, lisansa bağlantı sağlanarak, değişiklik yapıldıysa belirtilerek ve ticari amaç gütmeyerek kullanılabilirler. Kısaca yazar(lar) veya okuyucu(lar) herhangi bir maddi çıkar gözetmeksizin, Antropoloji’deki yayınları basılı ve/veya elektronik olarak çoğaltmakta ve/veya yaymakta özgürdürler. Bu durum yine de lisans sahibi olarak Antropoloji’nin sizi ve çalışmanızı onaylayacağı anlamına gelmek zorunda değildir.

Yasal sorumluluk politikası

Antropoloji’de yayımlanan makalelerin, her türlü muhtelif yazının ve görsellerin içeriği ve bundan doğabilecek olan hukukî sorumluluk(lar) yazarların kendilerine aittir. Herhangi bir fikri hak/telif hakkı ihlali sonucu üçüncü kişi ve/veya kişilerle istenilebilecek hak talebi ve/veya hukukî işlemlerde, Ankara Üniversitesi’nin ve/veya Antropoloji adına görev yapan kişilerin hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu gibi durumlarda akademik, bilimsel, etik ve hukukî tüm sorumluluk yazara veya yazarlara aittir. Yazılar tarafından beyan edilen görüşler ve/veya fikirler editörlerin ve/veya yayıncılarınla bağdaşmak durumunda değildir.

Arşivleme

Antropoloji’ye gönderilen makale ve benzeri muhtelif yazılar ile bunlara ait yardımcı bilgi ve belgeler, dergi yönetimi gözetiminde arşivlenmek üzere süresiz olarak tutulmaktadır.

Derginin 2013 öncesi sayılarına şimdilik [Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi](#)’nden, 2013 sonrası sayılarına ise [DergiPark’taki sayfası](#)ndan ulaşılabilir.

İntihâl

Antropoloji, değerlendirilmek için yapılmış gönderileri [iThenticate®](#) yazılımı ile değerlendirmeye almaktadır. Bir gönderinin hakemlere yollanabilmesi için izin verilen en yüksek benzerlik oranı, alıntı ve kaynakça hariç, %20’dir. Bu değerden yüksek bir benzerliğe sahip gönderilerin değerlendirilme süreci iptal edilecektir. Gönderilmiş bir çalışmanın benzerlik oranı %20’nin altında çıkmasına rağmen akademik yöntem ve etiğe aykırı olduğu anlaşılır ise, çalışma kaynak gösteriminde tutarsızlık, amaçlı yanlışlık ya da sahtecilik gösteriyorsa benzerlik oranına bakılmaksızın reddedilir veya yeniden yazılması istenebilir.

Etik

Dergiye gönderilecek bilimsel yazılarda, [ICMJE](#) (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile [COPE](#) (Committee on Publication Ethics) standartları dikkate alınmalıdır.

Antropoloji - Antropol.

0378-2891 (Basılı)

2687-4296 (Elektronik)

<http://antropolojidergisi.ankara.edu.tr>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/antropolojidergisi>

Gönderim

Üyelikler

Antropoloji'ye yapılacak gönderimler, derginin [DergiPark platformundaki sayfası](#) aracılığıyla, "Makale Gönder" kısmından yapılmaktadır. E-posta yolu ile yollanan gönderiler dikkate alınmayacaktır. DergiPark'ta kullanıcı kaydı olmayan sorumlu yazarların, ve tercihen tüm yazarların, kendilerine ücretsiz bir hesap açmaları gerekmektedir.

Yazarlıklar

Gönderi işlemine geçildiğinde, sistem tarafından istenilen makale üst verilerinin girilmesinin ardından birden fazla yazarlı gönderiler için yazarların eklenmesi gerekecektir. Gönderi yapılan çalışmanın tüm yazarlarının ORCID numaralarının olması zorunludur. ORCID numarası olmayan araştırmacıların kendilerine [ilgili sayfadan](#) ücretsiz bir numara almaları gerekmektedir.

Dosyalar ve ek bilgiler

"Dosyalar" aşamasında gönderi yapacak sorumlu yazara dergi bilgilerinin bulunduğu bir bilgi paketi ve telif hakkı formu sunulmaktadır. Sorumlu yazarın telif formunu doldurup imzalaması ve çalışmasının tam metni ile birlikte sisteme yüklemesi gerekmektedir. Telif formu olmadan makale yollama işlemi gerçekleşmez. Yazarlar gönderecekleri çalışmalarına ait görsel malzeme, veri seti tabloları gibi ek dosyaları da bu aşamada ekleyebilirler.

Varsa ek bilgilerin de doldurulması ardından "Gönderi Önizleme" bölümünde yapılacak son kontrolün ardından, varsa yazarın editöre iletmek istediği notları ile birlikte gönderim işlemi tamamlanabilir.

Önemli noktalar

- Gönderilerin tam metinleri sisteme tercihen .docx uzantılı metin dosyaları olarak yüklenmelidir. Metin dosyasının içeriği şablon kullanılmadan normal bir şekilde oluşturulmuş olmalı, herhangi bir özel formatlama kullanılmamalıdır. Gönderi dosyalarında Times New Roman, Arial, Calibri gibi jenerik yazı tipleri kullanılmalıdır.
- Yazarlar dergiye gönderim yaptıklarında, ilgili çalışmalarının daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olduğunu, hâlihazırda aynı anda başka bir dergiye veya dergilere yayımlanmak veya değerlendirilmek üzere gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

Sınırlamalar ve genel gönderi kuralları

- Antropoloji genel yayın formatı olarak APA 7'yi kullanmaktadır.
- Araştırma ve değerlendirme makalelerinde kelime sayısı, dipnotlar ve kaynakça dâhil olmak üzere 10000'i geçmemelidir.
- Kitap incelemeleri ve bilimsel toplantı değerlendirmeleri için kelime sayısı toplam 7000'i geçmemelidir.
- Araştırma makalelerinde başlık sistemi şu şekildedir: Giriş, Gereç ve Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuç. Yazar(lar) uygun gördükleri şekillerde alt başlıklar eklemekte özgürdür; ancak başlıklara numara verilmemelidir.
- Değerlendirme makalelerinde başlıklar yazar(lar)ın uygun gördüğü şekilde uyarlanabilir; ancak Giriş ve Sonuç başlıkları bulunmak zorundadır.
- Yazar(lar) istediği takdirde yazılarının sonuna, kaynakçalarından önce Teşekkür başlığı ekleyebilirler.
- Çeviri makaleler için çevirmenler, yapacakları çevirinin fikri hak işlemleri için yapmaları gereken yazışmalardan kendileri sorumludurlar. Çevirmenler, yaptıkları çevirinin asıl dilinde yetkin olduklarını kanıtlamak ve aldıkları resmî izinleri de sisteme ek dosya olarak yüklemek kaydıyla yazılarını gönderebilirler.
- Öz/Abstract 250'şer kelimeyi geçmemeli ve anahtar kelimelerin sayısı en az üç, fazla yedi olmalıdır. Her makalede Türkçe ve İngilizce Öz/Abstract ile her iki dilde makale ismi olmalıdır.
- Paragraf girişleri "Boşluk" tuşu ile değil, "Tab" tuşu ile yapılmalıdır.

Görsel ve tablo kullanımı

- Makale içinde kullanılan resim/grafik/şekil gibi görsellere metin içinde atıfta bulunulmalı ve görsellerin başklandırma ve açıklamaları görsellerin altında yer almalıdır.
- Çalışmada kullanılan her türlü görsel öncelikle tam metin içinde yer almalı, ancak gönderi yayına kabul edilirse değerlendirme süreci bitip yayın aşamasına gelindiğinde dijital yayıncılığa uygun kalite ve büyüklükte, tercihen 300 DPI çözünürlükte ve .tif formatında sisteme ek dosya olarak yüklenmelidir. Sistemin izin vermeyeceği boyutta olan görsel dosyalar için antropoloji@ankara.edu.tr adresine bulut paylaşımı yapılabilir.
- Yazarlar makale içerisinde kendi üretimleri olmayan görsel malzemeyi kullandıkları takdirde görselin kaynağını belirtmekle ve varsa yayın hakkını elinde tutanlardan izin almakla yükümlüdürler.
- Metin içerisinde kullanılan tablolara metin içinde atıfta bulunulmalı ve tabloların başklandırma ve açıklamaları tabloların üstünde yer almalıdır.

- Tablolar hazırlanırken tablo için tablo kullanımından kaçınılmalı, özel bir formatlama kullanılmamalıdır. Tablolara ait dipnotlar varsa sayfanın altına değil, tablonun altına konulmalıdır.

Dergi formatı, alıntılar, dipnotlar ve kaynak gösterme

- Yazar(lar), gönderimlerdeki metin içi ve metin sonu kaynakçaları ile gönderinin genelini APA 7 formatına göre düzenlemekle yükümlüdürler.
- Gönderimlerde diğer kaynaklardan yapılacak doğrudan alıntılar 40 kelimedenden kısa ise çift tırnak içinde "....." biçiminde, kaynağı ve doğrudan alıntının sayfa numarası ile birlikte verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan alıntılar sağ ve soldan bir sekme içeride olacak şekilde ve tırnak işaretleri olmaksızın yazılmalıdır. Alıntı yapılan metinde aralarda bazı cümleler atlıyorsa atlanan yer [...] şeklinde belirtilmelidir ve doğrudan alıntının asıl kaynaktaki sayfa numarası belirtilmelidir.
- Dipnotlar yalnızca ana metin içerisinde yer alması uygun görülmeyen ve metnin akışını bozabilecek notlar için kullanılmalı ve 10 punto ile yazılmalıdır. Gereksiz dipnot kullanımından kaçınılmalıdır.
- Metin içerisinde ve dipnotlarda kullanılan kaynakların hepsi kaynakçada yer almak zorundadır. Aynı şekilde kaynakçada verilen kaynaklara ise metin içinde (dipnotlar dâhil) atıf verilmek zorundadır.
- Birincil gönderi dili Türkçe olan çalışmaların hem metin içi hem de metin sonu kaynaklarında "&" ve "et al.," ibareleri olmamalı, bunların yerine "ve", çalışma üç veya üçten fazla yazarlıysa "vd.," ibareleri kullanılmalıdır; "ve arkadaşları," ifadesi yerine de "vd.," kullanımı özendirilmektedir.
- Digital Object Identifier (DOI) numarası mevcut kaynakların DOI numaralarının metin sonu kaynakçasında <https://doi.org/10.XXXX/XXXX> şeklinde verilmesi gerekmektedir.

Antropolojik ölçümler

Gereç ve yöntem başlığında kullanılan antropolojik ölçümler (antropoetrik, osteometrik vs.) özgün yöntemler değilse, ölçümlerin asıl tanımlarının olduğu kaynaklara her ölçüm için atıf yapılmalıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı bildirimleri

Antropoloji yayınlarında sıklıkla kullanılan Uluslararası Kazı, Araştırma ve Antropometri Sempozyumu bünyesinde yayımlanan [sonuç toplantıları bildiri kitapları](#)na yapılan atıflarda, atıf yapılan yayının bulunduğu kitabın URL'si, kaynakça kısmında verilmelidir.

Ayrıca basılan bildiri kitaplarının basım tarihleri ile bildirimlerin sunulduğu toplantıların yapıldığı tarihlerinin arasında genelde iki senelik bir fark bulunduğundan, kaynak gösterilirken toplantı tarihinin değil, atıf yapılan kitabın basım tarihinin dikkate alınması gerekmektedir.

Kazılar ve kazılardan çıkan malzemeler

Antropoloji'ye gönderilen çalışmaların gereçleri arasında arkeolojik, antropolojik veya paleontolojik kazılardan elde edilen ve eser kabul edilebilecek buluntular varsa, bu buluntularla ilgili çalışma/yayın yapma iznine dair yazılı veya yazısız beyanların, gönderiyi yapan sorumlu yazarda mevcut olduğu varsayılr. Bu konuda doğabilecek anlaşmazlıklarda Antropoloji Editörlüğü sorumluluk kabul etmez.

Kaynakça biçimi

Antropoloji, American Psychological Association (APA) atf sisteminin yedinci versiyonunu kullanmaktadır. Kaynakça hazırlanırken emin olunamayan durumlarda APA 7 rehberinden yararlanılabilir.

Metin içi atf örnekleri

Tek yazarlı makale ve kitap: (Steelman, 1986), (Steelman, 1986, s. 122), Steelman'a (1986) göre...

İki yazarlı makale ve kitap: (Tolunay ve Akyol, 2006), (Tolunay ve Akyol, 2006, s. 119), Tolunay ve Akyol'a (2006) göre...

Çok yazarlı makale ve kitap: (Fredriks vd., 2005), (Fredriks vd., 2005, s. 497), Fredriks ve ekibine (2005) göre...

Yazar adı kurum ise: [Türk Tarih Kurumu (TTK), 2000], aynı kaynak tekrar geçtiğinde (TTK, 2000)

Yazar adı yok ise: (Eserin kısa adı, 1928)

Tarih yok ise: (Shanjiabatti, b.t.), (Shanjiabatti, b.t., s. 69) – bt: bilinmeyen tarih

Arıld atf yapılan kaynaklarda sıralama alfabetik değil, kaynakların yıllarına göre artan şekilde yapılır: (Poulantzas, 1979; İnalçık, 1985; Mardin, 1989; Özbek, 2018)

Kaynakça örnekleri

Dergide makale

Bakker, P. (2012). Romani genetic linguistics and genetics: Results, prospects and problems. *Romani Studies*, 22(2), 113-140. <https://doi.org/10.3828/rs.2012.6>

20'den fazla yazarı olan makalelerde ilk 19 yazar ile son yazar belirtilir ve arasına üç nokta (...) konulur: Leung, W., Shaffer, C. D., Reed, L. K., Smith, S. T., Barshop, W., Dirkes, W., Dothager, M., Lee, P., Wong, J., Xiong, D., Yuan, H., Bedard, J. E. J., Machone, J. F., Patterson, S. D., Price, A. L., Turner, B. A., Robic, S., Luippold, E. K., McCartha, S. R., ... Elgin, S. C. R. (2015). *Drosophila* muller F elements maintain a distinct set of genomic properties over 40 million years of evolution. *G3: Genes, Genomes, Genetics*, 5(5), 719-740. <https://doi.org/10.1534/g3.114.015966>

Kitap

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Malina, R. M., ve Bourchard, C. (1991). *Growth, maturation, and physical activity*. Human Kinetics Publishers, Inc.

Çeviri kitap

Sokal, A. ve Brichmont, J. (2002). *Son moda saçmalar: Postmodern aydınların bilimi költüye kullanmaları*, M. Baydur ve O. Onaran (Çev). İletişim Yayınları. (Eserin asıl baskısı 1997).

Editörlü kitap

Özbaş, C., Terzioğlu, A., ve Yasin, Y. (Ed.) (2011). *Neoliberalizm ve mahremiyet*. Metis Yayınları.

Tek editörlü kitaptan makale

Cengizkan, A. (2009). Cumhuriyet dönemi kamusal mekânları için bir çalışma programı. G. A. Sargın (Ed.) içinde, *Ankara'nın kamusal yüzleri: Başkent üzerine mekân-politik tezler* (s. 215-245). İletişim Yayınları.

Çok editörlü kitapta makale

Myers, F. (2006). Primitivism, anthropology and the category of 'primitive'. C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands ve P. Spyer (Ed.) içinde, *Handbook of material culture* (s. 267-285). Sage Publications.

Aynı yazar(lar)ın birden fazla eseri

Kronolojik olarak eski olan eser önce yazılır:

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Ingold, T. (2011). *Being alive*. Routledge.

Aynı yazar(lar)ın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eseri

Yayımlanan ilk eser, yayın yılının sonuna sırayla harf eklenerek yazılır:

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001a). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. I. Supernumerary ossicle variations. *Journal of Anatomy*, 198(6), 689-706. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860689.x>

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001b). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. II. Hypostotic variations. *Journal of Anatomy* 198(6), 707-725. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860707.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001c). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. III. Hyperostotic variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 251-272. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19930251.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001d). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. IV. Vessel and nerve Related variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 273-287. <https://doi.org/10.1046/j.1469-7580.2001.19930273.x>

Ansiklopedi/Sözlük maddesi

Pietrusewsky, M. (2014). Biological distance in bioarchaeology and human osteology. C. Smith (Ed.) içinde, *Encyclopedia of global archaeology*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_146

Tez

Ersoy, A. (1994). *Paşalar (Bursa-MKP) hominoidlerinin fonksiyonel morfolojisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Çevrimiçi haber makalesi

Yılmaz, Y. M. (9 Ocak 2006). Antalya'nın bir simgesi zaten var! *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/antalya-nin-bir-simgesi-zaten-var-3759391>

Rapor/Rehber

T.C. Adalet Bakanlığı. (2019). *Adli İstatistikler 2018*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. <http://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1982019170455istatistik2018.pdf>

Film/Video:

Herzog, W. (Yönetmen) (1942). *Cave of forgotten dreams* [DVD]. IFC Independent Film.

Name of the journal – Short name

Antropoloji – Antropol.

About the journal

Antropoloji (also known as Ankara University Faculty of Letters Anthropology Journal) is the first and only peer-reviewed journal for the general anthropological field in Turkey, firstly published in 1963 under the editorial of the founder of our department Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu. The journal still keeps its peculiarity of being the sole purely anthropological journal in Turkey.

ISSN / eISSN

0378-2891 / 2687-4296

Aim of the journal

Antropoloji aims to provide a Turkish and English publication platform in Turkey for academics, researchers and students to publish on anthropology and all its related disciplines. Furthermore, the journal aims to provide a means of quality publication for the social and scientific development, especially in Turkish language.

Publication types

The journal accepts original research papers, review articles, case reports, translations, book reviews, scientific event reviews, biographies and various announcements.

Scope and readership of the Journal

Antropoloji accepts articles within an extensive scope, mainly from paleoanthropology, physical anthropology, social/cultural anthropology and forensic anthropology.

- **Paleoanthropology:** Human paleontology, hominin phylogeny, paleolithic cultures, ancient DNA, paleogenetics, paleontology/systematic paleontology, paleodemography, skeletal biology, osteology, epigenetic characters on human skeleton, paleodontology, cultural history of Anatolia...
- **Physical anthropology:** Human growth and development, ergonomics, anthropology of sport, gerontology, anthropometry, body composition...
- **Social/cultural anthropology:** Anthropology of religion, political anthropology, medical anthropology, anthropology of body, philosophical anthropology, gender studies, kinship and social organization, identity/ethnicity, ethnographic studies...
- **Forensic anthropology:** Forensic anthropology, forensic identification, facial reconstruction, forensic taphonomy etc.

Authors can also send their manuscripts about the key topics that are not listed above.

Indexing

[ULAKBİM TR Index \(Life Sciences, Social Sciences and Humanities Database\)](#)

[EBSCO Academic Search Complete](#)

[Turkish Social Sciences Index \(SOBIAD\)](#)

[Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#)

Publication features and range

Antropoloji is a local, periodical and a double-blind-peer-reviewed academic journal. It is published biannually, first being in June and the second in December. The submissions are closed before 1.5 months prior the publication (April 15 and October 15). The submissions after these dates are often considered for the next issue. The manuscripts that completed their peer review and editorial phases are published online as “Early View” before the full June or December issues are published completely.

Reviewing process

Antropoloji follows a double-blind peer-review policy. At least two blind peers selected by the editor(s) decide whether the submitted manuscripts are publishable. If one of the reviewers reject the submission and deems the manuscript unpublishable while the other thinks the contrary, at least one other blind reviewer will be assigned and the final decision is made according to their call. Shortly, in order to be accepted for publication, at least two reviewers should accept a manuscript, whether with or without revisions.

The editorial does not guarantee publication to all the submitted manuscripts. Unethical works or research out-of-scope of the journal can be rejected even before sending to reviewers. Likewise, submissions can be rejected by the editor-in-chief even though the other editors or reviewers accepted them.

Open access, copyright, licensing and reuse policy

Antropoloji is an open access and a free of charge academic journal published in accordance with the [Budapest Open Access Initiative](#). The journal requests article

submission or processing charges under no circumstances. All the published contents are open not only to academic institutions, but to everyone who has access to the internet. With open access policy, we aim to contribute to science and the scientific methods by our published research and to help people to be able to reach scientific information without getting stuck behind a pay-wall.

Accordingly, all the published contents in Antropoloji are licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License \(CC BY-NC 4.0\)](#). That means the published contents can be used elsewhere by giving appropriate credits, references and a link to the license. Users should also indicate if any changes to the original work have been made. Moreover, users cannot use the original and/or derived material for any commercial purposes. Briefly, the author(s) and reader(s) can reproduce and/or spread the published and/or electronic content in Antropoloji, without any commercial purposes. Nevertheless, this does not necessarily mean that Antropoloji will endorse you or your work as the licensor.

Policy for legal responsibility

The complete legal responsibility that may arise from the submissions to the journal and their contents belong solely to the authors. Anything demanded from the third parties in case of any violation of copyrights will not oblige Ankara University and/or the editorial of Antropoloji to take any responsibility. In such cases, all the academic, scientific, ethical and legal responsibility belong to the author or and/or authors. The published articles and/or ideas does not necessarily have to reflect the perspective of Antropoloji and its staff.

Archiving

The manuscripts and other various submissions and related information/documents sent to Antropoloji are kept indefinitely by the editorial for archiving reasons.

While pre 2013 issues are found in [Ankara University Academic Archive System](#) at the moment, post 2013 issues can be reached at [DergiPark page](#) of the journal.

Plagiarism

Antropoloji evaluates the manuscripts sent to be peer-reviewed with [iThenticate®](#) software. In order for the manuscripts to be even peer-reviewed, the upper limit of similarity index is 20% excluding quotes and bibliography. The review process of manuscripts having more than this rate will be declined. Furthermore, if a submission appears to be under 20% threshold but is came out to be against the academic methods and ethics or includes conflicts in referencing, intended falsity or forgery, it will get declined directly regardless of its similarity index.

Ethics

The author(s) need(s) to mind the [ICMJE](#) (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and [COPE](#) (Committee on Publication Ethics) standards.

Antropoloji - Antropol.

0378-2891 (Print)

2687-4296 (Electronic)

<http://antropolojidergisi.ankara.edu.tr/en>

<https://dergipark.org.tr/en/pub/antropolojidergisi>

Submission

Registration

The submissions to Antropoloji are made through the “Submit Article” tab from the [DergiPark page](#) of the journal. The submissions made with e-mails will not be considered. The corresponding authors, preferably all authors, need to create a free DergiPark account if they do not have one.

Authorships

In the submission process, after the basic manuscript information is added, authors should be specified if the submission has more than one author. All the authors must have a registered ORCID number. If not, they must create a free account and get their unique numbers.

Files and additional information

In the “Files” step, the corresponding author (CA) is presented with an Author Information Pack and a Copyright Form. The CA needs to fill the form and upload it along with the full manuscript file. Without the Copyright Form, the submission process will not continue. The authors can upload materials, datasets and other related files in this step.

After the additional information, if available, is added, the submission process can be completed with the author’s optional notes to the editor in the “Review and Send” step.

Important notes

1. The submissions to the system should preferably be in .docx file format. The contents of the text file should be free of any special formatting or templates. The text should be written in generic typefaces such as Times New Roman, Arial or Calibri.
2. By sending their works to the journal, the authors acknowledge that their work has not been previously published elsewhere or sent for evaluation/publication to another journal or journals at the present time.

Limitations and general submission guidelines

1. Antropoloji uses [APA 7](#) for its general publication format.
2. The word count for research and review articles should not exceed 10000 including footnotes and bibliography.
3. The word count for book reviews and scientific meeting reviews should not exceed 7000.
4. In research articles the title format should be as follows: Introduction, Materials and Methods, Results, Discussion, Conclusion. The author(s) may add sub-titles as they deem necessary. However, the titles should not be numbered.
5. In review articles, the author(s) can change the titles as they see fit, but the sections must include the Introduction and Conclusion.
6. The author(s) may add an Acknowledgement title before the bibliography if they choose to do so.
7. For translations, the translators are responsible for the correspondance regarding the intellectual property of the original work. They can send their translations provided that they upload a proof of their proficiency in the original language and official permission documents.
8. The abstract (and Turkish Özet) should not exceed 250 words. The key words should be between three and seven. Each manuscript should have a Turkish and English abstract along with bilingual main title.
9. The paragraph indents should be made with the “Tab” key and not with the “Spacebar”.

Use of figures and tables

1. The authors must refer to all the visuals such as images, graphs or figures that they used in the manuscript and these must include their captions below them.
2. Each figure used in the manuscript should be included in the full text file. If the submission is accepted for publication, the CA should upload these preferably in 300 DPI resolution .tif formatted files that are suitable for digital publishing. For very large files, cloud-sharing can be directed to antropoloji@ankara.edu.tr address.
3. The author(s) bears the responsibility for giving credits to the visual materials that are not their creation and should get the permissions from the original publishers if needed.
4. The authors must refer to all the tables that they used in the manuscript and these must include their captions above them.
5. A special formatting for tables should be avoided and using tables in tables is highly discouraged. The footnotes for the tables must be given below the table and not at the foot of the page.

Journal format, quotations, footnotes and referencing

1. The author(s) should format their in-text and end-text citations according to [APA 7](#), along with the general formatting of the manuscript.
2. Direct quotations less than 40 words should be quoted between marks (“...”) with the original source information. If they are more than 40 words, they should be indented one tab on either side and be written without quotation marks. If any part of the quotation is skipped, the author(s) should indicate these parts with [...] and the original source information.
3. Footnotes should only be used if there is extra information that may flow the literary flow of the manuscript and certainly not for giving references. They should be written in 10 points with the same typeface used in the text.
4. All the in text references, including the footnotes, should be given in the references section and *vice versa*. Personal communications, if any, do not need to be specified in references.
5. If the primary language of the submission is Turkish, either in-text or end-text citations should not include the ampersand (&) or *et al.*. Instead, the author(s) should use *ve* or *vd.*. Accordingly, *ve arkadaşları* should not be used as well.
6. In the end-text citations, the sources with a Digital Object Identifier (DOI) should be specified at the end of the source as <https://doi.org/10.XXXX/XXXXXXXX>

Limitations and general submission guidelines

If the anthropological measurements (anthropometric, osteometric etc.) given in the “Materials and methods” section are not authentic, each of the sources giving the original measurements should be cited.

Proceedings of Ministry of Culture and Tourism

The citations to the [frequently-used proceedings](#) that are published within the scope of International Symposium of Excavations, Surveys and Anthropometry (tr. *Uluslararası Kazı, Arastırma ve Arkeometri Sempozyumu*) should include the URL at the end of the end-text citation.

Since the presentation date and the publication date are generally two years apart, the year given in the citation should specify the date of the proceedings book, not of the presentation itself.

Excavations and excavation materials

In case the submissions to Antropoloji include archaeological, anthropological or palaeontological finds and/or artifacts as their materials, the corresponding author is considered to have the written or unwritten permissions to study/publish these materials. The editorial of Antropoloji does not accept any liability in case of a disagreement.

Referencing style

Antropoloji uses the seventh version of American Psychological Association (APA) referencing system. When in doubt while writing the references section, the APA 7 guide can be helpful.

In-text citation examples

Single-authored article or book

(Steelman, 1986), (Steelman, 1986, s. 122), According to Steelman'a (1986)...

Two-authored article or book

(Tolunay and Akyol, 2006), (Tolunay and Akyol, 2006, s. 119), Tolunay and Akyol (2006) argues...

Multiple-authored article or book

(Fredriks *et al.*, 2005), (Fredriks *et al.*, 2005, p. 497), Fredriks and colleagues (2005) say that...

Institution as author

[World Health Organization (WHO), 2019]. When cited again (WHO, 2019)

No author

(Short name of the work, 1928)

No date

(Shanjibatti, n.d.), (Shanjibatti, n.d., p. 69) – n.d.: no date

Consequently-cited sources should be ordered chronologically, not alphabetically: (Poulantzas, 1979; İnalçık, 1985; Mardin, 1989; Özbek, 2018)

End-text reference examples

Article in journal

Bakker, P. (2012). Romani genetic linguistics and genetics: Results, prospects and problems. *Romani Studies*, 22(2), 113-140. <https://doi.org/10.3828/rs.2012.6>

The first 19 authors and the last author should be specified when citing works with more than 20 authors and an ellipsis (...) should be used between them: Leung, W., Shaffer, C. D., Reed, L. K., Smith, S. T., Barshop, W., Dirkes, W., Dothager, M., Lee, P., Wong, J., Xiong, D., Yuan, H., Bedard, J. E. J., Machone, J. F., Patterson, S. D., Price, A. L., Turner, B. A., Robic, S., Luippold, E. K., McCartha, S. R., ... Elgin, S. C. R. (2015). *Drosophila* muller F elements maintain a distinct set of genomic properties over 40 million years of evolution. *G3: Genes, Genomes, Genetics*, 5(5), 719-740. <https://doi.org/10.1534/g3.114.015966>

Book

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Malina, R. M., ve Bourchard, C. (1991). *Growth, maturation, and physical activity*. Human Kinetics Publishers, Inc.

Translated book

Olivier, G. (1969). *Practical anthropology*. M. A. MacConaill (Trans.). Charles C Thomas Publisher. (Original work published in 1960).

Edited book

Özbay, C., Terzioğlu, A., ve Yasin, Y. (Ed.) (2011). *Neoliberalizm ve mabremiyet*. Metis Yayınları.

Article from edited book

- Rosenberg, M., & Redding, R. M. (2000). Hallan Çemi and early village organization in Eastern Anatolia. In I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities* (pp. 39-62). Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/0-306-47166-3_3
- Myers, F. (2006). Primitivism, anthropology and the category of 'primitive art'. In C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material culture* (pp. 267-285). Sage Publications.

Multiple works from the same author(s)

The chronologically earlier work is specified first:

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Ingold, T. (2011). *Being alive*. Routledge.

Multiple works from the same author(s) published in the same year

The earliest publication is specified with alphabetically ordered letters at the end of the year:

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001a). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. I. Supernumerary ossicle variations. *Journal of Anatomy*, 198(6), 689-706. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860689.x>

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001b). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. II. Hypostotic variations. *Journal of Anatomy* 198(6), 707-725. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860707.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001c). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. III. Hyperstotic variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 251-272. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19930251.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001d). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. IV. Vessel and verve Related variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 273-287. <https://doi.org/10.1046/j.1469-7580.2001.19930273.x>

Encyclopedia/Dictionary entry

Pietrusewsky, M. (2014). Biological distance in bioarchaeology and human osteology. In C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of global archaeology*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_146

Thesis/Dissertation

Ersoy, A. (1994). *Paşalar (Bursa-MKP) hominoidlerinin fonksiyonel morfolojisi* [Unpublished dissertation]. Ankara University.

Online news article

Sabuda, M. (2020, July 150). New ancient human species bones uncovered in the Philippines. Sciworthy. <https://sciworthy.com/new-ancient-human-species-bones-uncovered-in-the-philippines/>

Report/Guide

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2017). *Report on the human rights situation in Ukraine*. United Nations Human Rights: Office of the High Commissioner. http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_EN.pdf

Film/Video

Herzog, W. (Director) (1942). *Cave of forgotten dreams* [DVD]. IFC Independent Film.

Sevgili okurlarımız,

Büyük bir emek ve çabayla hazırlanan Antropoloji dergisinin 2022 yılı Haziran sayısı sizlerin beğenisine sunulmaktadır.

Her sayıda olduğu gibi bu sayımızda da editöründen hakemine, editör yardımcımızdan sekreterine herkes çok emek vermiştir ve diğer sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da makaleler ince elenip sık dokunarak değerlendirmeye alınmıştır.

Antropoloji'nin bu sayısında sosyal antropoloji, fizik antropoloji, paleoantropoloji ve adli antropoloji konularını içeren “Kafatasındaki iki üçgenden cinsiyet tahmini”, “3 boyutlu tarayıcı kullanarak yetişkin erkek ayak biçimi analizi”, “Preauricular sulcusun insan iskeletlerinde cinsiyet ve hamilelik/doğum tayininde kullanılabilirliği: Kıbrıs popülasyonu üzerine bir test”, “Proposed Turkish body mass index cut-off points compared with the World Health Organization and Asia-Pacific indices”, “Adli antropolojik delillerin toplanması ve kıymetlenmesi”, “Issues of trust: A thematic analysis of the lived experiences of four mothers living in Istanbul during the COVID-19 pandemic”, “Erken çocukluk döneminde felsefe aracılığıyla yeni pedagoji”, “Hediye üzerine sosyolojik bir değerlendirme”, “Kırsalda yaşlılık: Ardahan ili örneği, Suriyelilerin yemek kültürüne kamusal alandan bakmak: Kilis örneği”, ve “Kitera'ya yolculuk: Göç ve nostalji” başlıklı makaleler yer almaktadır.

Antropoloji'nin diğer sayılarında olduğu gibi bu sayıda da en fazla zaman harcayan ve emek veren başta Dr. Hakan MUTLU olmak üzere, editörler kurulumuza, hakemlerimize, dergi sekreterimize ve elbette yazarlarımıza sonsuz teşekkürler ediyorum. Dergimiz için bundan sonraki en önemli amacımız, dergimizin uluslararası indeksli dergiler arasında yerini almasını sağlamaktır.

Bu sayımızdaki bilimsel makalelerin de sizler için yararlı olması temennisiyle güzel bir yaz tatili geçirmenizi diliyoruz.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL

Antropoloji Baş Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Antropoloji, (43), 2022 (Haziran / June)

Araştırma / Research

Kafatasındaki iki üçgenden cinsiyet tahmini
Sex estimation from two triangles on the skull

- Berkay Yaşar, Mehmet Sağır

1-9

Araştırma / Research

3 boyutlu tarayıcı kullanarak yetişkin erkek ayak biçimi analizi
Adult male foot shape analysis using 3D scanner

- Deniz Leblebici Başar, İlker Akgün

10-21

Araştırma / Research

Preauricular sulcusun insan iskeletlerinde cinsiyet ve hamilelik/doğum tayininde kullanılabilirliği: Kıbrıs popülasyonu üzerine bir test

Usability of preauricular sulcus for sex and pregnancy/parturition estimation in human skeletons: A test on the Cyprus population

- Deren Çeker, İdris Deniz

22-26

Research / Araştırma

Proposed Turkish body mass index cut-off points compared with the World Health Organization and Asia-Pacific indices
Dünya Sağlık Örgütü ve Asya-Pasifik endeksleri ile karşılaştırılan Türkiye beden kitle endisi kesim noktaları için öneri

- Rukiye Dağalp, Doruk İper, Bahar Aka, Sema P. Aka, Yavuz Sinan Aydıntug, İtir Aydıntug

27-34

Araştırma / Research

Adli antropolojik delillerin toplanması ve kıymetlenmesi
The collection and evaluation of forensic anthropological evidences

- Aylin Yalçın Sarıbey, Elif Bostancı

35-42

Research / Araştırma

Issues of trust: A thematic analysis of the lived experiences of four mothers living in Istanbul during the COVID-19 pandemic
Güven sorunları: COVID-19 pandemisi sırasında İstanbul'da yaşayan dört annenin yaşadığı deneyimler üzerine tematik bir analiz

- Nesli Bilge Öztürk, Gülkızılcıca Yürür

43-49

Değerlendirme / Review

Erken çocukluk döneminde felsefe aracılığıyla yeni pedagoji
New pedagogy through philosophy in early childhood

- Seran Demiral

50-62

Değerlendirme / Review

Hediye üzerine sosyolojik bir değerlendirme
A sociological assessment on gifts

- Fiğen Kanbir

63-69

Araştırma / Research

Kırsalda yaşlılık: Ardahan ili örneği
Old ages in rural area: The case of Ardahan

- Berivan Vargün

70-79

Araştırma / Research

Suriyelilerin yemek kültürüne kamusal alandan bakmak: Kilis örneği
Analysis of Syrian food culture from a public space perspective: Kilis example

- Kadriye Şahin, Mustafa Elbeyli

80-88

Değerlendirme / Review

Kitera'ya yolculuk: Göç ve nostalji
Voyage to Cythera: Migration and nostalgia

- Türker Körük

89-96

Kafatasındaki iki üçgenden cinsiyet tahmini

Berkay Yaşar^{1*}, Mehmet Sağır²

¹ Doktora öğrencisi | Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fizik Antropoloji Bilim Dalı, Ankara - Türkiye

² Prof. Dr. | Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Berkay Yaşar

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

Antropoloji Bölümü

Atatürk Blv. 45

06100 Sıhhiye, Ankara/Türkiye

E-posta: byasar@ankara.edu.tr

Alındı/Received: 7 Nisan / April 2022 | Düzeltildi/Revised: 12 Haziran / June 2022 | Kabul/Accepted: 12 Haziran / June 2022 | Yayınlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

İskeletten cinsiyet tahmini, kimliği belirsiz bir iskelet kalıntısının biyolojik profilini oluşturmak için yapılan önemli bir analizdir. Kafatasından alınan doğrusal ölçümlerle üçgen alanı hesaplanmakta ve cinsiyet tahmini için modeller geliştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı kafatasındaki iki üçgenden (yüz ve occipital) diskriminant fonksiyon denklemleri üretmektir. Araştırmanın materyali Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen ve İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'ndan toplanan 112 bireye (56 erkek ve 56 kadın) ait kafatasından oluşmaktadır. Cinsiyetleri bilinen bu serinin kafataslarından 6 doğrusal ölçüm alınmış, yüz ve occipital üçgen alanları Heron formülüyle belirlenmiştir. Gözlem içi ve gözlemciler arası hatayı belirlemek için TEM, rTEM, R katsayısı ve ICC hesaplanmıştır. Her bir kriterin cinsiyet ayırtma gücü ROC eğrisi analiziyle değerlendirilmiştir. Cinsiyetler arasındaki farklılıkları belirlemek için t-testi, formüller oluşturmak için diskriminant fonksiyon analizi yapılmıştır. Çalışmada 6 ölçümün gözlem içi ve gözlemciler arası hata oranlarının düşük olduğu belirlenmiştir (TEM = 0,16-0,94 mm; rTEM = %0,74-2,08; R = 0,91-0,99; ICC = 0,951-0,992). Tüm değişkenler cinsiyetler arasında anlamlı farklılık göstermiştir (p<0,05). ROC analizine göre üçgen alanlarının cinsiyet ayırtma güçleri benzer sonuçlar vermiştir (EAA; occipital üçgen alanı 0,727, yüz üçgen alanı 0,736). Araştırma sonucunda kurulan 4 denklemin %67 ile %73,2 arasında değişen oranlarda cinsiyeti doğru sınıflandırdığı belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Seksüel dimorfizm, yüz üçgeni, occipital üçgen, diskriminant analizi, ROC eğrisi, güvenilirlik, geçerlilik

Giriş

İskelet kalıntılarında cinsiyeti tahmin etmek, erkek ve kadın iskeletleri arasında farklılık gösteren eğilimlerin tanımlanmasını ve değerlendirilmesini kapsamaktadır (Christensen vd., 2014). Diğer bir deyişle kemiklerdeki seksüel dimorfizmin analizini temel almaktadır. Cinsiyet tahmini metodolojisi metrik yöntemleri, görsel gözlemleri (morfolojik) veya her ikisinin bir kombinasyonunu kapsamaktadır. Bunların yanı sıra moleküler yöntemler de kullanılmaktadır. Kimliği

Sex estimation from two triangles on the skull

Abstract

Sex estimation from skeletons is an important analysis to construct a biological profile of an unidentified skeletal remains. Triangle area is calculated with linear measurements taken from the skull, and models are being developed for sex estimation. The aim of this study was to derive discriminant function equations from two triangles in the skull. The material of the study consists of the skulls of 112 individuals (56 males and 56 females) which are dated to the Late Ottoman Period and collected from the Istanbul Karacaahmet Cemetery. Six linear measurements were taken from the skulls of this series of known sex, and the facial and occipital triangle areas were determined by the Heron formula. TEM, rTEM, R coefficients and ICC were calculated to determine the intra-observer and inter-observer error. The sex discrimination power of each criterion was evaluated by ROC curve analysis. T-test was used to determine the differences between the sexes, and discriminant function analysis was used to create formulas. In the study, it was determined that the intra-observer and inter-observer error rates of 6 measurements were low (TEM = 0.16-0.94 mm; rTEM = 0.74-2.08%; R = 0.91-0.99; ICC = 0.951-0.992). All variables differed significantly between sex (p<0.05). According to the ROC analysis, the sex discrimination power of the triangle areas was similar (AUC; occipital triangle area 0.727, facial triangle area 0.736). As a result of the present study, it was determined that the 4 equations established correctly classified sex at rates ranging from 67% to 73.2%.

Key Words: Sexual dimorphism, face triangle, occipital triangle, discriminant analysis, ROC curve, reliability, validity

belirsiz bir iskeletin cinsiyetini tahmin etmek hem paleodemografik çalışmalarda hem de adli vakalarda biyolojik profil (yaş, boy, soy ve cinsiyet tahmini) oluşturmak için yapılan analizlerde kritik bir öneme sahiptir (Scheuer, 2002; Inskip vd., 2019).

İskelet kalıntılarında cinsiyet tahmini analizleri tam bir iskelet mevcut olduğunda daha güvenilirdir. Ancak adli vakalarda veya arkeolojik araştırmalarda bozulmamış tüm bir iskeletin bulunması oldukça zordur. Kalıntılar genellikle tafonomi olarak adlandırılan

Atf için / Cite as:

Yaşar, B., ve Sağır, M. (2022). Kafatasındaki iki üçgenden cinsiyet tahmini. *Antropoloji*, (43), 1-9.
<https://doi.org/10.33613/antropolojidergi.1100145>

çevresel faktörlerin bozucu etkisine maruz kalmaktadır (Spradley ve Jantz, 2011). Ayrıca kitlesel felaket gibi olgularda iskelet kalıntıları parçalanmış veya eksik bir şekilde bulunabilmektedir (Peckman ve Fisher, 2018). İskelet kalıntılarının korunma ve mevcut durumuna göre hangi materyalin kullanılacağı değişebildiği için farklı iskelet kısımlarından cinsiyet tahmini çalışmaları yapılmaktadır. Özellikle *pelvis* (Franklin vd., 2014) ve kafatası (Ogawa vd., 2013) başta olmak üzere *patella* (Peckman ve Fisher, 2018), *sternum* (Macaluso, 2010), *scapula* ve *clavicula* (Papaioannou vd., 2012) gibi birçok iskelet parçasından diskriminant fonksiyon analizi araştırmaları yapılmıştır.

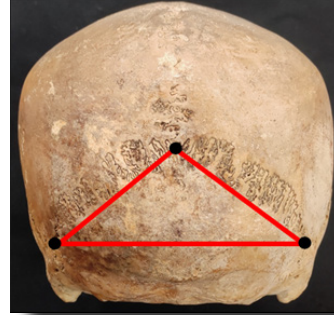
Cinsiyet tahmini yapılırken pelvisten sonra en çok tercih edilen iskelet kısmı kafatasıdır (Klales, 2013). Geleneksel olarak standart anatomik noktalardan alınan kraniyometrik ölçümlerle her popülasyona özgü formüller oluşturulmakta ve farklı doğruluk oranları bildirilmektedir (Ogawa vd., 2013; Marinescu vd., 2014). Bu modellerin yanı sıra üç doğrusal ölçümle oluşturulan üçgenlerle de seksüel dimorfizm analiz edilmektedir. Pavia ve Segre (2003) pratik bir yöntem olarak *mastoid* üçgen alanıyla cinsiyet tahminini tanıtan ilk araştırmacılar. Sağ ve sol mastoid üçgenlerinin toplamı sonucunda 1447,40 mm² veya daha büyük değerlerin erkek; 1260,36 mm² veya daha küçük değerlerin ise kadın kafataslarını temsil ettiğini bildirmişlerdir (%95 güven aralığında). Bu sonuçlara karşın Kemkes ve Göbel (2006), Alman ve Portekiz koleksiyonlarıyla yaptıkları çalışmada *mastoid* üçgenin cinsiyet tahmininde %65,0 oranında doğru sonuç verdiğini bildirmişlerdir. *Mastoid* üçgen alanını temel alan bu öncül çalışmalardan sonra farklı üçgen alanlarıyla yapılan cinsiyet tahmini çalışmaları artmıştır. Kafa tabanı üçgenleri (Kasıkam vd., 2021), *bimastoid* üçgen (Jain vd., 2013), *nasozygomatic* üçgen (Delwing vd., 2021), yüz üçgeni ve *occipital* üçgen (Sinhorini vd., 2019) gibi kafatasının birçok bölgesinden tek veya çoklu üçgenin kombinasyonu ile cinsiyet tahmini metodolojisi geliştirilmiştir.

Cinsiyet tahmini için oluşturulan istatistiksel modeller tekniğin geliştirildiği popülasyonlara uygulanabilmektedir. Bu nedenle belirlenen kriterlerin test edilmesi veya yeni modellerin oluşturulması antropolojik çalışmalar için önem arz etmektedir. Mevcut araştırmanın amacı daha önceden tanımlanmış kafatasındaki iki üçgeninin (*occipital* ve yüz) cinsiyet tahmini açısından uygulanabilirliğini ortaya koymaktır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmanın materyali Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen ve İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'ndan toplanan kafataslarından oluşmaktadır. Bu seri üzerindeki ilk araştırmalar 1925-1929 yılları arasında Antropoloji Tetkikat Merkezi'nde yapılmıştır (Kansu, 1940; Sağır

vd., 2009). İskelet serisi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü laboratuvarlarında muhafaza edilmektedir ve çalışma aynı yerde yürütülmüştür. Cinsiyeti bilinen, ölçüm alanlarında kırık olmayan ve yaş kriterini sağlayan 56 erkek ve 56 kadın olmak üzere toplam 112 kafatası incelenmiştir.

Resim 1. Occipital üçgen

Resim 2. Yüz üçgeni

Çalışma kapsamında *occipital* bölgeden Sinhorini ve diğerleri (2019) tarafından tanımlanan üç doğrusal ölçüm alınmıştır: *Lambda-sağ asterion*, *lambda-sol asterion*, sağ-sol *asterion* (Resim 1). *Lambda*, *occipital* kemiğin *parietallerle* birleştiği yerdir; *sagittal* ve *lambdoid* süturların birleşme noktasıdır. *Asterion*, *temporal*, *parietal* ve *occipital* kemiklerin birleştiği noktadır (Langley vd., 2016).

Araştırmada yüz bölgesinden üç doğrusal ölçüm alınmıştır: Sol *infraorbital foramen-prosthion*, sağ *infraorbital foramen-prosthion*, sağ-sol *infraorbital foramen* (Resim 2). Bu üçgen daha önceki çalışmalarda tanımlanmıştır (de Almeida Júnior vd., 2010; Sinhorini vd., 2019). *Prosthion*, orta *sagittal* düzlemde maksillar merkezi kesici dişlerin arasındaki noktadır (Langley vd., 2016). *Infraorbital foramen*, maksillada *infraorbital marginin* altında yer almaktadır.

Belirtilen 6 doğrusal ölçüm kullanılarak oluşturulan üçgenin alanı Heron formülüne göre hesaplanmıştır (Kemkes ve Göbel, 2006).

$$\text{Üçgen alanı} = \sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}$$

$$s = \frac{(a + b + c)}{2} \quad (1)$$

Formülde a birinci doğrusal ölçümü, b ikinci doğrusal ölçümü, c ise üçüncü doğrusal ölçümü temsil etmektedir.

Kraniyometrik ölçümler birinci yazar tarafından 0,01 mm'ye duyarlı dijital kumpas ile direkt olarak ikişer kez alınmış ve ortalamaları kaydedilmiştir. 30 gün sonra rastgele seçilen 20 kafatası (10 erkek ve 10 kadın) gözlem içi hatayı belirlemek için aynı gözlemci tarafından (birinci yazar) tekrar analiz edilmiştir. Gözlemciler arası hatayı belirlemek için başka bir gözlemci rastgele seçilen

20 kafatasını (10 erkek ve 10 kadın) yeniden ölçmüştür. Gözlemci hatalarını belirlemek için şu formüller kullanılmıştır:

$$TEM = \sqrt{\frac{\sum D^2}{2N}} \quad (2)$$

$$rTEM (\%) = \frac{TEM}{\bar{X}_T} \times 100 \quad (3)$$

$$R = 1 - \left(\frac{TEM^2}{SD^2}\right) \quad (4)$$

Bu formüller hem gözlem içi hem de gözlemciler arası hatayı belirlemek için kullanılabilir. Ölçüm teknik hatası (TEM) formülünde D birinci ve ikinci ölçüm arasındaki farktır ve N tekrar sayısıdır. Küçük TEM değerleri daha kesin ölçümleri temsil etmektedir. Değişkenlerin toplam ortalamasına karşılık gelen ve yüzde olarak ifade edilen hatayı elde etmek için görece TEM (relative TEM, rTEM) hesaplanmıştır. rTEM ölçümün boyutuna göre hata oranını ifade etmektedir. Formülde $\bar{X}_T$ her değişken için alınan 2 ölçümün ortalaması toplandıktan sonra tekrar sayısına bölünerek hesaplanmaktadır. Güvenilirlik açısından düşük yüzdelere daha kesin ölçümlere atfedilmektedir. Güvenilirlik katsayısı (R) ölçüm hatası olmayan toplam varyans oranının tahminidir ve elde edilen değerler 0 ile 1 arasında değişir. 0 değeri ölçüm hatasını, 1 değeri ise hiçbir ölçüm hatası olmadığını göstermektedir. Bu nedenle daha büyük R değerleri daha yüksek ölçüm hassasiyetini temsil etmektedir. Bu formülde SD^2 tüm ölçümlerin karesi alınmış standart sapmadır (Perini vd., 2005; Weinberg vd., 2005; Stomfai vd., 2011; Zeman ve Beňuš, 2020).

Değişkenler arasındaki seksüel dimorfizm oranlarını belirlemek için seksüel dimorfizm indeksi (SDİ) kullanılmıştır. Bu indeks erkeklerin ortalamasının kadınlara göre ne kadar büyük olduğunu yüzde olarak göstermektedir (Harris ve Case, 2012):

$$SDI = \frac{\text{erkeklerin ortalaması} - \text{kadınların ortalaması}}{\text{kadınların ortalaması}} \times 100 \quad (5)$$

Doğru sınıflandırılmış (DS) kadın ve erkek yüzdeleriyle cinsiyet yanlılığı (*sex bias*) hesaplanmıştır. Pozitif değer erkek yanlılığını gösterirken, negatif değer kadın yanlılığını göstermektedir (Walker, 2008).

$$\text{Cinsiyet yanlılığı} = DS \text{ erkekler} (\%) - DS \text{ kadınlar} (\%) \quad (6)$$

İstatistiksel analizler için anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin normallik durumu Kolmogorov-Smirnov ($p > 0,05$), çarpıklık (*skewness*) ve basıklık (*kurtosis*) değerleriyle değerlendirilmiştir. Veriler normal dağılım sergilemiştir ve cinsiyetler arasındaki farklılıkları belirlemek için t-testi uygulanmıştır. Sınıf içi korelasyon katsayısı (ICC) ile hem gözlem içi hem de gözlemciler arası güvenilirlik analiz edilmiştir (%95 güven aralığında iki yönlü rastgele model). Değişkenlerin cinsiyet ayırt etme gücünü belirlemek için ROC eğrisi (*receiver operating characteristic curve*) analizi yapılmıştır. Cinsiyet tahmini formüllerinin oluşturulması için diskriminant fonksiyon analizi uygulanmıştır. Tüm istatistiksel analizler ve formüller için IBM SPSS 20.0 programı kullanılmıştır.

Bulgular

Gözlem içi ve gözlemciler arası hata değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Gözlem içi hata TEM değerlerinde en düşük hata 0,16 mm ile sağ-sol *asterion* ölçümündeyken, en yüksek hata 0,74 mm ile sağ-sol *infraorbital foramen* ölçümündedir. rTEM değerleri %0,74 (sağ-sol *asterion*) ile %1,60 (*prosthion-sol infraorbital foramen*) aralığında değişmektedir. Güvenilirlik katsayıları (R) 0,93-0,99 arasındadır ve en düşük değer *prosthion-sol infraorbital foramen* ölçümündeyken, en yüksek değer sağ-sol *asterion* ölçümündedir. ICC değerleri 0,960-0,992 arasında değişmektedir. Gözlemciler arası hata TEM, rTEM ve R sırasıyla 0,72 mm (*prosthion-sağ infraorbital foramen*) - 0,94 mm (sağ-sol *infraorbital foramen*), %1,01 (*lambda-sağ asterion*) - %2,08 (*prosthion-sol infraorbital foramen*), 0,91 (*prosthion-sol infraorbital foramen*) - 0,98 (*lambda-sol asterion*) arasında değişen değerler göstermiştir. ICC değerleri 0,951-0,988 arasında değişmektedir.

Occipital ve yüz bölgesine ait tüm doğrusal ölçüm değerleri ve üçgenlerin alanları cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık göstermiştir. 8 değişkenin seksüel dimorfizm indeksi %3,22 ile %11,6 arasında değişmektedir (Tablo 2). Çalışmada değerlendirilen tüm değişkenlerde erkeklerin ortalaması kadınlardan daha yüksektir (Grafik 1 ve Grafik 2).

ROC analizinin eğri altındaki alan (EAA) sonuçları Grafik 3'te aktarılmıştır. Bir değişkenin EAA değeri 1'e ne kadar yakınsa iki grubu ayırt etme gücü o kadar yüksektir (Toneva vd., 2018). Değişkenlerin EAA değerleri 0,673 ile 0,743 arasında değişmektedir ve en yüksek değer *prosthion-sol infraorbital foramen* ölçümüne aittir. En düşük değer ise sağ-sol *infraorbital foramen* ölçümünde olduğu belirlenmiştir.

Diskriminant fonksiyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Öncelikle tüm değişkenler dâhil edilerek analiz yapılmış (1. fonksiyon), daha sonra *occipital* üçgen ve yüz üçgeni hem ayrı ayrı (sırasıyla 2. ve 3. fonksiyon) hem de bir arada değerlendirilmiştir (4. fonksiyon).

Tablo 1. Değişkenlere ait TEM, rTEM, R ve ICC değerleri

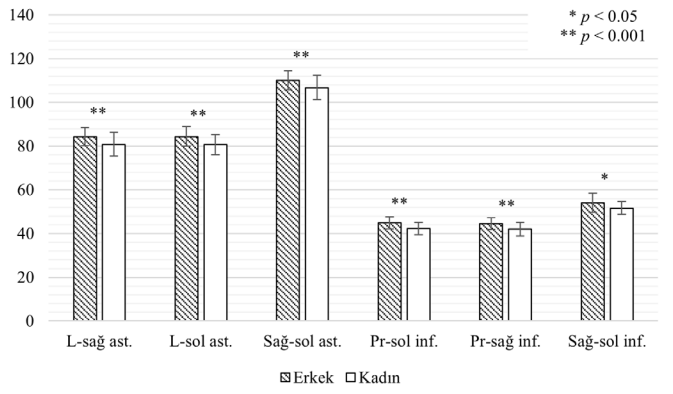
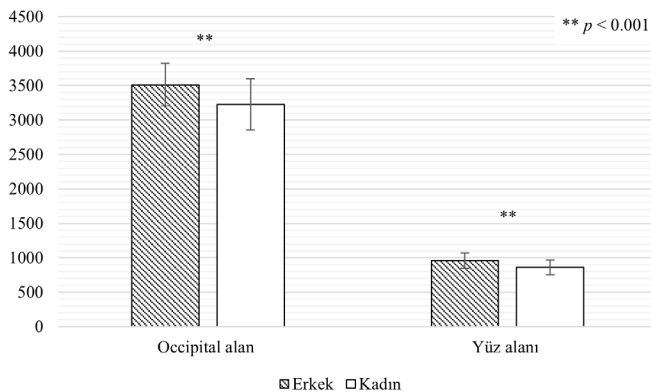
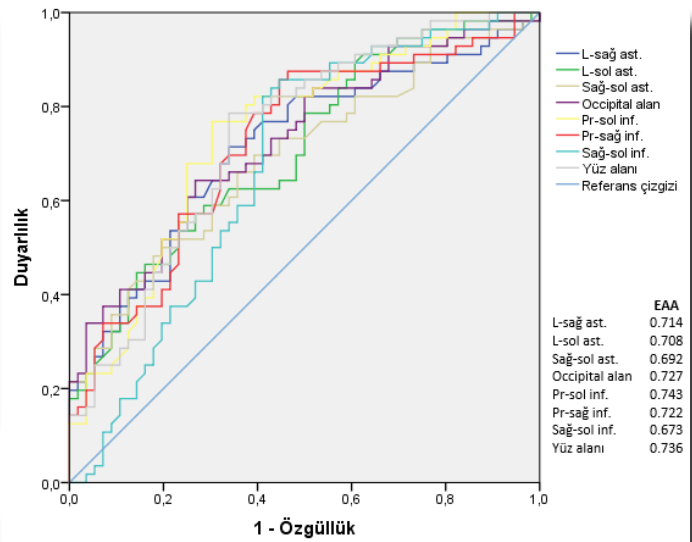
Değişkenler	Gözlem içi hata				Gözlemciler arası hata			
	TEM (mm)	rTEM (%)	R	ICC	TEM (mm)	rTEM (%)	R	ICC
L-sağ ast.	0,72	0,88	0,98	0,992	0,83	1,01	0,97	0,988
L-sol ast.	0,64	0,79	0,98	0,988	0,84	1,03	0,98	0,986
Sağ-sol ast.	0,16	0,74	0,99	0,987	0,80	1,15	0,97	0,987
Pr-sol inf.	0,69	1,60	0,93	0,960	0,90	2,08	0,91	0,951
Pr-sağ inf.	0,56	1,30	0,96	0,976	0,72	1,68	0,94	0,961
Sağ-sol inf.	0,74	1,41	0,94	0,985	0,94	1,78	0,92	0,984

Not: **L:** Lambda; **ast.:** Asterion; **Pr:** Prosthion; **inf.:** Infraorbital foramen; **TEM:** Ölçüm teknik hatası; **rTEM:** Görelî TEM; **R:** Güvenilirlik katsayısı; **ICC:** Sınıf içi korelasyon katsayısı.

Tablo 2. Kraniyometrik değişkenlerin tanımlayıcı istatistiği ve t testi değerleri

Değişkenler	Erkek ♂ (n=56)				Kadın ♀ (n=56)				t	p	SDİ
	Min.	Maks.	Ort.	SS	Min.	Maks.	Ort.	SS			
L-sağ ast.	76,17	94,50	84,39	4,16	67,95	97,00	80,76	5,36	4,002	<0,001	4,49
L-sol ast.	76,09	93,14	84,36	4,49	70,59	92,84	80,69	4,63	4,265	<0,001	4,55
Sağ-sol ast.	102,06	121,31	110,11	4,34	94,00	123,85	106,68	5,57	3,637	<0,001	3,22
Occipital alan	2939,60	4161,32	3511,49	309,91	2523,75	4452,21	3226,67	369,05	4,423	<0,001	8,83
Pr-sol inf.	39,34	51,00	44,87	2,75	34,19	47,56	42,24	2,87	4,960	<0,001	6,23
Pr-sağ inf.	39,06	50,55	44,47	2,65	34,50	48,06	42,03	3,15	4,427	<0,001	5,81
Sağ-sol inf.	44,00	64,53	54,04	4,43	45,61	60,35	51,63	2,96	3,394	0,001	4,67
Yüz alanı	761,15	1185,10	958,70	110,03	587,98	1095,22	859,04	106,01	4,881	<0,001	11,6

Not: **L:** Lambda; **ast.:** Asterion; **Pr:** Prosthion; **inf.:** Infraorbital foramen; **Min.:** Minimum; **Maks.:** Maksimum; **Ort.:** Ortalama; **SS:** Standart sapma; **SDİ:** Seksüel dimorfizm indeksi (%). Ölçümler mm, alanlar mm² olarak gösterilmiştir.

Grafik 1. Erkek ve kadınların kraniyometrik değerleri (mm)**Grafik 2.** Erkek ve kadınların occipital ve yüz alanları değerleri (mm²)**Grafik 3.** Kraniyometrik ölçümlere ait ROC eğrisi

Tablo 3'te gösterilen sonuçlarla oluşturulan fonksiyonlar sırasıyla aşağıda aktarılmıştır:

$$y = (-28,258) + (L\text{-sağ ast.} \times 0,007) + (L\text{-sol ast.} \times 0,125) + (Sağ\text{-sol ast.} \times 0,052) + (Pr\text{-sol inf.} \times 0,402) + (Pr\text{-sağ inf.} \times -0,146) + (Sağ\text{-sol inf.} \times 0,011)$$

$$y = (-9,887) + (Occipital alan \times 0,003)$$

$$y = (-8,412) + (Yüz alanı \times 0,009)$$

$$y = (-13,339) + (Occipital alan \times 0,002) + (Yüz alanı \times 0,007)$$

Tablo 3. Değişkenlerle oluşturulan fonksiyonların katsayı ve grup merkezleri değerleri

Fonksiyonlar	Değişkenler	Standartlaştırılmamış katsayı	Wilk's Lambda değerleri	Box's M p değerleri	Grup merkezleri	
					♂	♀
1. fonksiyon	L-sağ ast.	0,007	0,670	0,053	0,696	-0,696
	L-sol ast.	0,125				
	Sağ-sol ast.	0,052				
	Pr-sol inf.	0,402				
	Pr-sağ inf.	-0,146				
	Sağ-sol inf.	0,011				
	Sabit (<i>constant</i>)	-28,258				
2. fonksiyon	<i>Occipital</i> alan	0,003	0,849	0,198	0,418	-0,418
	Sabit (<i>constant</i>)	-9,887				
3. fonksiyon	Yüz alanı	0,009	0,822	0,783	0,461	-0,461
	Sabit (<i>constant</i>)	-8,412				
4. fonksiyon	<i>Occipital</i> alan	0,002	0,703	0,628	0,644	-0,644
	Yüz alanı	0,007				
	Sabit (<i>constant</i>)	-13,339				

Not: **1. Fonksiyon:** Tüm değişkenler; **2. Fonksiyon:** *Occipital* üçgen alanı; **3. Fonksiyon:** Yüz üçgeni alanı; **4. Fonksiyon:** *Occipital* üçgen ve yüz üçgeni alanları.

Tablo 4. Oluşturulan formüllerin doğruluk oranları ve cinsiyet yanlılıkları

Fonksiyonlar	Orijinal doğruluk (%)		Genel (%)	Cinsiyet yanlılığı (%)	Çapraz doğrulanmış doğruluk (%)		Genel (%)	Cinsiyet yanlılığı (%)
	♂	♀			♂	♀		
1. fonksiyon	76,8	67,9	72,3	8,9	66,1	67,9	67,0	-1,8
2. fonksiyon	71,4	64,3	67,9	7,1	71,4	64,3	67,9	7,1
3. fonksiyon	67,9	67,9	67,9	0	66,1	67,9	67,0	-1,8
4. fonksiyon	73,2	73,2	73,2	0	73,2	73,2	73,2	0

Not: **1. Fonksiyon:** Tüm değişkenler; **2. Fonksiyon:** *Occipital* üçgen alanı; **3. Fonksiyon:** Yüz üçgeni alanı; **4. Fonksiyon:** *Occipital* üçgen ve yüz üçgeni alanları.

Fonksiyonların kesme noktaları "0" olarak belirlenmiştir. Oluşturulan fonksiyonlar elde edilen ölçümlere uygulandığında y değeri 0'dan büyükse erkek, küçükse kadın olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin, *occipital* üçgen alanı 3776,08 mm²; yüz üçgeni alanı 863,03 mm² olan bir bireye 4. fonksiyon uygulandığında: (-13,339) + (3776,08 x 0,002) + (863,03 x 0,007) = 0,25 sonucu elde edilmektedir. Bu sonuca göre y değeri 0'dan büyük olan birey (0,25) erkek olarak sınıflandırılmaktadır. *Occipital* üçgen alanı 3603,95 mm²; yüz üçgeni alanı 625,18 mm² olan bir bireye aynı fonksiyon uygulandığında y değeri 0'dan küçük olduğu için kadın olarak sınıflandırılmaktadır (-1,75).

Diskriminant fonksiyon analiziyle elde edilen sonuçların orijinal ve çapraz doğrulanmış doğruluk yüzdeleri Tablo 4'te aktarılmıştır. Orijinal ve çapraz doğrulanmış genel oranlar %67,0 ile %73,2 arasında değişen değerler göstermiştir. En yüksek cinsiyet yanlılığı erkeği ifade eden pozitif değerle 1. fonksiyondadır (8,9). 4. Fonksiyon hem orijinal hem de çapraz doğrulanmış analizde cinsiyet yanlılığı göstermemiştir (0).

Tartışma

Antropolojik çalışmalarda iskeletten cinsiyet tahmin etmek başlıca analizlerden biridir. Patoloji, varyasyon, boy ve yaş tahmini gibi analizlerden önce genellikle cinsiyet tahmini yapılır ve bu nedenle biyolojik profilin önemli bir aşamasıdır. Birçok toplumda biyolojik cinsiyet sosyal organizasyonun önemli bir parçasıdır ve birey hakkında elde edilebilecek bilgilerin altyapısını oluşturmaktadır. Adli açıdan cinsiyetin doğru belirlenmesi nüfusun yaklaşık %50'sini değerlendirmeden çıkartmaya ve veri tabanlarını azaltmaya yardımcı olmaktadır. Yanlış cinsiyet tahminleri arkeolojik sit alanlarının işlevini yorumlamada, paleodemografik analizlerde ve adli vakalarda kritik hatalara neden olmaktadır. (Christensen vd., 2014; Inskip vd., 2019; Bethard ve VanSickle, 2020). Bu nedenlerden dolayı cinsiyet tahmininin olabildiğince doğru bir şekilde yapılması antropolojik açıdan önemlidir.

Çalışmada 6 doğrusal ölçümün güvenilirliği ve geçerliliği analiz edilmiştir. TEM sonuçlarına göre ölçümlerin gözlem içi hatası 0,16 ile 0,74 mm arasında

değişmektedir. $rTEM$ sonuçları, TEM'in genel ortalamasının %0,74 ile %1,60 arasında değişen oranlara karşılık geldiğini göstermektedir. Gözlemciler arası hata sonuçları incelendiğinde TEM değerleri 0,72-0,94 mm olarak belirlenmiştir ve genel ortalamaların %1,01-2,08 aralığına denk geldiğini ortaya koymuştur. R değeri seçilen ölçümdeki değişkenliğin ne kadarının ölçüm hatasından kaynaklanmadığını temsil etmektedir (Zeman ve Beňuš, 2020). Gözlem içi ve gözlemciler arası R değerleri 0,91-0,99 arasında değişmektedir. Yani değişkenlerin %91-99'unda gözlenen farklılıklar ölçüm hatası dışındaki faktörlerden kaynaklanmıştır. Değişkenlerin hem gözlem içi hem de gözlemciler arası ICC değerleri 0,951-0,992 arasında değişmektedir. ICC değerlerinde <0,40 zayıf uyum, 0,40-0,59 orta düzeyde uyum, 0,60-0,74 iyi uyum ve 0,75-1 mükemmel uyum olarak kategorize edilmektedir (Cicchetti, 1994). Ayrıca %5'ten küçük $rTEM$ ve 0,75'ten büyük R değerleri ölçümlerin güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Weinberg vd., 2005). Bu çalışmada elde edilen TEM, $rTEM$, R ve ICC değerleri ölçümlerin hassasiyetinin yüksek, tekrarlanabilir ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Mevcut çalışmada erkeklerin *occipital* ve yüz üçgeni alanı sırasıyla 3511,49 mm² ve 958,70 mm² olarak, kadınların ise sırasıyla 3226,67 mm² ve 859,04 mm² olarak belirlenmiştir. Sinhorini ve diğerleri (2019) Brezilya serisinde erkeklerin ve kadınların *occipital* üçgen alanlarını daha yüksek (sırasıyla 3664,70 mm² ve 3543,80 mm²), yüz üçgeni alanlarını ise daha düşük bildirmişlerdir (sırasıyla 862,80 mm² ve 755,40 mm²).

Yüz üçgenini oluşturan üç doğrusal ölçümün seksüel dimorfizm oranları, *occipital* üçgeni oluşturan doğrusal ölçümlerden daha yüksektir. Dolayısıyla çalışmadaki örneklemin yüz üçgeni *occipital* üçgene göre daha yüksek oranda seksüel dimorfizm göstermiştir (%8,83 e karşı %11,6). Ancak bu fark cinsiyet ayırt etme gücüne etki edecek kadar büyük değildir (Grafik 3). ROC eğrisi EAA değerleri birbirlerine benzer sonuçlar vermiştir (*occipital* üçgen alanı 0,727, yüz üçgen alanı 0,736). Destekleyici bir şekilde diskriminant fonksiyon analizinde *occipital* ve yüz üçgeni alanlarının doğru sınıflandırma yüzdeleri orijinalde aynı, çapraz doğrulanmışta benzerdir (Tablo 4).

6 doğrusal ölçümün bir arada değerlendirildiği 1. fonksiyon erkekleri %76,8 oranında doğru sınıflandırmış ve en yüksek oranı vermiştir. Ancak %8,9 erkek yanlılığı vardır ve çapraz doğrulandığında bu oran %10,7 düşmüştür. *Occipital* üçgen alanıyla kurulan denklem %7,1 cinsiyet yanlılığıyla hem orijinal hem de çapraz doğrulanmış analizde %67,9 oranında cinsiyeti doğru sınıflandırmıştır. *Occipital* üçgen alanı analiz edilen bir çalışmada daha düşük cinsiyet yanlılığı (-%2,2) ve sınıflandırma oranı bildirilmiştir (%64,0) (Sinhorini vd., 2019). Yüz üçgeni ile kurulan 3. fonksiyon cinsiyet yanlılığı göstermeden orijinal analizde %67,9 oranında doğruluk göstermiştir. Çapraz doğrulanmış sonuçlar

ise -%1,8 yanlılık ile cinsiyeti %67,0 oranında doğru sınıflandırmıştır. Bu sonuçlar daha önceden yapılan çalışmalarda bildirilen doğruluk oranlarından yüksektir (%59,0 ve %63,0) (de Almeida Júnior vd., 2010; Sinhorini vd., 2019).

Çalışmalar arasında gözlenen farklılıklar ilk olarak popülasyon varyasyonunun cinsiyet tahminine etkisiyle açıklanabilir. İskelet büyümesi ilk aşamada genetik özelliklerle, ikinci aşamada diyet ve stres gibi çevresel faktörlerden etkilenen hormonlarla ilişkilidir. Kemik yapısı biyomekanik etkiler, kas kuvvetleri ve fiziksel aktivite seviyesi gibi dış faktörlere yanıt verme kapasitesine bağlı olarak sürekli değişim gösterebilmektedir. Seksüel dimorfizm örüntüleri genetik faktörlerin ve çevrenin birleşik bir sonucu olarak ortaya çıkar ve karmaşık bir fenomendir (Moore, 2013; Rowbotham, 2016). Dolayısıyla cinsiyet tahmini için belirlenen her bir özellik veya yöntem popülasyonlar arasında farklı performans gösterebilmektedir. İkinci olarak üçgenleri oluşturan asterion (Ucerler ve Govsa, 2006; Lucena vd., 2019) ve infraorbital foramen (Macedo vd., 2009; Bakirci vd., 2016) noktalarının konumları popülasyona özgü eğilimler gösterebilir ve bu durum cinsiyet tahmininde azaltıcı bir etki yaratabilir (Kemkes ve Göbel, 2006).

Jain ve diğerleri (2013) *mastoid* ve *opisthion-bimastoid* üçgenleriyle yaptıkları araştırmada %80'e ulaşan doğruluk oranları belgelemişlerdir. Sinhorini ve diğerleri (2019) *mastoid*, *bimastoid*, yüz ve *occipital* olmak üzere dört kafatası üçgeninin çoklu kombinasyonunda %75,6-85,6 arasında doğruluk oranları veren denklemler üretmişlerdir. Delwing (2021) *nasion* ve *zygomaticotemporal* suturelar ile oluşturduğu üçgen alanının erkek ve kadınları sırasıyla %83,97 ve %83,50 oranında doğru sınıflandırdığını aktarmıştır. Mevcut çalışmada oluşturulan dört fonksiyonun doğruluk oranlarının %67 ile %73,2 arasında değiştiği saptanmıştır. Birden fazla üçgen alanı hesaplandığında oluşturulan fonksiyonların performansı yükselme eğilimindedir. Bu nedenle daha çok üçgenle kurulacak olan denklemler cinsiyet tahmininde kullanmak için daha uygun doğruluk oranları verebilir.

Küresel popülasyon çeşitliliğini, etnik ve hatta ulusal kategoriler halinde düzgün bir şekilde sınıflandırmak zordur. Ancak belirli bölgelerdeki iskelet serileri üzerinde yapılan çalışmalarla popülasyon varyasyonu ortaya konulmaktadır. Bazı popülasyonlar daha kütleli veya narin kafatası özelliklerine sahip olmakla birlikte (Garvin vd., 2014), bu özelliklerde hem metrik (Weisensee ve Jantz, 2011) hem de morfolojik (Godde, 2015) açıdan seküler değişim gözlenmektedir. Bu nedenlerden dolayı iskeletten cinsiyet tahmin ederken yerel metodolojinin kullanılması önerilmektedir. Mevcut değilse, soy hattında yakından ilişkili olduğu popülasyona ait metodolojik yaklaşımların seçilmesi gerekmektedir (Krüger vd., 2015; Ubelaker ve DeGaglia, 2017).

Sonuç

Çalışma sonucunda iki üçgen alanıyla oluşturulan fonksiyonun yanlılık göstermeden %73,2 oranında cinsiyeti doğru sınıflandırdığı saptanmıştır. Cinsiyet tahmini metodolojisinde genellikle %80'in üzerinde doğruluk gösteren özellikler güvenilir olarak kabul edilmektedir (Williams ve Rogers, 2006). Dolayısıyla bu model cinsiyet tahmin etmek için yeterli değildir ve tek bir kriter olarak kullanılmamalıdır. Başka özelliklerin analiz edilemediği parçalı kalıntılarla karşılaşıldığında dikkatli bir şekilde uygulanması düşünülebilir.

Ülkemizde üçgen alanıyla ilgili yapılan ilk çalışma yakın zamanda yayımlanmış ve *mastoid process* değerlendirilmiştir (Başaloğlu vd., 2021). Mevcut çalışma ise *occipital* ve yüz üçgen alanını ülkemizde cinsiyet tahmini açısından değerlendiren ilk araştırmadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda belirgin şekilde seksüel dimorfizm gösteren iskelet kısımlarının değerlendirilmesi daha verimli sonuçlar ortaya koyabilir.

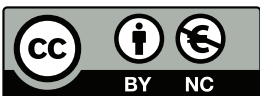
Kaynakça

- Bakirci, S., Kafa, I. M., Coskun, I., Buyukuyul, M. C., ve Barut, C. (2016). A comparison of anatomical measurements of the infraorbital foramen of skulls of the modern and late Byzantine periods and the golden ratio. *International Journal of Morphology*, 34(2), 788-795. <https://doi.org/10.4067/S0717-95022016000200057>
- Başaloğlu, H. K., Çeri, N. G., Turgut, M., İpek, E. D., ve Sakallı, G. (2021). Validity of metric assessment of mastoid triangle in sex determination: An anatomical study. *Meandros Medical and Dental Journal*, 22, 317-323. <https://doi.org/10.4274/meandros.galenos.2021.58672>
- Bethard, J. D., ve VanSickle, C. (2020). Applications of sex estimation in paleoanthropology, bioarchaeology, and forensic anthropology. A. R. Klales (Ed.) içinde, *Sex estimation of the human skeleton: History, methods, and emerging Techniques* (s. 25-34). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815767-1.00003-1>
- Christensen, A. M., Passalacqua, N. V., ve Bartelink, E. J. (2014). *Forensic anthropology: Current methods and practice*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/C2013-0-09760-5>
- Cicchetti, D. V. (1994). Guidelines, criteria, and rules of thumb for evaluating normed and standardized assessment instruments in psychology. *Psychological Assessment*, 6(4), 284-290. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.6.4.284>
- de Almeida Júnior, E., Araújo, T. M., Galvão, L. C. C., ve Campos, P. S. F. (2010). Investigation of the sex through a triangular facial area shaped by the spots' intersection: the right and left infraorbital foramen and the prosthion, in adults' dry skull. *Journal of Medical and Biological Sciences*, 9(1), 8-12. <https://doi.org/10.9771/cmbio.v9i1.4726>
- Delwing, F., Tinoco, R. L. R., Miranda, G. E., Lima, L. N. C., Franceschini Júnior, L., ve Daruge Júnior, E. (2021). Sex dimorphism according to the nasozygomatic triangle. *Brazilian Journal of Oral Sciences*, 20, e210624. <https://doi.org/10.20396/bjos.v20i00.8660624>
- Franklin, D., Cardini, A., Flavel, A., ve Marks, M. K. (2014). Morphometric analysis of pelvic sexual dimorphism in a contemporary Western Australian population. *International Journal of Legal Medicine*, 128(5), 861-872. <https://doi.org/10.1007/s00414-014-0999-8>
- Garvin, H. M., Sholts, S. B., ve Mosca, L. A. (2014). Sexual dimorphism in human cranial trait scores: Effects of population, age, and body size. *American Journal of Physical Anthropology*, 154(2), 259-269. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22502>
- Godde, K. (2015). Secular trends in cranial morphological traits: a socioeconomic perspective of change and sexual dimorphism in North Americans 1849–1960. *Annals of Human Biology*, 42(3), 253-259. <https://doi.org/10.3109/03014460.2014.941399>
- Harris, S. M., ve Case, D. T. (2012). Sexual dimorphism in the tarsal bones: implications for sex determination. *Journal of Forensic Sciences*, 57(2), 295-305. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2011.02004.x>
- Inskip, S., Scheib, C. L., Wohns, A. W., Ge, X., Kivisild, T., ve Robb, J. (2019). Evaluating macroscopic sex estimation methods using genetically sexed archaeological material: The medieval skeletal collection from St John's Divinity School, Cambridge. *American Journal of Physical Anthropology*, 168(2), 340-351. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23753>
- Jain, D., Jasuja, O. P., ve Nath, S. (2013). Sex determination of human crania using Mastoid triangle and Opisthion-Bimastoid triangle. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 20(4), 255-259. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2012.09.020>
- Kansu, Ş. A. (1940). *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*. Maarif Matbaası, İstanbul.
- Kasikam, K. E., Troy Case, D., Kasikam, M., Prasitwattanaseree, S., Sinthubua, A., Singsuwan, A., Singsuwan, P., ve Mahakkanukrauh, P. (2021). Sex estimation from the cranial base in a Thai population. *Australian Journal of Forensic Sciences*, 53(3), 291-305. <https://doi.org/10.1080/00450618.2019.1704057>

- Kemkes, A., ve Göbel, T. (2006). Metric assessment of the “mastoid triangle” for sex determination: a validation study. *Journal of Forensic Sciences*, 51(5), 985-989. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2006.00232.x>
- Klales, A. R. (2013). Current practices in physical anthropology for sex estimation in unidentified, adult individuals. *American Journal of Physical Anthropology*, 150(S56), 168. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22247>
- Krüger, G. C., L'Abbé, E. N., Stull, K. E., ve Kenyhercz, M. W. (2015). Sexual dimorphism in cranial morphology among modern South Africans. *International Journal of Legal Medicine*, 129(4), 869-875. <https://doi.org/10.1007/s00414-014-1111-0>
- Langley, N. R., Meadows Jantz, L., Ousley, S. D., Jantz, R. L., ve Milner, G. (2016). *Data Collection Procedures for Forensic Skeletal Material 2.0*. University of Tennessee. https://fac.utk.edu/wp-content/uploads/2016/03/DCP20_webversion.pdf
- Lucena, J. D., Freitas, F. O. R., Limeira, Í. S., Araújo Sales, T. H., Souza Sanders, J. V., Cavalcante, J. B., ve Cerqueira, G. S. (2019). Incidence of sutural bones at asterion in dry human skulls in Northeast Brazil. *Acta Scientiae Anatomica*, 1(3), 178-183. <http://actasanatomica.com/journal/index.php/asa/article/view/48>
- Macaluso, P. J., Jr. (2010). The efficacy of sternal measurements for sex estimation in South African blacks. *Forensic Science International*, 202(1-3), 111.e1–111.e7. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2010.07.019>
- Macedo, V. C., Cabrini, R. R., ve Faig-Leite, H. (2009). Infraorbital foramen location in dry human skulls. *Brazilian Journal of Morphological Sciences*, 26(1), 35-38. <http://www.jms.periodikos.com.br/article/587cb48c7f8c9d0d058b4733>
- Marinescu, M. C., Panaitescu, V., Rosu, M., Maru, N., ve Punga, A. (2014). Sexual dimorphism of crania in a Romanian population: Discriminant function analysis approach for sex estimation. *Romanian Journal of Legal Medicine*, 22(1), 21-26. <https://doi.org/10.4323/rjlm.2014.21>
- Moore, M. K. (2013). Sex estimation and assessment. E. DiGangi ve M. Moore (Ed.) içinde, *Research methods in human skeletal biology* (s. 91-116). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-385189-5.00004-2>
- Ogawa, Y., Imaizumi, K., Miyasaka, S., ve Yoshino, M. (2013). Discriminant functions for sex estimation of modern Japanese skulls. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 20(4), 234-238. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2012.09.023>
- Paiva, L. A., ve Segre, M. (2003). Sexing the human skull through the mastoid process. *Revista do Hospital das Clínicas*, 58(1), 15-20. <https://doi.org/10.1590/S0041-87812003000100004>
- Papaioannou, V. A., Kranioti, E. F., Joveneaux, P., Nathena, D., ve Michalodimitrakis, M. (2012). Sexual dimorphism of the scapula and the clavicle in a contemporary Greek population: applications in forensic identification. *Forensic Science International*, 217(1-3), 231.e1–231.e7. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2011.11.010>
- Peckmann, T. R., ve Fisher, B. (2018). Sex estimation from the patella in an African American population. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 54, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2017.12.002>
- Perini, T. A., de Oliveira, G. L., dos Santos Omellas, J., ve de Oliveira, F. P. (2005). Technical error of measurement in anthropometry. *Revista Brasileira de Medicina do Esporte*, 11(1), 86-90. <https://doi.org/10.1590/S1517-86922005000100009>
- Rowbotham, S. K. (2016). Anthropological estimation of sex. S. Blau ve D. H. Ubelaker (Ed.) içinde, *Handbook of forensic anthropology and archaeology* (2. baskı, s. 261-272). Routledge, Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315528939>
- Sağır, M., Özer, İ., ve Güleç, E. (2009). Osmanlı Dönemi kafataslarının paleopatolojik analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 24, 65-78. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/24_arkeometri.pdf
- Scheuer, L. (2002). Application of osteology to forensic medicine. *Clinical Anatomy*, 15(4), 297-312. <https://doi.org/10.1002/ca.10028>
- Sinhorini, P. A., Costa, I., Lopez-Capp, T. T., Biazevic, M., ve de Paiva, L. (2019). Comparative analysis of four morphometric methods for sex estimation: A study conducted on human skulls. *Legal Medicine*, 39, 29-34. <https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2019.06.001>
- Spradley, M. K., ve Jantz, R. L. (2011). Sex estimation in forensic anthropology: Skull versus postcranial elements. *Journal of Forensic Sciences*, 56(2), 289-296. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2010.01635.x>
- Stomfai, S., Ahrens, W., Bammann, K., Kovács, É., Mårild, S., Michels, N., Moreno, L. A., Pohlbeln, H., Siani, A., Tornaritis, M., Veidebaum, T., ve Molnár, D. (2011). Intra- and inter-observer reliability in anthropometric measurements in children. *International Journal of Obesity*, 35(1), S45-S51. <https://doi.org/10.1038/ijo.2011.34>

- Toneva, D., Nikolova, S., Harizanov, S., Georgiev, I., Zlatareva, D., Hadjidekov, V., Dandov, A., ve Lazarov, N. (2018). Sex estimation by size and shape of foramen magnum based on CT imaging. *Legal Medicine*, 35, 50-60. <https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2018.09.009>
- Ubelaker, D. H., ve DeGaglia, C. M. (2017). Population variation in skeletal sexual dimorphism. *Forensic Science International*, 278, 407.e1-407.e7. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2017.06.012>
- Ucerler, H., ve Govsa, F. (2006). Asterion as a surgical landmark for lateral cranial base approaches. *Journal of Cranio-Maxillofacial Surgery*, 34(7), 415-420. <https://doi.org/10.1016/j.jcms.2006.05.003>
- Walker, P. L. (2008). Sexing skulls using discriminant function analysis of visually assessed traits. *American Journal of Physical Anthropology*, 136(1), 39-50. <https://doi.org/10.1002/ajpa.20776>
- Weinberg, S. M., Scott, N. M., Neiswanger, K., ve Marazita, M. L. (2005). Intraobserver error associated with measurements of the hand. *American Journal of Human Biology*, 17(3), 368-371. <https://doi.org/10.1002/ajhb.20129>
- Weisensee, K. E., ve Jantz, R. L. (2011). Secular changes in craniofacial morphology of the Portuguese using geometric morphometrics. *American Journal of Physical Anthropology*, 145(4), 548-559. <https://doi.org/10.1002/ajpa.21531>
- Williams, B. A., ve Rogers, T. (2006). Evaluating the accuracy and precision of cranial morphological traits for sex determination. *Journal of Forensic Sciences*, 51(4), 729-735. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2006.00177.x>
- Zeman, T., ve Beňuš, R. (2020). Initial assessment: Measurement errors and interrater reliability. Z. Obertova, A. Stewart ve C. Cattaneo (Ed.) içinde, *Statistics and probability in forensic anthropology* (s. 47-56). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815764-0.00009-5>

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

3 boyutlu tarayıcı kullanarak yetişkin erkek ayak biçimi analizi

Deniz Leblebici Başar^{1*}, İlker Akgün²

¹ Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Teknik Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, İstanbul - Türkiye

² Dr. Öğr. Üyesi | Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Deniz Leblebici Başar

İstanbul Teknik Üniversitesi

Mimarlık Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü

34367 Şişli, İstanbul / Türkiye

E-posta: denizleblebici@itu.edu.tr

Alındı/Received: 6 Ocak / January 2022

Düzeltildi/Revised: 4 Mayıs / May 2022

Kabul/Accepted: 12 Haziran / June 2022

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Bu çalışma, Türkiye insanı ayak antropometrik özelliklerini tespit etmek ve Türk Ayak Numaralandırma Sistemini oluşturmak için 3B görüntüleme teknikleri ile yürütülen öncü bir araştırmanın, 42 numara erkek ayak veri analizinin sonuçlarını sunmaktadır. 15-77 yaş aralığında erkek ayağının sağ ve sol 11 boyutta (toplam 22 adet) antropometrik verileri, %95 güven aralığında %5 doğruluk için gerekli 240 örneklem büyüklüğünde incelenmiştir. Ayak topuk genişliği ve çevresi, ayak konturpiye çevresi ve ayak kısa topuk çevresi değişkenleri etkisiyle sağ ve sol ayakta bu boyutlarda farklılık olduğu görülmüştür. 11 boyuttaki orta değer verileri, uluslararası veri tabanları ve Mondopoint numaralandırma sistemi ile karşılaştırıldığında, özellikle genişlik boyutlarında standartların üzerindedir. Bulgular, Türkiye’de yaşayan insanlara özel numaralandırma sisteminin gerekliliğini hem toplum sağlığı hem de ekonomik açıdan önemini bir kez daha vurgular niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Ayak antropometrik ölçümleri, Türk Ayak Numaralandırma Sistemi, 3B ayak ölçümü, ayak analizi, 3B tarama

Giriş

İnsan, yaşam fonksiyonlarını hareket ederek yerine getiren bir canlıdır. Hem bedenini ayakta tutan hem de hareket etmesini sağlayan ayakları, diğer canlılar gibi dış koşullara uyum sağlayacak şekilde evrimleşmemiştir. Bu sebeple, insan var olduğu ilk andan bu yana ayaklarını koruyan ve hareketini destekleyen ayak giysilerine ihtiyaç duymuştur (Naskali, 2003). Bu giysiler zamanla çeşitlenmiş, kültürün, toplumsal yaşam biçimlerinin ve üretim tekniklerinin gereklerine uygun bir değişim geçirmiştir. Kullanıcı morfolojik özellikleri, ihtiyaçları ve deneyimine göre meydana gelen tüm değişimler; insanın yaşam kalitesiyle, performans beklentileriyle, fiziksel ve psikolojik rahatlık algısıyla birebir bağlantılıdır (Cavanagh, 1980; Rossi ve Tennant, 1984; Witana vd., 2004; Mills vd., 2010).

Ayakkabı tasarım ve üretim sürecinde, ayak gibi kişinin anatomisine özgü hareketli bir uzvun doğru ölçüm teknikleri ile, belirli bir geometrideki hareketsiz

Adult male foot shape analysis using 3D scanner

Abstract

Current study presents 42 size men's foot measures data analysis, the preliminary findings of a comprehensive pioneering research to establish Turkish Foot Anthropometric database and Turkish System of Foot Sizing. 11 right and left foot measures (22 in total) of 240 male feet, age ranging from 15 to 77 years were used in a sample size for 5 % accuracy at 95 % confidence interval. It has been observed that there are significant differences between the right and left feet for the measures of ball width, foot girth, instep girth and short heel girth variables. When the median value data in 11 dimensions is compared to international foot measure databases and Mondopoint foot sizing system, especially the width dimensions are higher than the standards. Findings once again emphasizes the necessity of standardizing anthropometric data and sizing system specific to Turkish people, both in terms of public health and economics.

Key Words: Foot anthropometric measures, Turkish Foot Sizing System, 3D foot measurement, foot analysis, 3D scanning

bir yapının içine uyumlandırılması gereklidir. Bu ölçüler yaş, cinsiyet gibi bireysel ve etnik köken gibi toplumsal özelliklere göre farklılıklar gösterir (Kouchi, 1998; Matthews vd., 1998; Goonetilleke ve Luximon, 1999; Wunderlich ve Cavanagh, 2001; Hawes vd., 2007; Krauss vd., 2008, 2010, 2011; Lou vd., 2009; Mickle vd., 2010; Hong vd., 2011; Luximon, 2013; Jurca vd., 2019). Bugüne dek, belirli teknikler kullanılarak popülasyonun geneline uyacak şekilde, bazı toplumlara özel standardizasyonlar yapılmıştır [International Organization for Standardization (ISO), 2015]. Türk insanın ayak karakteristiklerinin tanımlanarak geliştirilen bir ölçü sistemi yoktur (Karavana, 2008; Kastan, 2009; Kağmıçoğlu ve Altay, 2013; Akçakale, 2017; Doğanç, 2019). Bu durum, kişilerin ayak sağlığını, bedensel gelişimini ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği gibi ayakkabı sektörünün üretim verimini de düşürmektedir. Bunun yanında dünya genelinde üretimin belirli bölgelerde yoğunlaşması da toplumların

Atıf için / Cite as:

Leblebici Başar, D., ve Akgün, İ. (2022). 3 boyutlu tarayıcı kullanarak yetişkin erkek ayak biçimi analizi. *Antropoloji*, (43), 10-21. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1053529>

Tablo 1. Türkiye’de ayak ölçümü üzerine yapılmış ulusal çalışmalar (1990-2020)

Çalışma	Ölçülen ayak sayısı	Cinsiyet dağılımı	Yaş dağılımı	Ölçüm yöntemi	Ölçülen Bölgeler
Aktaş, 1991	400	200 E, 200 K	20-55	Manuel - Ayak izi	Boy, gen., top gen.
Yorulmaz vd., 1995	1038	543 E, 495 K	Ortalama 39,5	Manuel	Boy, gen., top gen., tarak çev.
Adıgüzel vd., 2003	405	314 E, 91 K	17-20	Manuel	Boy, gen., top gen., kont. yük., MLT, MMT
Güleç vd., 2005	2100	1050 E, 1050 K	20-65	Manuel	Boy, gen.
Karavana, 2008	4386	Erkek	12-17	Manuel	Boy, tarak gen., top gen., tarak çev, kont. çev.
Ocak vd., 2009	1064	Erkek	7-14	Manuel - Mezura	Boy, gen., top gen., tarak çev, kont. çev.
Kağnıcıoğlu ve Altay, 2013	198	100 E, 98 K	0-3	Manuel - Brannock	Boy, tarak gen., top gen., tarak çev, kont. çev, sağ sol karşılaştırma
Akçakale, 2017	100	Erkek	18-23	Manuel - Brannock/ mezura	Boy, gen., topuk gen., tarak çev, kont. çev.
Doğancı, 2019	300	141 E, 159 K	18-21	Manuel - Ayak izi	Boy, tarak gen., tarak çev, bilek çev, kısa topuk çev, kısa topuk gen., topuk gen., tarak çev, kont. çev, kont. yük., sağ sol karşılaştırma

ayak karakteristikleri bilgisinin sayısallaştırılması ve ayakkabı üretimi için standardının oluşturmasını gerekli kılmaktadır (Cheng ve Perng, 2000; Witana vd., 2004; Nacher vd., 2006; Witana vd., 2006; Zhao vd., 2008; Jurca vd., 2010; Baek ve Lee, 2016).

Gelişen bilgi teknolojisi ve üretim yöntemleri, ayak özelinde 3 boyutlu tarama ve dijitalleştirme teknolojilerinin erişilebilirliği, bu gibi sayısallaştırma çalışmalarını hızlandırmakta, insan bedeni özelinde daha az hatalı, çok daha fazla boyutta, çok sayıda veri toplanmasına imkân sağlamaktadır (Goonetilleke ve Luximon, 1999; Witana vd., 2006; Zhao vd., 2008; Xiong vd., 2009; Jurca vd., 2010; Rodrigo vd., 2012; Lee vd., 2014; Lee ve Wang, 2015; Jurca vd., 2019).

Mevcut çalışmanın Türkiye’de yaşayan insanların ayak karakteristiklerini belirlemek için 3 boyutlu tarayıcı ve veri analiz yöntemlerini kullanarak yapılan çalışmalara öncü olması ve antropometrik veri toplama için metodik bir yaklaşım geliştirmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Ayak ölçümü, numaralandırma sistemleri ve standartlar

Geleneksel olarak ayak ölçümleri; ayak ya da ayak izinin mezura, kumpas, cetvel, Brannock cihazı gibi aletler kullanılarak manuel olarak ölçülmesi ile yapılır. Bu ölçümlerdeki temel ölçüm noktaları ayak boyu, ayak

tarak genişliği veya çevresidir (Baba, 1975; Cheskin, 1987; Witana vd., 2006; Luximon, 2013). Ayak uzunluğu; topuğun en uç noktasıyla en uzun parmağın ucu arasındaki mesafedir. Ayak tarak kemiklerinin baş parmak ve serçe parmak arasındaki yatay uzunluğu; tarak genişliği, ayak tarak kemiğinin çevresi ise tarak çevresi olarak tanımlanır. Yaygın olarak kullanılmakta olan Uluslararası Ayakkabı Ölçüm sistemi: Mondopoint (ISO standardı), Çin, Japon, Amerikan, İngiliz ve Fransız ölçekleri de bu temel ölçüler baz alınarak oluşturulmuştur [Türk Standartları Enstitüsü (TSE), 2001; ISO, 2015].

Ülkemizde Fransız insanının ayak ölçülerine göre oluşturulmuş Paris Point Sistemi, 1988 yılından beri Türk Standartları Enstitüsü tarafından kabul edilerek kullanılan TS 5553 Ayakkabılar Numaralandırma Sistemleri ve 2001 yılından kabul edilen TS ISO 9407 Mondopoint Numaralandırma Sistemi kullanılmaktadır. Yani toplumumuza özgü bir ayak ölçüm ve numaralandırma sistemi bulunmamaktadır. Türkiye insanı özelinde yapılan çalışmalarda Türkiye’deki kadın ve erkeklerin ayakları Avrupa insanına göre kalın ve kısa olduğu bulgularına rastlanmaktadır (Yıldırım, 1984; Aktaş, 1991; Karavana, 2008; Akçakale, 2017). Ürün-kullanıcı ilişkisinin en temeli olarak kabul edilen antropometrik veriler bireyler veya gruplar arasında, anatomi, coğrafi bölge ve meslek grupları gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanan farklılıklara

göre değişmektedir. Her toplumun standart olarak belirlediği ölçüler kendine özgüdür ve başka toplumlarda kullanıldığında fizyolojik olarak insan bedeninde ve ayakkabı üretim/pazarlama sürecinde sorunlara yol açmaktadır. İnsanların kullanımına yönelik tüm araçların insan vücut ölçülerine göre standartlaştırılması sağlık ve ekonomi açısından gereklidir. Standartlaştırma, standartların belirlenmesi ile mümkün olabilir. YÖK Ulusal Tez Merkezi, DergiPark ve TR Dizin dijital kataloglarında, son 30 yıl içinde, sosyal bilimler ve tıp alanında yapılan taramalarda, Türkiye’de yaşayan insanların ayak karakteristiklerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğu dikkat çekmektedir. Var olanlar ise sınırlı bir katılımcı grubu ile manuel ölçüm yöntemleri kullanılarak yapılmıştır (Tablo 1). Dijital ölçüm yöntemleri ve araçları kullanılarak yapılmış çalışma ise yoktur.

Ayak ölçümü ile ilgili yapılan araştırmalardaki en büyük kısıt, çalışmaların her birinde alınan ölçü tanımlarının (ayak boyu, ayak genişliği, çevreler ve yükseklikler) farklılığı, ayak koordinat sisteminin belirlenememesi ve manuel/dijital ölçüm sırasında uygulanması gerekli protokollerin eksikliğidir (Luximon vd., 2003; Witana vd., 2006; Xiong ve Zhao, 2013). Fiziksel ölçümlerin doğruluğu, geçerliliği ve tekrarlanabilir olması ölçülerin tanımlanması ve ölçülme biçimlerine bağlıdır. En temel ayak ölçülerden biri olan ayak uzunluğu için dahi birden fazla farklı tanım bulunmaktadır (Baba, 1975; Pheasant, 2003; Witana vd., 2006; Domjanic vd., 2013; Xiong ve Zhao, 2013). Ölçüm yapılan kişinin yaşı, kilosuna, cinsiyeti, kökeni, büyüdüğü çevre, hangi ayağın ölçüldüğü, kişinin hangi ayağını daha çok kullandığı, mesleği, ölçüm sırasında ayağa yük verip vermediği gibi kriterler de elde edilen veriyi değiştirmektedir (Cheng vd., 1997; Rossi ve Tennant, 1984; Tsung vd., 2003; Xiong vd., 2008).

Ayak çok boyutlu ve hareketli bir uzuvdur. Ayak biyomekaniğine ilişkin güncel yayınlar, ideal ayak ölçüm teknikleri ve yöntemlerine dair farklı yaklaşımlara işaret etmektedir (Cavanagh vd., 1997; Luximon ve Goonetilleke, 2004; Herbaut vd., 2016). Ayağın hareket halindeyken kemik, kas, eklem yapısının değişiyor olması, ölçümlerde bu üç temel uzunluğun yeterli olmadığını göstermektedir. Ayağın farklı kesitlerindeki genişlikleri, kavileri, kemer bölgesindeki yükseklikler, topuk genişliği, bilek çevresi ve yüksekliği gibi farklı ölçülerin ayak karakteristiklerini belirlemede önemlidir (Goonetilleke ve Luximon, 1999; Witana vd., 2004; Witana vd., 2006; Luximon vd., 2012). Luximon ve Goonetilleke’nin (2003) literatürde bahsi geçen 25 ölçü üzerine yaptığı analizler, ayak uzunluğu ve genişliği yerine ayak uzunluğu ve eksenini (*foot flare*) parametrelerinin genellemeye daha yakın bir ölçü seti olduğunu öne sürmüştür. Ayak ölçümleri üzerine yapılan bu güncel

araştırmalar, ayak özelinde geliştirilen bilgisayar destekli tasarım ve üretim sistemleri ve özellikle 3 boyutlu ayak tarama ve sayısallaştırma teknolojileriyle, ayağın karmaşık özelliklerini tanımlamak ve popülasyonu büyük ölçüde kapsayacak standartlaştırma ve numaralandırma sistemlerinin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Türkiye’de yapılan ayak ölçümü özelindeki çalışmalarda, ulusal ve uluslararası akademik veri tabanlarına geçmiş, 3B tarama yöntemleri ve aletleri kullanılan herhangi bir çalışma yoktur. Bu bağlamda mevcut çalışma ilk olma özelliği taşımaktadır.

Ölçüm yöntemleri ve 3B tarayıcılar

Ayak ölçümü için iki boyutlu ve/veya üç boyutlu ölçüler alınabilir. İki boyutlu ölçümler ayak izinin alınması, ayak seklinin çizilmesi/ taranması ve bazı çevresel ölçülerin alınması ile gerçekleştirilebilir. Ölçüler el ile çeşitli araçlar yardımıyla alındığında “manuel ölçme yöntemi” olarak adlandırılır. Manuel ölçümde kullanılan araçlar genelde cetvel, mezura, kumpas (*caliper*), Brannock aleti ve ölçü çubuğudur. Ayak izi manuel olarak alınabildiği gibi iki boyutlu tarayıcılarla da alınabilir.

Günümüzdeki ileri teknolojik yöntemler arasındaki üç boyutlu (3B) tarayıcılar ayağı ölçmeyi ve sayısallaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Üç boyutlu ölçümlerde ayak farklı kamera sistemleri ve görüntü işleme teknikleri ile taranır (Resim 1). Literatür taramasında sıklıkla karşılaşılan tarayıcılar, Volumental, Vorum Yeti, Infoot, Aetrex ve Precision 3B olarak belirlenmiştir. Bu tarayıcıların çalışma mekanikleri cihaz tipine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. 3B tarayıcıların hızlı ve pratik ölçüm kabiliyetleri, ayağın kodlanan birden fazla bölgesinin ölçümünü aynı anda yapılabilmesini sağlar. Farklı ölçümlerin analiz edilmesi ve veri setlerinin oluşması ayağın kompleks yapısını anlamaya ve farklı ayak ölçü sistemlerinin önerilmesine zemin yaratmaktadır. 3B tarayıcı sistemler daha geniş popülasyonları kapsayacak anlamlı ölçü birimleri geliştirilmesine de imkân sağlayabilir. Bu tarayıcılardan bazıları yapay zekâ algoritmaları ve bulut sistemleri de kullanarak büyük veri analizleri yapabilecek donanımdadırlar (Lee vd., 2014). Optronik teknolojileri geliştikçe, geleneksel manuel antropometrik veri toplama yaklaşımlarına kıyasla, 3 boyutlu tarama yöntemleri ile daha az hatalı ve güvenilirliği yüksek ölçümler gerçekleştirildiği görülmektedir (Witana vd., 2006; Lee vd., 2014; Jurca vd., 2019).

Resim 1. Çeşitli 3B tarayıcılar

Tablo 2. Örneklem büyüklüğü hesaplamaları

	%95 güven aralığı ve doğruluk (%)				
	a=1	a=2	a=3	a=4	a=5
Uzunluklar	191	48	21	12	8
Genişlikler	246	61	27	15	10
Yükseklikler	5276	1319	586	330	211
Çevreler	137	34	15	9	5
Gerekli örneklem sayısı	5276	1319	586	330	211

Veri seti

Çalışmanın kapsamını belirlemek için ayakkabı sektörü satış verileri incelenmiş ve mevcut çalışma kapsamında satış rakamları en yüksek olan 42 numara erkek ayakları analiz için seçilmiştir. Aynı zamanda, bu numara erkek ayakkabı üretiminde yaygın olarak kabul gören standart kalıp numarası, ayakkabı tasarım, serileme ve asortilerin belirlenmesinde baz olarak kabul gören kalıp olarak da kullanılmaktadır. Çalışmada (1) 15 yaş ve üstü yaş için ayak numarasının değişmediği kabul edilmiştir, (2) ölçü birimi mm, ölçüm hassasiyeti noktadan sonra 2 basamak (.,00) alınmıştır. Katılımcılar ayak ölçümleri yapılmadan önce ölçüm süreci hakkında bilgilendirilmiş, ayak verileri, cinsiyetleri ve yaşları haricinde herhangi bir bilgi istenmeyeceği ve bu bilgilerin de sadece araştırma amaçlı kullanılacağı bildirilerek onam alınmıştır.

Örneklem sayısının tespit edilebilmesi için, öncelikle kullanılan 3B tarayıcı cihaz için ölçüm doğruluğu tespiti yapılmıştır.

Cihaz için ölçüm doğruluğu tespiti. Çalışmada kullanılan 3B tarayıcının ölçüm doğruluğunu (ölçüm hatasını) tespit edebilmek için Volumental Ölçüm Doğruluk raporunda (2017) uygulanan metodolojiyi kullanarak bir doğruluk tespiti deneyi tasarlanmıştır. Bir ölçüm aleti ile yapılan her ölçümün bir hata payı ve dolayısıyla bir doğruluğu vardır. Doğruluk, bir ölçümde gerçek değere yakınlık derecesidir (ISO, 2012). Doğruluk tespiti deneyi için, 42 ayak ölçüsüne sahip bir katılımcıya, raporda önerildiği üzere beyaz çorap giydirilerek, 30 defa arka arkaya ölçüm gerçekleştirilmiştir. Her bir ayak ölçüsüne ait standart sapma ve aralık değerleri 5mm'den fazla olanlar tespit edilmiştir. Temel olarak, standart sapma ve aralık değeri ne kadar büyükse doğruluk (ölçüm hatası) o kadar büyüktür. Bu değerler örneklem sayısı tespitinde kullanılmıştır.

Örneklem sayısı tespiti. 42 numara erkek ayakları örneklem verisi üzerinde yapılan analizleri genelledebilmek için gerekli veri sayısı, örneklem

büyüklüğü, 3B tarayıcı kullanarak yapılması gereken ölçüm adedi hesabı ISO standardına göre yapılmıştır (ISO, 2012). Farklı doğruluk değerleri için yapılan hesaplara göre elde edilen örneklem büyüklükleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere, %95 güven aralığında doğruluk (%) a=5 için örneklem büyüklüğü 211 adettir. Çalışma kapsamında; doğruluk (%) a=5 olacak şekilde 240 adet 42 numara erkek ayak ölçüsü toplanmıştır. Araştırmanın ilerleyen safhalarında yapılacak ölçümler için değişik doğruluk yüzdelere göre 3B tarayıcı kullanılarak toplanacak gerekli örneklem sayıları tespit edilmiştir. Örneğin, %95 güven aralığında yüzde 1 (a=1) doğrulukta, tüm Türkiye'deki 42 numara erkek ayakları hakkında çıkarsama yapabilmek için toplanması gereken ölçüm sayısı 5276'dır. Yapılan analizlerin toplum genelindeki doğruluk çıkarsamalarını yapabilmek için büyük örneklem gruplarına ihtiyaç vardır.

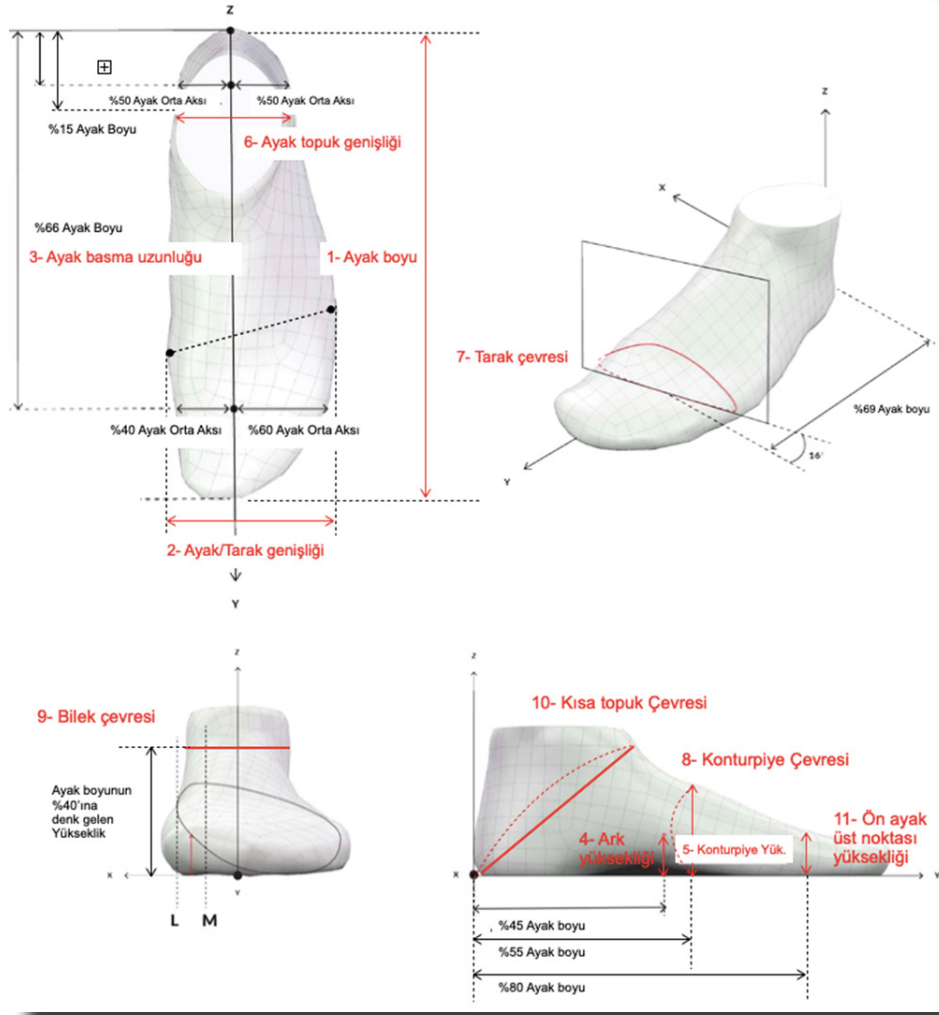

Resim 2. Ayak ölçüm seçenekleri (Volumental, 2017)

Kullanılan ölçüm cihazı ve veri tanımları

Bu çalışmada Volumental marka 3B tarayıcısı kullanılmıştır. 3B tarayıcılarla yapılan ölçümlerin doğruluğu, ölçümün kontrollü ve uygun şekilde yapılmasını gerektirmektedir. Veriler, mekân ışık değerine, ölçüm yapılan kişinin cihaza ayak yerleştirmesine, vücudun duruş pozisyonuna, ayaklarına eşit yük vermesine, ayağın çıplak ya da çoraplı olması, vb. gibi birçok etkenden etkilenebilmektedir (Witana vd., 2006; Lee vd., 2014; Lee ve Wang, 2015; Wu vd., 2018). Çalışmanın güvenilirliği ve geçerliliğini sağlamak için bir deney yönergesi hazırlanmış ve tüm katılımcılar için ölçüm sürecinin aynı şekilde yapılmasına özen gösterilmiştir. Cihaz, ayağı çıplak veya çoraplı olarak

Resim 3. Volumental tarayıcı X-Y-Z eksenlerine göre ayak ölçü tanımları.

ölçülebilir (Resim 2). Çalışmada çorap kalınlıklarının yaratabileceği ölçüm hatalarını azaltmak için çıplak ayakla, 2 ayak birden ölçülmüştür. Katılımcı cihaz üzerine çıktıktan sonra ölçüm yaklaşık 6 sn sürmektedir. Ölçüm esnasında ayağın doğru oryantasyonda olması ölçümü etkileyen bir kriterdir (Jurca vd., 2010). Katılımcının ölçüm sırasındaki ayak pozisyonu, makine üzerindeki X-Y eksenleri ile uyumlu olacak şekilde ayarlanmıştır.

Cihazın donanım kısmınının 4 adet kameradan oluşmaktadır. Bu 4 kameradan alınan görüntüler 3 boyutlu olarak modellenmektedir. Bu modellerin ölçülüp bulut sistemi üzerinden bir uygulama arayüzü ile 11 boyutta verilir (Jurca, 2019). Ölçümler sistem üzerinden çalıştırılan görüntü işleme algoritmalarıyla yapılmaktadır. Ölçüm yapılan tarayıcının görüntü işleme algoritması ve ölçüm yapma tekniklerine göre ayak ölçü tanımları incelenerek aşağıdaki 11 adet ölçü birimi kısaltmaları ile kullanılmak üzere belirlenmiş ve tanımları Resim 3'te gösterilmiştir:

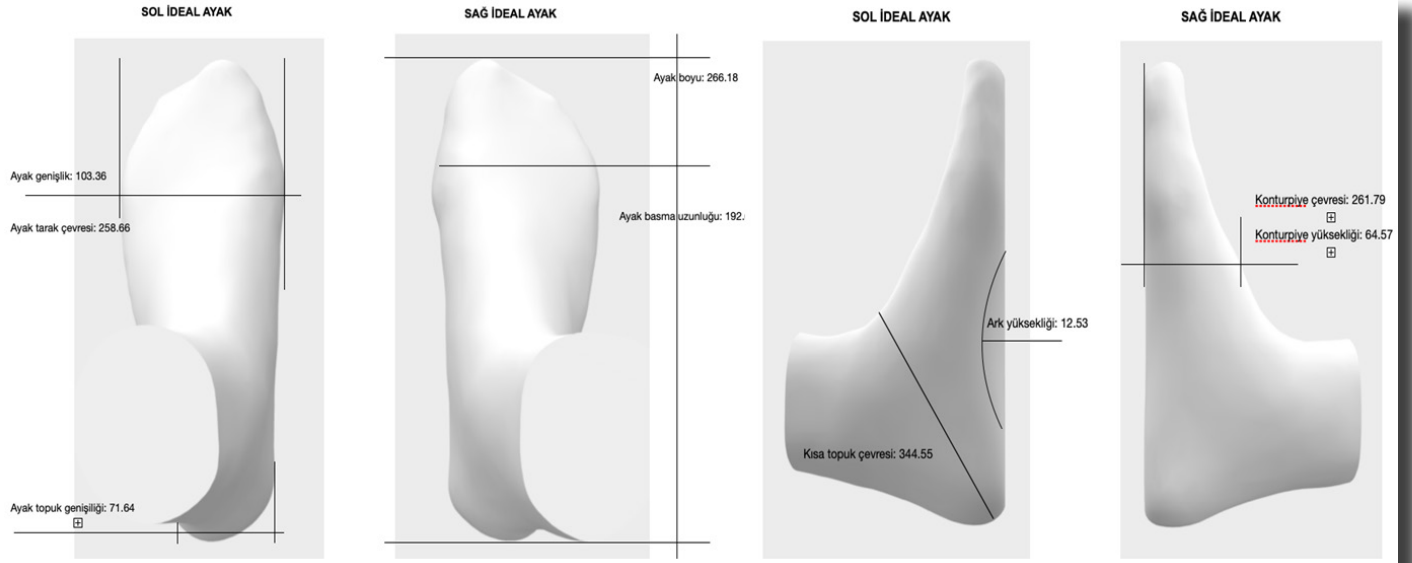
1. Ayak boyu (boy)_le
2. Ayak/Tarak genişliği (gen)_wi
3. Ayak basma uzunluğu (buz)_hb
4. Ark yüksekliği (ayü)_ah

5. Ayak konturpiye yüksekliği (kyü)_ih
6. Ayak topuk (kadino) genişliği (tge)_hw
7. Ayak tarak çevresi (tçe)_bg
8. Ayak konturpiye çevresi (kçe)_ig
9. Ayak bilek çevresi (bçe)_aw
10. Ayak kısa topuk çevresi (oçe)_hg
11. Ön ayak üst noktası yüksekliği (üyü)_th

Bu ölçülerin literatür ile uyumu kontrol edilmiş, Türkçe karşılıkları ve tanımları çalışılmıştır. Bu tanımların çalışmanın başında ortaya konması veri analizinin güvenilirliği, geçerliliği ve yöntemin tekrarlanarak diğer çalışmalarla karşılaştırılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Veri analizi

Çalışma kapsamında, hesaplanan gerekli ölçüm sayısını karşılayan, 42 erkek ayağına ait 240 adet ölçüm yapılmıştır. Eldeki veri setinden doğru çıkarımlar yapmak için ölçüm verisi üzerinde aykırı değer tespiti ve normallik testleri uygulanmıştır. Bu bölümde aykırı değer tespiti, normallik testleri, betimsel istatistikler ve çıkarımsal istatistikler gösterilmektedir.

Resim 4. İdeal 42 numara erkek ayak ölçüleri

Tablo 3. Betimsel istatistikler (42E, N=187) ve 42 numara erkek ayak ölçü üst ve alt sınır değerleri

Ölçüm	Aralık	Minimum	Maksimum	Ort.	SS	Varyans	Alt sınır değeri	Orta değer	Üst sınır değeri
r, le (boy)	41,82	248,50	290,33	267,10	7,52	56,60	262,10	266,18	270,27
l, le (boy)	43,58	248,51	292,09	267,70	7,47	55,80			
r, wi (gen)	23,24	92,79	116,03	104,17	4,22	17,80	100,41	103,36	106,31
l, wi (gen)	22,05	93,35	115,40	103,60	3,92	15,39			
r, hb (buz)	47,20	168,90	216,10	193,67	8,65	74,86	180,91	192,61	204,31
l, hb (buz)	41,85	171,43	213,28	193,54	8,78	77,04			
r, ah (ayü)	18,12	5,02	23,14	12,87	2,96	8,75	9,33	12,53	15,73
l, ah (ayü)	15,25	5,20	20,46	12,55	2,98	8,89			
r, ih (kyü)	26,37	54,45	80,83	65,17	4,15	17,23	61,67	64,57	67,46
l, ih (kyü)	23,45	53,99	77,44	64,74	4,05	16,41			
r, hw (tge)	18,71	61,58	80,29	71,02	3,56	12,66	67,07	71,64	76,21
l, hw (tge)	21,86	60,95	82,81	72,87	3,79	14,34			
r, bg (tçe)	52,72	235,25	287,97	260,81	10,19	103,74	252,66	258,66	264,66
l, bg (tçe)	45,92	236,24	282,16	259,24	9,50	90,17			
r, ig (kçe)	52,70	238,40	291,10	262,55	10,11	102,23	256,63	261,79	266,95
l, ig (kçe)	52,87	234,83	287,70	263,63	10,24	104,77			
r, hg (oçe)	60,18	315,87	376,05	344,83	11,10	123,27	337,17	344,55	351,92
l, hg (oçe)	60,64	316,16	376,80	347,58	11,29	127,40			

Not: Değerler milimetre cinsindedir. 42 numara ayağı olan 187 erkek kullanılmıştır. Ort.= Ortalama, SS=Standart sapma

Tablo 4. 42 numara erkek sağ ve sol ayak fark değerleri

Ortalama (mm)									
	boy	gen	buz	ayü	kyü	tge	tçe	kçe	oçe
Sağ	267,1	104,17	193,67	12,87	65,17	71,02	260,81	262,55	344,83
Sol	267,7	103,60	193,54	12,55	64,74	72,87	259,24	263,63	347,58
Fark	0,6	0,57	0,13	0,32	0,43	1,85	1,57	1,08	2,75
Standart sapma (mm)									
	boy	gen	buz	ayü	kyü	tge	tçe	kçe	oçe
Sağ	7,52	4,22	8,65	2,96	4,15	3,56	10,19	10,11	11,10
Sol	7,47	3,92	8,78	2,98	4,05	3,79	9,50	10,24	11,29

Not: boy=ayak boyu, gen=ayak/tarak genişliği, buz=basma uzunluğu, ayü=ayak yüksekliği, kyü=konturpiye yüksekliği, tge=topuk genişliği, tçe=tarak çevresi, kçe=konturpiye çevresi, oçe=kısa topuk çevresi

Aykırı değer tespiti ve normallik testleri. Çalışmadaki ayak ölçüm değişkenleri 240x22 boyutlu olup, kutu grafikleri kullanılarak yapılan değişken bazlı incelemede 41 gözlem olası aykırı değer olarak belirlenmiştir. Kutu grafiğinde belirlenen 41 gözlemin veri setinden çıkarılması sonrası uygulanan çoklu normallik testi (*Royston's test*) sonucunda veri setinin normal dağılmadığı görülmüştür. Kutu grafikleri ile yapılan inceleme, değişkenleri bireysel olarak değerlendirdiğinden çok değişkenli durumu da incelemek gerekmektedir. Bu noktada Mahalanobis uzaklığı ve Robust Mahalanobis uzaklığı uygulanmış ve bu yöntemin sonuçları kullanılmıştır. Robust yöntem ile belirlenen 42 olası aykırı gözlem veri setinden çıkarılarak normallik sınaması yapıldığında çoklu normallik açısından sonuç değişmemiştir. Değişkenlerin ayrı ayrı normal dağılım durumları incelendiğinde ayak bilek çevresi ve ön ayak üst noktası yüksekliği değişkenlerinin hem sağ hem sol ayak için normal dağılmadığı gözlenmiştir. Robust yöntem ile belirlenen olası aykırı gözlemlere ek olarak ayak bilek çevresi (bçe) ve ön ayak üst noktası yüksekliği (üyü) değişkenleri de veri setinden çıkartılarak normallik sınaması yapılmıştır. Sonuç çıktılarında hem değişken bazında hem de çoklu normallik sağlanmıştır. Mevcut 240x22 boyutlu veriden aykırı değer ve normallik testlerini geçemeyen boyutların çıkarılması sonucunda analizlerin yapılacağı güvenilir veri 197x18 boyuta indirgenmiştir.

Betimsel istatistikler. Çalışmada elde edilen 42 erkek ayağına ait veriler, örneklem büyüklüğü içerisinde betimsel istatistiksel analizleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Çıkarımsal istatistikler. Çıkarımsal istatistikler kapsamında, İstatistiksel Süreç Kontrolü (*Statistical Process Control - SPC*) yöntemi kullanılarak ayak ölçü orta üst ve alt sınır değer tespiti, Hotelling T² yöntemi kullanılarak sağ sol ayak karşılaştırma analizi, Temel Bileşen Analizi (*Principal Component Analysis*) uygulanarak ayak ölçü değişkenlerinin sınıflandırılması ve Türkiye'de yaşayan insanların ayak ölçülerinin diğer toplumsal numaralandırma sistemleri ile karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır.

Ayak ölçü orta üst ve alt sınır değer tespiti

İstatistiksel Süreç Kontrolü (*Statistical Process Control - SPC*) yöntemi kullanılarak, 42 erkek ayağı ölçüleri ile ilgili orta değer, alt ve üst sınır değerleri Tablo 3'te gösterilmektedir. İstatistikte, aritmetik ortalama, mod ve orta değer (medyan) gibi çeşitli merkezi eğilim bulma ölçüleri mevcuttur.

Bu çalışmada Tablo 3'te verilen, orta değer sütunu olarak verilmiş, aykırı değerlerden en az etkilenen orta değer (medyan) merkezi eğilim bulma ölçütü sonuçları ideal değerler olarak belirlenmiştir. Bu değerler kullanılarak modellenen üç boyutlu ayak görseli (Şekil 4), ideal 42 numara Türkiye'de yaşayan erkeklerin ayağını temsil etmektedir. Uluslararası standartlarda 42 numaraya karşılık gelen yetişkin erkek ayağının orta değerleri, ayak uzunluğu boyutunda 266,18 mm, tarak genişliği boyutunda 103,36 mm, ayak basma uzunluğu boyutunda 192,61 mm, ark yüksekliği boyutunda 12,53 mm, konturpiye yüksekliği boyutunda 64,57 mm, topuk genişliği boyutunda 71,64 mm, tarak çevresi boyutunda 258,66 mm, konturpiye çevresi boyutunda 261,79 mm, kısa topuk çevresi boyutunda 344,55 mm'dir.

Sağ ve sol ayak karşılaştırma analizi

Ölçüm verileriyle sağ ve sol ayak arasında fark olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla iki gruba ilişkin ortalama vektörlerinin karşılaştırılması Hotelling T^2 yöntemi bağımlı gruplar sürümü kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Uygulamadan önce parametrik testlerin sağlaması gereken çok değişkenli normallik ve varyans-kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımları test edilmiştir. %95 güven düzeyinde, grupların ortalama vektörlerinin eşit olduğunu gösterir yeterli kanıt olmaması sağ ve sol ayak arasında fark olduğunu göstermektedir. Bulgular bu farkın; ayak topuk genişliği (tge), ayak tarak çevresi (tçe), ayak konturpiye çevresi (kçe) ve ayak kısa topuk çevresi (oçe) değişkenlerinden kaynaklandığını göstermektedir (Tablo 4).

Çalışmadaki ölçü değişkenlerinin sınıflandırılması

Aykırı değer ve çoklu normallik değerlendirilmesi yapılmış 197 gözlem 18 değişkenden oluşan 42 numara erkek veri setine Temel Bileşen Analizi (*Principal Component Analysis*) uygulanarak, birbiri ile ilişkili olan çok sayıda değişkenin (ayak ölçüsü) birbiriyle ilişkisiz ve daha az sayıda değişkene (bileşen) indirgenmesi hedeflenmiştir. Temel Bileşen Analizinin ana faydası eldeki sahip olunan değişken sayısını azaltmasıdır. Temel Bileşen Analizi 3B tarayıcıdan elde edilen değişkenleri yeni, korelasyonu olmayan bileşenlere (değişken kümesi) dönüştürmektedir. Her bileşenin varyansı bu bileşendeki bilgi/temsil miktarını göstermektedir.

Üç bileşen, modeldeki toplam varyansın %78,04'ünü açıklamaktadır (Resim 5). Sağ ve sol ayak ölçüm değişkenleri aynı bileşende toplanmış olmak üzere 1. bileşen genişlik ve çevre ölçüm değişkenlerini (genişlik, topuk genişliği, tarak çevresi, konturpiye çevresi ve kısa topuk çevresi), 2. bileşen yükseklik ölçüm değişkenlerini içermektedir (ark yüksekliği ve konturpiye yüksekliği), 3. bileşen ise uzunluk ölçümlerini (uzunluk ve basma uzunluğu) içermektedir.

Küme sayısı 3 iken mevcut olan değişken dağılımı ile küme sayısının 4 olduğu durumdaki değişken dağılımı arasındaki tek fark topuk genişliği (tge) ve kısa topuk çevresi (oçe) değişkenlerinin buldukları kümeden ayrılıp yeni bir küme oluşturmasıdır. Bu durumun uygulamadaki anlamı, aynı kümede toplanan ölçüm değişkenlerinin kendi içinde ilişkili olduğu diğer kümelerdeki değişkenlerden farklı olduğudur.

Türkiye insanı ayak ölçülerinin diğer toplumsal ayak numaralandırma sistemleri ile karşılaştırılması

Karşılaştırmalı analizler, tespit edilen ideal Türk 42 numara olarak belirlenen ayak ölçülerinin farklı toplumsal standartlardaki ölçülerle ve cihaz veri tabanındaki ölçülerle olmak üzere iki şekilde yapılmıştır.

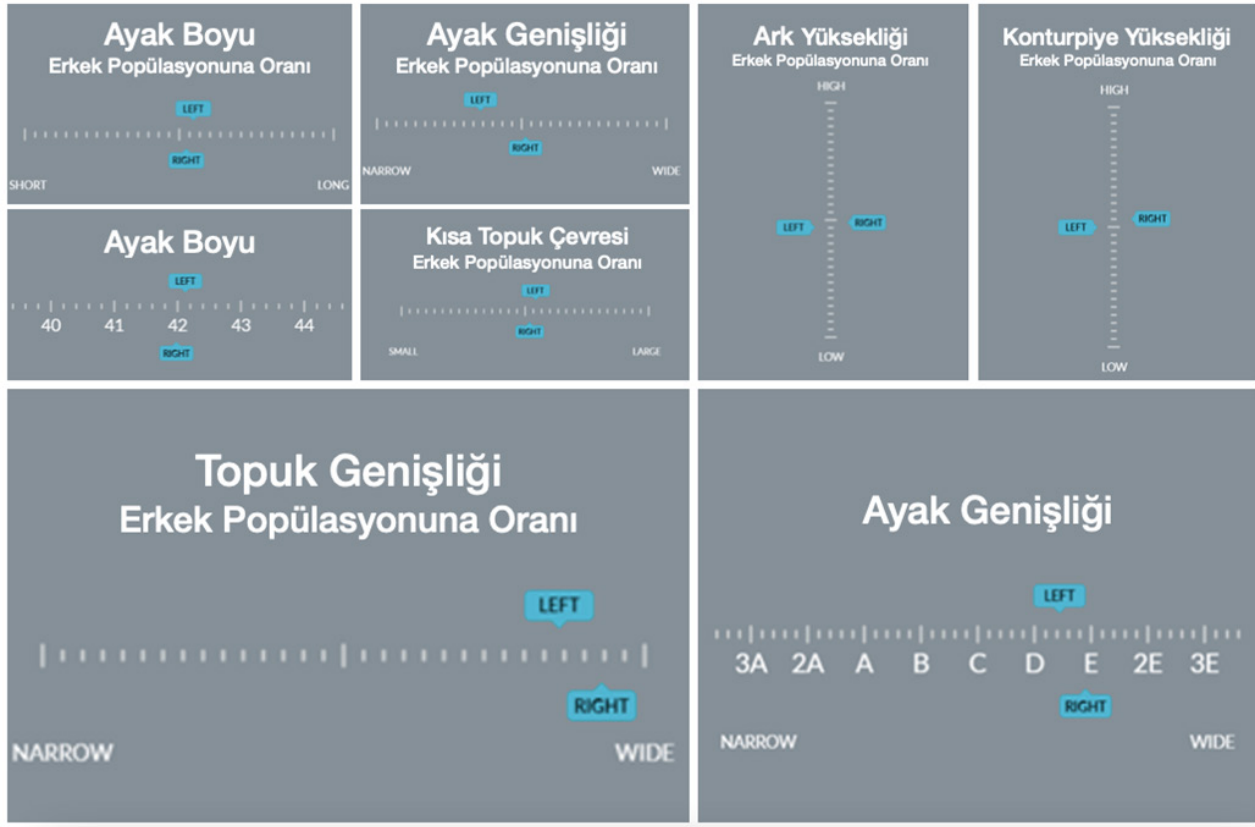
Mevcut numaralandırma sistemleri ile karşılaştırma

Resim 5. Temel ayak bileşenleri

için Tablo 5'te, ISO 19407/2019 standartları Ayakkabı Numaraları Dönüşüm tablosuna Türk ideal Ayak uzunluğu eklenmiş olarak görülmektedir. Deney verisinin Türk standartları tarafından kabul edilen Paris Point ve Mondopoint sistemleri üzerinden karşılaştırılması, Türkiye'de yaşayan ayak numarası 42 olarak kabul edilen insanların ayak farklılıklarını ortaya koymak adına önemlidir. Fakat Mondopoint ölçümü ayak üzerinden verilirken Paris Point sisteminin ayakkabı kalıbı üzerinden kurgulanmış olması karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. Paris Point sistemi kalıp uzunluğu ve kalıp genişlikleri ile ölçüler vermektedir, bunların ayak ölçüsüne dönüşümleri değişiklikler göstermektedir. Mondopoint sisteminde ise sadece uzunluk ve 3 kademeli artan genişlik ölçüleri vardır. İki sistemde de 3B tarayıcı ile ölçüm yapılan 11 ölçü boyutu verisi yoktur. Deney verisi ile saptanan "ayak uzunluğu (boy)" Mondopoint standartlarından 0,1 mm daha uzundur. Paris Point sistemine göre ise 42 numara erkek ayağı 270 mm'ye denk gelmektedir, 3,7 mm kısadır.

İkinci karşılaştırma Volumental ölçüm cihazının veri tabanında bulunan dünya çapındaki ölçü setlerinin

Resim 6. 42 numara Türk erkek 3B tarayıcı veri tabanı karşılaştırma

mevcut çalışmanın bulgularıyla karşılaştırılması olarak sunulmaktadır. Mevcut literatür ve antropometrik veri tabanları 3B tarayıcının sunmuş olduğu 11 ölçü boyutu veri setini sağlayamadığından Türkiye’de yaşayan insanların ayak ölçüleri, istatistiksel olarak ideal ayak tespit edilen 42 numara erkek ayak ölçüleri ile Volumental 3B tarayıcının arayüzündeki bulut sistemde kayıtlı olan dünya ayak verisi kullanılarak (Jurca vd., 2019) değerlendirilmiştir. Bulut sistemindeki, Volumental ölçüm cihazının veri tabanındaki veriye göre ayak genişliği ve topuk genişliği erkek popülasyonun geneline göre daha geniş olduğu gözlemlenmektedir (Jurca vd., 2019). Diğer 4 boyutta (ayak boyu, ark yüksekliği, konturpiye yüksekliği, konturpiye çevresi), farklılıkların daha az olduğu şeklinde değerlendirilebilir (Resim 6) (Jurca vd., 2019).

Sonuç

Ayakkabının ayak ile uyumu, ayak ölçüleri ile ayakkabı üretiminde kullanılan kalıpların ölçüleri arasındaki doğru ilişkiye bağlıdır. Ayakkabı kalıpları ve dolayısıyla ayakkabı üretiminde kullanılan, farklı toplumlara özgü numaralandırma ve ölçüm sistemleri bulunmaktadır. Bu ölçüm sistemlerinin dünya üzerindeki insan çeşitliliğine oranla çok az olması ve ayak gibi belirli bir biçimi olmayan bir yapının tek boyut üzerinden (ayak uzunluğu) numaralandırılması ayak sağlığı problemlerini beraberinde getirmektedir. Ayak giysileri, bireylerin

günlük yaşamını ve yaptığı işle ilgili performansını etkilediğinden özellikle bedensel işlerde verimlilik konusuyla bağlantılı bir nesnedir. Toplumun, coğrafi ve genetik faktörler nedeniyle biçimlenmiş ayak yapısına uygun kalıplarda ayakkabı üretilmesi sağlık ve ekonomi açısından gereklidir. Ayak sağlığını koruyan ayakkabıların üretimi ayak ölçümü üzerine yapılan çalışmaların temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Her toplumun standart olarak belirlediği ölçüler o topluma özgüdür ve başka toplumlarda kullanıldığında fizyolojik olarak insan bedeninde ve yaşam kalitesinde sorunlara yol açmaktadır. Ülkemizde Avrupa’da yaygın olarak kullanılmakta olan Paris Point sistemi ve uluslararası standart olarak kabul edilmiş Mondopoint numaralandırma sistemleri kullanılmaktadır. Bu standartların Türkiye insanı ile uyumu üzerinde sınırlı araştırmalarda farklılıklar olduğu görülmektedir. Ayrıca bu ve benzeri antropometrik veri toplama çalışmalarının belirli periyotlarla tekrarlanması gerekmektedir. 1988 yılında Türk Ayak Standardı olarak kabul edilmiş Fransız insanı özelindeki bir numaralandırma sisteminin günümüzde geçerliliği ayakkabı endüstrisinde bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut çalışmada da görüldüğü üzere Türk insanı ayak antropometrik verilerin bu numaralandırma sistemlerinde karşılık gelen boyutlarında, ayak uzunluğu ve ayak genişliği, farklılıklar vardır. 42 numara Türk erkek ayağı uzunluk olarak orta değerlere yakın, genişlik olarak ise kalıp ve ayak

genişlik değerlerinde geniş skalasının yüksek değerlerine yakındır. Konturpiye yüksekliği ve çevresi de geniş kalıp ölçülerine yaklaşmaktadır. Bu analizdeki en çarpıcı fark Volumental uluslararası veri tabanında yapılan analizde topuk genişliği boyutunun dünya popülasyonunun en yüksek değerine yaklaşmasıdır.

Bu bulguların ötesinde, güncel bilimsel çalışmaların büyük bölümü daha kapsayıcı numaralandırma ve serileme yöntemleri geliştirilmesine odaklanmaktadır. Mevcut numaralandırma sistemleri ve standartlar, geleneksel ölçüm teknikleri kullanılarak, ayağı 2 boyuttaki ölçüler (uzunluk ve genişlik) üzerinden sınıflamaktadır. Fakat 3B tarayıcı teknolojiler ile çok boyutlu ölçümler yapmak ve popülasyonun daha büyük bir bölümünü kapsayan ölçüm boyutları geliştirilmeye çalışılmaktadır (Goonetilleke ve Luximon, 1999; Cheng ve Perng, 2000; Mochimaru, 2000). Bunun yanında, ayakkabı numaraları mevcut standartlara göre belirli bir büyüme oranı ile serilenmektedir. Popülasyonun ayak ölçüleri dağılımına göre yapılan istatistiksel analizler doğrultusunda serileme aralık değerleri belirlenmektedir. Bu bağlamda da toplumun ayak biçim ve ölçü dağılımı doğru serileme ile daha doğru ayakkabı numaralandırma sistemleri ile eşlenebilir.

3B tarayıcıların hızlı ve pratik ölçüm kabiliyetlerinin yanı sıra ayak uzunluğu ve genişliğine ek olarak çok fazla boyutta ölçümü aynı anda verebilmektedir. Farklı ölçümlerin analiz edilmesi ve veri setlerinin oluşması ayağın kompleks yapısını anlamaya ve farklı ayak ölçü sistemlerinin önerilmesine zemin yaratmaktadır. Hızlı ölçüm kabiliyeti, ölçümleri belirli zaman dilimlerinde tekrarlanarak toplum genelindeki değişimin izlenmesi adına da fayda sağlayabilir. Türk Ayak Numaralandırma Sistemi geliştirilmesi üzerine 3B görüntüleme teknikleri kullanılarak yapılmakta olan bu çalışma ilk olmasının yansısı Türkiye insanı ayak antropometrik veri tabanının oluşması adına da önemlidir.

Teşekkür

Bu çalışma İTÜNOVA TEKNOLOJİ A.Ş. ARI TEKNOKENT AR-GE Destek Programı kapsamında LC WAIKIKI Mağazacılık Hizm. Tic. A.Ş. iş birliği ile 58605 BSTB kodlu proje kapsamında yürütülmüştür. Araştırma kapsamında ayak ham ölçüm verileri ticarî içerik gereği erişime açık değildir. Analiz edilmiş betimsel veri sorumlu yazardan talep edilebilir.

Kaynakça

Adıgüzel, E., Zencir, M., Yıldırım, M., ve Gümüşburun, E. (2003) Pamukkale üniversitesine başvuran öğrencilerde ayağın morfometrik özellikleri. *Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 8, 15-19.

Akçakale, N. (2017). 18-23 yaş genç erkeklerin ayak ölçülerinin ayakkabı tasarımında kullanılan ölçüler ile karşılaştırılması. *Technological Applied Sciences*, 12(1), 1-8. <http://doi.org/10.12739/NWSA.2017.12.1.2A0106>

Aktaş, N. (1991). *Yetişkin türk kadın ve erkeklerinde ayak yapısının plantogramla incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Baba, K. (1975). Foot measurement for shoe construction with reference to the relationship between foot length, foot breadth and ball girth. *Journal of Human Ergology*, 3(2), 149-156. https://www.jstage.jst.go.jp/article/jhe1972/3/2/3_2_149/_pdf/

Back, S.Y., ve Lee, K. (2016). Statistical foot-shape analysis for mass-customization of footwear. *International Journal of Computer Aided Engineering and Technology*, 8(1-2) 80-98. <https://doi.org/10.1504/IJCAET.2016.073265>

Cavanagh, P. R. (1980). *The Running Shoe Book*. Anderson World.

Cavanagh, P. R., Morag, E., Boulton, A. J. M., Young, M. J., Deffner, K. T., ve Pammer, S. E. (1997). The relationship of statistic foot structure to dynamic foot function. *Journal of Biomechanics*, 30(3), 243-250. [https://doi.org/10.1016/S0021-9290\(96\)00136-4](https://doi.org/10.1016/S0021-9290(96)00136-4)

Cheng, J., Leung, S., Leung, A., Guo, X., Sher, A., ve Mak, A. (1997). Change of foot size with weightbearing: a study of 2829 children 3 to 18 years of age. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 342, 123-131. <https://doi.org/10.1097/00003086-199709000-00019>

Cheng, F. T., ve Perng, D. B. (2000). A systematic approach for developing a foot size information system for shoe last design. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 25(2), 171-185. [https://doi.org/10.1016/S0169-8141\(98\)00098-5](https://doi.org/10.1016/S0169-8141(98)00098-5)

Cheskin, M. P. (1987). *The complete handbook of athletic footwear*. Fairchild Publications.

Doğancı, Ö. I. (2019). *Üniversite öğrencilerinde ayak ölçüleri ve plantogram ile ayak yapısının araştırılması* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul. <https://hdl.handle.net/20.500.12831/3845>

Domjanic, J., Fieder, M., Seidler, H., ve Mitteroecker, P. (2013). Geometric morphometric footprint analysis of young women. *Journal of Foot and Ankle Research*, 6, 27. <https://doi.org/10.1186/1757-1146-6-27>

Goonetilleke, R. S., ve Luximon, A. (1999). Foot flare and foot axis. *Human Factors*, 41(4) 596-607. <https://doi.org/10.1518%2F001872099779656761>

Güleç, E., Akın, G., Sağır, M., Koca Özer, B., Gültekin, T., ve Bektaş, Y. (2009). Anadolu insanı antropometrik boyutları: 2005 yılı Türkiye antropometri anketi. *DTCF Dergisi*, 49(2), 187-201. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001211

Herbaut, A., Foissac, M., Jurca, A., ve Gueguen, N. (2016). Determination of optimal shoe dimensions for occasional and regular tennis players. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part P: Journal of Sports Engineering and Technology*, 230(3), 149-157. <https://doi.org/10.1177/1754337115598678>

Hawes, M. R., Sovak, D., Miyashita, M., Kang, S. J., Yoshihuku, Y., ve Tanaka, S. (2007). Ethnic differences in forefoot shape and the determination of shoe comfort. *Ergonomics*, 37(1), 187-196. <https://doi.org/10.1080/00140139408963637>

Hong, Y., Wang, L., Xu, D. Q., ve Li, J. X. (2011). Gender differences in foot shape: a study of chinese young adults. *Sports Biomechanics*, 10(2), 85-97. <https://doi.org/10.1080/14763141.2011.569567>

International Organization for Standardization (ISO) (2015). *Footwear – Sizing – Conversion of sizing systems* (ISO Standard No. 19407:2015). <https://www.iso.org/standard/62349.html>

- International Organization for Standardization (ISO) (2012). *General requirements for establishing anthropometric databases* (ISO Standard No. 15535:2012). <https://www.iso.org/standard/57179.html>
- Jurca, A., Kolsek, T., ve Vidic, T. (2010). Dorothy mass foot measurement campaign. N. D'Apuzzo (Ed.) içinde, *Proceedings of 1st International Conference on 3D Body Scanning Technologies, Lugano, Switzerland* (s. 338-344). Hometrica Consulting. <https://doi.org/10.15221/10.338>
- Jurca, A., Žabkar, J., ve Džeroski, S. (2019). Analysis of 1.2 million foot scans from North America, Europe and Asia. *Nature Scientific Reports*, 9, 19155. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-55432-z>
- Karavana, H. A. (2008). *Türkiye'de 12-17 yaş grubu genç erkeklerde ayak ölçülerinin belirlenmesi ve standardizasyonu üzerine araştırmalar* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kağmıçoğlu, C. H., ve Altay, E. (2013). Türkiye'de ayakkabı tasarımında kullanılan ölçüler ile Türk insanının antropometrik ayak ölçülerinin karşılaştırılması: 0-3 yaş bireyler üzerinden bir analiz. *Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 25(1), 77-85.
- Kastan, C. (2009). Ayakkabı kalıbı ölçü sistemleri: Fransız ölçü sistemi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (13), 3-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46435/583396>
- Kouchi, M. (1998). Foot dimensions and foot shape: Differences due to growth, generation and ethnic origin. *Anthropological Science*, 106(Supplement), 161-188. https://doi.org/10.1537/ase.106.Supplement_161
- Krauss, I., Grau, S., Mauch, M., Maiwald, C., ve Horstmann, T. (2008). Sex-related differences in foot shape. *Ergonomics*, 51(11), 1693-1709. <https://doi.org/10.1080/00140130802376026>
- Krauss, I., Valiant, G., Horstmann, T., ve Grau, S. (2010). Comparison of female foot morphology and last design in athletic footwear: Are men's lasts appropriate for women? *Research in Sports Medicine*, 18(2), 140-156. <https://doi.org/10.1080/15438621003627216>
- Krauss, I., Langbein, C., Horstmann, T., ve Grau, S. (2011). Sex-related differences in foot shape of adult caucasians: a follow-up study focusing on long and short feet. *Ergonomics*, 54(3), 294-300. <https://doi.org/10.1080/00140139.2010.547605>
- Lee, Y-C., Lin, G., ve Wang, M-J. (2014). Comparing 3D foot scanning with conventional measurement methods. *Journal of Foot and Ankle Research*, 7, 44. <https://doi.org/10.1186/s13047-014-0044-7>
- Lee, Y-C., ve Wang, M-J. (2015). Taiwanese adult foot shape classification using 3D scanning data. *Ergonomics*, 58(3), 513-523. <https://doi.org/10.1080/00140139.2014.974683>
- Luo, G. Houston, V. L., Mussman, M., Garbarini, M., Beattie, A. C., ve Thongpop, C. (2009). Comparison of male and female foot shape. *Journal of American Podiatric Medical Association*, 99(5), 383-390. <https://doi.org/10.7547/0990383>
- Luximon, A. (2013). *Handbook of footwear design and manufacture*. Woodhead Publishing. <https://doi.org/10.1533/9780857098795>
- Luximon, A., Zhang, Y. F., Luximon, Y. ve Ma, X. (2012). Sizing and grading for wearable products. *Computer-Aided Design*, 44(1), 77-84. <https://doi.org/10.1016/j.cad.2011.07.004>
- Luximon, A., Goonetilleke, R. S. , ve Tsui, K. L. (2003). Foot landmarking for footwear customization. *Ergonomics*, 46(4), 364-383. <https://doi.org/10.1080/0014013021000045225>
- Luximon, A. ve Goonetilleke, R. S. (2004). Foot shape modeling. *Human Factors*, 46(2), 304-315. <https://doi.org/10.1518/hfes.46.2.304.37346>
- Matthews, J. G. (1998). The developmental anatomy of the foot. *The Foot*, 8(1), 17-25. [https://doi.org/10.1016/S0958-2592\(98\)90015-3](https://doi.org/10.1016/S0958-2592(98)90015-3)
- Mickle, K. J., Munro, B. J., Lord, S. R., Menz, H. B., ve Steele, J. R. (2010). Foot shape of older people: Implications for shoe design. *Footwear Science*, 2(3), 131-139. <https://doi.org/10.1080/19424280.2010.487053>
- Mills, K., Blanch. P. , ve Vicenzino B. (2010). Identifying clinically meaningful tools for measuring comfort perception of footwear. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 42(10), 1966-1971. <https://doi.org/10.1249/mss.0b013e3181dbacc8>
- Mochimaru, M., Kouchi, M., ve Dohi, M. (2000). Analysis of 3-D human foot forms using the Free Form Deformation method and its application in grading shoe lasts. *Ergonomics*, 43(9), 1301-1313. <https://doi.org/10.1080/001401300421752>
- Nácher, B., Alemany, S., González, J. C., Alcántara, E., García-Hernández, J., Heras, S., ve Juan, A. (2006). A footwear fit classification model based on anthropometric data. *SAE Technical Paper 2006-01-2356*. <https://doi.org/10.4271/2006-01-2356>
- Naskali, E. G. (2003). *Ayakkabı kitabı*. Çalış Ofset.
- Ocak, B., ve Gülümser, G. (2009). 7-14 yaş grubu genç erkek çocukların ayak ölçülerinin standardizasyonu. *Tekstil ve Konfeksiyon*, 19(2), 157-162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tektstilvekonfeksiyon/issue/23634/251723>
- Pheasant, S. (2003). *Bodyspace: Anthropometry, ergonomics and the design of work*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1201/9781482272420>
- Rodrigo, A. S., Goonetilleke, R. S., ve Witana, C. P. (2012). Model based foot shape classification using 2D foot outlines. *Computer-Aided Design*, 44(1), 48-55. <https://doi.org/10.1016/j.cad.2011.01.005>
- Rossi, W. A., ve Tennant, R. (1984). *Professional shoe fitting*. National Shoe Retailers Association for the Professional Shoe Fitters Society.
- Türk Standartları Enstitüsü (TSE) (1998). Ayakkabı numaralandırma sistemi (TS 5553). <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard.aspx?081118051115108051104119110104055047105102120088111043113104073088065086072100082050088113080070>
- Türk Standartları Enstitüsü (TSE) (2001). Ayakkabı ölçüleri-ölçülendirme ve işaretleme- Mondpoint sistemi (TS ISO 9407). <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/Standard.aspx?081118051115108051104119110104055047105102120088111043113104073097055109098121071085110067052066>
- Tsung, B. Y. S., Zhang, M., Fan, Y. B., ve Boone, D. A. (2003). Quantitative comparison of plantar foot shapes under three weighting-bearing conditions. *Journal of Rehabilitation Research & Development*, 40(6), 517-526. <https://doi.org/10.1682/jrrd.2003.11.0517>
- Volumental AB, Stockholm, Sweden (2017). *Accuracy of the Volumental Foot Scanner Report*. <https://volumental.com/volumental-retail-scanner>
- Witana, C. P., Xiong, S., Zhao, J., ve Goonetilleke, R. S. (2006). Foot measurements from 3D scans: A comparison and

- evaluation of different methods. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 36(9), 789-807. <https://doi.org/10.1016/j.ergon.2006.06.004>
- Witana, C. P., Feng, J., ve Goonetilleke, R. S. (2004). Dimensional differences for evaluating the quality of footwear fit. *Ergonomics*, 47(12), 1301-1317. <https://doi.org/10.1080/0140130410001712645>
- Wunderlich, R. E., ve Cavanagh, P. R. (2001). Gender differences in adult foot shape: implications for shoe design. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 33(4), 605-611. <https://doi.org/10.1097/00005768-200104000-00015>
- Wu, G., Li, D., Hu, P., Zhong, Y., ve Pan, N. (2018). Foot shape prediction using elliptical Fourier analysis. *Textile Research Journal*, 88(9), 1026-1037. <https://doi.org/10.1177/002071791770693983>
- Xiong, S., Goonetilleke, R. S., Witana, C. P., ve Au, E. Y. L. (2008). Modelling foot height and foot shape-related dimensions. *Ergonomics*, 51(8), 1272-1289. <https://doi.org/10.1080/00140130801996147>
- Xiong, S., Zhao, J., Jiang, Z., ve Dong, M. (2009). A computer-aided design system for foot-feature based shoe last customization. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 46, 11-19. <https://doi.org/10.1007/s00170-009-2087-7>
- Xiong, S., ve Zhao, J. (2013). Foot models and measurements. A. Luximon (Ed.) içinde, *Handbook of Footwear Design and Manufacture* (s. 72-89). Woodhead Publishing. <https://doi.org/10.1533/9780857098795.1.72>
- Yıldırım, M. (1986). Yetişkin Türk kadın ve erkeklerinde ayak (pes) ölçüleri. *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 3(2), 45-58. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bmj/issue/3716/49173>
- Yorulmaz, F., Turut, M., Taşkinalp, O., Aktaş, N., ve Kutoğlu, T. (1995). Yetişkin 1038 Türk insanında bazı ayak ölçüleri ve ayak parmak formülü. *Trakya Üni. Tıp Fakültesi Dergisi*, 12(1-2-3), 61-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bmj/issue/3724/49505>
- Zhao, J., Xiong, S., Bu, Y., ve Goonetilleke, R. S. (2008). Computerized girth determination for custom footwear manufacture. *Computers & Industrial Engineering*, 54(3), 359-373. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2007.07.015>

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Preauricular sulcusun insan iskeletlerinde cinsiyet ve hamilelik/doğum tayininde kullanılabilirliği: Kıbrıs popülasyonu üzerine bir test

Deren Çeker^{1,2*}, İdris Deniz³

¹ Dr. | Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi, Adli Tıp Birimi, Lefkoşa - KKTC

² Doğu Akdeniz Üniversitesi DFK Tıp Fakültesi, Gazimağusa - KKTC

³ Uzman Dr. | Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi, Adli Tıp Birimi, Lefkoşa - KKTC

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Deren Çeker

Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi

Adli Tıp Birimi

Dr. Burhan Nalbantoğlu Cad.

Lefkoşa/KKTC

E-posta: derenceker@gmail.com

Alındı/Received: 23 Nisan / April 2022

Düzeltildi/Revised: 20 Mayıs / May 2022

Kabul/Accepted: 1 Haziran / June 2022

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Coxa kemiklerinde, *iliac auricular* yüzeyin *inferior*üne paralel ve bitişik bir oluk görünümündeki *preauricular sulcus*un (PS), kadın iskeletleriyle ve hamilelik/doğumla ilişkilendirilmesi tartışmalı bir konu olup, her ikisini birlikte antemortem bilgileri mevcut modern iskeletler üzerinde test etmiş çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışmanın amacı, PS'nin insan iskeletlerinde cinsiyet belirlemede ve kadın iskeletlerinde hamilelik/doğum tayininde kullanılabilirliğini Kıbrıs popülasyonu üzerinde test ederek bu alanda yapılmış benzer çalışmalara katkı koymaktır. Çalışmamızda, 14-80 yaş arası 35 erkek ve 14-79 yaş arası 31 kadın (doğum yapmadığı/yaptığı ve çocuk sayısı bilinen) bireyden oluşmak üzere 66 modern iskelete ait toplam 132 adet sağ ve sol *coxa* kemikleri makroskobik olarak incelenmiş, PS morfolojik olarak üç kategoriye ayrılmış ve skorlanmıştır. Ön test niteliğindeki bu çalışmamızın sonuçları, PS'nin mevcut olmaması veya mevcut ve sığ olmasının cinsiyet ayırımında kullanışlı olmadığını, kadınlarda PS'nin mevcut olmaması veya mevcut ve sığ olmasının hamilelik/doğum geçmişi olmama olasılığını gösterdiğini, geniş ve derin PS'nin kadın bireylere işaret ettiğini ve hamilelik/doğumla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu testin ileri aşamasında materyal sayısı artırılarak, geniş ve derin PS'nin cinsiyet ayırımında kullanılabilirliği ve kadınlarda hamilelik/doğumla doğrudan ilişkili olup olmadığı test edilecektir. Bu testin sonuçları, insan kemiklerinden cinsiyet tayini ve PS'nin hamilelik/doğumla ilişkisini araştıran popülasyona özgü çalışmalara katkısından ve bu konuda Kıbrıs popülasyonu üzerine yapılmış ilk bilimsel çalışma özelliğine sahip olmasından dolayı önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Preauricular sulcus, cinsiyet tayini, Hamilelik/doğum tahmini, adli antropoloji, adli bilimler, fizik antropoloji, paleoantropoloji

Giriş

Preauricular sulcus (PS), *coxa*nın *auricular* yüzeyi ile büyük siyatik çentik arasında, *auricular* yüzeyin altına paralel şekilde uzanan ve ön *sacroiliac* ligamentin bağlantı

Usability of preauricular sulcus for sex and pregnancy/parturition estimation in human skeletons: A test on the Cyprus population

Abstract

The *preauricular sulcus* (PS) appears as a parallel and adjacent groove in the *coxae*, inferior to the *iliac auricular* surface, is often cited as an indicator of female sex however its relationship to female skeletons and pregnancy/parturition is a controversial subject. Few studies are known to have tested PS on modern male and female skeletons and validated it with antemortem information. The aim of this study is to test the usability of PS in sex and pregnancy/parturition estimation in human skeletons and to contribute to related studies. In our study, a total of 132 right and left *coxae* belonging to 66 modern skeletons, consisting of 35 male individuals aged 14-80 and 31 female individuals aged 14-79 (nulliparous/parous/multiparous), were macroscopically examined, and PS was morphologically divided into three categories and scored. The results of our study, which is a preliminary test, indicate that the absence of PS or being present and shallow is not useful in sex estimation, the absence of PS in women *coxae* or being present and shallow indicate the possibility of not having a pregnancy/parturition history, and wide and deep PS points to female *coxae* and closely related to pregnancy/parturition. In the further stage of this test, the number of materials will be increased and the usability of wide and deep PS in sex estimation and its relation with pregnancy/parturition in women *coxae* will be tested. The results of this test are important because of its contribution to population-specific studies on sex and pregnancy/parturition estimations on human skeletons, and being the first scientific study conducted on the Cyprus population on this subject.

Key Words: Preauricular sulcus, sex estimation, pregnancy/parturition estimation, forensic anthropology, forensic sciences, physical anthropology, paleoanthropology

bölgesinde yer alan bir oluk şeklinde görülmektedir. *Sacroiliac* ligamentin, hamilelik sırasında doğuma hazırlık olarak, doğum kanalını genişletmek amacıyla gevşediği ve bu aktivitenin bu bölgedeki kemigin

Atf için / Cite as:

Çeker, D., ve Deniz, İ. (2022). *Preauricular sulcusun insan iskeletlerinde cinsiyet ve hamilelik/doğum tayininde kullanılabilirliği: Kıbrıs popülasyonu üzerine bir test. Antropoloji*, (43), 22-26.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1107899>

yeniden şekillenmesine neden olabileceği bildirilmektedir (Finnegan, 1978; Maass, 2012; Waltenberger vd., 2021).

PS'nin, kadın iskeletleriyle ve hamilelik/doğumla ilişkilendirilmesi insan iskeletleri analizlerinde tartışmalı bir konu olup, her ikisini birlikte antemortem verileri mevcut modern iskeletler üzerinde test ederek teyit etmiş çalışmalar oldukça azdır (Maass, 2012). Çalışmamızın amacı, PS'nin insan iskeletlerinde cinsiyet belirlemede ve kadınlarda hamilelik/doğum tayininde kullanılabilirliğini Kıbrıs popülasyonu üzerinde test etmek ve popülasyona özgü yapılmış benzer çalışmalara katkı koymaktır.

Gereç ve Yöntem

2011-2021 yılları arasında Lefkoşa, Dr. Burhan Nalbantoğlu Adli Tıp Birimi'ne adli inceleme için getirilmiş, yaşları, cinsiyetleri ve etnik kimlikleri bilinen, her iki *coxa* kemiği mevcut 35'i erkek ve 31'i kadın (doğum yaptığı/yapmadığı ve doğum sayısı bilinen) 66 modern iskelete ait toplam 132 adet sağ ve sol *coxa* kemikleri makroskobik olarak incelendi ve PS morfolojik olarak üç kategoriye (0-1-2) ayrılarak skorlandı. Bu kategoriler ve skorlamalar şu şekilde belirlendi:

- 0 - Mevcut Değil: PS bölgesinde aktivite yoktur. *Sulcus*/oluk görülmez (Resim 1).
- 1 - Mevcut ve Sığ PS: PS bölgesinde aktivite vardır. *Sulcus*un eni dar ve/veya boyu kısa ve oluk sığ görünümündedir (Resim 2).
- 2 - Geniş ve Derin PS: PS bölgesinde aktivite vardır. *Sulcus*un eni geniş ve/veya boyu uzun ve derin oluk görünümündedir (Resim 3).

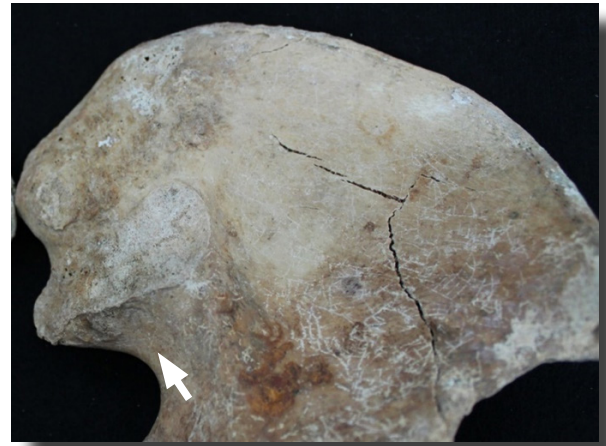
Bulgular

35 erkek bireye ait toplam 70 adet sağ ve sol *coxa* incelendi ve 32 erkek bireye ait sağ ve sol *coxada* PS'nin mevcut olmadığı (%91,42), PS mevcut olmayan 32 erkek bireyden 24'nün 14-48 ve 8'nin 54-80 yaşları arasında olduğu, 3 erkek bireye ait (%8,57) sağ ve sol *coxada* PS'nin mevcut ve sığ olarak görüldüğü, bu bireylerin yaşlarının sırasıyla 47, 48 ve 80 olduğu, sağ ve sol erkek *coxalarının* tamamında (%100) geniş ve derin PS'nin mevcut olmadığı görüldü (Grafik 1, Şekil 1).

31 kadın bireye ait toplam 62 adet sağ ve sol *coxa* incelendi ve 6 kadın bireye ait sağ ve sol *coxada* PS'nin mevcut olmadığı (%19,35), PS mevcut olmayan kadınların 14-21 yaşları arasında olduğu ve bu kadınların hamilelik/doğum geçmişlerinin olmadığı, 4 kadın bireye ait sağ ve sol *coxada* PS'nin mevcut ve sığ olarak görüldüğü (%12,90) ve yaşlarının 17-19 arasında olduğu ve bu kadınların da hamilelik/doğum geçmişlerinin olmadığı, 21 kadın bireye ait sağ ve sol *coxada* (%67,74) geniş ve derin PS'nin mevcut olduğu, yaşlarının 35-79 arasında olduğu ve bu kadınların tamamının (%100) en az bir ve en fazla 12 kez doğum yapmış olacak şekilde hamilelik/doğum geçmişine sahip oldukları görüldü (Grafik 2, Şekil 2).

Resim 1. Skor 0 olarak puanlanan bir sol *coxa*. Ok, PS görülmesi beklenen noktayı işaret etmektedir.

Resim 2. PS'nin skor 1 olarak puanlandığı bir sol *coxa*. Ok, mevcut ve sığ PS oluşumunu işaret etmektedir.

Resim 3. PS'nin skor 2 olarak puanlandığı bir sağ *coxa*. Ok, geniş ve derin PS oluşumunu işaret etmektedir.

Tartışma

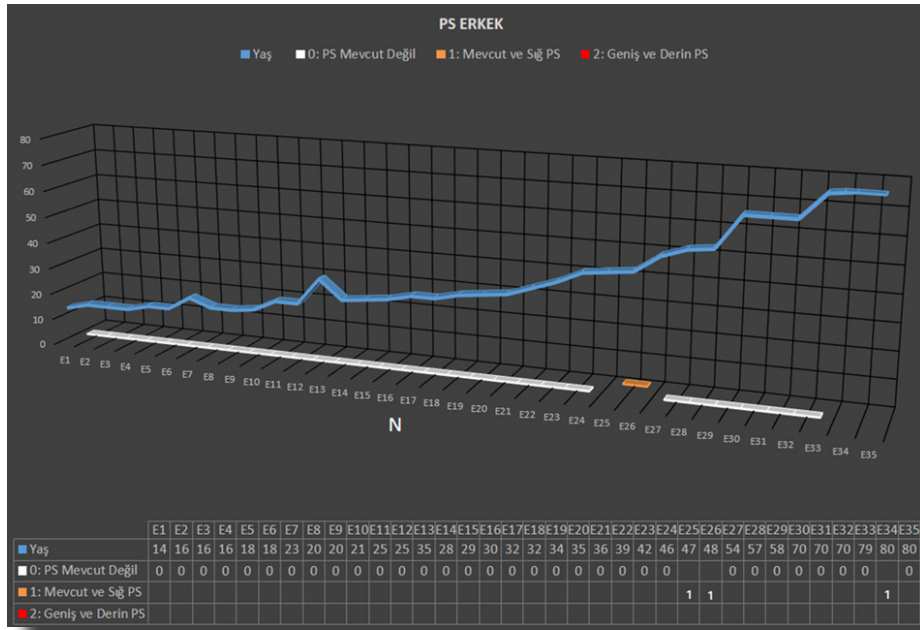
*Preauricular sulcus*un kadın *coxalarında* görüldüğü ve muhtemelen hamilelik ve/veya doğum ile ilişkili olduğu konusu 1900'lü yıllardan beri süregelen bir tartışma olup, insan kemiklerinden cinsiyet belirlemede ve kadınlarda hamilelik/doğum tahmininde önemli bir araştırma konusudur (Ubelaker ve De La Paz, 2012). Bu konudaki öncül çalışmaların materyallerini arkeolojik/antik iskeletler oluşturduğundan, son yıllarda toplu ölümler/

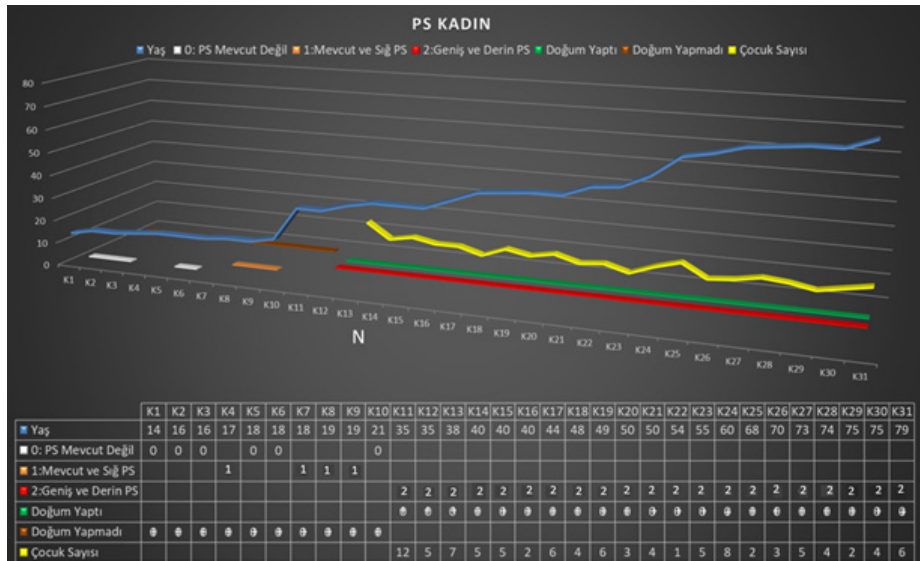
Grafik 1. Erkek coxalarında PS skor dağılımı (n=35)

Grafik 2. Kadın coxalarında PS skor dağılımı (n=31)

Şekil 1. Erkek bireylerde yaş ve PS durumunun dağılımı

Şekil 2. Kadın bireylerin yaş, PS durumu ile doğum ve çocuk sayısının dağılımı

felaket kurbanlarının kimliklendirilmesi gibi adli olguların da artmasıyla birlikte modern iskeletler üzerinde yapılan çalışmalar daha da çok önem kazanmaya başlamıştır (Stewart, 1970; Houghton, 1975; Ullrich, 1975; Holt, 1978; Kelley, 1979; Andersen, 1988; Galloway vd., 1998; Maass, 2012; Bongiovanni, 2016; Canty vd., 2016; Karsten, 2018; Igarashi vd., 2020; Waltenberger vd., 2021). PS üzerine yapılmış çalışmalar arasında, bulguların teyit edilebilmesi açısından, materyallerin antemortem bilgilerinin (yaş, boy, cinsiyet, etnik köken, kadınlarda hamilelik/doğum geçmişi, doğum sayısı vb.) de mevcut olduğu araştırmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu yüzden araştırmacılar, iskeletler üzerinde yapılan PS testlerinin yaşı, cinsiyeti ve kadınlarda doğum yapıp yapmadığı bilinen modern iskelet materyali üzerinde uygulanmasının daha kesin sonuçlar vereceği şeklinde ortak bir görüşe sahiptir.

Bizim çalışmamızda incelemesi yapılan iskeletlerin kimlik bilgileri mevcut olup, antemortem bilgileri aileleri (ebeveyn/kardeş/eş/çocukları) tarafından verilmiştir. Bu sebeple, çalışmamızın materyal sayısı her ne kadar benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında az gibi görünse de, sonuçlarının güvenilirliği oldukça yüksektir. Bununla birlikte, araştırmamız hâlâ devam eden bir ön çalışma niteliğinde olup, artan materyal sayısı ile birlikte testlerimiz devam etmektedir.

Araştırmamızın konusu hem cinsiyet hem de hamilelik/doğum olduğundan, materyalimizin ait olduğu kültür ve geleneklerini göz önünde bulundurarak materyal yaşını en az 14 olarak belirledik. Benzer çalışmalara baktığımızda, Igarashi ve ekibinin (2019) de kendi çalışmalarında minimum yaşı 14 olarak belirlediklerini, Karsten'in (2017) çalışmasında 15, diğer çalışmalarda ise genellikle 20 ve üzeri olduğunu gözlemledik. Gerek antik iskeletlerle yapılmış paleoantropolojik çalışmalarda, gerek fizik antropoloji çalışmalarında, gerekse adli antropolojik amaçlarla PS üzerine yapılmış çalışmalarda, bu incelemelerin genellikle morfolojik ve metrik olarak iki yaklaşımla yapıldığı, skorlamada standart bir sistem bulunmadığı, her çalışmada materyale ve test edilecek konu ve kemik bölgelerine göre bir sistem uygulandığı görülmektedir (Stewart, 1970; Andersen, 1988; Houghton, 1975; Ullrich, 1975; Holt, 1978; Galloway vd., 1998; Maass, 2012; Bongiovanni, 2016; Canty vd., 2016; Karsten, 2018; Igarashi vd., 2020; Ubelaker ve De La Paz, 2012). Bizim çalışmamızda uyguladığımız 0-1-2 şeklindeki üçlü puanlama sistemi morfolojik inceleme yaklaşımı içerisine girmekte olup, bu açıdan Canty ve ekibinin (2016), Igarashi ve ekibinin (2020) ve Houghton'un (1975) çalışmaları ile benzerdir. Ancak, örneğin Igarashi ve ekibinin (2020), bizim çalışmamızdan farklı olarak her iki yaklaşımı (morfolojik ve metrik) birlikte kullanmışlardır. Çalışmamızda morfolojik inceleme

ile üçlü skorlama sistemini uygulamamızın nedeni, incelemelerin adli nedenlerle yapılıyor olmasından ve kişilerin kısa sürede gömülmesi gerektiğinden ötürü süremizin kısıtlı olması ve bu şekilde daha hızlı ve pratik inceleme yapabilmemizden kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızın bulgularını benzer çalışmalardaki bulgularla karşılaştırdığımızda, Maass'ın (2012) çalışmasında belirttiği gibi PS'nin varlığı ve şeklinin yaş ile ilgili olmadığını, PS'nin hem erkek hem de kadın *coxalarında* görülebileceğini, Holt'un (1978) çalışmasında ve Ubelaker ve De La Paz'ın (2012) araştırmasında da belirttiği gibi PS'nin mevcut olmaması durumunun sadece erkek iskeletlerine ve mevcut olmasının sadece kadın iskeletlerine atfedilmemesinin gerektiğini, bu yüzden PS'nin başka indikatörler olmadan tek başına cinsiyet belirlemede bir kriter olarak kullanılmasının sakıncalı olduğunu, geniş ve derin PS'nin yalnızca kadın *coxalarında* görüldüğünü ve Kelley'nin (1979) 198 sağ ve sol kadın *coxalarında* yaptığı araştırmasında da belirttiği gibi bu tür PS'nin hamilelik/doğumla yakından ilişkili olduğunu, geniş ve derin PS'nin kadın iskeletlerine atfedilebileceğini, ancak Işaragi ve ekibinin (2019) ve Maass'ın (2012) da belirttiği gibi PS derinliğinin doğum sayısı ile ilişkili olmadığını belirledik.

Igarashi ve ekibinin (2020) çalışmalarında kadınlarda skar (*sulcus*) olmamasının hamilelik/doğum geçmişinin olmadığını gösterdiğini tespit etmelerine rağmen, bizim çalışmamızda hamilelik/doğum geçmişi olmayan dört kadın iskeletinde kısa ve sığ skar/PS'nin mevcut olduğunu belirledik. Igarashi ve ekibinin (2020) zayıf skar olarak nitelendirdiği ve bizim çalışmamızda kısa ve sığ PS olarak adlandırdığımız oluk görünümünün, Igarashi ve ekibinin (2020) tarafından düşük sayıdaki doğuma ve derin skarların çok sayıdaki doğuma işaret ettiğini belirtmelerine karşılık bizim çalışmamızda doğum yapmış kadınlarda gözlemlediğimiz skar/*sulcus* özelliklerinin (uzun/kısa/dar/geniş/derin/sığ) az veya çok sayıdaki doğumla ilişkili olmadığını gözlemledik.

Çalışmamızda üç erkek bireye ve doğum geçmişi olmayan altı kadın bireye ait *coxalarda* gözlemlenen mevcut ve sığ görümlü PS oluşumunun vücut ağırlığı ve aktivite yoğunluğu ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Andersen (1988), Maass (2012) ve Waltenberger ve ekibinin (2021) farklı örnekler üzerinde yaptıkları pelviste yara izi karşılaştırmaları sonucunda, beden ağırlık taşınması ve aktiviteye bağlı olarak pelvik bölgede ligamentöz bağların skar oluşumundan sorumlu olabileceğini belirtmeleri bizim sonucumuzla örtüşür niteliktedir. Buna ilaveten bu yara izlerinin birincil nedeninin doğum olmayabileceğini ancak hamileliğin de bir ağırlık taşıma şekli olmasından ötürü yara izinin oluşumu ve şekli üzerinde etkisi olmuş olabileceğini bildirdiklerini de belirtmemizde yarar vardır.

Sonuç

Bu çalışmanın sonuçları PS'nin mevcut olmaması veya mevcut ve sığ olmasının cinsiyet ayırımında kullanışlı olmadığını, kadınlarda PS'nin mevcut olmaması veya mevcut ve sığ olmasının hamilelik/doğum geçmişinin olmama olasılığını gösterdiğini, geniş ve derin PS'nin kadın bireylere işaret ettiğini ve hamilelik/doğumla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu testin ileri aşamasında materyal sayısı artırılarak, geniş ve derin PS'nin cinsiyet ayırımında kullanılabilirliği ve kadınlarda hamilelik/doğumla doğrudan ilişkili olup olmadığının test edilmesi planlanmıştır. Bu testin sonuçları, insan kemiklerinden cinsiyet tayini ve PS'nin hamilelik/doğumla ilişkisini araştıran popülasyona özgü çalışmalara katkısı ve bu konuda Kıbrıs popülasyonu üzerine yapılmış ilk bilimsel çalışma özelliğine sahip olmasından dolayı önemlidir.

Teşekkür

Araştırma materyaline ait bilgilerin kullanılması için etik onay veren ve bu çalışmanın gerçekleştirilmesini mümkün kılarak bilimsel çalışmalara katkı koyan değerli ailelere ve yakınlarına sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Andersen, B. C. (1988). Pelvic scarring analysis-parturition or excess motion. *American Journal of Physical Anthropology*, 75(2), 181. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330750205>
- Bongiovanni, R. (2016). Effects of parturition on pelvic age indicators. *Journal of Forensic Sciences*, 61(4), 1034-1040. <https://doi.org/10.1111/1556-4029.13085>
- Canty, E. S., Eliopoulos, C., ve Borrini, M. (2016). The preauricular sulcus and its link to sex and parturition: A test on a British Medieval collection. *American Journal of Physical Anthropology*, 159(S62), 108. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22955>
- Finnegan, M. (1978). Non-metric variation of the infracranial skeleton. *Journal of Anatomy*, 125(1), 23-37. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1235564/>
- Galloway, A., Snodgrass, J. J., ve Suchey, J. (1998). Markers of childbirth? Effect of body size and pubic morphological change. *American Journal of Physical Anthropology*, 105(S26), 102. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(1998\)26+%3C100::AID-AJPA8%3E3.0.CO;2-7](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(1998)26+%3C100::AID-AJPA8%3E3.0.CO;2-7)
- Holt, C. A. (1978). A re-examination of parturition scars on the human female pelvis. *American Journal of Physical Anthropology*, 49(1), 91-94. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330490114>
- Houghton, P. (1975). The bony imprint of pregnancy. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 51(5), 655-661. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1749523/>
- Igarashi, Y., Shimizu, K., Mizutaka, S., ve Kagawa, K. (2020). Pregnancy parturition scars in the preauricular area and the association with the total number of pregnancies and parturitions. *American Journal of Physical Anthropology*, 171(2), 260-274. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23961>
- Karsten, J. K. (2018). A test of the preauricular sulcus as an indicator of sex. *American Journal of Physical Anthropology*, 165(3), 604-608. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23372>

- Kelley, M. A. (1979). Parturition and pelvic changes. *American Journal of Physical Anthropology*, 51(4), 541-546. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330510405>
- Maass, P. (2012). *The bony pelvis: Scars of parturition and factors influencing their manifestation* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. University of Cape Town, South Africa. <http://hdl.handle.net/11427/3084>
- Stewart, T. D. (1970). Identification of the scars of parturition in the skeletal remains of females. T. D. Stewart (Ed.) içinde, *Personal identification in mass disasters* (s. 127-135). National Museum of Natural History, Smithsonian Institution. <https://library.si.edu/digital-library/book/personalidentifi00semi>
- Ubelaker, D. H., ve De La Paz, J. S. (2012). Skeletal indicators of pregnancy and parturition: a historical review. *Journal of Forensic Sciences*, 57(4), 866-872. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2012.02102.x>
- Ullrich, H. (1975). Estimation of fertility by means of pregnancy and childbirth alterations at the pubis, the ilium, and the sacrum. *O.S.S.A*, 2(1), 23-29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3274414>
- Waltenberger, L., Pany-Kucera, D., Rebay-Salisbury, K., ve Mitteroecker, P. (2021). The association of parturition scars and pelvic shape: A geometric morphometric study. *American Journal of Physical Anthropology*, 174(3), 519-531. <https://doi.org/10.1002/ajpa.24196>

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Proposed Turkish body mass index cut-off points compared with the World Health Organization and Asia-Pacific indices

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Rukiye Dagalp
Ankara University, Faculty of Science
Department of Statistics
Döğol Str.
06100 Beşevler, Ankara /Turkey
E-posta: rukiyedagalp@gmail.com

Rukiye Dagalp^{1*}, Doruk Iper², Bahar Aka³, Sema P. Aka⁴, Yavuz Sinan Aydıntug⁵, İtir Aydıntug⁶

¹ Assoc. Prof. Dr. | Ankara University, Faculty of Science, Department of Statistics, Ankara - Turkey

² B.A. | Çankaya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, Ankara - Turkey

³ M.A., M.A. | Retired Turkish Commercial Attaché. Hamburg - Germany

⁴ Prof. Dr. | Independent Researcher. (Retired) Ankara University, Faculty of Dentistry, Department of Prosthodontics and Unit of Forensic Odontology, VP, founder and life member of Indo-pacific Academy of Forensic Odontology. Ankara - Turkey

⁵ Prof. Dr. Colonel | (Retired) Gülhane Military Medical Academy (GATA), Department of Oral and Maxillofacial Surgery, Ankara - Turkey

⁶ Asst. Prof. Dr. | Cappadocia University, Faculty of Dentistry, Department of Paediatric Dentistry, Nevşehir, Turkey

Alındı/Received: 11 Ocak / January 2022 | Düzeltildi/Revised: 15 Mart / March 2022 | Kabul/Accepted: 27 Nisan / April 2022 | Yaymlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Abstract

It is important to determine specific Body Mass Index (BMI) cut-off points on country and sex bases since there are anthropometric differences. Therefore, a study was proposed to find out specific body mass index [BMI-TR (kg/m²)] cut-off points for Turkish young adults. BMI-TR was compared with the classifications of the World Health Organization's Index (BMI-WHO) and Asia-Pacific Index (BMI-AP). In this research a study enclosing the weight and height measurements of 196 cases (97 Male, 99 Female, age average 22.5 years) were examined. The recorded total data were calculated according to BMI-WHO and BMI-AP, subsequently the same data were computed according to Empirical Rule to find out the cut-off points of the BMI-TR and also specific BMI-TR cut-off points for males and females. The data were compared for both BMI-WHO and BMI-AP categorizations and showed inconsistent results. Therefore, BMI-TR was calculated and classified according to sex. In this study, Turkish specific BMI results for BMI-TR Males and BMI-TR Females revealed that the percentage of females showing normal BMI was higher (78.8%), than males (70.1%), and being underweight (14.4 % for males, 10.1 % for females) was more serious than being obese (5.2% for males, 4.0 % for females) in the "young adult" age group. BMI calculations should include age groups, sex and adjustment of height decrease for elderly on country basis.

Key words: Turkish-BMI, body mass index height adjusted, BMI-WHO, BMI Asia-Pacific, anthropometry

Dünya Sağlık Örgütü ve Asya-Pasifik endeksleri ile karşılaştırılan Türkiye beden kitle endisi kesim noktaları için öneri

Öz

Beden Kitle Endisi (BKE) hesaplamalarında, toplumlararası antropometrik farklılıklar nedeniyle ülke ve cinsiyet bazında belirli kesim noktalarının belirlenmesi önemlidir. Bu sebeple bu çalışmada, Türk genç yetişkinleri için spesifik beden kitle endisi [TR-BKE (kg/m²)] kesim noktalarını saptamak için bir çalışma yürütülmüştür. TR-BKE, Dünya Sağlık Örgütü endisi (DSÖ-BKE) ve Asya-Pasifik endisi (AP-BKE) sınıflandırmaları ile karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada 196 olgunun (97 Erkek, 99 Kadın, yaş ortalaması 22,5 yıl) ağırlık ve boy ölçümlerini içeren verileri incelenmiştir. DSÖ-BKE ve AP-BKE'ye göre hesaplanan BKE sınıflandırılmıştır. Bu verilere istatistiksel Ampirik Kural uygulanarak TR-BKE ve ayrıca erkekler ve kadınlar için TR-BKE erkek ve TR-BKE kadın endisi kesim noktaları bulunmuştur. Veriler hem DSÖ-BKE hem de AP-BKE'ye göre sınıflandırıldığında sonuçlar tutarsızlık göstermiştir. Bu nedenle TR-BKE hesaplanarak cinsiyete göre belirlenmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'ye özgü BKE kesim noktaları ve aynı zamanda erkekler ve kadınlar için ayrı BKE kesim noktaları bulunmuştur. Buna göre "genç erişkin" yaş grubunda erkeklerin %70,1'i kadınlarda ise %78,8'i normal sınıflamaya, erkeklerin %14,4'ü, kadınların ise %10,1'i zayıf gruba girerken, erkeklerin %5,2'i ve kadınların %4,0'i obez gruba girmektedir. Bu sonuç Türk genç erişkinler için obez olma durumuna kıyasla, zayıf olma durumunun daha ciddi olduğunu ortaya çıkartmıştır. BKE hesaplamalarında araştırılan ülkeye özgün olarak, yaş gruplarının, cinsiyetin ve bu hesaplamalarda yaşlanmaya bağlı boy kasalma miktarının göz önüne alınması önerilmiştir.

Anahtar sözcükler: Türkiye-BKE, yaşa bağlı BKE boy ayarlaması, DSÖ-BKE, Asya-Pasifik BKE, antropometri

Atf için / Cite as:

Dagalp, R., Iper, D., Aka, B., Aka, S. P., Aydıntug, Y. S., & Aydıntug, I. (2022). Proposed Turkish body mass index cut-off points compared with the World Health Organization and Asia-Pacific indices. *Antropoloji*, (43), 27-34.
<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1056457>

Introduction

Macroscopically, the perception of the physical appearance of a person is definable in a glance in terms of fatness or thinness, yet it may not always reflect the reality of that person's health status. The deviation of a human body from normal weight range can be scientifically determined by the calculation of the Body Mass Index (BMI), the ratio of body weight to height squared (kg/m^2) found by Dr. Lambert Adolphe Jacques Quetelet 1796-1874, who was a Belgian (Flemish) statistician, astronomer and sociologist, this index was named after him (Quetelet Index-QI) (Nuttal, 2015). When the body mass indices were compared for determination of body fat, QI was found more precise than the other indices, namely Weight-height ratio, Rohrer's Index, Ponderal Index, Sheldon Index, Nicholson and Zilvas Leanness Index (Watson *et al.*, 1979). However, this BMI index essentially cannot distinguish between increased body adiposity and muscle mass, moreover it is not valid for groups like athletes and people who has high body weight and very short stature (Bogin and Varela Silva, 2012). This index is most commonly used for anthropometric research which provides an approximate measure of thinness and fatness (Knai *et al.*, 2007). World Health Organization (WHO) has conventionally classified the body mass as underweight ≤ 18.5 , normal weight $18.50 < \text{BMI} < 25$, overweight ≥ 25 and obese ≥ 30 categories. However, worldwide trends led WHO to introduce new sub-divisions for underweight (severely, moderate and mild), obese (Class I, II, III) classifications. They renamed the "overweight" category as "preobese" (WHO Consultation on Obesity and WHO, 1999/2000). Furthermore, the issue of whether the cut-off points of this index is appropriate for all populations has been studied and the necessity of establishing population specific index cut-off points considering body fat ratio and health risks has been found and consecutively the Asian Pacific BMI (BMI-AP) has been created. Accordingly, it was suggested that each country must take their own measures on risks related to overweight and obesity (WHO Expert Consultation, 2004; Lim *et al.*, 2017).

The anthropometric data of societies differ widely. Therefore, it is clear that population-specific cut-off points should be applied according to various factors. The objective of this research was to find out the BMI cut-off points for Turkish (BMI-TR) young adults and to compare this classification with BMI-WHO and BMI-AP cut-off points including age, sex and regional (coastal and inland areas of Turkey) factors.

Materials and methods

The Ethics Approval date and number is 17/05/2019-E.3889 and its Bar Code is *BD6932777823*. This

study was conducted in accordance with the Principles of the Declaration of Helsinki.

The anthropometric data of this research covers the weight and height measurements of 196 subjects (97 Male, 99 Female) measured by the authors for BMI calculations. These subjects were within the age range of 20-25 years (average 22.5 years) defined as "young adults" because the median age in Turkey is 32.7 years (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021). There were no cases among the subjects that had any disease or physical disability. To achieve standardization, all the measurements were recorded in the morning, at the same hour. Measurement of height was obtained by a wall-mounted length measuring apparatus (MST-B01, Istanbul, Turkey), with a capacity of 200 cm and 1 mm spacing. The body weights of subjects were measured by a digital glass body analysis scale with a capacity of 150 Kg. and LCD display (Precision Measurement Technology with 100 gr. precision) (Fakir Hausgeräte, Hercules, Istanbul, Turkey). In order to remove the effect of clothing, height measurements were taken without shoes, only with socks, in an upright position where heels were in contact. And during weight measurement each individual wore a t-shirt and a jean. During the measurements, the subjects' inhabited cities were recorded as coastal or inland because, Turkey is a peninsula which is surrounded by Black Sea, Aegean Sea and Mediterranean Sea. In order to assess intra-observer error, 82 individuals (of the total 196) were randomly selected for remeasuring by the same author under the same conditions, at a different time and the data was processed by Student's *t*-Test.

Then the BMI of Turkish young adult subjects were calculated by using the ratio of body weight to height squared. The statistical calculations were done with IBM SPSS Statistics 20 program. To assess the reliability and strength of internal consistency between a set of scale variables Chronbach's Alpha coefficient (α) was calculated. Data were summarized by descriptive statistics and contingency tables which were analysed according to Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests. According to the distribution of data, Turkish BMI (BMI-TR) was constructed by Empirical rule for both total data and separately for both sexes. BMI-TR was categorized as follows: the mean ± 1 SD was equal to 68% of the total data which show the normal weight range, the values under the mean -1 SD was equal to 16% of the total data which show the underweight range, the overweight range was between the mean +1 SD and mean +2 SD which was equal to 13.5% of the total data, and values over mean +2 SD was equal to 2.5% of the total data which shows the obese range. This method was applied for both sexes according to the Empirical Rule (Figures 1 and 2).

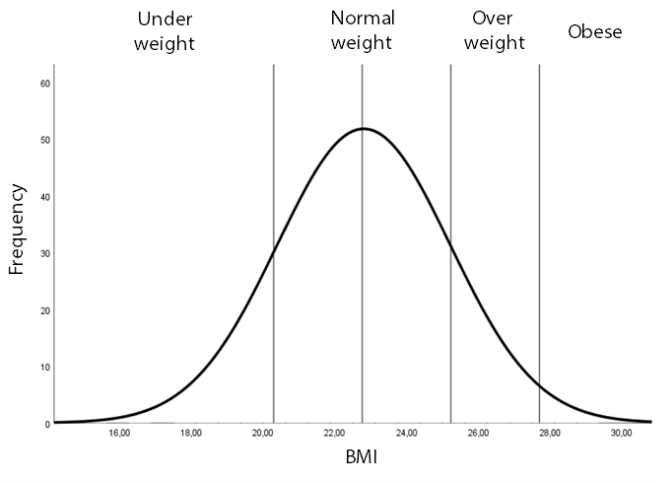

Figure 1. Classifications of Body Mass Index (BMI) for Turkish young males according to Empirical Rule

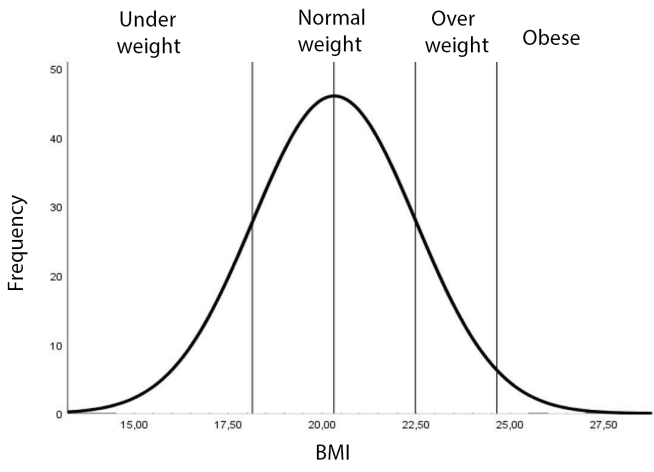

Figure 2. Classifications of Body Mass Index (BMI) for Turkish young females according to Empirical Rule.

The data of this research was computed to find the influence of sex, on BMI-TR and effect of their interaction. In order to establish this relation, two-factor experimental design model with interaction effect is as follows:

$$BMI = \mu + SEX + BMI-TR + SEX * BMI-TR + \epsilon$$

where μ = total mean of BMI and ϵ = error term.
Sex and BMI -TR was scaled as given below:
SEX: 1= Male, 2= Female.

$$BMI-TR = \begin{cases} 1, & BMI \leq 18.82 \\ 2, & 18.82 < BMI \leq 24.18 \\ 3, & 24.18 < BMI \leq 26.86 \\ 4, & 26.86 < BMI \end{cases} \quad (1)$$

According to the result of two-factor experimental design model, all pairwise comparisons of BMI-TR

levels were determined by Tukey and Scheffe's methods. In addition, BMI values for individuals living in coastal and inland areas were compared by hypothesis testing applying t-test statistics.

Results

The result of reliability test showed that coefficient α was 0.952 ($\alpha \geq 0.9$ indicates excellence). This result shows 95.2% high internal consistency among the variables. Due to the increase of correlations between the items alpha increases proportionally (Vaske et al., 2017). The t-test statistics evaluating intra-observer errors between the repetitive measurements in weight and height did not display any statistically significant difference between the two measurements (p value < 0.001).

All data were processed to obtain the descriptive statistics (number of subjects, minimum, maximum, median, mean, standard deviation) for age, weight, height and BMI of subjects according to sex where minimum BMI in the sample was 16.33 and the maximum BMI was 29.71 (Table 1). The same data set was used in BMI classification for BMI-WHO and BMI-AP classifications (Table 2). When the cut-off points of both BMI-WHO and BMI-AP classifications were applied to the Turkish data, incompatible results were obtained. Therefore, BMI-TR was established according to the Empirical rule based on the mean and standard deviation of the Turkish data (Table 2).

In the statistical analysis, according to the ANOVA results, there were a significant difference between the levels of sex, BMI-TR classifications and interaction effect in terms of BMI values. As a result of this test, pairwise comparisons of BMI-TR levels were found to be statistically different by Tukey and Scheffe's methods (p value < 0.05 for all levels). BMI-TR index was significant according to sex which demonstrated the need to classify BMI by sex. Relying on this result, BMI-TR index was established according to sex namely as BMI-TR Male and BMI-TR-Female (Table 3).

Then the data were processed based on BMI-TR and divided into two subgroups as inland and coastal regions. The 35.7% of the sample group were from the coastal and 64.3% were from the inland areas of Turkey. Amongst the male subjects, normal weight percentage was 70.1% of which, inland and coastal distribution was 57.4% and 42.6% respectively and for female subjects, normal weight percentage was 78.8% of which, inland and coastal distribution was 64.1% and 35.9% respectively. For the rest; underweight group was 14.4%, overweight 10.3%, obese 5.2% for males, and for females; underweight group was 10.1%, overweight 7.1%, obese 4.0%.

Table 1. Descriptive statistics for age, height, weight and Body Mass Index (BMI) of subjects according to sex

Sex	Statistics	Age (years)	Weight (kg)	Height (m)	BMI (kg/m ²)
Male	N	97	97	97	97
	Minimum	20	48	160	16.72
	Maximum	25	96	190	29.35
	Median	22.00	71.00	177.00	22.53
	Mean	22.56	71.19	176.80	22.76
	SD	1.338	8.744	5.522	2.47
Female	N	99	99	99	99
	Minimum	20	44	151	16.33
	Maximum	25	82	182	29.71
	Median	22.00	53.00	164.00	19.95
	Mean	22.43	54.67	164.12	20.28
	SD	1.089	7.241	5.983	2.28
Total	N	196	196	196	196
	Minimum	20	44	151	16.33
	Maximum	25	96	190	29.71
	Median	22.00	63.00	170.00	21.16
	Mean	22.49	62.84	170.40	21.50
	SD	1.217	11.513	8.569	2.68

Table 2. BMI data classification according to World Health Organization Index (BMI-WHO), BMI-Asia-Pacific Index (BMI-AP) and BMI-Turkish (BMI-TR) for both sexes.

	Classification	Range	Male%	Female%	Total%
BMI-WHO	Underweight	BMI ≤ 18.5	3.1	18.2	10.7
	Normal	18.5 < BMI ≤ 25.0	81.4	77.8	79.6
	Overweight	25.0 < BMI ≤ 30.0	15.5	4.0	9.7
	Obese	30.0 < BMI	0.0	0.0	0.0
	TOTAL		100	100	100
BMI-AP	Underweight	BMI ≤ 18.5	3.1	18.2	10.7
	Normal	18.5 < BMI ≤ 22.9	55.7	73.7	64.8
	Overweight	22.9 < BMI ≤ 24.9	25.8	4.0	14.8
	Obese	24.9 < BMI	15.5	4.0	9.7
	TOTAL		100	100	100
BMI-TR	Underweight	BMI ≤ 18.82	3.1	25.3	14.3
	Normal	18.82 < BMI ≤ 24.18	72.2	69.7	70.9
	Overweight	24.18 < BMI ≤ 26.86	18.5	2.0	10.2
	Obese	26.86 < BMI	6.2	3.0	4.6
	TOTAL		100	100	100

Table 3. BMI data classification according to specific BMI-Turkish (BMI-TR) cut-off points for males (BMI-TR Males) and females (BMI-TR Females).

	Classification	Range	%
BMI-TR MALE	Underweight	BMI $\leq$ 20.29	14.4
	Normal	20.29 < BMI $\leq$ 25.23	70.1
	Overweight	25.23 < BMI $\leq$ 27.7	10.3
	Obese	27.7 < BMI	5.2
BMI-TR FEMALE	Underweight	BMI $\leq$ 18.0	10.1
	Normal	18.0 < BMI $\leq$ 22.58	78.8
	Overweight	22.58 < BMI $\leq$ 24.84	7.1
	Obese	24.84 < BMI	4.0

Discussion

Most of the BMI studies, focus on extreme obesity and its direct influence on health risks (Ogden *et al.*, 2014; Erem, 2015; Lim *et al.*, 2017; Flegal *et al.*, 2019). It is stated that the serious health risks among overweight people is evident in their early adulthood (Zajacova and Burgard, 2010). It is also mentioned that there is a need to take precautions for obesity related health problems and expenses, especially in heavily industrialized countries (Knai *et al.*, 2007). The worldwide pooled data analysis shows that there is an obesity trend. Although, it also underlines that there is a moderate and/or severe underweight problem; in central and east west Africa, and south and southeast Asia, the other parts of these two continents show high trends in obesity (NCD-RisC, 2016).

As far as economics is concerned, it has to be acknowledged that underweight population, albeit to a lesser extent, may also be a factor for increased expenditure on health policy budgets just as obese population. Because extreme underweight situations have the potential of many important health-risks as; hypotension, anaemia, leucopenia, bradycardia, anorexia nervosa, edema, constipation, amenorrhea, reduced; cholesterol, sex hormones, T3 and bone density, loss of clear thinking and concentration (Kodama, 2010). Additionally, the state of underweight pregnant women may lead to foetal growth deficiencies such as reduced birth weight and head circumference of the foetus (Ronnenberg *et al.*, 2003). Furthermore, it is declared that inadequate maternal nutrition in early gestation may cause obesity of the new-born after birth due to the postnatal enhanced nutrition (Painter *et al.*, 2005). It is indicated that there is strong evidence in developmental factors which contribute to the future metabolic diseases including insulin resistance and obesity (Gluckman *et al.*, 2005).

This economic burden connected to underweight

population may be a matter of malnutrition due to low income and / or inefficient chewing function in connection with number of missing teeth (Uysal *et al.*, 2009). Yet, the restoration of missing teeth also puts a heavy financial burden on individuals. The issue of underweight is related to social behaviour influenced by social preferences, media pressure (Kodama, 2010), fashion industry employing androgynous looking models (Martin, 2009). It is stated that, in fashion industry, severely underweight model employment is so vast that even deaths among models are encountered whose BMI ratio ranges are between 13.5-14.5 and the models starve themselves in order to fit into the clothing sizes on the runway to guarantee further employment contracts. Hence, the clothing industry production is mainly made according to the sizes of these severely thin models and in order to consume these goods, especially youngsters are in continuous effort to lose weight and stay thin as much as they can (Jestratijevic *et al.*, 2010). It is apparent that health risks and the burden of this situation on the economy may occur when the normal distribution deviates to both sides.

In this study, Turkish data were performed on “young adults” within the age group of 20-25 years (the mean BMI was 22.76 for males, and 20.28 for females). However, WHO has a wider and intersecting range for defining young people (adolescence 10-19 years and youth as 15-24 years) (WHO, 1989). The data of this research were classified in accordance with BMI-WHO and BMI- AP which showed inconsistency in the cut-off points of categories. The computed data of this research showed that although no subject fell into the obese category of the BMI-WHO (BMI >30.0), there were 9.7% individuals (15.5% male, 4.0% female) in the obese category of BMI-AP (BMI > 24.9) (Table 2). Therefore, BMI-TR was established according to the Empirical rule because Turkey has a unique feature as a country that extends like a bridge between Asia and Europe (Table 2). When these data were computed according to BMI-TR cut-off points; in the obese category of BMI-TR (BMI > 26.86) there were 4.6% individuals (6.2% male, 3.0% female) (Table 2). On the other hand, from the aspect of underweight category, the same results 10.7% (3.1% male, 18.2% female) were obtained for BMI-WHO and BMI AP, as their underweight cut-off points are equal (BMI $\leq$ 18.5). However, there were 14.3% individuals (3.1% male, 25.3% female) in the underweight category of BMI-TR (BMI $\leq$ 18.82). It was found that for young adults (20-25 years) being underweight is more serious than being obese (Table 2). The BMI-TR and the data were also separated by sex because of the differences in the morphology of female and male bodies. When specific cut-off points were established according to sex, it was

found that the percentage of female showing normal BMI was higher (78.8%), than male (70.1%) (Table 3).

A BMI study conducted in an Asian country Iran, which is neighbor to Turkey, there were 352 people within the age range of 18-29 years and it was found that 39 subjects (11.1%) were obese, and 20 subjects (5.7 %) were in underweight BMI categories (Shahvirdi et al., 2019). Within the same aspect, BMI research involving Turkey, by using BMI-WHO cut-off points on 20.119 people, revealed that within the age group of 21-30 years; 8.9% of 1800 males and 15.9% of 836 females fell within the limits of obesity and attention was drawn to the burden of obesity on the country's economics related to the health expenses (Hatemi et al., 2003). However, in another research on Turkish people, 376 out of 2100 adults were within an age range of 18-29.9 years, showed 6.38% of males and 9.97% of females were in the obese category according to BMI-WHO. The mentioned research showed rising trends of obesity with ageing especially for females (Gültekin et al., 2009). In a study of the same authors on the same context (age range from 18 to 65+) it was stated that anthropometric height measurements decrease proportionally with aging in both sexes again especially for females (Gültekin and Akın, 2005). This analytic finding enlightened us in explaining the BMI rise as ageing. It is a fact that BMI is a ratio and the square of height is the denominator (m^2), the BMI ratio increases as the height of the elderly decreases, this shows that the obesity in elderly may not always arise from the increase in weight (kg.) but from unavoidable decrease in height. Similarly, in *The Baltimore Longitudinal Study of Aging* (Sorkin et al., 1999), height change with age for 1,068 men and 390 women were analyzed showing that the height decrease for both sex starts about 30 years of age and accelerates with age which was approximately 5 cm for men and 8 cm for women by age 80 years. For this reason, "true height" loss must be calculated according to age groups for different ethnic populations. As mentioned above, BMI studies shows that there is a worldwide trend in obesity but, if true height adjustments were inserted in the BMI calculations, the results would have been more precise and related health measures for the economy would be more efficient.

This pilot study was performed on subjects 20-25 years of age range where the decrease in height has not yet initiated. However, in longitudinal BMI studies, the anthropometric fact of height decrease with ageing must be taken into account while calculating BMI, otherwise it would be difficult to distinguish the rise in BMI, whether it has driven from weight increase or height decrease of the individual. Therefore, the Quatelet index should be modified for the elderly is as follows:

$$BMI_{HeightAdjusted} (kg/m^2) = \frac{Weight}{[Height + \Delta_{Height}]^2} \quad (2)$$

where;

Δ_{Height} = Mean height control of age group – Mean height of subject's group.

The former is the age range between 18-30 ages where the height decrease has not been started, and the latter is the related age group that the subject belongs to.

In this study, it was assumed that there might have been a difference in BMI values of inland and coastal regions, as Turkey is a large country with a heterogenic population. Therefore, BMI values were computed according to inland and coastal areas however, the statistical analysis revealed that there was no significant difference between the mean BMI values of individuals for the inland and coastal areas (p value >0.05).

Conclusion

The results of this research revealed that;

1. There are anthropometric diversities present among male and female individuals of each country. Therefore, BMI index should be applied to each and every country according to both sex and their specific index cut-off points must be calculated. In this pilot study, male and female specific body mass index for Turkish "young adults" (BMI-TR) for age group 20-25 years is proposed.
2. Turkish specific BMI results for BMI-TR Males and BMI-TR Females showed that the percentage of females showing normal BMI was higher (78.8%), than males (70.1%), and being underweight (14.4 % for males, 10.1 % for females) was more serious than being obese (5.2% for males, 4.0 % for females) in the "young adult" age group.
3. The following equation is proposed for BMI calculation for elderly:

$$BMI_{Height Adjusted} (kg/m^2) = \frac{Weight}{[Height + \Delta_{Height}]^2} \quad (3)$$

For further research, BMI classifications should be applied; for every age range, according to sex for each country. It is suggested that for the elderly the height decrease must be taken into consideration by adjusting height, as given in the Equation 3.

Acknowledgements

The authors would like to extend their acknowledgements to the subjects for their volunteer cooperation during the measurements and to Prof. Dr. Mehmet Yaşar İşcan, may his soul rest in peace, for his teachings on collecting anthropometric data and advise to realise this study. We

are delighted to find an intuitive recognition of body mass in the dialogue of William Shakespeare's play in "The Comedy of Errors":

Antipholus of Syracuse: "Then she bears some breadth?"

Dromio of Syracuse: "No longer from head to foot than from hip to hip. She is spherical, like a globe. I could find out countries in her".

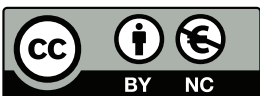
- William Shakespeare (1564-1616)
The Complete Comedies¹

¹ Shakespeare, W. (1936). The complete comedies. *The comedy of errors, Act 3 Scene II*, 184-188. Grolier Incorporated Text Copyright.

References

- Bogin, B., & Varela Silva, I. (2012). The body mass index: The good, the bad, and the horrid. *Bulletin de la Societe Suisse d'Anthropologie*, 18(2), 5-11. <https://hdl.handle.net/2134/14017>
- Erem, C. (2015). Prevalence of overweight and obesity in Turkey. *IJC Metabolic & Endocrine*, 8, 38-41. <https://doi.org/10.1016/j.ijcme.2015.07.002>
- Flegal, K. M., Ioannidis, J. P. A., & Doehner W. (2019). Flawed methods and inappropriate conclusions for health policy on overweight and obesity: The Global BMI Mortality Collaboration meta-analysis. *Journal of Cachexia, Sarcopenia and Muscle*, 10(1), 9-13. <https://doi.org/10.1002/jcsm.12378>
- Gluckman, P. D., Hanson, M. A., Morton, S. M. B., & Pinal, C. S. (2005). Life-long echoes-A critical analysis of the developmental origins of adult disease model. *Neonatology*, 87(2), 127-139. <https://doi.org/10.1159/000082311>
- Gültekin, T., & Akın, G. (2005). Yaşlanmayla birlikte boy uzunluğu ve oturma (büst) yüksekliğinde meydana gelen değişimler. *Turkish Journal of Geriatrics*, 8(3), 123-128. <https://geriatri.dergisi.org/abstract.php?id=268>
- Gültekin, T., Özer, B. K., Akın, G., Bektaş, Y., Sağır, M., & Güleç, E. (2009). Prevalence of overweight and obesity in Turkish Adults. *Anthropologischer Anzeiger*, 67(2), 205-212. <https://doi.org/10.1127/0003-5548/2009/0022>
- Hatemi, H., Yumuk, V. D., Turan, N., Arik, N. (2003). Prevalence of overweight and obesity in Turkey. *Metabolic Syndrome and Related Disorders*, 1(4), 285-90. <https://doi.org/10.1089/1540419031361363>
- Jestratićević, I., Rudd, N. A., & Ilic, S. (2020). A body to die for: Body measurements and BMI values among female and male runway models. *Clothing and Textiles Research Journal*. <https://doi.org/10.1177/0887302X20968893>
- Knai, C., Suhrcke, M., & Lobstein, T. (2007). Obesity in Eastern Europe: An overview of its health and economic implications. *Economics & Human Biology*, 5(3), 392-408. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2007.08.002>
- Kodama H. (2010). Problems of underweight in young females and pregnant women in Japan. *Japan Medical Association Journal*, 53(5), 285-289. https://www.med.or.jp/english/journal/pdf/2010_05/285_289.pdf
- Lim, J. U., Lee, J. H., Kim, J. S., Hwang, Y. I., Kim, T., Lim, S. Y., Yoo, K. H., Jung, K. S., Kim, Y. K., Rhee, C. K. (2017). Comparison of World Health Organization and Asia-Pacific body mass index classifications in COPD patients. *International Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease*, (12), 2465-2475. <https://doi.org/10.2147/COPD.S141295>
- Martin, J. B. (2010). The development of ideal body image perceptions in the United States. *Nutrition Today*, 45(3), 98-110. <https://doi.org/10.1097/NT.0b013e3181dec6a2>
- NCD Risk Factor Collaboration (NCD-RisC). (2017). Worldwide trends in body-mass index, underweight, overweight, and obesity from 1975 to 2016: a pooled analysis of 2416 population-based measurement studies in 128.9 million children, adolescents, and adults. *Lancet*, 390(10113), 2627-2642. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(17\)32129-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(17)32129-3)
- Nuttal, F. Q. (2015). Body mass index obesity, BMI, and health: A critical review. *Nutrition Today*, 50(3), 117-128. <https://doi.org/10.1097/NT.0000000000000092>
- Ogden, C. L., Carroll, M. D., & Flegal, K. M. (2014). Prevalence of obesity in the United States. *JAMA*, 312(2), 189-190. <https://doi.org/10.1001/jama.2014.6228>
- Painter, R. C., Roseboom, T. C., & Bleker, O. P. (2005). Prenatal exposure to the Dutch famine and disease in later life: an overview. *Reproductive Toxicology*, 20(3), 345-352. <https://doi.org/10.1016/j.reprotox.2005.04.005>
- Ronnenberg, A. G., Wang, X., Xing, H., Chen, C., Chen, D., Guang, W., Guang, A., Wang, L., Ryan, L., & Xu, X. (2003). Low preconception body mass index is associated with birth outcome in a prospective cohort of Chinese women. *The Journal of Nutrition*, 133(11), 3449-3455. <https://doi.org/10.1093/jn/133.11.3449>
- Shahvirdi, L., Gültekin, T., Alizadeh Aghdam, M. B., Acıtaş, S., & Şenoğlu, B. (2019). Obesity and body image in women and men in Iran-Tabriz. *Antropoloji*, (38), 37-45. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.604521>

- Sorkin, J. D., Muller, D. C., & Andres, R. (1999). Longitudinal change in height of men and women: implications for interpretation of the body mass index: The Baltimore Longitudinal Study of Aging. *American Journal of Epidemiology*, 150(9), 969-977. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a010106>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021, 4 Şubat). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2020. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*, 37210. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>
- Uysal, S., Aydınтуğ, Y., Aydınтуğ, S., Güngör, E., Mutlu, I., Hançar Özcan, N., Kaya Yıldırım, L., & Mercanlıgil, S. M. (2009). The relationship between number of teeth, chewing function and nutritional status in patients over 55 years of age. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 29(5), 1076-1084.
- Vaske, J. J., Beaman, J., & Sponarski, C. C. (2017). Rethinking internal consistency in Cronbach's Alpha, *Leisure Sciences*, 39(2), 163-173. <https://doi.org/10.1080/01490400.2015.1127189>
- Watson, P. E., Watson, I. D., & Batt, R. D. (1979). Obesity indices. The *American Journal of Clinical Nutrition*, 32(4), 736-737. <https://doi.org/10.1093/ajcn/32.4.736>
- WHO Consultation on Obesity, & WHO. (1999/2000). Obesity: preventing and managing the global epidemic. *WHO Technical Report Series*, 894. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42330>
- WHO Expert Consultation. (2004). Appropriate body-mass index for Asian populations and its implications for policy and intervention strategies. *Lancet*, 363(9403), 157-163. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(03\)15268-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(03)15268-3)
- WHO. (1989). The health of youth. Background document: Technical discussions. *A42/Technical Discussions/2*, 5-7. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/172242>
- Zajacova, A., & Burgard, S. A. (2010). Body weight and health from early to mid-adulthood: A longitudinal analysis. *Journal of Health and Social Behavior*, 51(1), 92-107. <https://doi.org/10.1177/0022146509361183>

2022. Author(s).

This work is an open access article published under Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC 4.0) license.

Adli antropolojik delillerin toplanması ve kıymetlendirilmesi

Aylin Yalçın Sarıbey^{1,2*}, Elif Bostancı²

¹ Doç. Dr. | Üsküdar Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Adli Bilimler Bölümü, İstanbul - Türkiye

² Üsküdar Üniversitesi, Bağlılık ve Adli Bilimler Enstitüsü, İstanbul - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Aylin Yalçın Sarıbey

Üsküdar Üniversitesi Bağlılık ve Adli Bilimler Enstitüsü

İcadiye Mah. Bağlarbaşı Cad. No:35

34662 Üsküdar, İstanbul / Türkiye

E-posta: aylin.yalcinsaribey@uskudar.edu.tr

Alındı/Received: 8 Nisan / April 2022

Düzeltildi/Revised: 12 Haziran / June 2022

Kabul/Accepted: 12 Haziran / June 2022

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Adli vakalarla ilişkilendirilen kemik buluntularının, suçun aydınlatılıp failerin bulunmasında önemli bir yeri vardır. Olay yerinden elde edilecek antropolojik bulgular yardımıyla DNA çalışmalarının yanı sıra buluntuların ait olduğu bireyin cinsiyet tayini, boy tahmini, yaş tahmini ve soy gibi biyolojik özelliklerinin tespit edilmesi mümkündür. Adli Antropolojinin kullanıldığı bu tür olaylarda, olay yerinde bulunan iskelet buluntularının çıkarılması, toplanması, korunması, aynı zamanda fotoğraf ve çizimle belgelenmesi bireyin kimliği, ölüm nedeni, ölüm zamanı gibi birçok sorunun cevaplanmasına katkı sağlayacaktır. Bu işlemler esnasında doğru müdahalelerin yapılması iskelet buluntularının mümkün olduğunca tümüne ulaşılması ve en az hasara uğramış olması meydana gelen adli olayın aydınlatılması ve çözülmesi sürecinde önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada, olay yeri inceleme timlerinin adli antropolojik delilleri toplarken, olay yerinde yapılması gerekenler ve delillerin korunmasına yönelik yapabilecekleri ile ilgili kontrol listesi oluşturulmuştur. Tekrar edilebilirlik açısından kolaylık sağlaması amacıyla oluşturulan bu listenin, olay yerinde planlı hareket edilmesini sağlaması yanında antropologun olmadığı durumlarda olay yeri inceleme çalışanlarına iskelet buluntularının uygun biçimde toplanması ve taşınması ile ilgili fikir vermesi amaçlanmıştır. Türkiye’de Olay Yeri İnceleme faaliyeti icra eden birimlerin envanterlerinde Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti bulunmamaktadır. Olay Yeri İnceleme Kitleri tasarlanırken uzak ve ulaşılması zor yerlere elde taşınabilir, fonksiyonel malzemeler içeren ekipmanların bulunması hedeflenmektedir. Bu amaçla çalışmada olaylara müdahaleler esnasında kullanılması için Olay Yeri İnceleme Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti ve Bulgu Paketleri oluşturulmuştur. Bu kitin adli antropolojik delillerin bulunduğu vakalarda doğru müdahaleleri kolaylaştıracağı, kullanım kolaylığı ve zaman tasarrufu sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Adli antropoloji, olay yeri, bulgu, delil, antropoloji

Giriş

Adli antropologlar, bulunan kemik veya iskeletin yaşını, cinsiyetini, boyunu, sağlık sorunu yaşayıp yaşamadığını, mesleğini belirlemeye çalışarak mağdurun kimliğinin ve suç türünün tespit edilmesine katkı sağlamaktadırlar. Bu

The collection and evaluation of forensic anthropological evidences

Abstract

Bone remains associated with forensic cases have an important place in solving the crime and finding the perpetrator. With the help of anthropological remains that can be found in the crime scene, it is possible to determine the biological characteristics of the victim to whom the remains belong, such as gender determination, age estimation, height estimation and race, as well as DNA studies. In such cases where Forensic Anthropology is used, the excavation, recovery and preservation of bone remains found at the crime scene, as well as documentation of them with photographs and drawings will contribute to answering many questions such as the identity of the individual, the cause of death, and the time of death. During these procedures, making the right interventions and reaching as much as possible of the skeletal finds and having the least damage play an important role in the clarification and resolution of the forensic case. In this study, a checklist has been created for crime scene investigation teams while collecting forensic anthropological evidence as to what to do at the crime scene and what they can do to protect the evidence. This list, which has been created for convenience in terms of repeatability, aims to provide planned action at the crime scene and to give an idea to the crime scene investigators about the appropriate collection and transportation of the skeletal remains in the absence of an anthropologist. There is no Forensic Anthropological Finding Collection Kit in the inventories of the units performing Crime Scene Investigation in Turkey. While the Crime Scene Investigation Kits are designed, the basic principle is to create hand-held, functional equipment containing materials in remote and hard-to-reach places. For this purpose, Forensic Anthropological Evidence Excavation Kit and Evidence Packages for Bones have been created to be used during the interventions to such cases. It is evaluated that this kit will facilitate correct interventions in cases where forensic anthropological evidence is present and will provide ease of use and time savings.

Key Words: Forensic Anthropology, crime scene, finding, evidence, anthropology

konuların dışında kafatası-fotoğraf süperimpozisyonu, fasiyal doku analizi ve fasiyal rekonstrüksiyon konuları ile de ilgilenerek kişilerin kimliklerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Solmaz, 2018). Ülkemizde olay yeri inceleme faaliyetleri kolluk kuvvetlerince

Atf için / Cite as:

Yalçın Sarıbey, A., ve Bostancı, E. (2022). Adli antropolojik delillerin toplanması ve kıymetlendirilmesi. *Antropoloji*, (43), 35-42. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1098012>

yapılmaktadır. Gerek duyulması halinde olayın türü ve olay yerindeki bulgu türüne göre ilgili alanda eğitim almış kişilerin bilgisine başvurulabilmektedir. Adli antropolojik vakalarda, antropologun olay yeri inceleme bilgisine sahip olması ve bu alanda eğitim almış olması oldukça önemlidir. Olay yerinde olması gereken hareket tarzına dair usul ve esasları bilen, delil farkındalığı yüksek, delil toplama sistematığına hâkim inceleyicilerin müdahalesi, delillerin zarar görmesine, kaybolmasına ve eksik toplanmasına engel olacağından büyük önem taşımaktadır. Adli antropolojik çalışmalarda iskelet kalıntılarına ve bu kalıntılarla ilişkili delillere *in situ* biçimde ulaşılması, olay yeri incelemeleri ve vaka analizlerinin güvenilir bir biçimde yapılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle kalıntıların antropolojik analizlerden önce olay yerinden uygun arkeolojik teknikler ile toplanması gerekmektedir (Morse vd., 1984). Adli antropolog henüz olay yerindeyken kemik türlerini birbirinden ayırt edebilir, kemiklerden de yola çıkılarak yaş tahmini yapabilir. Kemığın hangi cinsiyete ait olduğunu, ortalama yaşını, kemikte çıplak gözle görülebilecek hasarları ve travmaları fark edebilir. Bu gibi ön bilgiler dosyanın ilerlemesinde zamana karşı avantaj kazandıracığı gibi delilleri zarar görmeden usulüne uygun olarak toplanmasını da sağlayacaktır. Ancak her zaman Adli antropolojik bulguları olay yerinden toplayacak antropolog bulunamamaktadır. Bu gibi durumlarda Olay Yeri İnceleme Timleri ekipmanları ile birlikte olay mahallinden Adli antropolojik delilleri toplamaktadır.

Her olay kendine özgü özellik taşıdığından her olaydaki delillerin muhafazası büyük önem taşımaktadır. Adli antropolojik delillerin bulunduğu vakalarda tüm olay yerlerinde olduğu gibi rutin faaliyetlerine zaman kaybetmeden başlamak gerekmektedir. Adli vakalarda cesetler her zaman olay gerçekleştiği kısa süre sonra bulunmayabilir. Kemik veya iskelet kalıntıları genellikle olay zamanı üzerinden süre geçtikten sonra tesadüfen bulunabilmektedirler. Durumun haber alınmasından sonra olay yerine intikal edildiğinde öncelikle sadece kemik veya iskeletin bir kısmı görülebilir durumda olmaktadır. Tamamına erişebilmek için kazı yapılması gereken durumlar da olmaktadır. Bulguların bütünlüğüne zarar vermeden tamamının doğru şekilde ortaya çıkartılması kimliklendirme ve olayın oluşu hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır (Akıncıoğlu, 2018). Bu aşamada her yapılan işlemin kayıt altına alınması, bulguların doğru ve uygun malzemeler kullanılarak paketlenmesi delil bütünlüğünün sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

İnsan kalıntılarının aranmasında ve yer tespitinde geleneksel yöntemlerin yanı sıra teknolojik olarak sürekli gelişmekte olan birçok araçla birlikte yürütülen çalışmalar neticesinde başarılı sonuçlara ulaşılmıştır

(örneğin GPR: *ground-penetrating radar* tekniği) (Schultz ve Tosha, 2018). Bir toplu mezar ya da bir bireye ait iskelet bulunduğu, olay yerinde herhangi bir araştırma yöntemine başlamadan önce buluntu alanı en geniş çapta koruma altına alınmalıdır. Buluntu alanı bir yerleşim bölgesinde veya yakınında ise ikinci bir şerit daha çekilmek suretiyle ilgisiz kişilerin olay yerine gelmelerine engel olunmalıdır (Bol, 2013).

Yüzeydeki ipuçları, eski bir gömüde genellikle bozulmuştur ve gömünün adli bir vakaya mı yoksa eski bir devre mi ait olduğu her zaman anlaşılabilir. Gömünün yatış, yerleştiriliş pozisyonu adli vakaların belirlenmesi ve çözümü için önemli bir referans noktasıdır. İlgili bölgeye ait eski dönemlerde kullanılan mezar tiplerinin ve gömü geleneğinin bilinmesi gerekmektedir. Örneğin mezar derinlikleri, hoker pozisyonu, küp gömü, İslam gömüleri, Hıristiyan gömüleri gibi gömüye ait bilgiler veren özellikler bilinmelidir. Adli vakalarda ise genele oranla farklı bir yatış pozisyonu vardır ve inançların kurallarına dikkat edilmez. Çoğu zaman aceleyle olay esnasındaki kıyafet ve takılar ile gömüldüklerinden normal gömülerden farklı bir buluntu şekli oluşmaktadır. Kazı alanından toplanan bu bulgular ölüm nedeni, zamanı gibi birçok bilgiye ışık tutacağından bu konuda eğitim almamış kişilerin adli kazılarda görev almaları delillerin eksik değerlendirilmesine neden olabilecektir. Gömülü vücutları bulmak için basit bir gözlemden karmaşık aletler kullanmayı gerektirenlere kadar çeşitli yöntemler kullanılabilir. Örneğin şüpheli alan gravite, manyetik, elektromanyetik, sismik ve radar gibi jeofizik tarama teknikleri ile taranabilir (Akçığ, 1993). Genelde toprak ve bitki örtüsündeki değişimler mezarın yerini gösterebilir. Gömülme sırasında mezar dolgusu olasılıkla yüzey toprağı ile düzenlenmiştir ve başlangıçta ana topraktan daha gevşek bir yapı gösterir. Toprak bir süre sonra sıkışır ve bir içbükey alan veya birincil ve ikincil çökme de denilen çifte çökme alanı oluşturur (Steyn, 2000).

Adli arkeologlar ve adli antropologlar gömü gelenekleri ve şekilleri hakkında bilgi sahibi olan uzmanlardır. Adli antropologlar insan ve hayvan kemiklerini birbirinden kolaylıkla ayırt edebilmektedirler (Çeker, 2014). Günümüzde olduğu gibi eski çağda yaşamış insan toplulukları da inanç sistemine bağlı olarak farklı şekilde ve kendine has gelenekleriyle ölümlerini defnetmişlerdir. Salgın hastalık ve toplu ölüm vb. nedenlerle geleneksel uygulamalardan vazgeçildiği görülmüştür (Konyar, 2007). Mezarlar kazılırken iskeletin bulunduğu yüzeye kadar kazma, kürek, çapa gibi büyük aletler kullanılabilir. Ancak, iskelete ulaşıldığı anlaşıldıktan sonra mala, fırça, dişçi aleti gibi küçük hassas aletlerle kazıya devam edilmesi gerekmektedir. Arkeolojik uygulamalar, kalıntıların olası tahribatlardan zarar görmemesi için aktif bir biçimde kullanılmaktadır.

Bu nedenle arkeolojinin olay yeri incelemelerindeki önemi hızla artmaktadır. Özellikle toplu gömü vakalarında adli arkeoloji teknikleri aracılığıyla verimli çalışmalar yapılmaktadır (Mehder, 2019).

Adli bir kazıda, ilk olarak kazılması planlanan bölge fotoğraflarır. Kazılacak arazinin boyutlarını göstermek amaçlı, üzerinde renkli şeritler bulunan (örneğin her şerit 20 cm olacak şekilde), 1 m veya 2 m'lik ölçüt çubuklarıyla (ahşap, vb.) her zaman kuzeyi gösteren bir okla (ahşap/plastik) birlikte belirgin olacak şekilde her açıdan fotoğrafları çekilir. Eğer mezar yeri belli değilse yüzey araştırmasına başlanır. Yüzey araştırması sonucunda eğer tespit edilmiş insan kalıntıları varsa arazi üzerinde kırmızı bayraklarla ve arazi çizimi üzerinde noktalar ile belirlenir. Kemiklerin en çok yoğun bulunduğu noktadan başlanarak araştırmaya yoğunlaşılır. Tespit edilen veya şahidin gösterdiği alan, kepçesi dişsiz dozer kullanılarak kazılmaya başlanır. Dozer gibi iş makinelerinin kullanılması geniş arazi kazılarında, araştırma ve tespit sürecini hızlandırmak ve antropologların manüel olarak çalışacağı alanı mümkün olduğu kadar daraltmak amaçlı yapılır. Dozer kepçesinin dişsiz olarak kullanılmasının sebebi toprağı dilimleyerek açmak ve katmanlar arası değişiklikleri gözlemlemek, kazı esnasında bulunan kemiklere minimum derecede zarar vermek veya hiç vermemek, ayrıca mezar içindeki pozisyonlarını değiştirmemektir (Çeker, 2016). Adli kazılar ve incelemeler, konularında uzman kişiler tarafından yapılması ya da en az bir uzman denetimi altında yürütülmesi son derece önemlidir. Çünkü adli arkeolog veya adli antropologlar toprağı çok iyi bilir ve kazı esnasında toprak yapısındaki değişiklikleri fark ederek kazıyı yönlendirebilirler.

Olay yerindeki iskelet buluntularına yönelik araştırmalarda olay yeri inceleme ekibi yanı sıra adli bilimlerde belirli konularda uzmanlaşmış kişilerin bir ekip olarak çalışması gerekmektedir. Ancak çoğu zaman olayın niteliğı, ulaşım güçlüğü, görev ve yetkilendirmede yaşanan aksaklıklar vb. nedenlerle bulguları olay yerinden toplayacak adli antropolog bulunmamaktadır. Bu gibi durumlarda Olay Yeri İnceleme Timleri ekipmanları ile birlikte olay mahallinden Adli Antropolojik delilleri toplamaktadır. Türkiye'de Olay Yeri İnceleme faaliyeti icra eden birimlerin envanterlerinde Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti bulunmamaktadır. Bu çalışmada, olay yerine usul ve esaslara uygun müdahalelerde bulunmak ve standartlaşmanın sürekliliğini sağlamak amacıyla adli antropolojik delillerin bulunduğu vakalarda olay yerinde yapılması gerekenlere ilişkin kontrol listesi oluşturulmuştur. Anlaşılması ve tekrar edilebilirliği açısından kolaylık sağlanması amacıyla oluşturulan bu listenin olay yerinde planlı hareket edilmesini sağlayacağı değerlendirilmektedir. Antropoloğun olmadığı durumlarda ise olay yeri inceleme çalışanlarına kazıyla

ilgili dikkat edilmesi gerekler hakkında fikir vermesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte, olay yeri inceleme birimlerinin her olay türüne yönelik ekipmanla, her zaman hazırlıklı olması gerekmektedir. Doğru yerde doğru ekipman kullanımı delillerin doğru ve zarar görmeden toplanması için büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla çeşitli ekipmanlara sahip olan olay yeri ekibi için kazı buluntularına yönelik Adli Antropolojik Delil Toplama Kiti oluşturulmuştur. Bu kitin işlevsel olması, pratiklik ve zaman kazandırması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Olay yerinden adli antropolojik bulguların toplanması ile ilgili hususları içeren; 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Polisin Adli Görevlerinin Yerine Getirilmesinde Delillerin Toplanması, Muhafazası ve İlgili Yerlere Gönderilmesi Hakkındaki Yönetmelik, Emniyet Teşkilatı Parmak İzi Yönetmeliğı ve Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Yönetmeliğı ile ilgili mevzuat ve literatür taraması yapılmıştır. Araştırma için PubMed, Google Akademik, EBSCO Host, Ovid, ScienceDirect, BioMed Central, Embase/Elsevier veri tabanları olmak üzere toplam yedi elektronik veri tabanı taranmıştır. Bu yolla ulaşılabilen makale, tez ve kitaplar taranmıştır. Ayrıca bu konu ile ilgili basılı yayınlanmış kitaplar da taranmıştır. Hem mevzuat hükümleri hem de yapılan diğer literatür çalışmaları temel alınarak kontrol listesi, bulgu paketleri, bulgu toplama kiti oluşturulmuştur.

Bulgular

Adli antropolojik bulgular ile ilgili olay yerinde yapılması gereken davranışlar ve delillerin korunmasına yönelik yapabilecekleri hakkında bilgilendirilmeleri amacıyla kontrol listesi oluşturulmuştur (Tablo 1). Tekrar edilebilirlik açısından kolaylık sağlanması amacıyla oluşturulan bu listenin, olay yerinde planlı hareket edilmesini sağlanması yanında olay yeri inceleme çalışanlarına kazıyla ilgili fikir vermesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu tür olaylara müdahaleler esnasında kullanılması için Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti (Resim 1 ve 2) ve Bulgu Paketleri (Resim 3, Tablo 2) oluşturulmuştur. Bu kitin adli antropolojik delillerin bulunduğu vakalarda doğru müdahaleleri kolaylaştıracağı, kullanım kolaylığı ve zaman tasarrufu sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bulgu toplama kitinin içeriğı şu şekildedir:

1. *Ölçek*: Çeşitli boylarda olabilen bu ölçekler fotoğraf çekimi, çizim gibi belgelendirmelerde bulgunun kayıtlara geçirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.
2. *Renkli ip*: Arazi üzerinde özellikle kazı yapılacak alanın belirlenmesi ve kazıyla ilgili bozulmaması gereken bölgelerin çevrelenmesinde kullanılmaktadır.
3. *Çentikli ince uçlu alet*: Kemik buluntularını açığa çıkarırken en kullanışlı aletlerden birisidir. Kemığın

Tablo 1. Adli antropolojik bulgular ile ilgili olay yerinde yapılması gerekenlerle dair kontrol listesi

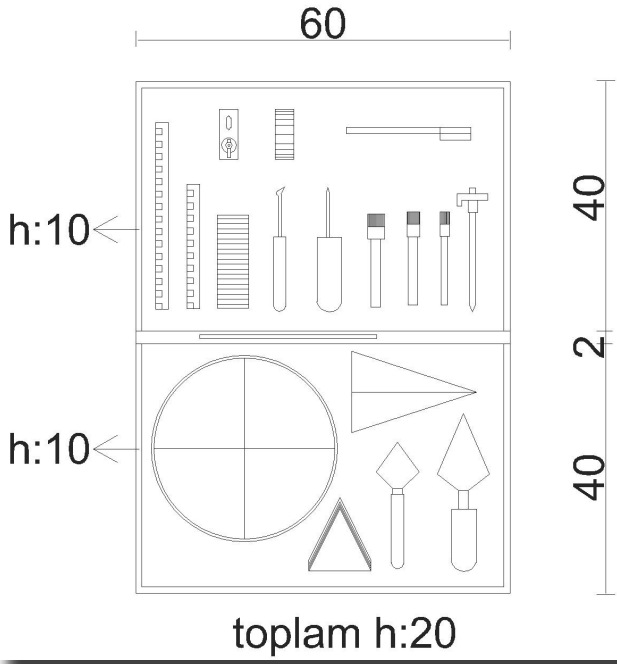
Kontrol listesi		Evet	Hayır	Notlar
1	Olay yerine giriş-çıkış saat ve tarihi kaydedildi mi?			
2	Olay yerine giriş-çıkışta planlı hareket edildi mi?			
3	Olay yerine girmeden önce galoş, eldiven, maske, bone ve koruyucu kıyafet giyildi mi?			
4	Olayla ilgili kolluk kuvvetlerinden yeterli bilgi alındı mı?			
5	Olay yerine girişten başlayarak gözlem yapıldı mı?			
6	Olay yerinde buluntular araştırılırken sistematik bir yöntem kullanıldı mı?			
7	Belirlenen her bir bulgu için delil işareti yerleştirildi mi?			
8	Belirlenen bulgular fotoğraf, video, çizim, kroki gibi yöntemlerle kayıt altına alındı mı?			
9	Belirlenen bulgular delil formuna yazıldı mı?			
10	Olay yerine dair gözlem notları alındı mı?			
11	Kolluk kuvvetleriyle koordineli şekilde hareket edildi mi?			
12	Toprak altındaki buluntuların yer tespiti için uygun aletler kullanıldı mı? (Havadan fotoğrafı, uydudan görüntüleme, dedektörler.)			
13	Kazı yapılacak alan/mezar yeri GPS ile işaretlendi veya haritada yeri belirtildi mi?			
14	Kazı alanı çevresine platform yerleştirilerek belirlenen kalıntı çevresinde olası diğer iskelet veya bulguların zarar görmesi engellendi mi?			
15	Kazı sırasında insana dair kalıntıların zarar görmemesi için (güneş ışığı, yağmur, nem, aşırı sıcaklık, aşırı soğukluk) gerekli önlemler alındı mı?			
16	Kazı sırasında fotoğraf, video, çizim gibi yöntemlerle kayıt altına alındı mı?			
17	İnsan kalıntısına yönelik kazı için arkeolojik ekipman kullanıldı mı?			
18	İnsan kalıntılarını ortaya çıkartmak için arkeolojik kazı teknikleri kullanıldı mı?			
19	Bulunan kemiklerin insana ait olup olmadığı belirlendi mi?			
20	İnsan kalıntılarının <i>in situ</i> pozisyonu fotoğraf, video, çizim gibi yöntemlerle kaydedildi mi?			
21	Bir veya birden fazla iskelet buluntusunun her birinin mezar yerlerinin konumu belirlenip kaydedildi mi?			
22	Mezarın/buluntu yerinin ölçüleri (genişlik x yükseklik x derinlik) alındı ve not edildi mi?			
23	İskeletin yanında bulunan her bir bulgu kaydedildi ve fotoğraflandı mı?			
24	Her bir buluntunun fotoğrafı çekilirken ölçek kullanıldı mı?			
25	İskelet buluntusunun fotoğrafı çekilirken kazı yeri, tarihi, gömü ve açma numarası gibi bilgilerin yer aldığı bir levha, kuzeyi gösteren bir ok ve ölçek kullanıldı mı?			
26	İnsan kalıntılarının kaydı için İskelet Bilgi Formu detaylı bir şekilde dolduruldu mu?			
27	İskelet kemikleri sıralı bir şekilde kaldırılıp paketlenildi mi?			
28	İnsan kalıntılarının kaldırılması sonrası buluntu yeri diğer olası deliller (dişler, küçük kemik parçaları, bebeğe ait kemikler, maktule/katile ait materyaller) için incelendi ve toprak elendi mi?			
29	Buluntular uygun ve korunaklı şekilde paketlenildi mi?			
30	Her paket için envanter kartı dolduruldu ve ait olduğu kemik paketinin içine eklendi mi?			
31	Envanter kartında kemiğe ait bilgiler, tarih, buluntu yeri gibi bilgiler eklendi mi?			
32	Paketlenen kemikler uygun şekilde kolilendi mi? (Sert karton veya tahta kutu kullanılmalı; koli içinde kalan boşluklar gazete kâğıdı, köpük gibi nesnelere doldurulmalıdır).			
33	Kolilerin üzerine içindeki materyali tanıttak bilgileri yazıldı mı? (Kazı yeri, tarihi, mezar numarası vb.)			
34	İskelet buluntusunun tamamı çıkarılmadıysa bu durum kayıtlara geçirildi ve kolluk kuvvetleriyle paylaşıldı mı?			
35	Olay yeri ve bulunan her bir buluntu için yazılan tüm notlar, belgeler üzerine ad, tarih, kazı yeri ve imza şeklinde doldurularak kolluk kuvvetlerine teslim edildi mi?			

çevresindeki toprağın ve diğer materyallerin ayrıştırılması sırasında kullanılmaktadır.

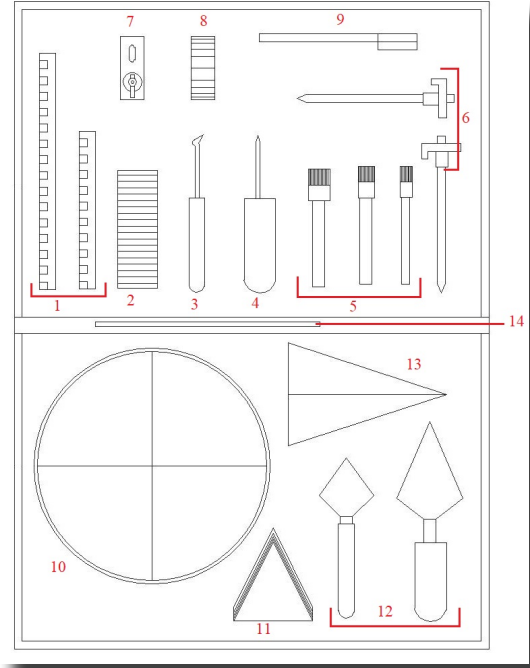
4. *Ince uçlu alet:* Kemik buluntularını açığa çıkarırken en kullanışlı aletlerden birisidir. Kemiğin çevresindeki toprağın ve diğer materyallerin ayrıştırılması sırasında kullanılmaktadır.
5. *Fırçalar:* Büyük ve küçük boya fırçaları kemik ve diğer bulguların etrafındaki toprağı bulgulara zarar

vermeden çıkarmak için kullanılmaktadır.

6. *Araçi çivileri:* Kazı yapılacak alanın dört köşesinde toprağı saplanarak renkli iplerle sarılır ve bir çerçeve oluşturularak istenilen kazı sisteminde çalışmayı kolaylaştırmaktadır. Uç kısımları sivri olup toprağı veya sert zemine girmesini kolaylaştırmaktadır ve boy ölçüleri çeşitli olup genellikle 15-30 cm aralığında değişmektedir.

Resim 1. Bulgu toplama kiti

Resim 2. Bulgu toplama kitinin yerleşimi

7. *Pusulâ:* Haritalandırma ve belgelendirme sırasında kullanılır. Belgelendirme yapılırken yön belirtmek, arazide olan/olmayan kişi/kişilerin olay yerini tekrar canlandırmalarında ve dosya incelemelerinde önemlidir.
8. *Metre:* Arazi üzerindeki her türlü ölçülendirme için gereklidir.
9. *Bayraklar:* Bulgu işaretçilerinden birisi olan renkli bayraklar arazi üzerinde görülmesi ve dikkat çekmesi kolay aletlerden birisidir. Kazı yapılacak alanın çevresine yerleştirilebilir. İstenilen boylarda olabilir. Arazi üzerinde delil numaratorleri yerine veya birlikte kullanılabilir.
10. *Elek:* Gömü sırasında kazılan bulguların yakın çevresindeki ve gömü altındaki toprağın elenerek dikkatlice incelenmesinde ve diğer materyallerin aranmasında kullanılmaktadır.
11. *Bulgu numaratorleri:* Suç mahallinde bulunan çok sayıda kanıt ögesini ortaya çıkaracak, basitleştirecek, organize edecek ve tanımlayacak başarılı bir araç olarak sahada kullanılmaktadır. Doğru kullanıldığında, bir briefing veya sunumda sunulan kanıtların yerini, tanımlanmasını ve ilişkilerini gösteren sahnenin kolayca anlaşılmasını sağlayacaktır. Büyük vakalar, gömü alanları ve hatta afetler için olay yeri incelemelerinde yararlı bir araç olarak kullanılmaktadır.
12. *Malalar:* Kazı sırasında iskelet buluntusuna yaklaştıkça daha kontrollü aletlerle çalışılmalıdır. Büyük ve küçük malalar kemikler üzerinde ve çevresindeki toprak materyalinin kaldırılmasında oldukça faydalıdır.
13. *Yön belirteci:* Fotoğraflama veya video kaydı sırasında

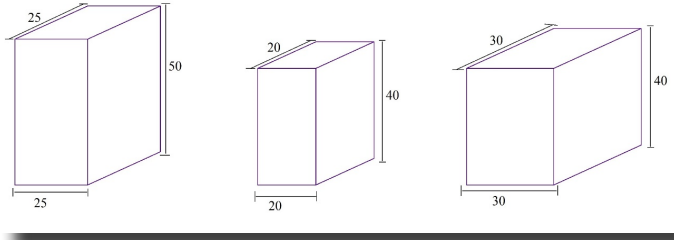
- kuzey yönünü göstermek amacıyla kullanılmaktadır.
14. *Kemik bulgu paketi:* Çalışmamızda önerdiğimiz bulgu paketidir. *Acid-free* ve kemiklerin nemlenmesini önleyecek türde olan özel paketlerdir. Çıkarılan iskelet kalıntılarının uygun ve korunaklı biçimde paketlenmesinde kullanılmalıdır.

İskelet buluntusuna ulaşmak için kepçe, kürek gibi kaba aletler bir noktadan sonra yeterli olmayacaktır, iskeletin bütününe zarar vermeden ulaşmak ve toprak örtüsünden kurtulabilmek için ince işçilik gerektiren aletlere ihtiyaç vardır. Kazı vakalarında her zaman antropolog görevlendirilmeyebilir. Olay yerine görevlendirilen antropolog ya da arkeologun kişisel kazı ekipmanı olmayabilir. Gereklî yerlerden standart ekipmanları edinmek/bulmak vakit kaybı yaratacaktır.

Bu gibi sebeplerle çalışmamızda temel aletler eklenerek oluşturulan ve aşağıda teknik çizimleri görülen Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti önerilmektedir. Kazı aletlerinin sert materyallerden üretilmiş olması göz önünde bulundurularak aletlerin zarar görmemesi adına çanta içi köpük malzemeye kaplanmalı ve bu aletler köpük malzemenin içine yerleştirilmelidir. Çantanın orta bölümünde iki kapağı birbirinden ayıracak biçimde ara bölme planlanmış olup bu bölüme antropolojik bulgu paketinin yerleştirilmesi uygun görülmüştür.

İskelet buluntularına yönelik bulgu paketleri

Kemikler olay yerinden elde edilecek en önemli delillerdir. Kemiklerden DNA çalışması, yeniden yüzlendirme, kimliklendirme gibi vaka için bazen hayati önem taşıyan çalışmalar gerçekleştirilir. Kemikler korunduğu topraktan arındırılmaya başlanmasından

Resim 3. Üç farklı boyda bulgu paketleri

itibaren bozulma aşamasına girebilir. Kemik buluntularının taşınması sırasında nemlenme olması kaçınılmaz olacaktır. Kemiğin hava ile temasını kesmek ve dışarıdan oluşabilecek bozulmayı önlemek oldukça önemlidir. Ülkemizde az sayıda bulunan adli antropoloji laboratuvarları da göz önünde bulundurulduğunda, delil teslim zinciri sırasında buluntuların laboratuvara ulaşması, incelenme aşamasına kadar soğuk hava odalarında bekletilmesi gibi bazen uzun süren bir süreç vardır. Uygun şartlarda saklanmayan kemikler üzerinde mantar oluşumu riski DNA çalışmalarını engelleyecektir. Bu sebeple sıklıkla kullanılan plastik poşetler önerilmemektedir. Bu durumu engellemek için özel kâğıt veya kumaş poşetler kullanılması kemiklerin nemlenmelerini önleyecek ve daha sağlıklı saklanma koşulları oluşturulmasında yardımcı olacaktır.

Kemik boylarına göre üç farklı boyutta delil paketi önerilmektedir (Resim 3):

- Uzun kemikler için paket ebatları: 25 x 25 x 50 cm
- Orta boyda kemikler için paket ebatları: 20 x 20 x 40 cm
- Küçük veya kafatası kemikleri için paket ebatları: 30 x 30 x 40 cm

Bulgu paketleri üzerinde yer alması gereken bilgi formu Tablo 2'deki gibi olmalıdır.

Tartışma

Olay yeri ve delilerin korunması, olayın gerçekleştiği andaki gibi muhafaza edilmesi, olayın oluş şekli, mağdur, fail ve olay yeri ilişkisinin ortaya çıkartılabilmesi için çok kıymetlidir. İnsan kalıntılarında dair olay yerlerinde adli antropologların çalışması oldukça önemlidir. Adli Antropolojik delillerin bulunduğu olaylarda iskelet buluntularının usulüne uygun şekilde çıkarılması, toplanması, korunması, belgelenmesi ile bireyin kimliği, ölüm nedeni, ölüm zamanı gibi birçok sorunun cevaplanmasına katkı sağlayacaktır. Bu işlemler esnasında doğru hareket tarzının uygulanması meydana gelen adli olayın aydınlatılması ve çözülmesi sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Olay yeri ekibi pek çok farklı olay türü ile karşılaşmakta ve olay türüne bağlı olarak kullanılması gereken ekipman da çeşitlilik göstermektedir.

Tablo 2. Bulgu paketi üzerinde yer alması gereken bilgi formu

BİLGİ FORMU	
Kurum:	
Görevli:	
Dosya No:	
Bölge:	
Tarih:	Saat:
Bulgu/Materyal:	
Açıklama:	
Notlar:	
TESLİM ZİNCİRİ	
Teslim eden:	İmza:
Teslim alan:	İmza:
Tarih:	Saat:
Teslim eden:	İmza:
Teslim alan:	İmza:
Tarih:	Saat:
Teslim eden:	İmza:
Teslim alan:	İmza:
Tarih:	Saat:

Müdahalede bulunacağı olay ve delil türüne bağlı olarak kullanacağı malzemeler değişmektedir. Olay yeri inceleme ekibine, kazı buluntularına yönelik önerdiğimiz adli antropolojik delil toplama kitinin birçok durumda işlevsel olacağı, delillerin doğru toplanmasını kolaylaştıracağı ve bu işlemler esansında zaman kazandıracığı da düşünülmektedir. Standart malzemelerden oluşan ve kullanımı kolay olan bu kit her işlem sonrası kontaminasyonu engelleyecek şekilde temizlenmeye uygun materyallerden tasarlanmıştır. İskelet buluntuları için kemiklerin tahribata uğramasını ve olası biyolojik materyallerin zarar görmesini engellemek amacıyla özel kâğıt veya kumaş materyallerden imal edilecek delil paketleri önerilmiştir. Usulüne uygun olarak, sistematik biçimde paketlenmiş olmaları da materyallerin karışmasının önüne geçilmesinin sağlayacaktır.

ABD ve İngiltere'nin kazı vakalarında görevlendirilen çalışanlar için uyguladıkları yönergeler araştırılmıştır. *Society of Forensic Anthropologists* (SOFA), *American Academy of Forensic Sciences* (AAFS) gibi çeşitli antropoloji derneklerin yayınladıkları araştırmalar başta olmak üzere birçok kitap ve makalede adli vakada çalışacak olan antropologlar için yönlendirmelerde bulunulmuştur. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, diğer kitlelerle birlikte olay yeri inceleme ekipleri için kazı kiti kullanılmasını önermektedir.

İngiltere'de de vaka çalışmalarındaki yönlendirme durumu benzerlik göstermektedir. *The Crown Prosecution Service*'in (CPS) yayınladığı yönerge "Kolaylaştırılmış adli

raporlama (SFR), araştırmacıların, bilim adamlarının ve savcılarının Ceza Muhakemesi kurallarına (kurallar) adalet çıkarları doğrultusunda uymalarını sağlamak için tasarlanmıştır.” (CPS, 2005) de bulunmaktadır. Bununla birlikte İngiltere olay yerinde çalışacak olan antropoloğun kişisel ekipmanı varsa vakada kullanabileceğini, yoksa gerekli yerlerden standartlara uygun ekipmanları temin etmesi gerektiğini belirtmiştir. *Royal Anthropological Institute* (RAI) tarafından adli antropologlar için el kitabı niteliğinde yayımlanmış olan yönergede; antropoloğun kullanılacak ekipmanlarla ilgili olarak öncelikle olay yeri inceleme ekip lideri veya vaka dosyasını yürüten memurla görüşerek onayını alması gerektiği ifade edilmiştir (RAI, 2018).

Minnesota Protokolü’nde olay yeri incelemeleri, iskelet kalıntılarının incelenmesi ve kazılara ilişkin yönergeler bulunmaktadır [Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2016]. İnsana ait iskelet kalıntılarının incelenmesi ve kazı yapılması gereken durumlarda, olay yeri formlarında buluntular özellikleri belirtilerek kayıt altına alınmalıdır. İnsan kalıntıları henüz olay yerindeyken uzman personel tarafından ön inceleme yapılması ve kalıntılarının doğru şekilde belgelenmesi kimlik tespiti aşamasında büyük fayda sağlamaktadır. Bu nedenle olay yeri formlarına ek olarak insan kalıntılarının kayıt altına alabilmek için özel olarak düzenlenmiş formlar bulunmasının da uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Adli antropologlar, olay yerinden elde edilen iskeletleşmiş insan kalıntılarında yola çıkarak iskeletin ait olduğu bireyin cinsiyet tayini, boy tahmini, yaş tahmini ve etnik köken gibi biyolojik özelliklerini tespit edebilmektedirler. Adli olgularda çalışan uzmanlara olay yerinden toplanan kemik kalıntılarının korunması, düzensiz ve kontaminasyon riskiyle sunulması oldukça dezavantajlı bir yaklaşımdır. Koşullar uygun olduğu takdirde uzmanların delilleri olay yerinden doğrudan usulüne uygun olarak toplamaları kalıntılar ile bağlamaları arasında ilişki kurulmasını sağlayacağından daha fazla veri elde edilmesine imkân tanyacaktır. Gömü alanı kazıldıktan veya gömü kaldırıldıktan sonra olay yeri eski haline getirilemeyeceği için delilere ait belgelerin her aşamada titizlikle yapılması gerekmektedir. Sistematik ve bilimsel yöntemlerle doğru bir şekilde yapılan kazılardan elde edilen veriler, yıllar sonra açılan davalarda bile güvenilir kanıtların ulaşılabilir olmasını sağlayacaktır.

Adli antropolojik bulgular paketler içerisinde laboratuvara gönderilirken zarar görebilmektedirler. Yaşanabilecek bu tür olumsuzluklar laboratuvarlarda gerçekleştirilecek çalışmaları zorlaştıracaktır. Bu sorunların önüne geçebilmek için adli antropolojik

delillerin uygun şekilde toplanması ve zarar vermeyecek şekilde delil teslim yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir. Ayrıca uygun olmayan ekipmanla yapılacak kazı ve delil toplama çalışmaları hem kazı alanına hem de elde edilecek bulgulara zararlar verebilmektedir. Bu çalışmada olay yeri inceleme ekipmanları arasına eklenmesi önerilen adli antropolojik delil toplama kitinin birçok durumda işlevsel olacağı, delillerin doğru toplanmasını kolaylaştıracağı ve bu işlemler esnasında zaman kazandıracağı da düşünülmektedir. Yapılacak tüm bu işlemler esnasında olay yeri inceleme ekiplerinin kontrol listesiyle hareket etmelerinin, olay yerine verilecek zararların önüne geçilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. İskelet buluntuları için kullanılmasını önerdiğimiz kâğıt veya bez delil paketlerinin kemiklerin tahribata uğramasını engelleyeceği ve olası biyolojik materyallerin bozulmasını önleyecektir.

Türkiye’de Olay Yeri İnceleme faaliyeti icra eden birimlerin envanterlerinde Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti bulunmamaktadır. Olay Yeri İnceleme Kitleri tasarlanırken uzak ve ulaşılması zor yerlere elde taşınabilir, fonksiyonel malzemeler içeren ekipmanların bulunması hedeflenmektedir. Bu amaçla çalışmada olaylara müdahaleler esnasında kullanılması için Olay Yeri İnceleme Adli Antropolojik Bulgu Toplama Kiti ve Bulgu Paketleri oluşturulmuştur. Bu kitin adli antropolojik delillerin bulunduğu vakalarda doğru müdahaleleri kolaylaştıracağı, kullanım kolaylığı ve zaman tasarrufu sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akçığ, Z., ve Pınar, R. (1993). Arkeolojide jeofizik yöntemler. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 8, 13-38. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arkeometri/08_arkeometri.pdf
- Akincioglu, N., Hancı, H., Doğan, Y., ve Sevim Erol, A. (2018). Olay yerindeki insan iskeletlerinin sistematik analizi, *MASROP E-Dergi*, 12(2), 92-100. <https://dergipark.org.tr/en/pub/masrop/issue/40628/470369>
- Morse, D., Dailey, R.C., Stoudamire, J., ve Duncan, J. (1984). Forensic archaeology. T. A. Rathbun & J. E. Buikstra (Ed.) içinde, *Human identification: Case studies in forensic anthropology* (s.53-63). Springfield.
- Bol, S. (2013). Adli vakalara ait iskelet buluntuları için saha prosedürü ve standartları. *Polis Bilimleri Dergisi*, 15(3) 1-22.
- Çeker, D. (2014). Adli antropolojide perimortem ve postmortem kırıkların ayırımı ve travma analizlerindeki önemi. *Antropoloji*, (27), 47-64. https://doi.org/10.1501/antro_0000000226
- Çeker, D. (2016). Olay yeri inceleme ve çalışmalarında adli arkeolog ve adli antropologların rolü: Kuzey Kıbrıs ve Türkiye’deki güncel durum. *Antropoloji*, (32), 13-21. https://doi.org/10.1501/antro_0000000335
- Konyar, E., ve İşcan, M.Y. (2007). Adli gömüler: Ayırım ve belirleme. *Adli Bilimler Dergisi*, 6(1), 16-22.

- Mehder, Ö. (2019). Adli vakalarda arkeolojik tekniklerin kullanılmasının avantajları. *Amisos*, 4(6), 85-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/amisos/issue/46507/583984>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2016). *The Minnesota Protocol on the investigation of potentially unlawful death*. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>
- Royal Anthropological Institute (RAI) (2018). *Code of practice for forensic anthropology*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/710249/2018_Code_of_Practice_for_Forensic_Anthropology.pdf
- Schultz, J. J., ve Tosha L.D. (2008). The contribution of forensic archaeology to homicide investigations. *Homicide Studies*, 12(4), 399-413. <https://doi.org/10.1177/1088767908324430>
- Solmaz, A. (2008). *Kadavralardan elde edilen kemiklerin varyasyonu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/43770.pdf>
- Steyn, M., Nienaber, W. C., ve İşcan, M. Y. (2000). Excavation and retrieval of forensic remains. J. A. Siegel (Ed.) içinde, *Encyclopedia of forensic sciences* (s. 235-242). Academic Press. <https://doi.org/10.1006/rwfs.2000.0758>
- The Crown Prosecution Service (CPS). (2005). *Streamlined forensic reporting guidance and toolkit*. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/streamlined-forensic-reporting-guidance-and-toolkit> adresinden 07.03.2022'de erişilmiştir.

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Issues of trust: A thematic analysis of the lived experiences of four mothers living in Istanbul during the COVID-19 pandemic

Nesli Bilge Öztürk^{1*}, Gülkızılcıca Yürür²

¹ Intern Dr. | Altınbaş University School of Medicine, Istanbul - Turkey

² Asst. Prof. Dr. | Altınbaş University School of Medicine, Department of History of Medicine and Medical Ethics, Istanbul - Turkey

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Nesli Bilge Öztürk

Altınbaş Üniversitesi

Tıp Fakültesi

Kartaltepe Mah. İncirli Mah. No: 11

34147 Bakırköy/İstanbul, Türkiye

E-mail: nesli.ozturk@ogr.altinbas.edu.tr

Alındı/Received: 17 Ağustos / August 2021

Düzeltildi/Revised: 30 Mart / March 2022

Kabul/Accepted: 10 Haziran / June 2022

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Abstract

This qualitative study is structured around the narrative analysis of the lived experience of four mothers who survived through the COVID 19 Pandemic in Istanbul. The narratives gathered through semi-structured interviews indicate a strong mistrust towards governmental authorities and private enterprises active in the provision of healthcare services. The professional organization of doctors in Turkey, TTB (The Turkish Medical Association), complained multiple times during the pandemic about the absence of intraprofessional official networks to share or receive information, lack of administrative coordination and few channels for direct communication with the public. Another problem as expressed by the Medical Association was the lack of active participation of medical experts working in healthcare facilities in the public health decisions taken during the pandemic. Did these organizational and political shortcomings as expressed by the doctors' professional association overlap with the attitudes, approaches, and survival strategies of Turkish families in the daily homesetting? This study argues that a stronger cooperation and a more transparent exchange of information between government agencies, the public and professional organizations of medical professionals is needed to reduce fear and anxiety among the population and increase compliance to healthcare policies, especially during times of big scale public health emergencies.

Key words: COVID-19, mothers as caregivers, government policies, medical associations, information exchange, public trust

Introduction

As Akıllı (2020, p. 1) states “COVID-19 has amplified the importance of public trust, since both the global infection rates and death rates have far exceeded prior recent outbreaks, and it is blowing a devastating impact on political regimes, economies and ordinary lives of people, which will continue into an uncertain future”. The pandemic experience in Turkey for many reached the levels of an existential crisis of high uncertainty, requiring expert guidance and determined institutional responses (Bakır, 2020, p. 424).

Güven sorunları: COVID-19 pandemisi sırasında İstanbul'da yaşayan dört annenin yaşadığı deneyimler üzerine tematik bir analiz

Öz

Bu nitel çalışma, İstanbul'da COVID-19 pandemisini geçirmiş dört annenin yaşadığı deneyimlerin anlatı analizini etrafında yapılandırılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanan anlatılar, sağlık hizmetlerinin sağlanmasında aktif rol oynayan hükümet yetkililerine ve özel hastanelere karşı güçlü bir güvensizlik olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki doktorların meslek örgütü TTB (Türk Tabipleri Birliği), pandemi sırasında bilgi paylaşmak veya almak için meslekler arası resmi ağların yokluğundan, idari koordinasyon eksikliğinden ve doktorların halkla doğrudan etkileşimi için az sayıda iletişim kanalı olmasından şikâyet etti. Tabipler Birliği'nin ifade ettiği bir diğer sorun ise pandemi sürecinde alınan halk sağlığı kararlarına sağlık kuruluşlarında çalışan tıp uzmanlarının aktif katılımının olamamasıydı. Bu örgütsel ve politik eksiklikler, Türk ailelerinin gündelik ev ortamındaki tutumları, yaklaşımları ve hayatta kalma stratejileri ile örtüşüyor mu? Bu çalışma, halk arasındaki korku ve endişeyi azaltmak ve özellikle de büyük ölçekli acil halk sağlığı durumlarında sağlık politikalarına uyumu artırmak için devlet kurumları, halk ve tıbbi meslek kuruluşları arasında daha güçlü bir iş birliğine ve daha şeffaf bir bilgi alışverişine ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: COVID-19, sağlık bakımı sağlayanlar olarak anneler, hükümet politikaları, tıbbi meslek birlikleri, bilgi alışverişi, kamu güveni

Departing from face-to-face interviews with four middle-aged women living in Istanbul during the pandemic, this study attempts to approach the COVID-19 experience as remembered by mothers, in traditional social settings the major agents to look after the family's regenerative needs, home hygiene and living arrangements (Quah, 2015).

The narratives gathered from the four women with different educational and social backgrounds circled around the views, ideas, fears, and expectations of mothers in Istanbul, who themselves expressed

Atf için / Cite as:

Öztürk, N. B., & Yürür, G. (2022). Issues of trust: A thematic analysis of the lived experiences of four mothers living in Istanbul during the COVID-19 pandemic.

Antropoloji, (43), 43-49.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.983898>

that during the COVID-19 experience, they were the major organizers of prevention and care in the family environment. As the interviews were carried out in the women's home setting, and the conversation was led by loosely structured questions which were flexible enough to leave room for impressions, emotional responses and even popular rumor, the informants felt confident enough to offer a critical view towards their personal encounter with COVID-19. The fact that the researcher and the informants were already long acquainted, and the shared condition that all data gathered would be kept anonymous, contributed to open, yet highly personal interview situations. Although the interviewer could be criticized for being too personally involved and not in any way objective and impartial towards her informants, this information still has practical value, as it provides a confidentially offered account of personal anxieties, conclusions and responses to health policies and could help enhance public communication in future epidemics and pandemics.

In the Pandemic Report of the The Turkish Confederation of Progressive Trade Unions (DISK-KESK-TMMOB-TTB, 2020), it is pointed out that the Turkish government's public health policies during COVID-19 largely resulted in the loss of public trust and were inconsistent on a number of occasions. The Confederation provides concrete events from the first year of the pandemic, which made it to the news for days:

The following decisions and measures caused a loss of public trust in Government's policies: the Government did not cancel flights from/to China and Iran even after the Corona virus outbreak in these countries, allowing citizens to go to Umrah in Makkah, and no strict quarantine measures were applied for those who returned from the Umrah, and the Ministry of Health was not transparent about statistics on confirmed and suspected cases (DISK, 2020).

The interviews conducted during this study confirmed that these events selected out by the Trade Unions Confederation DISK were indeed lived as remarkable, as they were mentioned by each of our informants as examples of shortcomings already manifest in the first months of the health crisis. Hence, it can also be added that, although highly personal, these accounts reflected a specific groups' perspective on shared public events and they are worthy of being heard

as this social group, urban mothers, were particularly strained in their family roles with school closures, online work arrangements and the extra hygiene and prevention measures imposed on children and the elderly, who mostly required extra care.

Pandemic in public memory

Although several questions about the pandemic experience were discussed during the interviews, we chose to focus especially on the position of doubt and uncertainty, an emerging theme which mothers repeatedly underlined. This "trust issue" seems to point to a wide-spread problem, the difficulty of harmonizing subjective, daily observations on the intensity and course of the pandemic with official information delivered on a daily basis by the Ministry of Health. Objective data such as numbers of cases, deaths and hospital beds in intensive care were considered by the informants as not reliable or accurate, and was interpreted as a measure to cover up the weaknesses of the regulatory agencies, most of all, the Ministry of Health. Is this mistrust in officially provided numbers a historical phenomenon?

It can be stated that in the second half of the twentieth century, as late as 1970, Turkey already once failed to develop rapid and effective measures against contagion. Cholera was the most recent, and still remembered serious outbreak of an epidemic which raged in Istanbul in 1970 (Bakar, 2017, p. 264). This epidemic left such grave memories in the city, that the name of a neighborhood called Sağmalcılar, where the epidemic hit especially bad was changed to Bayrampaşa in order to erase the effects of the outbreak from the memories of Istanbul people (Bakar, 2017, p. 264). The lacking engagement of the government and the Ministry of Health concerning the "Sağmalcılar Kolerası" was later discussed in the Turkish Grand National Assembly of Turkey in 1971, and described as "not having taken the necessary precautions beforehand, not declaring the needed quarantine and intervening too late" (TBMM, 1971).

Bayram *et al.* (2020, p. 463) note that the first COVID-19 case in Turkey was reported on the day when the WHO characterized the new infection as a pandemic. Based on the genomic epidemiology of SARS-CoV-2 the disease reached Turkey through Iran, a country with an intense traffic of goods and people with Turkey (Bayram *et al.*, 2020). With the discovery of the first cases of the corona virus in Turkey on March 11, 2020, the Ministry of Health declared that the outlines of the public policy to be followed were already clear and effectively set into motion. "No virus is stronger than the measures to be taken." said the Minister Fahrettin Koca, and he declared that the government would follow a "precautionary policy" (TCCB, 2020).

The Turkish Medical Association vehemently criticized the governmental public health policies already within the first months of the health crisis. The Association shared its criticisms through its publications. One article was particularly highlighting the matter as follows:

The fact that the Ministry does not include the professional organizations of healthcare providers, especially the TTB, into decision making mechanisms, especially the fact that the engagement of public health experts into the development of policies is quite delayed, undermines the management of the pandemic. Although the fact that the scientific board was created at an early stage can be considered as a strong side; criticism of its functioning and composition, as well as the failure to share all the recommendations of the board with the public, a lack of transparency with regards to what the expert teams are suggesting to the Ministry of Health, makes it impossible to evaluate the decisions of the board on a scientific basis. (Yenimahalleli Yaşar, 2020, p. 2)

The four women interviewed in this study also vehemently point out to this historically relevant problem in Turkey with regards to governmental health policies: There are no autonomous public bodies governing, regulating and overseeing health care services, which can produce and put to use medical knowledge, goods and services, independently of the economic, political and social priorities of the ever-changing governments and their interests.

Methods

A usual response of researchers to epidemics and pandemics are epidemiological studies which are mostly quantitative. Quantitative studies serve well and hence served well in the case of COVID-19 in order “to determine how the disease works, who survives or dies from it, and which measures are especially useful to counter the crisis” (Teti *et al.*, 2020, p. 1-5). Yet, as Leach *et al.* (2021) point out, quantitative epidemiological models are not very useful when it comes to understanding how this crisis is lived, which affects, questions and discussions especially dominate the crisis situation, how people make sense of healthcare policies and how people suggest and develop diverse solutions in specific

settings.

Understanding the complex interaction between individual lived experience and collective life conditions can only be possible if we complement survey work with personal narratives and the emotional responses of real people to dramatic social changes in very specific settings. In the following cases, four female informants whose age range from 41 to 53 are included. All four women know the authors as family relatives or close friends. It can be said that since they have known each other for years, a relationship of trust has been established. And with this relationship of trust, the authors aimed for outspokenness by establishing a confidential relationship during their one-to-one interviews at home. All informants are of Muslim faith and are married. Three of them have two children, while one of them, the one who will be called Leyla in this study, a 49-year-old biology teacher in a local high school, has one daughter. Ayla and Leyla are university graduates and Ayla is a 50-year-old kindergarten teacher. One we call in this work Sema is a 41-year-old high school graduate who works as a school bus hostess. Sema is from the East Anatolian town of Sivas and said during the interviews that she wished to move back to her hometown, where living conditions are more “healthy” and life in general is easier. Lastly, Fatma is 53-year-old who is not working and said that she was very tired and strained in the pandemic.

In the study, a total of 12 questions were asked to these four women. The first four questions were about general information on the informants’ health behavior towards the threat of the COVID-19 pandemic, how they boost their own and their family members’ immunity, what they think about the vaccination and how they are educating their children about the virus. A second set of questions were about what the informants think about the measures taken by the government, healthcare authorities and doctors. The last group of questions concerned their feelings and changes in their life due to the pandemic. The interviews were all recorded, transcribed and analyzed based on emerging themes, overlapping and contradicting stand points and variation in the informants’ interpretation of this public health crisis.

One limitation of the study is the low number of informants, which in a city as diverse as Istanbul, does not leave much room for generalizations. However, the low number of informants still allow for understanding the specific themes which emerge and so provide some ground to carve out repeatedly stressed core contents of the narratives. As Stanley marked in her work with narratives gathered from methadone patients, through a thematic narrative analysis the researcher can “address health and recovery as interpretive and communicative

phenomena” and considering a number of thematic narratives from a specific group, core themes emerge which emphasize the role of social and structural influences in health (Stanley, 2019, p. 1).

Open-ended interviews of purposively selected cases, directly targeting key informants already during research design. If a major theme emerges from one informant, following this thread in future interviews, rather than sticking to a rigid interview flow (Casley, 1993, p. 3).

As Casley (1993) points out, the use of a rapid appraisal method based on semi-structured, open-ended interviews with targeted populations, selected informant groups, is useful if the researcher is:

[...] concerned with accuracy, in terms of achieving a true insight into a respondent’s feelings through a communication process which is more revealing than that achieved in a structured interview. One may put it thus: the non-sampling error measured in a structured survey may reveal the incidence of incorrect replies, but not the incidence of correct but superficial replies. It is the latter that can be minimized using Rapid Appraisal Techniques. (p. 4)

The disadvantage is, that such a small, non-random sample can hardly be representative for a bigger population, as the informants were selected in this case based on easy access and availability. However, belonging to a social group close to the researcher and already well-known before the interviews, the information provided could be straight forward, shared open-heartedly in a trust relationship and based on the mutual understanding that there is a shared daily experience. This made it easier for the interviewer to overcome the barriers of self-censoring, rationalization, or intellectualization. The shared knowledge was lived, obviously already discussed with close community and family and came directly from personal feelings and thoughts.

Results

Uncertainties and doubts with regards to the healthcare policies of the Turkish government

Evren Balta and Soli Özel summarize the situation in 2020 accurately:

On 2020 November 25, Turkey’s Health Minister, Fahrettin Koca, announced that Turkey’s daily COVID-19 cases reached 28,351. The

announcement immediately shot Turkey up in the rankings, to be 5th in the world and 1st in Europe in the number of daily reported cases. Just a day before, on November 24, that number stood at only 7,381. How could the case load possibly rise by almost four-fold in just a day without any substantial change in testing practices? The answer to this question was obvious: the authorities had, for quite some time, been engaged in a massive effort of “data engineering” that finally caught up with them. (Balta & Özel, 2020)

The most common theme shared by all four mothers stood out as a strong mistrust towards the pandemic policy implemented by the government and the related information provided daily. Sema stated: “I do not trust the government reporting of cases. I do not think that the number of cases and the number of COVID-19 related deaths are reported correctly.” Leyla said: “First of all, I no longer believe in the total number of cases. I stopped believing the government in July. They ran an unscheduled, unplanned health policy”. Fatma argued that the death numbers are not based on correct categorization:

I do not believe that the minister of health has told the truth about some issues. They can enlighten us better about the categories they use to define who died of what. I think they report those who died from the corona virus as if they suffered a normal death. I believe many more people died from the virus. I hear and see the examples in my circles. I do not fully believe that the Ministry of Health provides safe information. We can hardly fix this trust relationship because they do what they want to do anyway, without consulting the real experts.

The informants were especially upset about what they regarded as “unjust policies” that is, unequal restrictions of people regarding COVID-19 measures depending on their citizenship status. Turkey’s economy is very much dependent on tourism, especially on tourists with “hard currencies” and the mass of visitors coming from Asian countries such as Russia, China, Iran, the Gulf Countries, Korea and Japan. Foreign

tourists are exempt from Lock-down regulations, and it seems that even the very strict mask regulations would not apply for them. Ayla states, "Tourists' face masks are always half open. They don't wear it. They are in Turkey, and they have to comply with the rules like we do. They also have to stay inside if there is a lockdown". Fatma also says: "There is no restriction and no punishment on foreigners." Selma stated that in her opinion the government generates quite some income through those punishment fees too. She states: "What the Turkish population finds unjust is the practice of punishing Turkish citizens with a monetary fee of 3.150 Turkish Lira if they are "caught" on the street during lock-down days and hours, a serious amount of money for many."

Another criticism was that as COVID-19 cases overwhelmed public hospitals, access to various healthcare services have been very difficult and this created an environment of easy profit for private hospitals. Leyla complained that she can hardly benefit from the public health services, although she has been paying her health insurance fees for many years now:

I am working and paying my SGK premiums. As far as I know, this is not a small premium, in total it is a lot. So there is a serious premium I have paid so far. But I cannot get any health services free of charge from the state hospitals... Private hospitals earn more money now. State hospitals are either not operating or are overwhelmed, it is bad planning in any case. It is a lucrative business to have a private hospital nowadays.

Moreover, the corona test prices in private hospitals were left to the flows of the free market and are charged differently in each city. For example, Ayla, whose parents still live in Edirne complained that the same test was 150 TL in Edirne but 450 TL in Istanbul.

How to improve the services? Suggestions and demands for more transparency

We asked our informants how the government could improve its vaccination services and if they had any doubts about the safety of vaccination. Ayla said "They have to go door to door, especially to the people over the age of 65, and they should be vaccinated at home. Old people are under risk, and they should not have to go to health centers or vaccination centers." There seemed to be also some doubts about the involvement of private pharmaceutical companies and retailers in the

procurement of the vaccines. Leyla said: "The Ministry of Health is trying to fit any work against the pandemic to its budget and I have my questions about how they choose what for example with regards to the vaccines. They also receive many pandemic related services from the private sector. Even the export of vaccines is run through private organizations. For this reason, I think that the ministry of health is trying to make a profit by choosing some partner companies, rather than thinking about the benefit of the public."

According to authors' observation, one problem here by is the lack of a reliable state-funded and regulated microbiology or infectious diseases institution or center in Turkey. Clearly, it is an urgent need to have a central organization specialized in infectious diseases as an autonomous public body regulating the development and implementation of policies, as well as the production of drugs, serums, and vaccines.

Bacteriology institutes modeled after the The Robert Koch Institute in Germany and the Pasteur Institute in France had already been established in the young days of the Turkish Republic. The Refik Saydam Hygiene Institute was the closest experience Turkey had in this regard, which has moved away from its main objectives and functions over the years, due to short-sighted and destructive plans of a series of free market-oriented governments (Artvinli, 2020, p. 56). The Refik Saydam Hygiene Institute could only survive for 83 years and was closed in 2011, during the reign of the present-day ruling party which is the Justice and Development Party (AKP) (Artvinli, 2020, p. 56). Instead of developing comprehensive, long-term, strategic policies to increase the Institute's functionality and improving its capacity and efficiency through a series of reforms, it was left to decay. This was a vital policy mistake, not only in terms of public administration, but also because it eliminated the possibility of an institutional epidemic memory (Artvinli, 2020, p. 56). It was Leyla who indicated the importance of a central governmental body about the pandemic. She said:

They should dissolve what they call the pandemic board and create a new board. Doctors from the Turkish Medical Association should form this Board a new, and representatives from all different health stakeholders such as nurses, technicians and doctors from health unions should be there. There should be representatives from local governments. Because the people who are in the pandemic committee have already reached certain positions

and they have their own personal career concerns. People in democratic mass organizations don't have this kind of standing anxiety, they are more independent in this sense.

Discussion

Studies on the difficulties parents have under lockdown and remote learning conditions, also the unequal burden of parental duties on mothers and fathers during the pandemic related lockdown is available in qualitative social science research focusing on the COVID-19 experience (Spinelli *et al.*, 2020; Weaver *et al.*, 2021). A rich body of literature also already accumulated on birthing, as well as prenatal and antenatal experiences under pandemic condition (Mizrak Sahin & Kabakci, 2021; Mortazavi & Ghardashi, 2021; Spatz & Froh, 2021; Vazquez-Vazquez *et al.*, 2021). However, there is also a need for more studies relating the economic, social and administrative framework surrounding the pandemic experience to the issue of the lived daily experience and the subjective impressions, emotions and concerns of parents, especially mothers who mostly provide healthcare services in family settings. All informants pointed to the mistrust generated by the lack of medical associations, unions or similar civil bodies in the decision-making processes with regards to public health. The COVID-19 pandemic seems to radicalize a public need of cooperation purely on the basis of non-hierarchical, collective interest, and for the higher benefit of the people.

The informants critically evaluate public health policies of the government, closely monitor regulations and health practices, and creatively look for solutions. However, communicating these criticisms openly with others was not an easy task for them. Although it was stated before the interviews that all information would be reported anonymously, a common unease while questioning governmental decisions could also be observed. Mothers had, besides a sense of mistrust towards governmental policies, also a sense of insecurity while talking "politics". They also expressed their deep concerns about the ongoing privatization of healthcare services, and the problem of the financial relationships between the private health sector and the government. Also, the insistence of all four informants that public hospitals and doctors are more trustworthy than private hospitals and the governmental policy makers seem to indicate that they would group the private enterprises with the governmental policy makers, as opposed to "the doctors" in general, the public hospitals and the autonomous organizations of healthcare professionals. Perspectives of the four women points to a situation,

where doctors stand at the same front with their patients, sharing the same interests, as opposed to the owners of private hospitals and governmental policy makers. It can be said that this is a positive result for doctors, which might have been enhanced by the experience of the pandemic. The Turkish public experienced and observed the self-sacrifice of doctors, their difficult working conditions and the strong opposition of the TTB to the non-transparent data sharing practices of the Ministry of Health. We hope that this sense of collective interest is retained in Turkey after the pandemic.

Conclusion

As Saechang *et al.* (2021) stated, public trust is vital for promoting policy compliance in times of crisis. Based on a nation-wide, longitudinal survey with 11,406 respondents, Esaiasson *et al.* (2021) concluded that in Sweden, the corona crisis led to higher levels of institutional and interpersonal trust. The authors argue that this outcome can be related to the less restrictive and less authoritarian responses of the Swedish government, which trusted on "voluntary compliance with regulations rather than on compulsory lockdowns of society" (p. 756). This trust, the authors conclude, a willingness to accept that citizens would act reasonably for the most part, also increases interpersonal trust in daily interaction, and leads overall to a positive result. The value of transparent communication is also stressed by You with regards to the COVID-19 experience in South Korea, where the government managed to "flattened the corona virus curve without paralyzing the national health and economic systems" (You, 2021). This outcome, the author suggests, was achieved thanks to well-prepared national infectious disease plans, collaboration with the private sector, stringent contact tracing, an adaptive health care system, and government-driven continuous communication with the public and with healthcare providers (You, 2021). The lack thereof, as stated through multiple examples by our informants, creates conditions of uncertainty, hinders effective work and costs human lives. The experience of the COVID-19 pandemic in Turkey indicates that the needed changes in the healthcare system in Turkey can be achieved through more cooperation and sharing of power in decision-making processes between medical professionals working on the ground, and the healthcare policy makers in the government.

References

- Akillı, S. (2020). COVID-19 pandemic and public trust in organizations: Results of an exploratory online survey in Turkey [Unpublished manuscript].
- Artvinli, F. (2020). Salgınların tarihi: Toplumsal ve siyasal açıdan kısa bir bakış. In Türk Tabipleri Birliği COVID-19 İzleme

- Kurulu, COVID-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part9.pdf
- Bakar, C. (2017). Kırk yedi yıl sonra yeniden bir salgının hikâyesi: 1970 Sağlıkçılar kolera salgınından günümüze dersler. *Turkish Journal of Public Health*, 15(3), 245-269. <https://doi.org/10.20518/tjph.375478>
- Bakır, C. (2020). The Turkish state's responses to existential COVID-19 crisis. *Policy and Society*, 39(3), 424-441. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1783786>
- Balta, E., & Özel, S. (2020, December 8). The Post-truth phase of Turkey's pandemic response. *Institute Moutaigne*. <https://www.institutmoutaigne.org/en/blog/post-truth-phase-turkeys-pandemic-response>
- Bayram, H., Göktürk, N., Elbek, O., Kılınc, O., & Dağlı, E. (2020). Interference in scientific research on COVID-19 in Turkey. *The Lancet*, 396(10249), 463-464. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31691-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31691-3)
- Casley, D. (1993). Introduction. in K. Kumar (Ed.), *Rapid Appraisal Methods* (pp. 3-4). The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/888741468740959563/pdf/multi0page.pdf>
- Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey (DİSK), Confederation of Public Employees Trade Unions (KESK), The Union of Chambers of Turkish Engineers and Architects (TMMOB), & Turkish Medical Association (TTB). (2020, March 25). Turkey & Covid-19: Unions call for public needs. *DİSK*. <http://disk.org.tr/2020/03/turkey-covid-19-unions-call-for-public-needs/>
- Esaiasson, P., Sohlberg, J., Gheretti, M., & Johansson, B. (2021). How the coronavirus crisis affects citizen trust in institutions and in unknown others: Evidence from 'the Swedish experiment'. *European Journal of Political Research*, 60(3), 748-760. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12419>
- Gülseven, E. (2021). Identity, nationalism and the response of Turkey to COVID-19 pandemic. *Chinese Political Science Review*, 6, 40-62. <https://doi.org/10.1007/s41111-020-00166-x>
- Leach, M., MacGregor, H., Scoones, I., & Wilkinson, A. (2021). Post-pandemic transformations: How and why COVID-19 requires us to rethink development. *World Development*, 138, 105233. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105233>
- Lieberoth, A., Lin, S-Y, Stöckli, S., Han, H., Kowal, M., Gelpi, R., Chrona, S., Tran, T. P., Jęftić, A., Rasmussen, J., Cakal, H., Milfront, T. L., & The COVIDiSTRESS global survey consortium. (2021). Stress and worry in the 2020 coronavirus pandemic: relationships to trust and compliance with preventive measures across 48 countries in the COVIDiSTRESS global survey. *Royal Society Open Science*, 8(2), 200589. <https://doi.org/10.1098/rsos.200589>
- Mizrak Sahin, B., & Kabakci, E. N. (2021). The experiences of pregnant women during the COVID-19 pandemic in Turkey: A qualitative study. *Women and Birth*, 34(2), 162-169. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2020.09.022>
- Mortazavi, F., & Ghardashi, F. (2021). The lived experiences of pregnant women during COVID-19 pandemic: A descriptive phenomenological study. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 21, 193-199. <https://doi.org/10.1186/s12884-021-03691-y>
- Quah, S. R. (2015) Illness and caregiving in the family. In S. R. Quah (Ed.), *Routledge Handbook of Families in Asia* (pp. 359-374). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315881706>
- TBMM. (1971). 32nci birleşim. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3(9). 629-673. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c009/mm_03009032.pdf
- Saechang, O., Yu, J., & Li, Y. (2021). Public trust and policy compliance during the COVID-19 pandemic: The role of professional trust. *Healthcare*, 9(2), 151. <https://doi.org/10.3390/healthcare9020151>
- Spatz, D. L., & Froh, E. B. (2021). Birth and breastfeeding in the hospital setting during the COVID-19 pandemic. *The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 46(1), 30-35. <https://doi.org/10.1097/NMC.0000000000000672>
- Spinelli, M., Lionetti, F., Pastore, M., & Fasolo, M. (2020). *Parents and children facing the COVID-19 outbreak in Italy*. Preprints with The Lancet. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3582790>
- Stanley, B. L. (2019). *Communicating health: A thematic narrative analysis among methadone patients* [Unpublished thesis]. <https://digitalcommons.usf.edu/etd/7953>
- TCCB (2020, May 4). Normal hayata dönüşü kademe kademe başlatacağız. TCCB Haberler. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/119206/-normal-hayata-donusu-kademe-kademe-baslatacayiz->
- Teti, M., Schatz, E., & Liebenberg, L. (2020). Methods in the time of COVID-19: The vital role of qualitative inquiries. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-5. <https://doi.org/10.1177/1609406920920962>
- Vazquez-Vazquez, A., Dib, S., Rougeaux, E., Wells, J. C., & Fewtrell, M. S. (2021). The impact of the Covid-19 lockdown on the experiences and feeding practices of new mothers in the UK: Preliminary data from the COVID-19 New Mum Study. *Appetite*, 156(1), 104985. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104985>
- Weaver, J. L., & Swank, J. M. (2021). Parents' lived experiences with the COVID-19 Pandemic. *The Family Journal*, 29(2), 136-142. <https://doi.org/10.1177/1066480720969194>
- Yenimahalleli Yaşar, G. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye'de izlenen sağlık politikaları. *Metalürji Genç Hurdacı e-Haber, Temmuz*. http://metalurji.org.tr/ehaber/2020_07/14_Roportaj_Covid19_Pandemisi.pdf
- You, J. (2020). Lessons from South Korea's Covid-19 policy response. *The American Review of Public Administration*, 50(6-7), 801-808. <https://doi.org/10.1177/0275074020943708>

2022. Author(s).

This work is an open access article published under Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC 4.0) license.

Erken çocukluk döneminde felsefe aracılığıyla yeni pedagoji

Seran Demiral^{1*}

¹ Dr., Yarı zamanlı öğretim görevlisi | Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, İstanbul - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Seran Demiral

Boğaziçi Üniversitesi

Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

Kuzey Kampüs, ETA-B Rumeli Hisarı

Hisar Üstü, Nispetiye Cad. No:7

34342 Sarıyer, İstanbul/Türkiye

E-posta: seran.demiral@boun.edu.tr

Alındı/Received: 22 Kasım / November 2021 | Düzeltildi/Revised: 7 Mayıs / May 2022 | Kabul/Accepted: 16 Mayıs / May 2022 | Yayınlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Çocukların düşünce ve dil gelişimleri konusundaki geleneksel teorilere genel bir değerlendirme niteliğini taşıyan bu yazıda çocuk-merkezli eğitim konusu çocuklar ile felsefe pratiği çerçevesinde tartışmaya açılmaktadır. Gelişim basamaklarına göre çocukların zihinsel işlevlerini aşamalandıran Piaget'nin dil ve düşünme arasındaki ilişkiye dair görüşlerine Vygotsky'nin sosyo-kültürel yaklaşımı ile bakmayı öneren metnin ilerleyen kısımlarında, Bjorklund ve Burman gibi çağdaş düşünürlerin kuramları uyarınca çocuğun bireyselliğini ve bireysel farklılıkları önceleyen yaklaşımlar dikkate alınmakta, buna bağlı olarak, eğitimdeki alternatif anlayışlara değinilerek çocuk-bireyselliğinin yeni pedagoji yaratımına etkisi sorunsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Bireyselleşme ile sosyalleşmenin eşzamanlı olarak gerçekleştiği erken çocukluk döneminin düşünsel açıdan taşıdığı potansiyeller konusunda çocuklar ile felsefe/çocuklar için felsefe metodolojisine dair görüşlerin aktarılmasının ardından, son olarak felsefi soruşturma topluluğu oluşturma amacıyla erken çocukluk dönemindeki çocuklarla gerçekleştirilen uygulamalardan örnekler aktararak yeni pedagojinin olanaklarına "felsefe hakkı" etrafında değinilmektedir.

Anahtar sözcükler: Çocuklar ile felsefe, erken çocukluk, çocukluk antropolojisi, yeni pedagoji, eleştirel pedagoji, felsefe hakkı

Giriş

Çocuklara duyulan ilginin kökeninde insanın kendi zamanına, tarihine bakması olduğu söylenebilir. Çocuk, bir bakıma insanın tarihidir. Bu düşünme şekli aynı zamanda insanın o anki haline gelene kadar geçirdiği dönüşüm üzerine düşünmesiyle eşdeğerdir. Çocukluk üzerine yapılan felsefi çalışmalar arasında çocukluğu yaş yerine zaman ve deneyim üzerinden ele alan eserlere rastlanmaktadır (Kohan, 2018). Çocukların zamanı nasıl kavradığına odaklanan araştırmaların yanı sıra, çocukluk çalışmalarının yaş ve yaşlılık konusunda gelişen teorilere nasıl katkı sunabileceği de yeni tartışmaları gündeme getirmektedir (Settersten, 2005). Yaşlılık ile çocukluk arasındaki ilişki bu yazının kapsamını aşmakta olsa da düşünsel olarak yetkin olmadığı düşünülen, bu nedenle öznelliği teslim edilmeyen bireyler olarak küçük çocukların ve yaşlıların toplumun ötekileri olarak kesişen deneyimlere sahip

New pedagogy through philosophy in early childhood

Abstract

This paper discusses child-centred education in the frame of philosophy with children's principles by approaching traditional theories about thought and language development in early childhood from a critical perspective. Firstly, the article suggests reframing the developmental stages of the child's mind functions of Piaget regarding Vygotsky's sociocultural approaches. In the following phases, alternative educational understandings are discussed according to brand-new works of contemporary philosophers like Bjorklund and Burman by touching upon individualism and individual differences of children in order to inquiry the effects of child-individuality in the creation of a new pedagogy. Philosophy for/with children methodology carries potentials in the ways of rethinking of early childhood period when individualism and socialization proceed simultaneously. In the pursuit of this linkage, this paper lastly underlines the possibilities of a new pedagogy around "a right to philosophy" by illustrating several practical experiences of a community of inquiry in the early childhood process.

Key words: Philosophy with children, early childhood, anthropology of childhood, new pedagogy, critical pedagogy, right to philosophy

olduğunu belirtmekte yarar vardır. Felsefe ile soyut düşünme kadar rasyonalite ve eleştirel kavrayış konuları da insanın yetkinliği tanımına dahil olduğu gibi, çocukları bunun dışında bırakmaktadır. Bu yazıda, çocukların düşünsel alanın dışında bırakılmasına getirilen eleştiriler çocukluğa bakışın farklı disiplinlerde nasıl ve neden değiştiği konusunu birlikte ele alınacak, ardından eleştirel pedagoji deneyimlerinden örnekler verilerek çocuklar için/ile felsefe metodolojisinin olanakları etrafında yeni bir pedagojinin kurulmasına dair örnekler aktarılacaktır.

Bebeklikten yaşlılığa insan gelişiminin farklı yönleri düşünüldüğünde, çocukluk çalışmalarının gelişim psikolojisi alanında filizlenmesini anlaşılır hale gelmektedir. Çocuğun fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişimi çeşitli bilim alanlarında incelenirken, zihinsel süreçlerin nasıl işlediği meselesi bilişsel psikolojinin de temelini oluşturmaktadır. Her ne kadar bugün

Atf için / Cite as:

Demiral, S. (2022). Erken çocukluk döneminde felsefe aracılığıyla yeni pedagoji. *Antropoloji*, (43), 50-62.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1027047>

çocuklarla ilgili yapılan araştırma ve yöntemler gelişip çeşitlense de çocuk zihninin düşünme kapasitesi, çocuk ve yetişkin zekâlarının farklılıkları konuları hâlâ güncelliğini korumaktadır. Dahası, günümüz teknolojilerinin yeni kuşaklar üzerindeki etkilerinin tartışıldığı yeni araştırma ve yazılarda gelişim psikolojisinin klasik teorisyenlerine yapılan atıflar dikkat çeker. Bu nedenle, bu yazı kapsamında öncelikle gelişim psikolojisi konusunda yazdığı eserlerin üzerinden onyıllar geçmesine rağmen güncelliğinden pek şey kaybetmemiş, en fazla atıf yapılan teorisyenlerden birisi olan Piaget'nin çocukların dil ve düşünce ilişkisini kurması konusunda görüşlerine ve Sovyet psikolog Vygotsky'nin bunları nasıl değerlendirdiğine değinilmekte, ardından gelişim psikolojisinin bugünün dünyasında nasıl okunacağı konusunda görüşler paylaşılmaktadır. İnsan gelişiminin, çocuğa/bireye, yani *insan olacak kişiye* yön vermenin bilimi olarak pedagoji (*paidagogos*) ile ilişkisine felsefenin pratik alanlarının bir imkân yaratıp yaratamayacağı üzerinden “yeni pedagoji” ifadesi böylelikle tartışmaya açılmaktadır.

Çocukların düşünce gelişimi konusundaki alanyazına eleştirel bir bakış

Çocukların dünyayı nasıl algıladığı konusunda yaptığı araştırmalarıyla tanınan Piaget (1971), çocuğun düşünme şekliyle ilgili ilk üzerinde durulması gerekenin gerçeklikle kurulan ilişki, ikincisininse çocuğun nedensellik kurma becerisi olduğunu belirtmektedir. Çocukların yetişkin karşısındaki *yetersizliği*, eksik yönleri aracılığıyla tanımlanmasının ilk olarak psikoloji alanında gerçekleştiğinden söz etmek bu sebeple mümkündür. Bu bakış açısına göre, çocuklar, kelimeler ve şeyler arasındaki diyalektik ilişkiyi kavrayamaz, imajlar, kavramlar ve nesnelere arasında nedensellik kuramazlar. Piaget'nin (1971, s. 68) gelişim aşamaları¹ uyarınca verdiği örneklere bakılırsa, 5-6 yaşındaki çocuklar bir nesneye baktıklarında onun isminin nesneye içkin olduğunu düşünürler; bir şeye baktıkları anda onu ismiyle görür, kelime ve şey arasındaki ayrımı kavrayamazlar. İkinci aşama olan 7-8 yaşta nesnelere neden o kelimelerle adlandırıldığı üzerine bir sorgulama döneminin başladığı söylenebilir. Fakat buna yanıt aramakla fazla ilgilenmeyen çocuk, bu ismi Tanrı'nın koyduğunu, yetişkin bir kimsenin

bu isimle o şeye seslendiği için, o şeyin adlandırıldığını düşünecektir. 9-10 yaşa gelindiğinde ise, nesnelere icat edildikçe isimlendirildiğini kavrayan çocuk, nihayet imgeler, şeyler ve kelimeler arasındaki karşılıklılığı keşfeder.

Bu aşamalandırmayı değerlendiren Vygotsky (1934/1986), öncelikle Piaget'nin kuramıyla Rousseau'nun çocuklara bakış açısı arasındaki ilişkiyi gündeme getirir. Bugün çocukluk çalışmalarının genelinde çocukluk kavramının tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş bir kavram olduğu görüşü hâkim olmakla birlikte, bu düşünceyle ilk defa Aries'in *Çocukluğun Yüzyılları* eserinde karşılaştığı söylenebilir. Aries (1962), Orta Çağ'daki fotoğraflardan hareketle toplumsal yaşamın analizini yaptığı eserinde, çocukların yetişkinlerin minyatürleri olarak görüldüğüne değinir ve modern hayatta çocukların yetişkinden farklı bir konuma evrilmesini sosyal değişikliklerle, çekirdek ailenin varlığı ve kurumsallaşan eğitim mekânları olan okullarla açıklar. Çocukların küçük boyutta yetişkinler olduğu, zihinlerininse sadece fiziksel olarak küçük olduğu gibi görüşlerin reddedildiği bilinen öncül eserler, çocuğun eğitimi üzerine kafa yormuş olan aydınlanmacı düşünürler Locke ve Rousseau'ya ait çalışmalardır.

Locke (1979), insanın anlaması üzerine kaleme aldığı notlarında, yeni doğmuş çocuğun etrafındaki çok çeşitli şeyleri kavrama gücünden söz etmenin yanı sıra, hafızanın dikkat ve tekrarla ilişkisine dikkat çekerken çocuk aklının yetişkine nazaran hatırlama ve gerekçelendirme hızlı olduğunu belirtir. Söz konusu düşünceye göre, çocuk zihninin farkı, işlenmemişliğinden, bir başka deyişle deneyim eksikliğinden ileri gelmektedir. Aydınlanmacı düşünürler aynı zamanda insanın doğuştan günahkâr olduğu savını ve içinde buldukları toplumun vaftiz geleneğini reddeden kimseler olarak, çocuğun doğuştan saf ve masum olmasından söz ederler. Çocuğu insan olandan ayırması nedeniyle bugün son derece ilksel kabul edilen bu gibi görüşlerin önemli yanı, Vygotsky'nin de değindiği üzere Rousseau'nun tıpkı Locke gibi çocuk zekâsına yüklediği manadır. Çocuğun nasıl eğitilmesi gerektiğine dair kurgusal Emile karakterinin bebeklikten yetişkinliğe gelişim aşamalarını konu eden eserinde Rousseau (1921), çocukların düşünme şeklinin ve davranışlarının tamamen nasıl bir çevre içinde yetiştiklerine bağlı olarak geliştiğini, farklılaştığını iddia eder. Çevresel faktörlerin etkisi, Vygotsky'nin Piaget'ye getirdiği asıl eleştiri olması nedeniyle önemli olduğu kadar, günümüz çocukluğunun değişen dünya koşullarıyla başka bir çocukluk deneyimine dönüşmesi gerçeği, aynı zamanda ufuk açıcı tartışmalar üretme potansiyeli taşır.

Sözgelimi, animizm konusuna hatırı sayılır hacimde yer veren Piaget, çocuğun erken çocuklukta şeylerin tamamına canlılık atfetmesi, zaman içerisinde, yaklaşık

¹ Burada “aşama” kelimesinin seçimi Piaget'nin bilişsel gelişim basamakları kuramıyla karıştırılmaması nedeniyle. Bilişsel gelişim basamakları (*stages*) 0-2 yaş (*infancy*) duyuşsal motor, 2-7 yaş somut işlem, 7-11 yaş soyut işlem dönemlerine işaret eder. Bunlara daha sonra kısaca değinilecek olsa da yukarıda sözü edilen *aşamalar* çocukların nesnelere ve kelimelere özelinde algılama, dünyayı kavramalarına dairdir. Piaget, bu sınıflandırmasında ilk aşama ile ikincisi arasındaki ayrıma özel olarak vurgu yapar, kendi gelişim basamakları tezini doğrulamak üzere örnekler verir.

6-7 yaşa gelene dek hareket eden nesnelere canlı olarak görmesi ve nihayet gelişim aşamasının ileri safhalarında “kendi iradesiyle hareket eden” şeylerin canlı olduğunu öğrenmesi gibi bir sınıflandırmayı gündeme getirmektedir. Araştırmalarında dijital teknolojilerin insan ilişkileri üzerine etkilerine odaklanan çağdaş psikolog Turkle ise (1995), çocukluğu merkeze aldığı erken dönem eserlerinde, 6-8 yaşlarındaki çocuklarla makinelerin, bilgisayarların canlılığı konusu üzerinde durmuştur. Altı yaşındaki çocuklar bilgisayarın hile yapma becerisinden yola çıkarak onun “zeki” olduğu sonucuna varıp bunu canlılıkla bağdaştırmakta, Turkle’in tabiriyle “küçük filozoflar” olarak akıl yürütme gerçekleştirmektedir. Erken çocukluk dönemindeki çocuklar, önce yaşayan şeylerin ölmesi gerektiğinden yola çıkarak bilgisayarın ölümünün olanağından söz ederken, nihayetinde canlılık tanımını üreme (çocuk sahibi olma) üzerinden yapar. Yeryüzünde ölüm ve doğum gibi kesin olan gerçeklikler dışında değişmeyen yegâne şeyin kuşaklararası farklılıklar olması savı bir yana, yapay zekâ teknolojilerinin ilerlediği, insanların gündelik hayatlarının büyük bölümünü dijital dünyada sürdürdükleri bir çağın ortasına doğan çocukların çocukluk döneminin farklılıkları göz ardı edilemeyecek düzeydedir.

Piaget (1971, s. 86) çocukların düşünmesini “kelimelerle meşgul olmak” olarak tanımlarken düşünmeyi çeşitli yönleriyle ele alır: imgeler ve şeyler arasındaki çelişki düşüncenin nesnesinden ayrılıp ayrılmama sorunudur. Bir diğer ayrım içsel olan ile dışsal olan arasındadır, çocuğun düşüncesi hem havadaki hem ağzının içindeki kelimedir çünkü; ikisini birbirinden ayırt etmeye başladıkça çocuğun gelişimi ilerler. Son olarak maddî olanla düşünsel olan arasındaki ayrım, aklıdaki kelimenin sese dönüşmesi çelişkisidir. Bu konu, aynı zamanda Vygotsky’nin (1934/1986) düşünme ile konuşma arasındaki ilişkiye dair yaptığı çalışmalara ilham vermiştir. Vygotsky, çocukların okul öncesi dönemde daha fazla yüksek sesle düşünme eğilimindeyken, okul çağındaki çocukların sessiz içsel konuşmaya geçtiği gözlemini aktardıktan sonra düşünme ve konuşma arasındaki genetik kökenin farklılığı üzerine teori geliştirir. Buna göre (1934/1986, s. 79) konuşma ve düşünme işlevlerinin beynin farklı yönlerinde birbirinden bağımsız olarak geliştiği, soy gelişimi noktasında (filojenez) aralarında sabit bir korelasyon bulunmayışı, antropoitlerin insana benzer akıl yürütmelerine karşılık kullandıkları dillerin tamamen farklı olması, düşünme ve konuşma arasındaki yakın benzerlik ve konuşma karakteristiğinin antropoitlerde olmaması gibi bulgulara rastlandığını belirtmek mümkündür. Kelimeler ve düşünme arasındaki ilişkinin doğrudan genetik kökenle ilişkili olmadığını ortaya koyan çalışmalardan hareketle Vygotsky (1934/1986, s. 95), düşünce ve dil konularının

doğa bilimlerinden ziyade tarihsel ve sosyal bilimlerle ilişkili olduğu savını ortaya atar: tarihsel insan psikolojisi ve sosyal psikoloji, çocuğun entelektüel gelişimine dil konusu üzerinden bakmalıdır.

Çocukların yaşa göre sınıflandırılması konusu hatırlanacak olursa Piaget, 2-7 yaş dilin gelişmemesi nedeniyle dünyanın farklı algılandığı bir dönem olarak sınıflandırmaktadır. On iki yaşa kadar halen iki eylem arasındaki eşzamanlılık ya da peş peşe gerçekleşen olguların birbirini etkilemesi gibi nedensellik benzeri konularda, çocuk zihninin tam olarak gelişmediğini vurgulayan Piaget’in aksine Vygotsky, yaş ayrımını sadece sosyal mekân üzerinden kurmaktadır. Okuryazarlıkla ilişkilendirebileceğimiz bu durum, Vygotsky için daha çok çocukların aile ortamından çıkıp başka bir yerde insanlarla fikirlerini daha fazla paylaşmalarıyla ilişkilidir. Yani konuşma düşünmeyle doğrudan bağından ziyade, çocuk sosyalleşmesi açısından değer taşır. Bu nedenle okula giden çocuk artık içinden düşünme alışkanlığı kazanırken, düşüncelerini paylaştığı konuşma durumunda sosyal temasta bulunur, yetişkin ya da başka çocuklarla iletişime girer. Piaget’in 7 yaşa kadarki çocukların düşüncelerinde “egosantrizm/benmerkezcilik” hakimiyeti iddiasını tartışmaya açan Vygotsky (1934/1986, s. 27), sosyal ve kültürel gelişimi asıl kaynak olarak belirtirken dil kullanımı noktasındaki nüanslara da dikkat çeker: mesela 7 yaş öncesi egosantrizmin kökeninde düşünce paylaşımının az olmasıyla birlikte hayal gücü ve düşüncenin iç içe geçmişliği yatmaktadır –bunu, Piaget gibi “gerçeklikle ilişki kuramama” yerine, çocuğun zihninin dış dünyayla yeterince temas etmemekten kaynaklandığına dayandırmaktadır.

Çocukların bir şeyin gerçek olup olmadığını düşünmesi hususunu tartışırken Piaget (1972, s. 33), önce gerçekliğin tanımını “realizm kendi varlığını bilmemeyi içerir” ifadesiyle yapmaktadır. Ona göre tarafsız ve kesin olarak kendi bakış açısının dışına çıkabilmek gerçekliğin koşuludur. Süregelen evrim basamaklarını dört safhada açıklayan Piaget (1971, s. 126), *mutlak realizm* olan ilk safhada düşüncenin araçları ile nesnelere tek başına var olduğu yerlerin birbirinden ayrılması için bir çabanın söz konusu olmayacağını belirtir. *Doğrudan gerçeklik* aşamasında düşünce araçları nesnelere ayrı olmayı sürdürürken, şeylerin içinde konumlanır; yani düşünce ile şey bir bütünün parçaları gibidir. Üçüncüsü, düşünce araçlarının hâlâ bir çeşit şey olduğu fakat aynı anda hem havanın etrafında hem bedeninin içinde yer aldığı *araçsal gerçeklik*; son safhada ise, düşüncenin araçlarının kendimizde konumlandığı *özellik* ya da *görelilik* aşamasına geçilir. Böylece çocuk kendisini ya da ona ait olan düşünceyi dünya ile karıştırırken, bu iki kavramı birbirinden ayırt etmeye başlar. Örneklere bakılacak olursa, 6 yaşındaki çocuk hafızayı “Bir şeyi hatırlamak”

olarak tanımladıktan sonra “o şey aklıma gelir ve gider,” dediğinde “Nereye gider?” sorusunun cevabı bellidir: “Havaya.” Bu noktada çocuk henüz düşüncelerini nesnelere ayırt etme aşamasına gelmemiş, içsel olan ve dışsal olanı karıştırmaktadır. Aynı yaşta bir başkası düşüncenin ne olduğunu tanımlarken “Düşünce benim aklım” dedikten sonra, “Zihnine dokunamazsın çünkü o hava, havaya da dokunamazsın” benzerliğini kurar.

İlk safhalarındaki (5-7 yaş) çocuklara göre, düşüncenin cansız, havada, dışarıda, insanın kendisinden ayrı bir şey olduğu sonucuna varılmaktadır. Öte yandan, Piaget’ye gelen eleştirilerin başında çalışmalarının rastgeleliği vardır. Birkaç çocuktan yola çıkarak doğa bilimleri kesinliğinde yargılara varması kadar, ortaya koyduğu kurallar arasındaki geçişler de eleştirilir. 5-6 yaşındaki çocuklar, ikinci aşamadaki doğrudan gerçeklik algısına sahip olabilecekleri gibi, 12 yaşında egosantrik düşünmeyi sürdüren kimselere rastlanabileceğini kendisi de belirtir. Bu rastlantısallık, Vygotsky’nin sosyo-kültürel bir perspektif inşa etmesinde tetikleyici olmuştur. Vygotsky’ye (1934/1986) göre gerçekliğin keşfinin sosyal temastan geçtiğine yukarıda değinilmişti; bunun anlamı şöyle açıklanabilir: Çocuğun bilişsel gelişiminden ziyade çevresiyle ilişkisinin azlığı ya da zihninin az şekillenmişliği, onun öznel fantazyaya dünyasına bağlılığıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bugün hâlâ çokça övdüğümüz ve çocukların da kendilerini yetişkinlerden ayırırken vurguladıkları “yüksek hayal gücü”, gerçek dünyayla temas eksikliği kadar sosyalleşmenin azlığının bir sonucu olarak görülebilir. Hayal gücü ile düşünce arasındaki dengenin kurulumu içinse akıl yürütme ve/ya soruşturma becerisinin gerekli olduğunu söyleyebiliriz.

Akl yürütme becerisi gibi bir tabir kullanmasa dahi Vygotsky’nin çocukların beceri ve davranışlarını maymunlarla kıyaslar, problem çözme becerisine dikkat çekmesi, araştırmasının özgün taraflarından birini oluşturmaktadır. Çocuğun “yetişmesi” konusunun literatürde bitki “yetişmesi” ile ilişkilenebilmesi, erken çocukluk dönemi için “bahçe”, çocuğu yetiştiren kişi için “bahçıvan” benzetmelerinin yapılmasına değinen Vygotsky (1999), çocukluk çalışmalarının botanik biliminden temellenmesini eleştirir. Söz konusu bitkiye benzeme halini evrimsel olarak insana yakın maymuna benzerlik üzerinden yeniden kurduğunda ise, dil gelişiminin ve sosyalleşmenin önemine dikkat çekmeye başlar. “Çocuğu dil” dediği dilin kurulumunda kelimedenden çok hareket vardır mesela; çocuk bir maymun gibi fiziksel hareketleri, jest ve mimikleriyle iletişim kurma eğilimindedir. Vygotsky (1999, s. 15) alet kullanma, problem çözümü gibi durumlarda da maymun ve çocuk arasında belirgin ayrımlar olmadığını belirtir. Farkın başladığı nokta düşünmenin konuşmaya dönüşmesi, eşzamanlı olarak dilin düşünceleri şekillendirmesidir. Agamben’in (2010) dilbilimcilere

referansla sözünü ettiği dil ve söylem arasındaki farkı çocukluk ve insanın tarihselliğiyle yorumlaması insana özgü olanın keşfi açısından anlamlı gözükmektedir. Agamben (2010, s. 57), insanı insan olarak tanımlayan şeyin dil olduğunu hatırlatırken, çocukluğun dilden önce ve dilden bağımsız oluşuna dikkat çeker. Bir yanı sıra çocukluğun dilin, dilinse çocukluğun kökeni olduğu bir döngüden bahsederken, çocukluk tanımını aydınlatma çabaları gibi ele almak yerine, çocukluğun “konuşmak için terk edilen bir cennet” değil, bireyin özne olarak üretilmesini sağlayan süreç olduğunu iddia eder. Agamben’e göre deneyim, söz ya da öyküde var olan, özneyi dönüştüren –ve dahi var olanı özneleştirir; dünyanın varlığı karşısında hayranlık duyan canlı olarak ayrılan insanın bu hayranlığı dile getirmesi ise onun ayırıcı ifade kurma biçimidir.

Vygotsky’nin yaş hususunda Piaget kadar keskin ayırım yapmamasının bir diğer sebebi, insanın diğer canlılardan sahip olduğu dil ve tarihselliğiyle ayrılmasına benzer şekilde, çocuğun maymundan konuşmasıyla ayrılması savıdır. Çocuk 4-5 yaşındayken etrafındaki değişiklikleri anlar ve çevresinde olan hareketleri kontrol etme olanağına erişir. Davranış yapısındaki değişiklikler ihtiyaçları ve güdülerinin yansıması, konuşmasıyla ilgilidir. Vygotsky’nin (1999) doğal ve kültürel etkilerle şekillendiğini belirttiği davranışları kontrol altına almasını sağlayan tek başına konuşmadan çok, konuşma ve eylem arasındaki ilişkidir. Kelimeler ve nesnelere birbirinden ayrıldığı dönemde, çocuk artık amaçlı eylemin sembolik temsillerini anlamaya başlar. Erken çocuklukta oyun ve konuşma sırasında işaret ve anlamları birleştirmek konusunda motivasyonu olmayan çocuk, oyun sırasında eylem ve anlamlar arasında bağlantı kurarak deneyim elde eder. Vygotsky’nin (1979, s. 89) deyişiyle “kendi kapasitelerinin sınırları ötesindeki çeşitli eylemleri taklit etme” yoluyla kolektif deneyim kazanan çocuk, özneleşir. Var olduğu ilk günden itibaren gözlem, dikkat, hafıza ve yargıda bulunma aşamalarında ayrı ayrı gelişim kat eden insan, bireysel ve sosyal olan arasındaki çizgide kök salmaktadır; Vygotsky’yi genel itibarıyla Piaget’nin bireyseli ve olgunlaşmacı düşüncesinden ayıran nokta budur.

Piaget’nin yaşlara dair örneklerine baktığımızda ise, “güneşin hareketini sağlayan şeyin ne olduğu” sorusuna 7 yaş öncesi verilen cevaplar “Tanrı’nın/riizgârın itmesi” olurken, sorulan soru “güneşin nasıl hareket ettiği” olduğunda, “güneşin nefes alması, sıcaklığı, yuvarlanması” gibi yanıtların ortaya çıkması, çocuğun sosyal bir biçimde rasyonel düşünceye varması noktasında bir anekdot olarak ilginç gözükmektedir. Her ne kadar Piaget’nin burada dikkat çektiği konu, bu yaş grubunda çocukların cansız nesnelere canlılık atfetmesi, nefes aldığı ya da “canlı olduğu için” hareket ettiği gibi meseleler olsa da sorulan sorunun sorulma şekline

göre düşüncenin biçim değiştirmesi, çocuklar için/ile felsefe üzerine tartışma açabilmek açısından önem taşır. Verilen diğer örneklerde de sıklıkla doğa bilimiyle ilgili çocuk kavrayışının irdelenmesi dikkati çekmektedir: Piaget (1972), 6-8 yaşlarındaki çocukların güneş ve ayın kendilerini takip ettiğini, onlar hareket edince hareket edip, durduklarında durduklarını düşünmelerini; 9 yaşındaki çocuklarınsa, taşın sudan daha ağır olduğu için suyun üzerinde durduğunu ifade etmelerini çocukların benmerkezci düşünceleri ekseninde yorumlamaktadır. Düşüncenin içsel doğasında nesne ile özne arasında bir ayrım olmadığı fikrine dayanan bu iddia, çocuğun kendini dış dünyadan ayıramamasıyla eşdeğerdir. Halbuki, beden-zihin ayrımını yapmak için çocuklarla sadece robotların düşünmelerinin konuşulması dahi yeterli olacaktır.

Buraya kadar gelişim psikolojisinin ana hatlarından teorik arka plan ve çeşitli örneklerle çocukların dil ve düşünme konusundaki “yetkinlik kazanma” süreçleri aktarılmaya çalışıldı. Piaget özelinde gelişim psikolojisine gelen eleştirilerin yanı sıra, ilerlemeci eğitim modellerine esin kaynağı olan yaklaşımların ele alınacağı bir sonraki kısımda, aynı zamanda Vygotsky ile birlikte Kohlberg gibi teorisyenlerin çocuk öğrenmesi ve erken çocukluk çalışmalarında nasıl yol gösterici olabileceğine değinilmektedir. Son olarak çocuk-merkezli eğitim modellerini alternatif pedagoji dahilinde yorumlarken, erken çocuklukta yeni pedagoji arayışının eğitim ile felsefe arasındaki karşılıklı yapıyla mümkün olup olmadığı sorusunu tartışmaya açılmaktadır.

Çocuk-merkezli eğitim, eleştirel pedagoji

Bjorklund (2012), çocukların düşünme şeklinin nasıl olduğunu analiz ettiği yakın dönem eserinde tıpkı klasik dönem teorisyenleri gibi bir çocukla diyalogdan alıntı yaparak tartışma açar. Bu diyalogda baba çocuğa yaptığı bir eylem üzerine düşünmesini salık verir; çocuk ise şaşırır ve “nasıl düşüneceğini bilmediğini” söyler. Bjorklund, 4 yaşındaki bu çocuğun elbette düşünmeyi bildiğini fakat yaptığı eylemin farkındalığına sahip olmadığını belirtir; bunun sebebi düşünme aşamalarının karmaşıklığıdır. Bu karmaşık yapının analizi için, Bjorklund, değinilmesi gereken bileşenleri şu şekilde sıralandırır: zihnin yansıması olarak *biliş (cognition)*, beyindeki kas olarak tahayyül edebileceğimiz mental bilmeyi sağlayan *yapı (structure)*, deneyimle uyarılan *işlevler (function)*, karşılıklı olarak çalışan yapı ve işlevin değişimi olarak *gelişim (development)*, gelişimsel işlevler ve aynı yaşta farklı entelektüel aşamalarda bulunan çocukların tanımlanması için *kişisel farklılıklar*.

Klasik gelişim psikologları gibi dışsal ile içsel arasındaki ayrım, sosyal bağlam içerisindeki durum, gelişimin eşzamanlı olarak sabit ve esnek olması gereği konularına eklenen bileşen, esasında *kişisel farklılıklardır*.

Şimdiye kadar sözü edilse dahi Piaget'nin yaşa dayalı sınıflandırmalarındaki açmazın ve Vygotsky'nin okullaşma/sosyalleşme ile açıklamakla yetindiği farklılıkların temelinde yatan bu ölçülemez değişken, çocukların düşünme yapısıyla ilgili teorilerin tersyüz edilmesinin gereğine işaret eder. Davranış ve biliş/bilme arasındaki ilişkinin kurulması ve kontrolü de öznelliğe bağlı olarak değişkenlik göstereceğinden, *pedagoji* çocuğa özel, çocuk-merkezli hale gelme zorunluluğu taşımaktadır. Etimolojik kökeni itibariyle de *paidogogos*, çocuğa liderlik etme pratiği anlamına gelmektedir. Bugünün dünyasında kitlesel eğitim içinde özne olan çocuğun öncelenmesi konusu, bu bölüm dahilinde alternatif eğitim yaklaşımlarının değerlendirilmesini de haliyle gerekli kılmaktadır.

Gelişim-evrim-ilerleme yaklaşımlarını yapı-söküme uğratmayı öneren Burman (2008a, s. 68), çocukların yapılan şeyler mi yoksa büyüyen şeyler mi olduğu gibi kökten bir soruyla, doğal ve kaçınılmaz olan gelişimi *doğal-olarak büyüyen (nature)* ile *yetiştirilen (nurture)* karşıtlığı açısından ele almayı önerir. Bu tartışma bir yanı sıra Piaget'nin çocuk düşünmesinin yetişkinden farklılığını ortaya koymasını “gelişim basamaklarıyla” açıklaması doğrultusunda ilerlerken; bir diğer yandan Vygotsky'nin dil-düşünce-davranış arasındaki ilişkiyi genetik olarak sorgulaması ekseninde yansıması açısından önemlidir. Burman (2008a, s. 190), bireysel (doğal gelişime dair) büyümenin, sosyalleştirilmiş (çevresel faktörlerden beslenen) modelinin hâlâ gelişim psikolojisi teorilerinde yeterince yer bulmayışını eleştirmektedir. Bjorklund'un yapı-işlev karşıtlığıyla benzerlik taşıyan bir anlayış, eylemlerin kelimelerin önüne geçmesinde kendine yer bulurken; çocukların amaçlı davranışlarıyla doğal yetilerini entegre etmelerinin nedensellik ilişkisi kurmalarını sağlamaları anlamına gelmesine dikkat çeken Burman (2008a), sadece sembolik bir sistem olmanın ötesinde paylaşılması ve anlaşılması gereken dilin bu açıdan işlevsel değerine dikkat çeker. Vygotsky'nin dilin düşüncüyü tamamlamasına yönelik yaklaşımı, bu açıdan gelişim psikolojisinin yapı-sökümü hususunda bir başlangıç noktası oluşturma potansiyeline sahiptir.

Öte yandan, Bjorklund'un bireysel farklılıklar olarak sınıflandırdığı konuların da derinlemesine bir analizine kalkışan Burman (2008a, s. 244), çocuğu “epistemik özne” olarak görmeyi önerir. Gelişim, bir bakıma “düşüncenin büyümesi” anlamına gelmektedir ve bu durum, bireyselliğin ötesinde sosyal teknolojilerin, zamansal farklılıkların ve her bir bireyin sosyal uyum aşamalarının önemli hale gelmesine yol açmaktadır. Bireyselliğe yapılan vurgu aynı zamanda liberal bir eğitim modeli önerisidir; çocukların mevcut yetişkinlerin zorluk ve başarısızlıklarına açıklama bulacağı inancındaki Piaget gibi ilerlemeciler, yeni kuşaklardan “gelişim düzeyimizi aşmalarını” bekler. Burman, Piaget'nin çocuk-merkezlilik

yaklaşımının bugün hâlâ uygulamalarına sıklıkla rastladığımız “ilerlemeci eğitim” modelleri bakımından esin kaynağı olduğu görüşündedir; bu nedenle Rousseau, Froebel, Montessori gibi birey olarak çocuğu merkeze alan pedagojik anlayışları, otonomi ve bireysellik vurgusu nedeniyle aynı açıdan değerlendirmektedir. Bütün bu eğitim yaklaşımlarının kökeninde yatan şey çocuğun seçimiyle, onun ihtiyaçlarına göre, oyun ve keşfe dayalı öğrenmenin gerçekleşmesi düşüncesidir. Düşünce ve eylem serbestliği açısından olumlu yankı yaratan bu tip uygulamaların çocuğun entelektüel, sosyal ve duygusal gelişimini eşzamanlı olarak gözetmesi beklenir; bu uygulamaların ayırıcı yanlarından biriye öğretmenin rehberlik eden konumunda olmasıdır. Öte yandan sınıfsal farklılıklar, farklı çocukluk deneyimleri, çocuklar arası eşitsizliklerin göz ardı edildiği ilerlemecilik; hedeflediği gibi “özgür düşünür” çocuk “inşası” gerçekleştirilmemektedir.

Eğitimde alternatif uygulamalar, günümüzde eğitim alanında en çok tartışılan ve ilgi duyulan konuların başında gelmektedir. Althusser’in (2014) altyapının şekillendirdiği bir üstyapı kurumundan fazlası olduğunu, bizatihi toplumu şekillendiren temeli oluşturduğunu iddia ettiği eğitim; Bourdieu ve Passeron’un (1992) iddiasına göre toplum içerisindeki mevcut eşitsizliklerin yeniden üreticisidir. Marksist teorisyenlerden çağdaş sosyologlara, pedagoğlardan dilbilimcilere, pek çok düşünürün hemfikir olduğu eğitimin toplumu şekillendirdiği ve dahi toplumsal hayatın değişmez belirleyici kurumlarının başında gelen okulun ve okullaşmanın, mevcut sistemin devamlılığını sağladığı görüşü, eleştirel pedagojinin de başat konusunu oluşturmaktadır. Eleştirel pedagoji alanında akla gelen ilk isimlerden Freire (2014), eğitimin bilgi aracılığıyla tahakküm kurma amacıyla kullanılmasını, ezilenlerin pedagojisi ifadesiyle kavramsallaştırmış, ezen-ezilen karşıtlığını bankacı eğitim modeli uygulaması üzerinden eleştirmiştir. Buna göre, bilgi sorgulanan ve dönüşüme açık bir yapıya sahip değildir; tıpkı bir meta gibi alınıp satılabilen, sahip olunan, sermaye edinilen bir yapıdadır. Başlangıçta boş olan hesaplarına bilgi yatırdıkları varsayılan geleneksel eğitim modellerinde, öğrenciler pasiftir ve hatta pasifize edilir; böylece bilen otoritesi sürdürülerek, bilginin üst sınıfın alt sınıfları ezmede kullandıkları araç olma işlevi devam eder. İlerlemeci modelde demokrasi anlayışına dayanmakta ve “kendini yöneten çocuk” yetiştirmeyi hedeflemektedir (Burman, 2008a, s. 267); bunun gerçekleşmesi ise öğrenmenin öğretmenin önüne geçmesiyle olanaklı görülmektedir.

Kendini-yönetme konusu, neoliberal dünyanın özne ve deneyime dayalı politik kavrayışları bağlamında farklı eleştirileri beraberinde getirmekte olsa da burada konunun sınırları ve kapsamı nedeniyle, yalnızca demokratik eğitim modellerine ilişkin genel bir çerçeve

sunulacaktır. Buna göre, ancak öğrenciden yola çıkan ve bizzat özne olan öğrencinin deneyimine dayanan bir eğitim programı, çocukların kimliklerinin oluşumunu sağlayabilir, öğrenme deneyimini özgünleştirir ve eğitimin özgürleştirici potansiyelinin varlığına olanak tanıyabilir. Freire’in eğitimi özgürleşmenin aracı olarak kurma arzusuyla ürettiği bilgi ve deneyimi, Ranciere’in (1991) zekâların eşitliği savından hareketle kavramsallaştırdığı *evrensel öğretim (universal teaching)* ile birlikte aktaran Lewis’e göre (2012); demokratik eğitimin gerçekleşmesi ancak öğrencilerin merak ve niyetleriyle mümkündür. Okulun demokratik bir alana dönüşmesi için, öğretmenlerin dönüştürücü entelektüeller –veya kültür işçileri- haline gelmeleri (McLaren, 2011, s. 373); öğrencilerin başarılarını iyileştirmeye dönük araştırmaların ise öğrencilerin etnik, kültürel, ekonomik durumları etrafında dilsel ve düşünsel sermayeleri gözetilerek gerçekleştirilmesi elzemdir (Cole, 2008).

Bjorklund (2012, s. 81), Piaget’in bireyden yola çıkarak evrenselleştirdiği kuramların sınırlılığını, insan bilişinin sosyo-kültürel mirasla harmanlanması zorunluluğuyla anlatırken hafızanın da bağlamdan bağımsız düşünülemediğinin altını çizer. İçinde bulunulan toplumun inanç ve değerlerinin yanı sıra, aile ve toplulukla kurulan ilişkiye, kişinin kendi tarihini ve yaşadığı yerin tarihini bilmesinin eğitim açısından önemine değinirken, esasında sözünü ettiği okul çağı öncesi çocukların eğitimidir. 2-3 yaşındaki çocuklarla yapılan konuşmaların, dil becerisini henüz kazanmış olan çocuklarla interaktif okumanın dil becerisi kadar yaşamsal, davranışsal beceri kazandırdığını da belirtmektedir. Bjorklund’un (2012, s. 88) aktarımıyla, 2-3 yaşlarında çocuklarla yapılan okumalar sırasında açık uçlu sorular sorularak hikâyelerin geliştirilmesi çocukların sözel ifadelerinde ciddi aşamalar kaydetmelerini sağlamıştır: bir aylık okumanın sonunda çocuklar arasındaki sözlü anlatım ile dil kullanımı becerisi sekiz buçuk ay ileride bir aşamaya gelmiştir. Yine bu yaş grubuyla iş birliğine dayanan sosyal oyunlar, çocukların diğerlerinin duygularını anlama, inançlarına değer verme gibi konularda kendilerini geliştirdikleri, sadece bilişsel değil, sosyal ve ahlaki açıdan da ilerleme kaydettiklerini göstermiştir.

Lewis (2012), Ranciere’in aptallaştıran eğitim yerine özgürleştirilen eğitim savıyla, Freire’in pasif öğrenenden aktif özgürleşene ezilen-ezen karşıtlığını aşmanın imkânına ilişkin savını bir arada tartışarak; pedagojiyi öğretim için gerçekleştirilen “güzel eylem” olarak tanımlar. Eğitimin oyun gibi kurgulanarak çocuğun kendisini gerçekleştirmesine olanak tanıdığı bu yaklaşım, günümüz demokratik/katılımcı eğitim modellerinin odağını oluşturmaktadır. Yine Lewis (2012, s. 17), öğrenme eylemini “epistemolojik merak” olarak tanımlaması gereği, felsefe eğitimindeki Sokrates’çi

geleneğe yakın bir metodolojiye işaret ederken; siyasetin “özgürleştirme olarak bilinç akışı” olduğunu iddia eder. Ranciere’in (1991) evrensel öğretmenin olanağıyla entelektüel eşitsizliğin aşılabacağı savı tam da bu noktada eğitim ve siyaset arasındaki ilişkinin odağında yer almaktadır. *Cabil Hoca’nın (The Ignorant Schoolmaster)* girişinde Ranciere, zihinsel özgürleşme konusunu, Joseph Jacotot’un 1800’lerde yaşadığı rastlantısal olay üzerinden aktarır. Jacotot, hiç Hollandaca bilmeyerek tek kelime Fransızca konuşmayan Hollandalı çocuklara Fransızca öğretmiştir ve bu deneyim öğrenmenin öğretenden tarafından gerçekleştirilmediği, bilginin didaktik biçimde verilerek değil, sorgulanarak keşfedildiğinin bir nevi ispatı olan örnek haline gelmiştir. Buradan hareketle çocuğun okuryazar olmadığı, dünyaya dair deneyiminin asgari düzeyde olduğu bir durumda sadece merak dürtüsüyle öğrenmesinin gerçekleşeceği olanaklar üzerinde düşünmek, alternatif pedagoji inşası için bir çıkış noktası kurulması niteliğindedir.

Eğitim kurumlarında yaşa bağlı hiyerarşik bir düzenin kurulması alıştığımız bir olgu olduğu halde, sınıf, cinsiyet ve kültüre bağlı ayrışmalara ihtiyaç duyulsa dahi bunlar genellikle olumsuz olarak görülmektedir. Eğitim kurumlarının farklı sosyo-ekonomik düzeyden bireylere hitap etmesi yahut kız ya da oğlan çocuklarının ayrı mekânlarda eğitim görmesi ayrıştıdır; yaşa bağlı olarak sınıflandırmaysa çocukların zihinsel gelişim süreçleri uyarınca gerekli görülen durumdur. Burman ise (2008a, s. 273), çocukların gelişimlerinin yaştan ziyade, sınıf, cinsiyet ve kültüre bağlı olduğunun altını çizerek toplumsal yeniden düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu belirtir; bunu Kohlberg’in ahlaki gelişim basamaklarına bağlı kalarak temellendirir. Bu basamaklar öncelikle *gelenek öncesi*, *geleneksel* ve *gelenek ötesi* olarak üçe ayrılmaktadır; ardından her basamak kendi içerisinde ikiye bölümlendirilir. Gelenek öncesi ahlaki gelişim evresinde *itaat ve cezaya bağlı* olan aşamadan *çıkara dayalı* ahlaka geçilirken; geleneksel ahlakta uyum sağlama ve yasalara uyma aşamaları söz konusudur; son olarak gelenek ötesi evreye gelindiğinde ilk aşama maksimum fayda sağlamaya dayalı ahlakken, en gelişmiş son basamak *deontolojik* etikdir, bu safhada artık kişi bir eylemde bulunurken sadece evrensel etik prensibini benimser, kendisinin ya da toplumun faydasından ziyade, genel ahlaki fayda daha değerli görülmeye başlanır. Burman (2008a, s. 290) bu basamakların basitten karmaşığa hiyerarşisini, her topluluğun karmaşıklık düzeyinin de birbirinden farklı olacağı gözetildiğinde yeterli tanımlayıcılığa sahip olmayışı düşüncesiyle eleştirmektedir. Tahmine dayalı (*predictive*) ve genellenebilir olmaktan ziyade, tanımlayıcı (*descriptive*) olmayı önceleyen etkinlik teorisi (*activity theory*), bu hususta Burman’ın altını çizdiği bir yaklaşım olmaktadır.

Vygotsky’nin düşüncesinden yola çıkılarak geliştirilen ve çeşitli kaynaklarda sosyo-kültürel etkinlik teorisi olarak geçen bu yaklaşıma göre, öğrenme ve gelişim birbirinden ayrılmıştır. İnsan etkinliğini harekete geçiren yapıntılar (*artefacts*), yani öğrenme için kullanılabilir araçlar, metinler ya da belgeler sürecin belirleyicileri olarak işlev görürler. Öğrenmenin amacı, grubun neyi öğrenmeyi hedeflediği ve bireylerin motivasyonunu sağlayan faktörler ile etkinliklerin nasıl gerçekleştirileceğinin planlanmasıyla bir eğitim modeline dönüşen bu teorinin prensipleri ise; nesnel olma gereği, içsel ve dışsal olanın ayrılarak öğrenmenin gerçekleşmesi, araçsallık ve gelişimin bağlamsal olarak ele alınması şeklinde sıralanabilir. Burman’ın (2008b, s. 25) Vygotsky’nin dilin gerekçelendirme yetisini sağlaması savına eklediği nokta, Kohlberg’e referansla ahlaki ve duygusal gelişim olurken; Piaget’nin bilişsel kuramını yine ahlaki ve kültürel bağlamı ilave ederek yapı sökümü uğratması dikkat çekicidir. Öğrenme etkinliği çocuğun gelişiminin bir sonucu değil parçası olarak işlemeli; çocuğun bilişsel ve sosyal gelişimine, ahlaki ve duygusal durumu, hatta sınıf ve cinsiyet konumunun ne olduğu gibi değişkenlerin hesaba katılarak her çocuğun özgünlüğü noktasında hassasiyet gösterilmelidir.

Gelişim psikolojisi alanında yapılan çalışmalar ilerlemeci eğitim anlayışına esin kaynağı olduğu gibi, sosyo-kültürel eleştiriler alternatif eğitim uygulamaları ve çocuk-merkezli pedagojik yaklaşımlar noktasında önemli düşünsel kaynaklar olma vasfını taşımaktadır. Eleştirel pedagojiye, daha çok öğretmenin konumu ve öğrenme eyleminin gelişimden ayrılması, çocuğun bizzat öğrenmeye hazır özneler olarak görülmesi fikrine dayanmaktadır. Çocukların gelişimsel farklılıkları bir yana, cinsiyet ve sınıfsal farklılıklarının değerlendirilmeye alınması gibi yeni anlayışlara gelişim psikolojisi eleştirilerinin yanı sıra, genel olarak eleştirel psikoloji teorilerinde karşımıza çıkmaktadır. Wilkinson (1997, s. 254), Kohlberg’in klasik teorilerini eleştiren, çocukluğun bizi sınırladığı görüşüne karşı çıkan kuramcılardan birisi olarak, cinsiyet farklılıklarının yerinden edilmesi ve yeniden kurulması gereğine değinirken, Burman’ın marjinalize olmak konusundaki uyarılarının da altını çizmektedir. Burman (2008b, s. 289), psikolojideki yaklaşımların toplumsal cinsiyet hususundaki sınırlılıklarını eleştirirken, Kohlberg’in gelenekçi tutumuna karşı çıkar; ona göre, kadının yakınlık kuran, şefkatli ve özen gösteren olduğu yönündeki iddiaların her biri ahlaki gelişim konusunda çifte standartlı bir tutum taşıma anlamına gelmektedir. Ahlaki gelişim dışında egosantrik düşüncenin aşılması noktasında da toplumsal cinsiyete bağlı çifte standart son derece belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır: kadın özneler kendi ihtiyaçlarını gözettiğinde “bencil” damgası yerken,

erkekler için bu özne olmakla, bireyselleşmekle ilgili bir durumdur. Cinsiyet farkları noktasındaki bu gibi eşitsiz bakış açılarının aşılmasının yolu da erken çocuklukta söz konusu meselelerin öğrenmenin bir parçası olmasından geçmektedir.

Çocuklar için felsefe, Metacognition ya da yeni pedagojinin olanakları

“Felsefe öğretme ve felsefileştirmenin öğretilmesi” alt başlığını taşıyan *Özgürleşmenin Okulu Felsefe* raporu (UNESCO, 2007) yaş gruplarına göre sınıflandırma yaparak, felsefenin okul öncesi, ilkököl, orta öğretim ve yüksek öğretim seviyelerinde öğrenilmesine ilişkin teorik varsayımlar sunmakta, farklı ülkelerden uygulama örnekleri aktarmaktadır. Okul öncesi ve ilkököl düzeyinde felsefenin yöntemleştirilmesinde felsefi alanlardan hareketle üretilen sorular şöyle sıralanabilir: *etik* alanda çocuklar için felsefi düşünmenin arzu edilebilirliği; *politik* olarak “felsefe hakkında” söz etmenin mümkün olup olmadığı; *psikolojik* açıdan çocukların felsefe yapma kapasiteleri; son olarak *irade* açısından ise, felsefenin diğer alanlarda öğrenmeyi kolaylaştırıcı olanakları tartışma konusudur. Çocukların felsefe yapmasının koşullarının biyolojik ve kronolojik etkilerle ilişkili olduğuna dikkat çeken rapor, aynı zamanda, psikolojik olgunluk, çocukların sınıfsal, sosyal ve kültürel açılardan hangi konumda yer aldıkları meselelerine değinmekte, felsefe yapmayı “zihnin psikolojik bir durumu” olarak yorumlamaktadır.

Çocukluk döneminin hangi yaş ya da zaman dilimini kapsadığı, ne zaman başlayıp bittiği gibi soruların çocukluk konusunda zamana dair felsefi bir sorgulama başlatma potansiyeli bir yana, erken çocukluk döneminde sorulan sorular çocukların epistemolojik merak taşıdığını açıkça göstermekte ve çocukların felsefi düşünmeye uygun olduklarına işaret etmektedir. Örneğin, yetişkin dünyasında konuşulması güç konulardan birisi olan ölüm ile ilgili sorular 3 yaşta rahatlıkla sorulabilmektedir. Buna göre, çocukların bilişsel düzeylerinin geliştirilmeye açık olduğu kadar, sanıldığından daha geniş olma ihtimalinden de söz etmek mümkündür. Dolayısıyla bu noktada, klasik gelişim teorilerinin eleştirisinin yanı sıra, çocukların eleştirel (*critical*) ve yansıtıcı (*reflective*) düşünme potansiyellerini göz önünde bulundurmak, özellikle dil ve konuşma becerisi olan çocuklar açısından felsefenin olanağını kabul etmek önemli gözükmektedir. Felsefenin uygulamalı alanlarından birisi olarak çocuklarla felsefe, diyaloga dayalı yapısı nedeniyle dil konusunda belli bir yetkinliğe ulaşmayı gerektirse dahi uygulanabilirlik açısından çocuğun sahip olduğu kavram setinin kapsamına bağlı olarak farklı düzeylerde gerçekleşme potansiyeli taşır. Çocukların kendileri için düşünmeleri, gündelik hayatları ile ilişkili tanımlı bir problemi çözebilmeleri, somut olgulardan yola çıkarak

genellenebilir bilimsel bilgiye ulaşmaları ve gerektiğinde karşılaştıkları sorunları kavramsallaştırabilmeleri bu pratik eylemin aşamaları arasında sayılabilir.

UNESCO raporu (2007, s. 15), felsefi düşüncenin aynı zamanda vatandaşlık prensibi ve kişisel gelişimle bağlantısından söz eder: düşünceli olma, empati kurma ve başkasının düşüncesine özen gösterme demokratik vatandaşlıkla örtüşmekteyken, egosantrik düşüncenin aşılması anlamına gelir. Düşünen bir varlık olduğunun farkına varma ise çocuğun kişisel gelişiminin başat noktası olarak görülebilir. Düşündüğünü düşünen özne, başkasını dinler, kendi fikrini savunur ve insana değer gösteren bir tutum kazanır. Konuşma aracılığıyla düşünen ve dili düşünmenin aracı haline getiren çocuk, felsefe yapmaya yetkin hale gelmektedir. Felsefenin gerekçesini merak etme ve sorgulama, sürecini düşünme ve konuşma, sonuçlarını ise değerlendirme ve eyleme olarak özetleyen raporda aynı zamanda *etkinliğe-dayalı yaklaşım*, eğitimin bir parçası olarak felsefi soruşturma için önerilmektedir. Etkinliğe-dayalı yaklaşıma göre, bilimsel süreçlerde ortaya konan bulguların hatırlanması için felsefe araçsallaştırılabilir. Deneyime dayalı öğrenmeye nazaran felsefenin eğitimin bir parçası haline getirilmesinin gereğiye, çocuktaki varoluşsal, metafizik ve ontolojik merakla açıklanmaktadır.

Eleştirel pedagoji ve özgürleştirici eğitim kavramlarıyla paralelliği kurulabilecek yaygın teorilerden birisi olarak “Çocuklar/topluluklar için Felsefe” (Lipman, 1992), kısaca P4C (*Philosophy for Children/Communities*) yaklaşımına göre, çocukların bilgiye ulaşmalarını, hatta bizzat bilgiyi üretmelerini sağlayan şey, gerekçelendirme yöntemidir. Felsefenin merakla başladığı düşüncesiyle hareket eden Lipman, Lewis’in öğrenme eylemini “epistemolojik merak” etme şeklinde tanımlamasına benzer şekilde, çocukların felsefi diyalog aracılığıyla bilgiyi keşfedeceklerini iddia etmektedir. İlk defa 1970-1971 senelerinde düşük gelir grubundan (beyaz) öğrenciler ile orta sınıf olarak addedilebilecek siyah öğrencilerin bulunduğu Rand School’daki 5. sınıf gruplarıyla uyguladıkları çalışmalarda P4C yaklaşımını bir yöntem olarak deneyimlemişlerdir. Rastgele belirlenen yirmişer kişilik iki ayrı grupla yapılan çalışmalarda, insan yaşamını düzenleyen çeşitli fikirler çocuklarla tartışılmış, neticede çocukların ahlaki bir karşılıklılık çerçevesinde, muhakeme (gerekçelendirme/*reasoning*) kapasitelerinin geliştiği gözlemlenmiştir.

Lipman’ın John Dewey temelli pragmatik felsefeye dayanan ve eğitim amaçlı geliştirilen modelinin yanı sıra, Nelson’un Sokratik metodu ile McCall’un “Felsefi soruşturma topluluğu” [Community of Philosophical Inquiry - CoPI] bu alandaki bilinen diğer tekniklerdir. UNESCO (2007) raporunda bunlara ilaveten Sokratik temelli yaklaşımda Oscar Brenifier’in geliştirdiği araçlardan ve Jacques Levine’den söz edilir. Levine’nin

1996 tarihli çalışmasının özgün yanı (akt. UNESCO, 2007, s. 35), 3-4 yaşındaki okul-öncesi çocuklardan 16 yaş orta öğretim sonuna kadar farklı yaş gruplarını ele almış olmasıdır. Lipman felsefi bilimsel gerçekliği temel alıp akıl aracılığıyla dış dünyanın algılanmasını öncelerken; Levine'nin yaklaşımı yaratıcı ve eleştirel düşüncenin merkeze alınmasını, bilişsel ve sosyal psikolojideki anlayışın dil ve eğitimle harmanlanmasını öne çıkarmaktadır. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında 5 yaş grubuyla gerçekleştirilen bir çalışmadan örnekler *Felsefi Soruşturma Topluluğu* deneyimi ekseninde aktarılmaktadır. Yapılandırılmış bir saha çalışmasına dayanmasa dahi farklı çocuk gruplarıyla gerçekleştirilen P4C uygulamalarından örnekler de ilgili kısımlarda paylaşılacaktır. Farklı yaş gruplarıyla aynı konular ekseninde tartışma açarken kullanılan yöntem ve yaklaşımların çeşitlendirilmesi gereği, bu tip çalışmaların aslında en çok Levine'in anlayışına uygun olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Fakat bu konuda kesin bir yargıya varmak, en azından karşılaştırmalı bir tartışma açabilmek için sistematik bir saha kurgusunun oluşturulması gerekli gözükmektedir.

Alternatif ve katılımcı eğitim modellerine dair tartışmaların arttığı günümüzde, çocuklar ile felsefe alanında yapılan uygulamalara her geçen gün yenileri eklenmektedir. Özellikle İngiltere ve ABD'de güncel uygulamalara rastlandığı gibi, ülkemizde de uygulayıcılar drama ve sanat ağırlıklı başka pratiklerle felsefi soruşturma topluluğu modelini disiplinler arası bir hale getirmeye çalışmaktadır. Sadece yaklaşım açısından değil, diyaloglara dahil olan içeriğin kapsamı açısından da çeşitliliğin temel alındığı görülmektedir. 2003 senesinde Wisconsin, Madison'da, Marquette (Georgia O'Keefe) Ortaokulundaki bir uygulamada, 10-11 yaşlarında, farklı etnik kökenlerden, ağırlıkla düşük sosyo-ekonomik düzeylerden yaklaşık 600 öğrenciyle yapılan çalışma örneğinde öğrenciler kısa biyografilerle kendi kimliklerini inceleyerek, kişisel farklılıklarını merkeze almış, kendilerine ve dünyaya dair sorular üretmişlerdir. Sorular arasında öldükten sonra ne olacağı, fiziksel özelliklerinin sınırlılıkları, ailelerini seçememeleri durumu, ten renklerinin farklılığı, bazı insanların neden daha iyi/kötü olduğu, âşık olmanın sebebi, politikacıların dürüst olmaması, evrenin yaratılması, ırkçılığın nasıl başladığı, dinlerin nasıl geliştiği, çift cinsiyetliliğin imkânı gibi pek çok konu yer almıştır. Felsefi sorgulama pratiğinin belki en önemli yanı, her konuda çeşitli soruya olanak tanınması ve temel amacında soruya cevap üretmektense, sorgulama yöntemi aracılığıyla düşünce olanaklarının artırılarak, zihinsel özgürleşmenin gerçekleştirilmesi, bilginin birlikte, karşılıklı ve yaratıcılığı sürdürerek var edilmesini sağlayabilmesidir.

Mohr Lone ve Israeloff (2012), Levine (1996'dan akt. UNESCO, 2007) gibi, felsefenin K-12 düzeyinde, okul öncesinden ortaokul sonuna dek uygulanmasının

öneminden söz ederken, etik, epistemoloji, metafizik (ontoloji) ve estetik alanlarını ayırarak her alan için uygun araçların neler olabileceğine örnekler çerçevesinde değinir. Özellikle okul-öncesi ve ilkokul düzeyinde epistemolojiyle hedeflenen aşamalar kendinin-farkında-olma, kavram biçimlendirme, tanımlama, bilginin kaynağını soruşturma ve yeni bakış açıları kazanma olarak sıralanabilir. McCall da (2009) çocuklar ile felsefenin başlangıcında nasıl araçlarla konuya girileceği üzerinde durur. Tartışma başlatıcı olarak tanışma/karşılaşma sırasında bir metin okunabileceği gibi, çocuklara bir görsel materyal verilebilir, birlikte video izlenebilir; bir şarkı söylenebileceği ya da şiir okunabileceği gibi doğrudan soru sorulabilir. McCall, tıpkı Piaget ve Vygotsky gibi felsefe kuramını geliştirirken, belirli çocuklarla deneyimlerinden yola çıkmış, John, Christine, Laura ve Paul ismini verdiği çocukların hikâyelerinden hareketle teori inşa etmiştir. Çocuklara yöneltilen sorular; eylem ile yalan arasındaki ilişki, güvenin ne anlama geldiği, neyin doğru olduğunun nasıl bilineceği gibi etik ve epistemolojik konulara da dahil olabilir; davranışı değişen kişinin kendisinin değişip değişmediği, kişiyi olduğu kişi yapanın ne olduğu gibi ontolojik alanlarda da üretilebilir.

“Haklı gerekçeleri bulunan eşitsizlikler var mıdır?” ya da “Birini korumak için yalan söylenebilir mi?” gibi etik açıdan sorgulanması zor konuları, faydacılık ilkesi ile deontolojik etik arasındaki ikilikte konumlandırılan McCall, çocukların başkasının faydasını gözetme durumlarını, yahut Kant'ın deontolojik etik prensibine yakın bir biçimde bir şeyi “doğru olduğu için yapma”, sözelimi hiçbir koşulda yalan söylememe ilkesini korumak kaydıyla akıl yürütebilme becerilerini Kohlberg'in ahlaki gelişim basamaklarına göre yorumlayarak, erken çocuklukta en üst basamağa gelmenin olanaklı olduğuna dikkat çekmiştir. Etik konusunda çok küçük yaşta çocuklarla tartışma yapma olanakları, belki felsefenin diğer alanlarından daha fazladır. Sözelimi, İstanbul'da bir okul öncesi kurumda gerçekleştirdiğimiz uygulamalarda, çocukların eylemlerinin sonuçları üzerine düşünmeleri, kendi hayatlarından verdikleri örneklerle farklı çıkarımlarda bulunmaları sıklıkla gözlenmiştir. Erken çocukluk döneminde ahlaki değer ve yargılarla karşılaşan ve yetişkinlerden neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda direktifler duymaya başlayan çocuk, öğrenmeyle eşzamanlı olarak sorgulama sürecine de başlar. Bilhassa yalan söylemenin her koşulda yanlış olduğu savı, 4 yaşta çocukların hemen dile getirdiği, ardından eylemin sonucuna bağlı olarak, birisinin iyiliği için, birini mutlu etmek ya da üzmemek için yalan söylemenin yanlış olmayabileceği gibi çıkarımlarla tartışmaya açılabilir. Bu gibi oturumlarda özel olarak dikkat çeken bir başka şey, küçük çocukların soyut kavramları daha çok duygular ya da hissettikleri,

hissettirdikleri üzerinden yorumlamasıdır. Bu durumsa, benmerkezci düşüncenin terk edilmesinin, aslında okul öncesi kurumda ilksel sosyalleşmeler aracılığıyla gerçekleştiğini gösterir niteliktedir.

Düşünmenin Değişimi isimli kitabında felsefi tartışmaları güncelleştiren McCall (2009), Laura ve Paul olarak adlandırdığı çocuklarla bir resmi güzel yapan şeyin ne olduğu ile estetik alanına sızırken, sayıların gerçek olup olmadığının tartışıldığı bilim felsefesine temas etmekle kalmaz, hayvanları kafese koymanın adil olup olmadığının tartışılmasıyla güncel bir hayvan etiği konusunu gündeme getirir ve ekolojik denge arayışından söz eder. İnsan ile robotları karşılaştırarak ontolojik bir soruşturmayı robot varlıklar üzerinden bir “soruşturma topluluğu” kurarak gerçekleştiren McCall (2009), 5 yaşındaki çocuklara düşünen bir insanlar ilgili sorular yöneltirken “Karşıdakinin gerçek bir insan olup olmadığını nasıl anlarsın?” diye sorduğunda, çocuklardan birisi önce “Gerçek olmasaydı düşünemezdi. Ve yapamazdı, vücudunun hiçbir bölümünü hareket ettiremezdi ve işe yaramazdı,” karşılığını vererek hareket etme ile gerçeklik arasında bir ilişki kurar. Burada her ne kadar var olmak, gerçeklik, canlılık, insan olmak gibi kavramlar birbiriyle karışsa da –McCall tartışmanın felsefi bir düzlemde olgusal bir düzleme kaymasına bir süre karışmaz, uzun soluklu bir tartışma yürütüldüğü için çocukların serbest konuşmalarına müsaade eder- çocukların “canlılık” hususunda akıl yürütmeleri ilgi çekicidir. Çünkü “Gerçek olmasaydı düşünemezdi” yorumuna karşılık olarak robot örneği çocuklardan gelir, içlerinden birisi “Robot tüm vücudunu hareket ettirebilir ama o gerçek değildir,” diyerek robotu insandan ayırır.

Robotun dış görünüşüyle ilgili konuşulduğu sırada robotun dışına “deri gibi görünmesi için benzer maddeler koyabileceğini” söyleyen bir çocuk “onu insana benzetebilirsin. Böylece okula gidebilir ve her şeyi yapabilir. O zaman robot beyni o kadar çok şey öğrenir ki muhteşem bir robot olabilir” diyerek robotların öğrenebilecekleri düşüncesini gündeme getirir. Robot ile insan arasındaki ayrımın ne olduğu konusuna geldiklerindeyse, robota iğne batırmayı deneyerek onun canlı olup olmadığını keşfedebileceği fikrinden söz edilir; buna göre canı acıyan, bedeni kanayan varlık insandır, aksi halde o “şey” bir robottur. Tartışma bu eksende ilerlerken, bir başka çocuk insanın bütün olmasını bir koşul olarak ortaya atar ve şu cümleyi kurar: “iki metal bacağına sahip olsan da, hâlâ insansındır [...] hâlâ insan beynine sahibisindir.” Fakat “beyin” hususu bir başkasını ikna etmez ve tartışma “kalp” organına evrilir: “biliyorsun ki kalbin vücudunda kan dolaştırır. Eğer vücudun metalse ve sadece kafan kaldıysa, o zaman hemen orada kopar. Kalbin beynine kan göndermek için orada olmayacak. Bu durumda gerçek bir insan olmazdın, hatta canlı bile olmazdın.”

Ölümün tanımlanması konusunda tıp alanında hâlâ kalp ölümü ile beyin ölümü arasındaki ayrım üzerine

ontolojik tartışmaların yapıldığı, tıp ontolojisi gibi bir alanla birlikte pozitif bilimlerle felsefe arasında köprüünün kurulduğu günümüzde, 5 yaşındaki çocukların robotun insan olup-olmaması, robotun canlı-cansızlığı gibi bir tartışma ekseninde yaptıkları bu akıl yürütmenin düzeyi önemli gözükmektedir. İstanbul’da okul öncesi bir kurumda 4 yaş grubuyla gerçekleştirdiğimiz bir etkinlik sırasında çocuklarla bir animasyon izleyerek tartışma yürüttüğümüz örneğe de burada kısaca değinmeli: İnsanların çeşitli nesnelere dönüştüğü kısa filmde, çocuklar “insan görünümlü robotlar” olduğundan söz ettikten sonra gerçek olamayacak hemen her şeyi “robot-ev”, “robot-ağız” gibi ifadelerle adlandırdılar. İnsanların “içine mekanizma yerleştirilerek” onların insanın yapamadığı şeyleri yapabilmesi ihtimalinden söz eden çocuklar, insan-makine birleşimiyle insandan-üstün varlıkların yapılabileceği düşüncesini ortaya attılar. 5 yaş grubunun yaratıcı fikirleriyle felsefi düzeyden çok kurgusal bir eksende sürdürülen bu tartışma aslında hayal gücüyle analitik düşünme arasındaki köprüünün kurulmasının önemine işaret etmesi bakımından önemliydi.

Yöntemsel olarak felsefi soruşturmanın sanat odaklı başka etkinliklerle beslenmesi ya da kurgusal alandaki örnekler üzerinden şekillendirilmesi, burada değerli bir tartışma konusu. Özellikle küçük yaş grubuyla gerçekleştirilen çalışmalarda çocukların hareket ihtiyacı, konsantrasyonlarının görece kısa süreli olup gerçekleştirilen etkinliklerin yarım saati aşmayacak şekilde planlanması gibi sınırlılıklar da göz önünde bulundurulduğunda, esasında bu gibi kısa film, animasyon ya da resimli kitaplar bütün bir tartışma süresince arka planda kolaylaştırıcı bir materyal olarak kullanılmaya devam edilebilmekte. Kimi zaman deneyim aracılığıyla ve dolayısıyla süreç içerisinde, daima çocuk grubunun özelliğine, çocukların kendi aralarındaki dinamizmine, olası çelişki ve ortaklıklarına bağlı olarak, yöntemlerin çeşitlendirilebileceği muhakkak. İnsanın diğer türlerle ilişkisi gibi kavramsal açıdan zorlayıcı konular, sadece deneyim ve dil kullanımları noktasında değil, çocukların ebeveynlerine bağlılığı açısından da yaş grubu üzerine özel olarak düşünmeyi zorunlu kılmakta. Erken çocuklukta, ebeveynlerine son derece bağlı oldukları aşamada, bireyselliklerinin gelişmekte olduğu süreçte çocuklar, kimi zaman ebeveynlerinin görüşlerini tartışma ortamına taşıırken -alıntılı olarak ya da kendi cümlesi gibi tekrar ederek- kimi zaman uygulayıcı yetişkin, ebeveynlerden gelecek muhtemel tepkileri gözetererek konu sınırlarını çizmektedir. Çocukluk dönemiyle ilgili toplumsal olarak kabul edilmiş normların zorlanması ya da dönüştürülmesi de aslında tam olarak pratik felsefe alanındaki karşıt fikirlerin bir aradalığıyla mümkün gözükmektedir. Bu açıdan çocuklarla felsefe metodunun aynı zamanda topluluklarla felsefe anlamını

taşınması da yeniden düşünmeye değerdir.

Belli bir yaş grubunun gelişimiyle ilgili sınırlılıklar nedeniyle ilk bakışta fark edilmeyen olanakları açığa çıkaran felsefi soruşturma topluluğu fikri, sadece yetişkin uygulayıcının varlığıyla bile kuşaklararası bir etkileşim aracılığıyla birlikte düşünmeye kapı aralamaktadır. Çocuklarla felsefe metodolojisinin eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi destekleyen yanlarının yanı sıra, bireyler arası iş birliği ve özeni ilkesel olarak benimsediğini düşünecek olursak, bu uygulamaların kuşaklararası bir köprü kurma işlevini ve hatta yeni jenerasyonların değişen dünya karşısında değişen biliş düzeylerini anlama ve yorumlama olanaklarını gündeme getirdiklerini tasavvur etmek mümkün hale gelmektedir. İnsansız araçların, akıllı cihazların evreninde yaşayan yeni jenerasyonların bu gibi tartışmaları erken çocuklukta felsefi soruşturmaya ele alma becerileri, soyut kavramlar üzerine düşünerek akılcı bir perspektif geliştirmelerini sağlayacak ve karmaşık argümanlar üzerine akıl yürütmeleri mutlaka onlar açısından kazanıma dönüşecektir. McCall'un (2009) alıntılıdığı ilgili tartışmanın ilerleyen aşamalarında, çocuklar robotların insanlardan *"farklı düşündüğü"* sonucuna varırlar; *"insanlar onları yapar, içine ne koyduklarını bilir."* Tartışmanın daha sonraki safhasında ise, robotların her şeyi yapıp yapamayacağı sorusuna verilen cevap, insan ve robot arasındaki ayrımın ortaya konmasını sağlamaktadır: *"...şey dışında – çünkü onu yapan insan komuta sahipti. Robotu yaptı, serbest bıraktı, robotun her ne istediye onu yapması dışında."* Yani 5 yaşındaki çocuklar bir felsefi soruşturma sırasında robotun ancak insanın bildiği kadarını yapabileceği, "kendi her isteğini" yapamayacağı gibi bir mantıksal çıkarımda bulduklarında insan ve insan-ürünü-robotun iradelerini karşılaştırabilmektedir.

Önceki bölümlerde, Piaget'nin animizm konusundaki varsayımlarına robot-varlıkların canlılığı üzerine tartışma açarak güncel bilgiler ekleyen Turkle'a değinilmişti. McCall'un yukarıda sözü edilen felsefi soruşturma oturumunda ise, çocukların *cogito* keşfi merkeze alınmakta, robot-canlılık konusu tartışmayı ontolojik bir düzeye taşısa da temel olarak düşünme ile rüya görme arasındaki ilişki vurgulanır. Buradaki çocuklardan birinin *"düşünmeden rüya göremezsin"* iddiası, Piaget'nin (1971, s. 109) aynı konuyu gündeme getirdiği 6 yaşındaki çocuğun *"rüya düşüncelerden yapılmıştır"* ifadesini akla getirmektedir. *"Düşünmediğinde ama rüya gördüğünde hayal gücün düşünmektedir"* deyişi ise hayal ile düşünce arasındaki çizgide, çocuğun düşünmesi üzerine düşünmeyi gerekli kılarak gelişimsel kuramların etkisini yeniden düşünmeyi sağlama potansiyeli taşımaktadır. Çocuklarla felsefe programlarında farklı bakış açılarının hoşgörüle karşılanması, başkasını anlama ve diyalog kurma, sosyal-entelektüel ilişkiler geliştirme, diyalog kurma, düşünce paylaşmayı öğrenme, başkalarıyla iş birliği içinde olma ve başkalarının fikirlerine

değer verme gibi kazanımlar, konunun eğitimle ilgili boyutunu göstermektedir. Bunların yanı sıra McCall, 5 yaşla felsefe etkinliklerinde soyut felsefi kavramları tartışma konusundaki yetkinlikleri; faydacı etik, erdem etiği ve deontolojik etiği dönüşümlü olarak kullanma becerilerine sahip olmalarını dikkate değer bulmaktadır. Erken çocuklukta bu gibi tartışmalar sayesinde eleştirel düşünme, yaratıcı gerekçelendirme, ahlaki gerekçelendirme becerilerinin kazanılacağına; dinleme, konuşma, iletişim, muhakeme, kavram oluşturma ve üst bilişsel (meta-cognitive) becerilerin artırılacağına da dikkat çekmektedir.

Tıpkı McCall gibi felsefe için araçlar geliştiren, bunun için Lipman'ın yaklaşımından yola çıkan Worley (2018) *metacognition* kavramı üzerine yazısında "düşünmenin kendisi üzerine düşünme" olarak tanımladığı "üst-biliş" olarak Türkçeleştirebileceğimiz yaklaşımın çocukların "amaç-odaklılığını, kendilerinin bilincinde olmaları ve kendilik-farkındalığına sahip olmaları" aşamalarına yarar sağlamasına değinmektedir. Çocukların düşünmesini merkeze alan Bjorklund (2012, s. 281) ise, çocukların sayı saymak gibi basit bir bilişsel işlem gerçekleştirmeleri sırasında kendi bilişsel yetenekleri üzerine bildiklerinde daha büyük sayıları kavrama ve işlem yapma yetilerinin kolaylaşacağına dikkat çekerken, meta-hafıza, meta-dikkat, meta-kavrayış gibi safhalarla birlikte öğrenme modellerinin düşündüğünün farkında olan çocuklar açısından daha farklı biçimlerde yeniden ele alınabilirliği üzerinde durur. Bjorklund'ın düşüncesine göre, çocuğun kendinin farkında olması ve gelişim konusunun sanıldığından daha hızlı ve geniş kapsamlılığı konusu, dikkat ve hafızanın bilincinde olmakla olanaklıdır. "Düşünme-üzerine-düşünme" çocukların felsefi soruşturma potansiyeliyle doğrudan bağlantılı görünmesi gereği, felsefenin kullanımıyla gerçekleştirilen bir yeni eğitim arayışında kendinin farkında olan-kendini düzenleyen ve yeniden kuran çocuk-özneyi merkeze alan yeni pedagojik modellerin oluşumu açısından potansiyel taşır. Bu noktada, çocuklar için/ile felsefe uygulamaları hem çocuğu özne olarak tanımlaması, böylece yetişkinden özerk hale gelerek özgürleşmesine olanak vermesi, hem de eğitimin bütün süreçlerinde araçsallaştırılması sayesinde karşılıklı öğrenmeyi güçlendirici etki yaratması açısından değerlendirilmelidir.

Sınırlı bir süre belli bir felsefi alanda karşılıklı diyalog içerisinde öğrenme bütün yaş gruplarında geçerli bir durumken, erken çocukluğun ayırıcı yanı, gelişmekte olan zihnin bütün eylemleri sırasında öğrenmeye devam etmesidir. Bu öğrenmenin kendisi üzerine düşünme ya da düşünmeyi düşünme ise, ancak uygulamaların mekân ve zaman sınırlarının dışına taşıldığında daha etkili olacaktır. Sosyalleşme aşamasında olan çocukların ev sınırlarının dışında ikinci

mekânları olarak okulda ve bilhassa sınıf ortamında olmaları bu grup etkinlikleri sırasında belirleyicidir. Sınıf ortamının ötesinde insan ve insan olmayanlarla ilişkilerin başkalaşması çocukların canlılığa bakışına dair yeni çalışmalarda dikkat çekmektedir. Deneysel, bilişsel, etkisel, iletişimsel ve hepsinden öte dinamik yöntemlerin gerekliliğini vurgulayan çalışmaların birinde, bütün bu yöntemlerin ancak sınıf ortamının sınırlarının ötesinde olanaklı olduğunu belirtilmektedir (Bodenhorn ve Lee, 2022). Mekân ve zaman faktörünün etkisi küçük yaş gruplarıyla gerçekleştirilen etkinlikler açısından oldukça önem taşımakta, çünkü erken çocukluk döneminde ilgisi hızla değişen çocuklar, öğrenmeyi günün her anı farklı alanlarda sürdürmekte. Kapalı bir sınıf ortamında ve sınırlı bir zaman diliminde gerçekleştirdiğimiz etkinliklerde, ancak süreklilik sağlandığı takdirde bütün zaman içerisinde çocuklarda belli bir değişime tanıklık etmek mümkünken, okul duvarlarını dışına taşan, oyun alanlarında farklı etkinliklerle bütünleşen ve günün her saatinde yayılan uygulamalarda ise çok daha kısa süre içerisinde çocukların düşünce süreçleri ve birbirleriyle ilişkilerinde felsefi uygulamanın yansımalarına tanık olmak mümkün.

Sonuç

Dünyanın pek çok ülkesinde eğitim programına girmese dahi, atölye çalışmaları düzeyinde P4C teknikleri çeşitli seviyelerde uygulanmaktayken bu gibi olanakların yeniden değerlendirilmeye açılması ve farklı alanlar özelinde tartışılması pek çok açıdan anlamlı gözükmektedir. Lyotard'ın postmodernlik üzerine yazısına referansla, çocukluğun tıpkı postmodernizm gibi "anlatılamaz, elle tutulamaz, anlaşılabilir ve temsil edilemez" olduğunu belirten Burman (2008b), aynı zamanda modern psikolojinin yeniden ürettiği tekil ve akılcı öznenin yerini alan liberal, hümanist, tarihin yeni devinimleriyle dönüşen "postmodern özne olarak çocuk" ifadesiyle yeni bir çocuk tipinden söz eder. Hızlı politik değişimlerin, yeni sosyal hareketlerin ortasında, epistemolojik, ekonomik ve ekolojik belirsizlikler çağında yaşayan bu çocuk, aynı zamanda iklim değişikliği konusunun "iklim krizi" olarak okunmasını sağlayan, dijital teknolojiler aracılığıyla örgütlenen öznelere evrilmekte olan çocuktur. Bugünün krizlerinin ortasında yetişmekte olan bireylerin eleştirel ve yaratıcı düşünmeleri belki her zamankinden daha fazla önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, çocukluk deneyiminde, yine büyük oranda teknolojik gelişmeler nedeniyle yaşanan dönüşümler, erken yaşta çok fazla bilgiye maruz kalan çocuğun hakiki bilgiye ulaşması, bilgi okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık gibi konularda erken yaşta yetkinleşmesini zorunlu kılmaktadır.

Her ne kadar büyüme kavramının kendisi ve çocuk öznenin hayatının hangi evresinde nasıl bir

sorumluluk yükleneceği konularının her biri başka felsefi soruşturmalara kapı açacak öneme sahip tali konular olarak önümüzde dursa da burada erken çocukluk döneminde eleştirel düşünce ile düşünmenin kendisini düşünmenin önemini altı her halükârda çizilmelidir. Özne işlevini kuran tarihsel koşullardan etkilenmesi gereği, organik ile sibernetiğin iç içe geçtiği oluş olarak *cyborg*dan ayrıldığı iddia edilen (Burman, 2008b, s. 54) yeni-çağın-çocuğu, *cyborg*ün özne olup olmadığı sorusunu gündeme getirecek donanıma sahip olduğu takdirde, bir "şey"ın kendi tarihinin eksikliğini yaşamaması, tarihselliğin deneyimiyle öznelleşmesinin olanağını tartışır hale gelecektir. Böyle bir noktada kişinin kendi özneliğini, zamanın etkilerine bağlı ve tarihsel bilince sahip bir şekilde sorgulayabilmesi mümkün olabilir, haliyle bu biliş düzeyinde tartışma yürütme yetkinliğine sahip özne çocuklar, geleceğe dair olanaklar ve olasılıklar üzerine daha radikal akıl yürütme becerisi geliştirme potansiyeli taşırlar.

Bugünün belirsizlikler çağında, hızlı değişimlerin ortasındaki çocuk öznelerin seslerinin duyulur olmasına imkân tanımak, onların düşünme becerilerinin erken çocuklukta evrilmesini olanaklı kılmak onların soruşturan özneler olmasından geçmektedir. Politik öznelere dönüşen çocuklar için yeni bir pedagojinin inşasının nasıl gerçekleşeceği, bu pedagojide aktif öznelerin bizzat çocuklar olmasının olanağı, çocukların güçlendirilmesinden geçmektedir. Erken çocuklukta felsefenin araçsallığı, en azından bu anlayışta kurucu rol üstlenmemizi sağlayabilir. Böylece Piaget'nin "gelişim düzeyimizi aşacağını" belirttiği çocukların kendi tarihselliklerini yeniden üretmeleri mümkün hale gelebilir. Bir başka deyişle *yeni* erken çocuklukta "felsefe hakkı"nın varlığından söz etmek anlamlı ve hatta gereklidir. Felsefe uygulamalarının yaygınlaşmasının yanı sıra, bu uygulamaların çeşitlenmesi ve metodolojik açıdan farklı disiplinlerle iç içe geçmesi ise çocukluk antropolojisi ile çocuk kültürü alanları açısından araştırmaya değer konular olarak gözükmektedir. Farklı yaş gruplarıyla gerçekleştirilen felsefe çalışmalarında nasıl çeşitli yollar izleneceği, hangi araştırma tekniklerinden yararlanılacağı ve nihayetinde yeni pedagojinin prensiplerinin çocuklar ile birlikte nasıl kurgulanacağı konularının her biri ilerleyen çalışmalar için başlangıç noktası yaratmakta, olası saha süreçleri ise kuşaklararası evrensel bir öğrenmenin temelleri üzerine düşünmeye zemin oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Agamben, G. (2010). *Çocukluk ve tarih: Deneyimin yıkımı üzerine bir deneme* (B. Parlak, Çev.). Kanat Kitap.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. A. Tümertekin (Çev.). İthaki Yayınları.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (R.

- Baldick, Çev.). Vintage Books.
- Bjorklund, D. F. (2012). *Children's thinking: Cognitive development and individual differences*, 5th edition. Wadsworth.
- Bodenhorn, B., ve Lee, E. (2022). What animates place for children? A comparative analysis. *Anthropology & Education Quarterly*, 53(2), 112-129. <https://doi.org/10.1111/aeq.12409>
- Bourdieu, P., ve Passeron, J. C. (1992). *Reproduction in education, society and culture* (R. Nice, Çev.). Sage Publishing.
- Burman, E. (2008a). *Deconstructing developmental psychology*, 2nd ed. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203946169>
- Burman, E. (2008b). *Developments: Child, image, nation*. Routledge.
- Cole, R. W. (Ed.). (2008). *Educating everybody's children: Diverse teaching strategies for diverse learners*, 2nd edition. Association for Supervision and Curriculum Development.
- Freire, P. (2014). *Pedagogy of the oppressed*, 3rd edition (D. Macedo, Çev.). Bloomsbury Academic.
- Kohan, W. O. (2018). A conversation with children about children .... *Journal of Philosophy in Schools*, 5(2), 95-126. <http://doi.org/10.21913/jps.v5i2.1528>
- Lewis, T. E. (2012). *The Aesthetics of education: Theatre, curiosity, and politics in the work of Jacques Ranciere and Paulo Freire*. Continuum Press. <https://doi.org/10.5040/9781472581358>
- Lipman, M. (1992). On writing a philosophical novel. A. M. Sharp and R. F. Reed (Ed.) içinde, *Studies in Philosophy for Children* (s. 3-7). Temple University Press.
- Lipman, M. (2003). *Thinking in education*, 2nd edition. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511840272>
- Locke, J., ve Nidditch, P. H. (1979). *An essay concerning human understanding*. Clarendon Press.
- McCall, C. (2009). *Transforming thinking: Philosophical inquiry in the primary and secondary classroom*, 1st edition. Routledge.
- McLaren, P. (2011). *Okullarda yaşam: Eleştirel pedagojiye giriş* (M. Y. Eryaman ve H. Arslan, Çev.). Anı Yayıncılık.
- Mohr Lone, J., ve Israeloff, R. (2012). *Philosophy and education: Introducing philosophy to young people*. Cambridge Scholar Publishing.
- Piaget, J. (1971). *The child conception of the world*, 6th edition (J. Tomlinson ve A. Tomlinson, Çev.). Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Ranciere, J. (1991). *The ignorant schoolmaster: Five lessons in intellectual emancipation* (K. Ross, Çev.). Stanford University.
- Rousseau, J. (1921). *Emile, or education* (B. Foxley, Çev.). J. M. Dent and Sons.
- Settersten, R. A. (2005). Linking the two ends of life: What gerontology can learn from childhood studies. *The Journals of Gerontology: Series B*, 60(4), 173-180. <https://doi.org/10.1093/geronb/60.4.S173>
- Turkle, S. (1995). *Life on the screen: Identity in the age of the Internet*. Simon and Schuster.
- UNESCO (2007). *Philosophy, a school of freedom: Teaching philosophy and learning to philosophize; status and prospects* (UNESCO, Çev.). UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000154173>
- Vygotsky, L. S. (1979). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. M. Cole, V. Jolm-Steiner, S. Scribner, ve E. Souberman (Ed.). Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9vz4>
- Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language* (A. Kozulin, Çev.). The MIT Press. (Özgün eserin basımı 1934).
- Vygotsky, L. S. (1999). *The Collected Works, Vol. 6: Scientific Legacy*. R. W. Rieber (Ed.). Kluwer Academic – Plenum Press.
- Wilkinson, S. (1997). Feminist psychology. D. Fox ve I. Prilleltensky (Ed.) içinde, *Critical psychology: An introduction* (s. 247-264). Sage.
- Worley, P. (2018). Plato, metacognition and philosophy in schools. *Journal of Philosophy in Schools*, 5(1), 76-91. <https://doi.org/10.21913/JPS.v5i1.1486>

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Hediye üzerine sosyolojik bir değerlendirme

Figen Kanbir^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi | Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Siirt - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Figen Kanbir

Siirt Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Batman Yolu 10. km

56100 Merkez, Siirt/Türkiye

E-posta: fkanbir_18@hotmail.com

Alındı/Received: 29 Aralık / December 2021 | Düzeltildi/Revised: 21 Haziran / June 2022 | Kabul/Accepted: 23 Haziran / June 2022 | Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Günümüzde gerçek mekânda sürdürülen kişilerarası ilişkiler azalmaktadır. Mekânsal farkların artması ilişkilerin sıklığını ve derecesini azaltmaktadır. Bununla birlikte insan olmanın bir getirisi olan sosyallik kendine özgü farklı tatmin noktaları bulmaktadır. Bunlardan biri hediye alış-veriştir. Hediye her toplum yapısında insanlar arasında işlev ve bağ yaratmaktadır. İkel topluluklarla alakalı çalışmalarda hediye, armağan olarak yer almaktadır. Bu çalışmalarda armağan topluluk bağının tazeleyicisi olduğu kadar kula, potlaç gibi adlarla da anılmakta ve verilene aynı değerde karşılığı zorunlu kılmaktadır. Günümüz toplumlarında ise armağan ve hediye kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır. Hediye kişiler, topluluklar arası ilişkilerin sürdürülmesi için önemli bir araç vazifesi görmektedir. Sanayi sonrası toplumlarda sanal ve gerçek alışveriş olanaklarıyla hediye alış-verişi hızlanmış ve çok boyutlu hale gelmiştir. Hediye gerçekte ve çoğunlukla sanal alışveriş yoluyla kişiler arasında temas kuran bağ sosyal ilişkilerin sürekliliği için bir alternatif sunmuştur. Bu çalışma hediye niteliği kadar kişiler, topluluklar arası ilişkilerdeki bağlayıcı etkisini ve değişimini anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Armağan, hediye, etkileşim, sosyallik, karşılıklık, güç, prestij

Giriş

Eşyaların akışının bize öğrettiği şey, toplumsallığın metaforları ne kadar gerilmiş olursa olsun toplumsal bağların bu eşyaların taşıdığı anlamın temeli olarak kaldığıdır.

(Herzfeld, 2012, s. 151)

Türk Dil Kurumu'na göre hediye ve armağan birbirini karşılayan iki kavramdır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Alanyazında yer alan farklı kaynaklarda hediye ve armağan kavramlarının kullanımları yaygındır. Antropoloji Sözlüğü'nde hem geleneksel hem de modern toplumlarda armağanın bir kültürel gelenek olduğu ifade edilmiştir (Emiroğlu, 2003, s. 70). Ancak iki kavram arasındaki farkı ortaya koyan çalışmalarda armağanın ikel toplumlara özgü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modern toplumlarda ise hem hediye hem de armağan kavramları birbirlerini karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Armağan üzerine yapılan bir çalışmada iki kavram arasındaki fark şu şekilde ayrılmıştır:

A sociological assessment on gifts

Abstract

Nowadays, interpersonal relationships maintained in real space are declining. Increasing spatial differences reduce the frequency and level of relationships. However, sociality, which is a result of being human, finds its different satisfaction points. One of them is gift shopping. Gifts/gratuity creates a reciprocal function and linkage between people in every social structure. Gifts take place as gifts in studies related to primitive societies. In these works, the gift is not only a refresher of the community bond/linkage but also referred to by names such as the kula ring and potlatch and it obliges the same value to be given. In today's societies, the concepts of gift and gift are used interchangeably. Gifts serve as an important tool for maintaining relations between individuals, communities, societies. With virtual and real shopping opportunities in post-industrial societies, gift shopping has accelerated and has become multidimensional. The bond of the gift, which establishes contact between people through real and mostly virtual shopping, offered an alternative for the continuity of social relations. This study aims to understanding the binding effect and change in relations between individuals, communities as well as the qualification of the gift.

Key words: Gift, present, interaction, sociality, mutuality, power, prestige

Armağan antropolojik olarak harcama ekonomisi ve zorunlu olarak karşılıklıya dayanan toplumsal yapıya ifade ederken hediye ise kişiler arası etkileşim durumuna dikkat çekmektedir (Demez, 2011, s. 90-91). Çalışmada, alanyazına bağlı kalmakla birlikte, zaman zaman iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Hediye kısaca çift taraflı bir alış-veriştir. Alışverişin ticari mal alım-satımından ileri gelen klasik tanımından farklı olarak hediye taraflar arasında aynı düzeyde maddi bir karşılık beklenmemektedir. Nurit Bird-David'e göre insanlar arasında dolaşımı olan şeylerin biçimi olarak "hediye" ve "ticari eşya" arasında ayırım yapan kişi Marcel Mauss'tur. Mauss'un bu ayırımı, Ortodoks yorumlarda, ticari eşyaları yabancılar arasında değiş tokuş yapılan yabancılaştırılabilir şeyler ve hediyeler ise yabancı olmayanlar arasında değiş tokuş yapılabilen yabancılaştırılmayan şeyler olarak açıklanmıştır (Bird-David'den akt. Herzfeld, 2012, s. 139). Bununla birlikte ahlaki bir davranış olan hediye

Atf için / Cite as:

Kanbir, F. (2022). Hediye üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Antropoloji*, (43), 63-69.
<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1050488>

alışverişinin karşılığı farklı düzeyde beklenmektedir. Hediye veren ve alan kişiye göre anlamı, niteliği değişmektedir. Alışverişin ihtiyaca dayalı etkisinden farklı olarak hediyeleşmede taraflar arasında uzun vadeli bir diyalog oluşmaktadır. Burada alış-verişin şekillendiricisi tatmin edilmesi gereken bireysel ihtiyaç değildir. Hediye çoğunlukla ve her koşulda maddi düzeyde bir ihtiyaca karşılık gelmemektedir. Bunun yerine hediye alış-verişi ilişkiden beklentilere paralel bir şekilde değişim göstermektedir. Hediye ile taraflar arasında yazılı olmayan bir anlaşma yapılmaktadır. Bu anlaşma hangi bağlamda olursa olsun¹ ilişkilerin sürekliliğini dikkate alan bir iyi niyet göstergesidir. Bu bakımdan kişiler, toplumlar arasında manevi yönü ağır basan bir ilişki yaratmaktadır.

Hediye, veren ve alan taraf, hediye verenin niteliği ve hediye beklenen tarihsel süreç içerisinde değişim göstermektedir. Ancak hediye varlığı bugün de sosyal ilişkilere yön vermektedir. Hediye geçmişte deneyim, beceri, emek ve uzmanlık gerektiren zanaatkar bir sürecin ürünü ya da doğanın sunduklarının çıktısı idi. Bugün ise hediye fabrikasyon üretimden payını almaktadır. Günümüzde hediye yoğun çaba ve emek harcamadan üretilmektedir ve tüketime kazandırılmaktadır. Tüketim kültürü ve sanal alışverişin sağladığı kolaylıklar hediye verilene biçilen ayrıcalıklı olma halini genişletmiş ve kişiler arasındaki iletişim ağını çok boyutlu hale getirmiştir. Yaşa bağlı ilgi alanlarını ve hediyeleşme pratiklerini farklılaştırmıştır.

Zaman içerisinde hediye ile oluşturulmuş mesajın içeriği değişmiştir. Geleneksel toplumlarda hediye geçiş ritüellerinde önemli bir araç iken günümüzde hediye sınırları *grift* bir hale gelmiştir. Hediye geleneksel toplumda topluluk değerlerini koruyan ve tazeleyen önemli bir nesnedir. Geleneksel toplumlarda hediye sembolik anlamları bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda hediye alışverişini somut sosyal ilişkilerin sürekliliği ve canlılığı toplumlar arasındaki barış hali için gereklidir. Aynı zamanda hediye ile kurulan ilişkide artış, kişiye ve topluma maddi-manevi güç sağlamaktadır. Günümüzde ise hediye alış-verişindeki mekânsal ayrımın büyümesi cemaatin dağılmasının ve bölünmesinin işaretini taşımaktadır. Nitekim yakın ilişkilerin aynı cemaat içerisinde kişileri bağlayan yanı sıra mesafe ve diğer gruplarla etkileşimin artışıyla beraber kişileri topluluk için hediye alışverişinin yerine kişisel düzeyde alışverişe yöneltmiştir. Ancak her iki halde de hediye verenin değişmeyen temel özelliği bir veya birden fazla kişiye/grupla/toplulukla etkileşim yaratmasıdır. Bu etkileşim çoğunlukla uyumu beraberinde getirmektedir. Bazı durumlarda ise hediye verenin niteliği verenin karşısındakinden büyük ya

da güçlü olduğunu göstermektedir. Başka bir anlatımla hediye ile kişiler/topluluklar arasında çoğunlukla uyum ve iş birliği bazen de çatışma yaratılmaktadır. Her ki halde de statüyü belirleyen ve karşı tarafa anımsatan bir toplumsal davranıştır.

Hediye alış-verişi alan ve verenin dâhil olduğu çift yönlü bir statü göstergesidir. Başka bir anlatımla hediye verenin niteliği verenin kendi pozisyonu belirttiği gibi alanın kim olduğuna da bağlıdır. Bu bakımdan hediyeleşme sosyal tabakalaşmanın etkilerini üzerinde taşımaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ifade edeceğimiz gibi hediye denkler arasındaki hiyerarşinin bir gösterevidir. Ama aynı zamanda yüksek statüye sahip kişiler tarafından daha altta yer alan gruplara yönelik hayırseverlik gösterisi olarak da alınabilir. Her iki durumda da iktidarın meşrulaştırılmasında belirgin bir etkiye sahiptir.

Hediye pek çok disiplinin incelediği bir konudur. Bu disiplinler arasında antropoloji (Eriksen, 2009; Mauss, 2013; Mauss, 2018), tarih (Ayönü, 2007; Kortantamer, 2007; Salman, 2007; Yurdakul 2007), sosyoloji (Caplow, 1982; Demez, 2011), folklor (Tezcan, 1989; Doğan, 2007), işletme (Köse, 2017; Köksalan, 2019), hukuk (Taşkın, 2007) bulunmaktadır. Yapılan etnografik çalışmalar hediye alanı verene karşı bağlayıcı yükümlülükler altına soktuğunu göstermektedir (Mauss, 2013; Mauss, 2018). Bu beklenti maddi ya da manevi alandadır. Tüketim toplumunda birey tek başına veya çekirdek ailesi içerisinde ihtiyaçlarını karşılamayı veya haz elde etmeyi ön plana çıkarmaktadır. Oysa arkaik kültürlerde söz konusu paylaşım bireyin yalnız başına tüketmesini değil diğeriyle paylaşmasını ön plana çıkarmaktadır. Ancak her iki halde de hediye kişiyi bir gruba/topluluğa/topluma ait kılmaktadır. Bu bakımdan insanlar arasında güvensizlik, mesafenin artması gibi yıkıcı etkilere rağmen hediye alış-verişi insan ilişkileri için onarıcı olmaktadır. Bu yönüyle hediye alış-verişi incelenmesi gereken önemli konulardan birini oluşturmaktadır.

Hediye alış-verişinin toplumlara ve bireylere göre değişen bağlamı

Toplum ve insanlar arasındaki etkileşim ritüelleri zaman içerisinde şekil ve anlam kazanmaktadır. Bunlardan biri olan hediye alış-verişi ötekiyle iletişim kurmanın önemli araçlarından biridir. Ötekiyle iletişimin sağlanmasında ve sürdürülmesinde iyi olarak kabul edilen davranışların ne olduğunu belirten diğer söylemler önem taşımaktadır. Mustafa Gündüz'e göre (2016, s. 83) ahlâkî davranış kişilere ve içinde bulunulan topluma bağlı değişim göstermektedir. Bu değişimin yönünün ne olduğu konusunda yol göstericilerden birini neyi, nasıl, ne şekilde yapacağımızı belirleyen ahlâk kuralları oluşturmaktadır. İnsan davranışlarını düzenlemeleri bakımından örf

¹ Burada memurlara hediye verme ile savaş sırasında hediye vermenin farklı anlamlar taşıdığı not edilmelidir.

ve adetler olarak adlandırılabilir ahlâk kuralları (Güngör, 1997, s. 93) hediye kavramını açıklamak konusunda önemli bir referans noktası sunmaktadır. Ayşe Karaköse'ye göre ötekinin (Tanrının, bireyin, toplumun ya da topluluğun) varlığı ahlâkın mevcudiyetini belirlemektedir. Ahlâkın ötekiyle değer merkezli ilişkiyi nasıl konumlandığı bahsi önemlidir (Karaköse, 2012, s. 169). Ahlâkın ötekiyle kurulan ilişkide ortaya çıkması, hediye alış-verişinde niyetin ve anlamın düzen kurucu etkisine temas edilebilmesini kolaylaştırmaktadır.

Pek çok toplumda değiş tokuş ve sözleşmeler teoride gönüllü gerçekte ise zorunlu gerçekleştirilen faaliyetlerdir (Mauss, 2018, s. 72; Mauss, 2013, s. 230). Bunlardan biri olan armağan alış-verişi kişilerarası ilişkilere yön veren önemli bir bağlayıcıdır. Antropoloji Sözlüğü'ne (Emiroğlu, 2003, s. 70) göre "geleneksel toplumlarda olduğu gibi, sanayi toplumlarında da, özellikle özel gün ve törenlerde armağanlar vermek ve bu armağanların ekonomik değerinin göz önünde tutulmadığını iddia etmekle birlikte, verilen armağanın ekonomik değerine göre tarafların birbirine verdiği değeri ölçmek ve buna göre karşılıklılık kuralının zorunluluklarına uymak kaçınılmayacak geleneklerdendir. Armağanın toplumsal bağları kuvvetlendirici gerçek işlevi, denkler arasındaki armağanlaşmada görülür. Denk olmayanlar arasında verilen armağanlar, bu adı taşıyalar da, hayır işleme veya haraç verme anlamlarını kazanabilir." Karşılıklılık esasınca sürdürülen bu ilişkiler armağanın niteliğini ortaya koymaktadır.

Bazı toplumlarda armağan dini ve kişiler arası ilişkilere yön vermektedir. Meksika ve Aztekler örneğinde armağan, Tanrı'ya kurban sunumudur. Meksika'dan başka bir örnekte ise bir tür şöret, zenginlik ve iktidar işareti olarak diğer insanlara gösterişli bağış sunmadır. Burada armağanın işlevi ritüel savurganlıktır (Bataille, 2010). Trobriand Adaları'nda yaşayan Argonaut yerlilerinin açık denizlere doğru yaptıkları seferler Malinowski tarafından kula adıyla adlandırılmaktadır. Kula geniş, kabileler arası karaktere sahip bir değiş-tokuş biçimidir; kapalı bir devre oluşturan geniş bir adalar halkasında yaşayan topluluklar tarafından sürdürülmektedir. Yerlilere göre kulanın amacı kolye ve bilezik değiştirmektir. Bu kolye ve bilezikler geleneksel törenlerde süs eşyası olarak kullanılmaktadır. Kişi ve aileler sahip oldukları kolye ve bileziklerle övünmektedir. Her denizcinin kendisini bekleyen bir ticaret ortağı bulunmaktadır. Karşılaşma töreni öncesinde hediyeler verilmekte; sonra ihtiyaç duyulan nesnelere takas usulüyle değiştirilmektedir (Güvenç, 1996, s. 207; Malinowski, 2005, s. 62). Polinezya, Melanezya, Kuzeybatı Amerika ve bazı büyük hukuk sistemlerinde yaptığı çalışmalardan yola çıkarak Marcel Mauss ise bireyler arasında malların, zenginliğin ve ürünlerin basit değiş tokuşuna neredeyse hiç rastlanmadığını ifade etmiştir. Bu yerlerde karşılıklı

yükümlülük altına giren (klandan klana, aileden aileye) topluluklardır (2013, s. 229-230; 2018, s. 76). Başka bir anlatımla bu topluluklarda değiş tokuş ve armağan ilkesi bireysel sözleşmeye, satış aşamasına, (para anlamında) bedel kavramına henüz ulaşmamış toplumların ilkesidir. Bu değiş-tokuş ve armağanlar topluluklar üzerinde yükümlülükler yaratmaktadır. Mauss (2013, s. 230; 2018, s. 189) bu yükümlülükleri potlaç ismiyle adlandırmıştır. Üstelik bu topluluklarda yükümlülük yalnızca armağan almak ve vermekle bitmemektedir. Armağan alış-verişinin yanı sıra iade etme topluluk üyesine bağlayıcı yükümlülükler getirmektedir (Mauss, 2013, s. 283-286). Armağanı geri çevirmek, vermeyi reddetmek veya davet etmeyi ihmal etmek saygısızlık olarak algılanabileceği gibi, geri verecek güçte ve zenginlikte olmamak yenilmek anlamını içerdiği için toplumsal olarak aşağılanmayı, dışlanmayı ve hatta savaşı göze almak demektir. Bir başka deyişle sunulanı kabul etmemek erk sahibi olmamak anlamına gelmektedir (Mauss, 2013, s. 246-247). Marshall Sahlins'e göre Mauss'un yaklaşımındaki hediye alışverişi klanlar arasında sosyal bağlar, ittifaklar ve dayanışma yarattığı ve taraflar arasındaki karşılıklı çözülmediği için bir "ara ilişkidir". Bu bakımdan hediye alışverişi savaş tehdidinden kaçınmak için rakip klanlar arasında yapılmış bir sosyal sözleşme olarak değerlendirilebilir (akt. Adloff, 2006, s. 414). Görülebildiği gibi armağan, potlaç veya kula aşağı yukarı aynı anlama gelen kelimelerdir. Bu kelimeler armağanın biçimlerini anlatmaktadır (Mauss, 2013, s. 264; Akay, 2016, s. 42-43).

Armağan kavramı yerel toplumların kendi kültürel sürekliliğine denk gelmektedir. Armağan alma ve/veya sunma ile ilgili tüm uygulamalar sosyalizasyon sürecinde öğrenilmektedir (Akkayan, 2010, s. 2). Sözelimi prekapitalist toplumlar armağanla ekonomik sermayenin sosyal sermayeye dönüşmesi için büyük bir sosyallik mekânı yaratırlar (Bourdieu, 2021, s.395). Karşılıklılık ya da hediye alıp verme akrabalığa dayalı toplumlarda modern toplumlarda olduğundan daha değerlidir (Eriksen, 2009, s. 261). Bunun bir nedeni Emile Durkheim'dan yola çıkılarak verilebilir. Durkheim'a (1986, s. 23-24) göre küçük bir toplumda bireyle toplum arasındaki ilişki bütünün menfaatleri gözetilerek gerçekleştirilmektedir. Fakat toplum genişledikçe birey ve toplum arasındaki fark da genişler. Modern toplumlarda armağan gündelik hayattaki kişisel etkileşimleri daha fazla içerecek şekilde genişlemiştir. Modern çağda hediye geleneksel işlevlerinin yanı sıra farklı işlevleri de ortaya çıkmıştır. Bunlar kimin kime, ne zaman, ne hediye edeceğini öngören biçimlerdir. Bununla birlikte modern hediye kültüründe de belirli vesilelerle ve mühim törensel günlerde verilen ritüel hediyeler bulunmaktadır (Schmid, 2018, s. 18). Düğün, yılbaşı, bayram, doğum günü gibi kimi özel ya da törensel

günlerde hediye verme pek çok toplumda önemli sayılan uygulamalar arasındadır. Bu uygulama basit bir meta değişiminden çok daha fazlasını içermektedir. Hediyeğin kişilerin, kişisel rollerin tamamlanması ve sosyal ilişkilerinin tanımlanmasında belirgin bir etkisi bulunmaktadır.

Hediye duyguların somut bir ifadesi olarak sözlü iletişimin yanında sözsüz iletişime de imkân sağlayarak taraflar arasında bir duygu geçişine imkân tanımaktadır (Köksalan, 2019, s. 2). Böylelikle verenin ve alanın hediye alış-verişinden tatmin olmasını mümkün kılmaktadır. Edirne’de 50 kişi ile gerçekleştirilen nitel bir çalışmada, hediye veren tarafın duygusal tatmini konusu incelemeye alınmıştır. Çalışmada hediye verme davranışının katılımcılarda duygusal tatmini artırıcı bir faktör olduğu görülmüştür (Köksalan, 2019). Hediye alış-verişi yoluyla kişiler duygularını ifade etmeye yarayacak bir sosyal zemin yaratmaktadır. Öyle ki bu sosyal zemin sosyal rollerin benimsenmesine ve sürdürülmesine dayanak oluşturmaktadır.

Hediye sosyal kimliklerin elde edilmesini sağlayarak alıcıların rollerini pekiştirmelerine yardımcı olmaktadır (Köse, 2017, s. 9). Hediye veren hatırlamanın aracı olarak karşısındaki için değerini göstermektedir. Nitekim hediye koşullara ve ihtiyaçlara göre biçim alan, kişisel ilişkilerin yakınlık derecesine göre değişmektedir. Bu hediyeğin maddi-manevi değerinde gözlemlenmektedir. Buna bağlı olarak hediyeğin anlamı olumlu veya olumsuz değerlendirilmektedir. Kişiler düzeyindeki anlamının yanı sıra hediye zenginlik, cömertlik, iktidar, coğrafi yakınlık, iş birliği gibi pek çok amaçla toplumlar arası ilişkilerde de önemli kurucu, bağlayıcı ve dengeleyici fonksiyon üstlenmektedir.

Toplumlar arası ilişkilerde hediyeleşme hakkında tarihsel kayıtlara dayanan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda coğrafi yakınlık, ilişkilerin sıklığı ve önem derecesine bağlı olarak hediyeğin niteliğinin değiştiği ifade edilmektedir. Hediyeler toplumların kendi yapılarıyla olduğu kadar diğer toplumların gelişmişliği ve aradaki ilişkilerin dostane tutumunun etkilerini üzerinde taşımaktadır. Ancak buna rağmen hediye her zaman olumlu ilişkilerin kurucusu, iyi niyet göstergesi değildir. Bunun bir örneği olarak Şah Sultan ve Yavuz Sultan Selim arasında savaş esnasında yaşanan mektuplaşma ve hediyeleşmeler gösterilebilir². Kuşkusuz burada hediye alışverişini iyi niyet gösterisi olmaktan çıkaran ortam, ilişkilerin niteliği ve hediye olarak sunulanın ne olduğudur. Husumetin bir göstergesi olan hediyeler taraflar arasında gerilimi artırmıştır.

2015-2016 yıllarında 797 kişiyle dört farklı ilde gerçekleştirilen bir anket çalışmasında en çok verilenlerden en az hediye verilenlere eş/sevgili, anne/

baba, kardeş/akraba, uzak/iş arkadaşları olduğu ortaya çıkmıştır. Kişiler yeni yıl, terfi/yeni işe başlama, açılış/tören gibi bağlamlarda uzak/iş arkadaşlarına nadiren; yıldönümü, anneler günü, babalar günü gibi özel günlerde ise yakınlarına en sık hediye vermektedir (Köse, 2017, s. 139-140). Benzer bir örnek, 1978 yılında Middletown’da (ABD) 110 yetişkinle gerçekleştirilen bir anket çalışmasından hareketle verilebilir. Noel’de hediyeleşme kültürünün incelendiği söz konusu çalışma birincil akrabalar olan anne, baba, erkek kardeş, kız kardeş ve eşler arasında hediye alışverişinin yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir. Hediyeleşmede görülen bu oran ikincil ilişkilerden (örneğin annenin babası veya erkek kardeşinin kocası) üçüncül ilişkilere (örneğin annenin erkek kardeşinin kızı) doğru azalmaktadır. Özellikle yakın akrabalara verilen Noel hediyeleri mesafenin artması ve kişiler arası temas fırsatının olmaması dolayısıyla zayıflayan akrabalık bağlarını onarmaktadır ve güçlendirmektedir (Caplow, 1982, s. 387). Söz konusu çalışma her ne kadar eski tarihli olsa da hediyeleşmenin bu niteliği, çalışmanın sonraki kısımlarında görülebileceği gibi, cemaat bağlarının kişisel ilişkilerde önemli bir koruyucu mekanizma üstlendiği günümüzde de kişiler arası ilişkileri onarıcı fonksiyon üstlenmektedir.

Hediye, verilen kişiye uygunluğu ile farklılık arz etmektedir (Tezcan, 1989, s. 34-35). Ancak bazı durumlarda hediye alış-verişine yasak koyulabilmektedir. Hediye doğal halde bir insanın karşılıksız olarak sevindirilmesi ve mutlu edilmesi duygusu yaratırken kamu alanında bir beklenti ve karşılık amacıyla yapılır. Kamuda hediye kabul etmek insanları minnet ve şükran borcu altında bırakabilir (Taşkın, 2007, s. 156). Bu nedenle Türk hukuk sisteminde pek çok kanun, tüzük ve yönetmelikte kurumların hediye kabul etmeleri düzenleme altına alınmış, kamu görevlilerinin hediye almaları yasaklanmıştır (Taşkın, 2007, s. 143).

Hediye şehirlerarası ve ülkelerarası seyahatlerde vazgeçilmez bir paylaşım aracıdır. Özellikle hediye alış-verişi sosyal ilişkilerin canlandırılması konusunda bulunan yerin özelliklerini üzerinde taşımaktadır. Karşı tarafta olmayanın verildiği bu seyahatlerde hediye verilen anlam erken yaşlarda büyüktür. Ancak yaş ilerledikçe ve maddi tatmin yükseldikçe hediyeğin maddi değeri ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan zor bulunan yöresel nesnelere farklı şehir ve ülkelerde küreselleşmenin etkisiyle³ ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu durum hediyeğe

² Almanya’ya giden Türk işçilerin hediye kültürünü göçmenliğin dönemlerine bağlı olarak açıklayan bir çalışmada, göçmenliğin birinci, ikinci ve üçüncü döneminde yiyecek-içecek ve benzerleri, giyim-kuşam, aksesuar, ev eşyası, oyuncak gibi hediyeler ön plana çıkarken dördüncü dönemde bunlar temel hediyeler olmakla birlikte dördüncü dönemde hediye tercihleri kısmen değişikliğe uğradığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu dönemde uçak bagajlarının

² Ayrıntılar için bkz. Akbarinoshad, 2011, s. 124-129.

yüklenmiş anlamın zaman içerisinde yöresel kimliğinden ayrıştığını göstermektedir. Bazı hediyeler hala bu yöresel kültürün izlerini taşısa da zaman içerisinde bu etki farklı anlamları içerecek şekilde genişlemiştir.

Günümüzde armağanın yalın görünümü arkasında derinlik, zenginlik, nezaket, cömertlik gibi açık ve örtük anlamlar bulunmaktadır (Akkayan, 2010, s. 9). Wilhelm Schmid'e (2018, s. 16-17) göre kadimden beri hediye vermek eğer karşı hediye zorunlu değilse, şükran yükümlülüğünü beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan hediye veren hediye alanı üzmemek için hediye alanın ölçüsünü düşünmelidir. Kimi zaman hediye veren hediye verebildiği ölçüde, hediyesiyle kudrete sahip olabilmektedir. Buna örnek olarak çiçek verilebilir. Her ne kadar kişisel alanda ve duygusal ifadelerde hediyeleşmenin aracı olan çiçek karşısındaki ezmeden, maddi güce vurgu yapmadan, sembolik bir jest olarak değerlendirilse de çiçek göndermek toplumsal koşullardan ve güç ilişkilerinden beslenen bir ritüeldir. Bu ritüel mülkü üzerinde söz sahibi olmanın, vermenin ve yok etmenin bir aracı olarak statü, güç ve iktidar ilişkilerinin örüntülerini içerisinde barındırmaktadır (Demez, 2011, s. 102).

Armağanın niteliği ve niceliği kültürden kültüre olduğu gibi kişilerarası ilişkilerde de farklılık arz etmektedir. Tüm toplumlarda armağanla ilgili asla alınanın tıpatıp aynısı ve hemen aynı anda geri verilemeyeceği yönünde iki kural vardır. Hediye olarak alınan model zaman farkının üstünü örtmektedir (Bourdieu, 2021, s. 487). Bir başka açıklamada ise hediye alanın geri dönüşü ya da karşılığının aynı anda verilmemesinin yanı sıra sabit bir bedelinin olmadığından söz edilmektedir. Bu iki koşul yerine getirildiğinde çok sayıda insan için muğlak bir yükümlülükler ağı yaratmasıyla hediye alışverişi toplumsal entegrasyona katkıda bulunmaktadır (Eriksen, 2009, s. 256-257). Ancak bu her koşulda saf bir tecrübe değildir. Hemen hemen her toplumda hediye alış-verişi karşılıklılık ilkesine dayalı olarak kurulmaktadır. Bununla birlikte bu karşılıklılık modern toplumlarda farklılaşmıştır. Günümüz toplumlarında anlaşmazlık ortaya çıktığında hediye alanın ne olduğu ve maddi karşılığı kamuya yansıtılmakta ve cömertlik olmaktan çıkmaktadır. Hediye alanın maddi karşılığı, veren kişinin alan kişi üzerinde baskı kurduğu bir hak olarak değerlendirilmektedir. Örneğin düğünlerde takılan hediyeler (videoya ya da deftere kaydedilerek) verenin hediyesi mukabilince (hediye alan tarafın veren tarafın düğününde eş değerde) karşılık olarak beklenmektedir.

Buradan günümüzde hediye alanın maddi ve manevi karşılığı olduğu sonucu çıkmaktadır.

Geçmişte hediye aynı fiziksel mekân içerisinde gerçekleştirilen temaslı iletişimle tanımlanırken günümüzde sanal alışveriş ve seçeneklerinin yaygınlaşmasıyla uzak ilişkilerde bile teması koruma ve iletişimi sağlamanın bir aracı haline gelmiştir. Mahmut Tezcan'a göre geleneksel kültürde hediye yarı açık-yarı gizli biçimde götürülen yere gizlice bırakılırken günümüzde özellikle kentlerde kişinin yanında açılmaktadır (Tezcan, 1989, s. 33). Bu duruma ilave edilebilecek bir diğer şey sosyal medya araçlarının hediye alanı sergilemeye, böylece verenin cömertliği ve karşısındakine verdiği değeri ifade etmesine aracı olmasıdır. Bu durum gösterişçi tüketim toplumunun⁴ etkilerini üzerinde taşımaktadır.

Tüketim kültürünün hediye alış-verişine etkisi

Günümüzde yüz yüze ilişkilerde meydana gelen daralma kişilerin birbirleriyle ve toplumla yakın ilişkiler kurmalarını azaltmaktadır. İlişkilerin sınırlı kişiler ile yakın halde sürdürülmesi kamusal alandaki güvenlik alanlarının muğlaklaşması ile bilindik olana duyulan özlemin bir getirisi olarak ömürleri boyunca tek bir merkezde yaşamlarını sürdürememektedir⁵. Bunun yerine küresel modernliğin bir getirisi olarak hareket halinde olmak hayati bir gereklilik haline dönüşmektedir. Başka bir anlatımla sosyal ilişkiler hareketlilikten nasibini almaktadır. Sosyal ilişkiler geleneksel kültürde topluluğa ve yakın çevreye aidiyet ile özdeşleşirken günümüzde birey, yakın ve uzak çevresiyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır.

Çevre ve hareket halinde olmanın yarattığı bu başkalaşımın yanı sıra günümüzde insanlar arasında ilişki kurmanın yolları da değişmiştir. Bunlardan biri hediye alışverişidir. Medya ve hediyelik eşya kültürü birbirini etkilemekte ve dönüştürmektedir. Sözgelimi medya Türk hediyeleşme geleneğini bir yandan yeni anlam, ritüel ve ürünlerle zenginleştirirken diğer taraftan da küresel nitelikli anlam ve ürünlerle türdeşleştirmekte, bu durum ulusal ve yöresel özgünlüklerin ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Özdemir, 2008, s. 479). Bu küresel etki tüketimin ağırlık kazandığı günümüzde belirginleşmektedir. Bireyler küresel tüketimin öne çıkan ihtiyaçlarıyla alakadar olurken yerel kültürel özelliklerin etkileri de giderek azalmaktadır. Bu durumun önemli bir nedeni bireyselleşmedir.

— — — — —
kilo sınırlaması, gerekse yıllardır Almanya'dan hediye olarak getirilen ürünlerin büyük bir kısmının Türkiye'de de bulunması, sucuk, çikolata gibi ürünlerin bozulmadan Türkiye'ye getirilmesi nedeniyle önceki dönemlerdeki gibi büyük çapta hediye alışverişi kısmen terk edilmeye başlanmıştır (Doğan, 2007, s. 376-382).

⁴ Bu kavramsallaştırma Thorstein Veblen'e aittir. Gösterişçi tüketim Veblen (2014) tarafından aylak sınıfının (kaynaklara sahip bir toplum kesiminin) tüketime yönelik eğilimlerinin açıklanmasında kullanılmaktadır.

⁵ Bu durumu karakter, iş, arkadaşlık ve aile bağları kavramları paralelinde sorgulayan bir örnek için bkz. Sennett, 2017, s. 13-32.

Bireyselleşmenin ve bireysel isteklerin tatmininin ön plana çıkarılması maddileşen bir kültürü, tüketim kültürünü beraberinde getirmektedir. Tüketim kültürüne adaptasyon sahipliği olmaktan daha belirgin bir insani özellik (Fromm, 2017) olarak ön plana çıkarmaktadır. Başka bir anlatımla tüketim kültürü toplumda ve bireyde eşyaya yüklenen anlamı baskın bir özellik olarak belirginleştirmektedir. Her tarihsel dönemde eşya ve eşyaya verilen anlam bugün ve gelecekte toplumsal bağların kurucu ve tamamlayıcı bir özelliğidir. Ancak günümüzde yeni olan insanların artık tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesnelere tarafından kuşatılmış olmasıdır (Baudrillard, 2013, s. 15). Hediye alış-verişi, nesnenin değerini ön plana alarak aidiyetleri geri plana iten bu görüşün aksine, nesneyi insani bağların korunması yönünde bir amaç olarak gerçekleştirmektedir. Böylelikle tüketim kültüründe nesne başlı başına bir amaç olarak değerlendirilmek yerine eski değerlerin muhafazasında araç olmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda insanları bir arada tutacak eski ve yeni kültürel alışkanlıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Hediye alışverişi eski ve yeni kültüre ait özelliklere köprü vazifesi görmekte ve kuşaklar arası değerlerin koruyuculuğunu üstlenmektedir. Günümüzde etkileşimin eskiye dayanan bu temsili insanlar arasındaki başka bağların eksilmesine rağmen sürekliliğini ve önemini korumaktadır. Bununla birlikte hediye alış-verişi; hediye olanın ne olduğu, niteliği, verenin ve alanın hediyeye yüklediği anlam gibi özelliklerle daha karmaşık bir hal almıştır. Bu bakımdan içinde bulunulan zaman ve toplum yapısında hediyein önemine ve özelliklerine dikkat çekilmelidir.

Jean Baudrillard'a göre ilkel değiş tokuşta sahip olunan her şey bizzat değerleriyle ilişki içinde değer kazanmakta ve her ilişki toplumsal zenginliği artırmaktadır. Günümüz toplumlarında sahip olunan her şey ise değerlerine göre göreceleştirdiği için bireysel yoksunluğu artırmaktadır (Baudrillard, 2013, s. 71). İlkel toplumlarda ritüellerle ilişkilendirilen hediye alışverişi belirli günlerde gerçekleşmekte ve topluluk bağını tazelemektedir. Hediye olarak sunulan eşya ise kolektif mülkiyetin bir çıktısı olarak çoğunlukla uzun bir zanaatkarlığın ya da doğadan elde edilenlerin çok büyük değişikliklere uğramadan değiş tokuşuna dayanmaktadır. Tüketim toplumunda hediye olarak sunulan eşya ise bireysel mülkiyetin göstergesi ve taşıyıcısı olarak bu sınırlı niceliğinden çıkmaktadır. Hediye olarak sunulanlar küresel kapitalizmin avantajlarıyla yeni bir forma bürünmektedir. Hediye geçmişte yakın ilişkilerdeki süreklilik için bir avantaj görülebilirken günümüzde yakınlığın yanı sıra iletişim araçlarının ve ulaşım olanaklarının genişlemesiyle mesafeler arası farkı azaltan bir niteliğe bürünmektedir. Bu toplumsal ve insani ilişkilerin kırılma noktasına rağmen eşyaya verilen değerlerin bağlayıcı etkisi açısından önemli bir örnektir.

Sonuç

Her toplum tipinde ve kişiler arası ilişkilerde hediye alış-verişi yapılmaktadır. Ancak bireyler/topluluklar düzeyinde hediye alışverişi farklılaşmaktadır ve alış-veriş farklı amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Bu amaçlar arasında ekonomik, siyasi, ticari, dini, kültürel ve sosyal ilişkiler bulunmaktadır. Hediye alış-verişi insanlar, topluluklar ya da toplumlar arasında tanışıklık yaratma, var olan ilişkileri kuvvetlendirme, iktidarını gösterme gibi kurucu ya da tamamlayıcı ilişkiler yaratmaktadır. Hediye Mauss'a göre alış-verişin yanında geri verme ilkesini de içerisinde barındıran yükümlülükle bir arada anılmaktadır. Bu yükümlülük alış-verişte bulunan insanlar arasında sürekli eylemde bulunmayı gerektirdiğinden döngüsel bir etkileşimi şart koşmaktadır. Geçmişte hediye alış-verişi aynı mekân içerisinde bulunan insanlar arasında gerçekleştirilmekteydi. Günümüzde bu döngüsel alış-veriş mekândan bağımsızlaşmıştır. Öyle ki hediye yakın ilişkilerin yanı sıra uzak ilişkilerin sürdürülmesinde bir araç haline gelmiştir. Tüketim toplumunda hediye için vesileler çoğalmıştır. Bu bakımdan hediye yakın ve uzak ilişkiler arası farkları ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanı sıra hediye yaşa, cinsiyete, ekonomik duruma, zevk ve beğeniler gibi farklı etkilere bağlı, tabakalar arası ilişkilerin göstereni olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle tüketim toplumunda hediye alış-verişinin ayrıcalık olmaktan çıkması veya çoğalması hediyeye verilen anlamı ve önemi azaltmaktadır.

Hediye alış-verişi kurallara tabidir. Yer, zaman ve duruma göre kime, ne şekilde, hangi nedenle hediye verileceği yazılı ve yazılı olmayan kurullarla belirlenmektedir. Memurlara hediye verilmesi yasal olarak yasaklanmışken yakınlık derecesine göre alış-verişin hızlandığı söylenebilir. Söz konusu hızlanmanın bir belirleyicisi de tüketim kültürünün kişiler arası ilişkilerde anımsamanın ve değerlerin bir göstergesi olarak hediye ön plana çıkarılmasıdır. Hediye seçenekleri çoğalmaktadır ve hediye alan ve hediye veren sayısında artış görülmektedir. Bununla birlikte hediyein anlamı ve değeri geçmişinden farklılaşmaktadır. Hediye olarak seçilen nesnelere yaratıcı olmaktan uzaklaşmaktadır. Hediye sanal alışveriş seçenekleri ile standartlaşmaktadır ve tek tipleşmektedir.

Günümüzde hediyein maddi tarafı daha fazla ön plana çıkmaktadır. Sahip olunan hediyelerdeki artış hiyerarşide üst pozisyonlarda olmanın bir göstergesi olarak kişilere ve toplumlara güç, prestij ve iktidar sağlamaktadır. Kişiler arasındaki ilişkilerdeki denge bozulduğunda hediyein maddi karşılığının ne olduğu konusu daha fazla tartışmaya açılmaktadır. Bu durum ilkel topluluklarda çatışma ve savaş riskini artırırken modern toplumlar da sosyal ilişkilerde bozulma ve kişiler arasında hasmane tutumların oluşmasına neden olmaktadır. Sözelimi düğünlerde sunulan hediyeler karşılığının bir gün verileceği beklentisiyle düğün

sahibine verilmektedir. Düğünde sunulan hediyeye aynı düzeyde karşılık verilmediğinde ise ilişkilerde bozulmalar yaşanmaktadır. Bu durum hediye konusunda ilkel topluluklardaki bağlayıcılıkların modern toplumlarda da var olduğunu göstermesi açısından ilgi çekici örneklerden biridir.

Kaynakça

Adloff, F. (2006). Beyond interests and norms: Toward a theory of gift-giving and reciprocity in modern societies. *Constellations*, 13(3), 407-427. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2006.00399.x>

Akay, A. (2016). *Armağan*, 2. baskı. Doğu Batı Yayınları.

Akbarinoshad, M. (2011). *Şab İsmail ve Osmanlı ile ilişkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akkayan, T. (2010). İnsanın şık icadı armağan. *Antropoloji*, (24), 1-17. https://doi.org/10.1501/antro_0000000017

Ayönü, Y. (2007). Bizans'tan Selçuklulara gönderilen hediyeler. E. G. Naskali ve A. Koç (Ed.) içinde, *Hediye kitabı* (s. 35-48). Kitabevi Yayınları.

Bataille, G. (2010). *Lanetli pay* (I. Ergüden, Çev.). Dost Kitabevi.

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu: Söylenceleri/yapıları*, 6. basım (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Bourdieu, P. (2021). *Genel sosyoloji: Collège de France dersleri (1981-1983)* (Z. Emiroşmanoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.

Caplow, T. (1982). Christmas gifts and kin networks. *American Sociological Review*, 47(3), 383-392. <https://doi.org/10.2307/2094994>

Demez, G. (2011). Armağanın değişen sosyo-kültürel anlamları: Tüketim toplumu bağlamında bir hediyeleşme örneği olarak çiçek gönderme. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1(2), 87-103. <https://doi.org/10.13114/MJH/20111791>

Doğan, A. A. (2007). Çikolata ile gelip nazar boncuğu ile dönenler: Almanya'daki Türkler. E. G. Naskali ve A. Koç (Ed.) içinde, *Hediye kitabı* (s. 375-388). Kitabevi Yayınları.

Durkheim, E. (1986). *Meslek ahlakı*, 3. basım (M. Karasan, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.

Emiroğlu, K. (2003). Armağan. K. Emiroğlu ve S. Aydın (Ed.) içinde, *Antropoloji sözlüğü* (s. 69-70). Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.

Eriksen, T. H. (2009). *Küçük yerler derin mevzular: Sosyal ve kültürel antropolojiye giriş* (F. Adsoy, Çev.). Avesta.

Fromm, E. (2017). *Sahip olmak ya da olmak: İki varoluş biçimi üzerine bir inceleme*, 2. basım (A. Arıtan, Çev.). Say Yayınları.

Gündüz, M. (2016). *Ahlak sosyolojisi*, 3. baskı. Anı Yayıncılık.

Güngör, E. (1997). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*, 2. basım. Ötüken Neşriyat.

Güvenç, B. (1996). *İnsan ve kültür*, 7. basım. Remzi Kitabevi.

Herzfeld, M. (2012). *Antropoloji: Kültürde ve toplumda teorik uygulama* (B. Toksöz, Çev.). Say Yayınları.

Karaköse, A. (2012). Sosyolojik yönüyle ahlak. *Bilimname*, 23(2), 149-172. <https://dergipark.org.tr/pub/bilimname/issue/3501/47576>

Kortantamer, S. (2007). Memluklerde hediye. E. G. Naskali ve A. Koç (Ed.) içinde, *Hediye kitabı* (s. 15-32). Kitabevi Yayınları.

Köksalan, N. (2019). *Hediye verme davranışında duygusal tatmini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/68675>

Köse, M. S. (2017). *Hediye verme davranışında tatmini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Malinowski, B. (2005). *Argonauts of the Western Pacific: An account of native enterprise and adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Routledge.

Mauss, M. (2013). *Sosyoloji ve antropoloji*, 4. baskı (Ö. Doğan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Mauss, M. (2018). *Armağan üzerine deneme: arkaik toplumlarda değiş tokuşun biçimi ve nedeni* (N. Özyıldırım, Çev.). Alfa Yayınları.

Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Journal of International Social Research*, 1(4), 467-480. http://ktp.isam.org.tr/pdfarg/D03416/2008_1_4/2008_1_4_OZDEMIRN.pdf

Salman, H. (2007). Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin ile hediyeleşmesi. E. G. Naskali ve A. Koç (Ed.) içinde, *Hediye kitabı* (s. 3-12). Kitabevi Yayınları.

Schmid, W. (2018). *Hediye vermek ve hediye almak üzerine* (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.

Sennett, R. (2017). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*, 11. basım (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Taşkın, A. (2007). Hukukta hediye. E. G. Naskali ve A. Koç (Ed.) içinde, *Hediye kitabı* (s. 143-156). Kitabevi Yayınları.

Tezcan, M. (1989). Folklorik ve antropolojik yönleriyle hediye geleneği ve Türk kültüründeki yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 29-36. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000869

Türk Dil Kurumu (t.y.). Hediye. *Genel Türkçe Sözlük* içinde. 8 Ekim 2021'de erişilmiştir. <https://sozluk.gov.tr>

Veblen, T. (2014). *Aylak sınıfının teorisi* (E. Günsel, Çev.). Tutku Yayınevi.

Yurdakul, İ. (2007). II. Abdulhamid ile Habeşistan İmparatorunun hediyeleşmesi. E. G. Naskali ve A. Koç (Ed.) içinde, *Hediye kitabı* (s. 83-94). Kitabevi Yayınları.

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Kırsalda yaşlılık[‡]: Ardahan ili örneği

Berivan Vargün^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi | Ardahan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Ardahan - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Berivan Vargün

Ardahan Üniversitesi

İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü, Genel Derslikler Binası

Çamlıçatak Mevkii 75002 Merkez/Ardahan, Türkiye

E-posta: berivanvargun@yahoo.com

Alındı/Received: 14 Nisan / April 2022 | Düzeltildi/Revised: 30 Mayıs / May 2022 | Kabul/Accepted: 2 Haziran / June 2022 | Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Yaşamın önemli dönemlerinden biri olan yaşlılık, içinde yaşanılan kültürün değerleri tarafından çevrelenmiştir. Yaşlılık, kültür içindeki çeşitli değer yargılarına, tutum ve davranışlara, günlük yaşam ilişkilerine, farklı rol kalıplarına ve beklentilere ilişkin kültürel kodları barındıran önemli bir olgudur. Her kültür yaşlılık olgusuna ilişkin kendine has değer ve pratikler geliştirir ve geliştirilen bu değerler yine içinde yaşanılan kültüre özgüdür. Bu çalışmanın amacı kırsal alanda yaşlılık olgusuna ilişkin değerleri tespit etmektir. Yaşlı insanlar ya da yaş alan insanlar toplumların ve kültürlerin tecrübe ve hafıza kaynaklarıdır. Bu değerler doğrultusunda yaşlıların, yaşlılığı nasıl tanımladıkları, aidiyet ve motivasyon kaynakları açıklanmak istenmektedir. Çalışma kapsamında Ardahan İli Göle, Posof, Damal, Çıldır, Hanak ilçelerinin bazı köylerinde alan araştırması yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Yaşlanma, yaşlılık, kırsal alan, aidiyet, köy

Giriş

Yaşamın önemli dönemlerinden biri olan yaşlılık, içinde yaşanılan kültürün değerleri tarafından çevrelenmiştir. Yaşlılık, kültür içindeki çeşitli değer yargılarına, tutum ve davranışlara, günlük yaşam ilişkilerine, farklı rol kalıplarına ve beklentilere ilişkin kültürel kodları barındıran önemli bir olgudur. Yaşlılığa farklı kültürlerde değişik anlamlar yüklenildiğinden bahseden İçli'ye (2016, s. 41) göre, “yaşlılık, insan yaşamının son aşaması olarak kabul edilir. Yaşlılık kavramı büyük ölçüde toplum tarafından inşa edilmiş bir olgu olduğu için her zaman farklı anlamlar içerebilir.” Yaşlılık, doğal bir yaşam döngüsüdür. Bu döngünün insan üzerinde belli başlı etkileri ve izleri vardır. Demren'e (2021, s. 337) göre, insanı diğerlerinden ayıran önemli bir özelliği; Onun, zamanın geçişini ve bu geçişin “onda bıraktığı izleri en çok mesele eden” olmasıdır. İnsan, zamanın geçişinin onda bıraktığı izleri, “birer araz olarak görür ve “yaşlanma” adını verdiği bir kavram altında ele alır”.

[‡] Bu çalışma, Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, tarafından 2018-011 numaralı BAP Projesi olarak desteklenmiştir.

This research was supported by the Scientific Research Project Coordinatorship of Ardahan University with the project number 2018-011.

Old ages in rural area[‡]: The case of Ardahan

Abstract

Old age, as one of the important periods of life, is surrounded by the values of culture in which one lives. Agedness is an important phenomenon containing the cultural codes about various value judgements, attitudes and behaviors, daily life relations, differing role patterns and expectations in a culture. Each culture develops its own values and practices in relation to the phenomenon of agedness, and those values are specific to the culture of living. This study aims to determine the values related to old age in rural areas. Old people or aged people are the sources of experience and of memory in a society. In line with these values, it is desired to explain how the elderly define old age, the sources of belonging and motivation. Within the scope of the study, field research was conducted in some villages of Göle, Posof, Damal, Çıldır, Hanak districts of Ardahan Province.

Key words: Aging, old age, rural area, belonging, village

Yaşlanmanın bir süreç olduğu ve yaşlılığın da bir durum ve dönemi gösterdiği dikkate alındığında kültürel anlamda yaşlılık tanımlamalarının zamana ve mekâna göre farklılık göstereceği aşikardır (Görgün Baran, 2016a, s. 108). “Doğduğu andan başlamak üzere içinde yaşanılan toplumsal çevre ve koşulların yaşlılığa biçtiği rol ve yaşlılığa ilişkin tutum ve değerler, kendi içinde bir yaşlılık oluşturur ve bu süreç yaşlılığın toplumsal yönüdür” (Şentürk, 2018, s. 29). İçinde yaşanılan toplumun koşulları ve özellikleri insanları etkiler ve bireyler bu koşullardan etkilenerek yaşamlarını sürdürürler, yaşlılıkta buna dahildir. Kültür bünyesinde; dil, inanç, beslenme, ilişki kalıpları, bilgi, birikim, gelenek, görenek, ahlaki değerler ve temel üretim biçimleri gibi yaşamı düzenleyen unsurları barındırır. Tam da bu noktada kültür, yaşlanma süreci ve seyri üzerinde başat bir rol oynamaktadır. İçinde yaşanılan toplumun, gelişmişlik düzeyi, tarım ya da teknoloji toplumu olup olmaması, coğrafi konumu, kültürü etkilerken, kültür ise; bireylerin yaşlanma sürecini etkilemektedir (Danış ve Efe, 2016, s. 285).

Yaşlılık değeri, yaşlılık algısı ve bu çerçevede gelişen tutum ve davranışlar kültürden kültüre, değişebilmektedir. Farklı yöre ve çevrelerdeki toplumlarda yaşlılara farklı davranıldığı, yaşlının aile ve toplumdaki yerinin farklı olduğu bilinmektedir.

Atf için / Cite as:

Vargün, B. (2022). Kırsalda yaşlılık: Ardaha ili örneği. *Antropoloji*, (43), 70-79.
<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1103644>

“Türk kültüründe yaş, toplumsal sınıflamada önemli bir ölçüttür” (Bulut, 2016, s. 408). Yaşlılara saygı, sevgi, merhamet ve bağlılık duyguları ile yaklaşmaktadır. Büyüklere saygı göstermek Türk kültürünün önemli bir parçasıdır. Bu kültürün yerleşmesinde, yaşlılarla beraber yürütülen hayatın ve yaşlının ailedeki konumunun etkisi büyüktür (Arpacı, 2016, s. 15). Geleneksel Türk kültüründe yaşlanan anne-babaya, aile üyeleri tarafından bakım sağlanır. “Bu geleneğin altında yatan gerçek anne babaya saygı ve itaattir. Aslında bu anlayış salt Türkiye’ye özgü bir yaklaşım değildir. Endüstrileşmiş ya da gelişmekte olan tüm Doğu toplumlarında aile, yaşlı için temel destek rolünü sürdürmektedir” (Kalınkara, 2016, s. 31).

Geleneksel toplumlarda yaşlı olmaya ya da birinden büyük olmaya önem verilirken gençlerden yaşlılara saygı göstermeleri beklenir. Köy topluluklarında büyüğünü küçüğünü bilmek, terbiyenin ölçütüdür. Ayrıca aile içinde otorite sağlamanın ilkesi birinden yaşça büyük olmaktır (Bulut, 2016, s. 408). Dikili’nin köylerinde yaptığı alan araştırmalarında Bulut, köylerde gündelik yaşam pratikleri içinde yaşlı insanlara önem verildiğini belirtmektedir. Köylerde yaşlı insanlara saygının devam ettiği gözlenirken, çocuklarıyla aynı evi paylaşmayan yaşlıların, günlük bakımlarının çocukları tarafından karşılandığı, yalnız bırakılmadıkları, korundukları ve gerekli özenin gösterildiği de vurgulanmıştır (Bulut 2019, s. 151).

İçli, yaşlıların aile ve toplumdaki yerinin; yaşlının yaşadığı zamanla, çevresel faktörlerle yakından ilgili olduğunu belirtir; kırsal alanda aileleriyle birlikte yaşayan yaşlıların, geleneksel yapı içerisinde, fizyolojik, psikolojik, sosyal birçok gereksinimlerinin karşılanabildiğini vurgular. Yaşlılar, aile içinde söz sahibi ve prestijli kişiler durumundadırlar. Ancak yaşanan hızlı toplumsal, ekonomik değişimler, endüstrileşme ve kentleşme, yaşlı bireyler üzerinde biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlar yaratmaktadır (İçli, 2016, s. 45).

Ülkemizde yaşlıların önemli bölümü kırsal kesimde yaşamaktadır. Gençlerin, kırsal kesimden kentlere göç etmesi, doğum hızının düşmesi gibi nedenlerle kırsal kesim giderek yaşlanmaktadır (Kalınkara, 2016, s. 33). “Türkiye’de 1950’lerden itibaren kırsal kesimden kentlere doğru gerçekleşen göç, kırsal nüfusunu azaltırken kentlerin nüfusunu arttırmıştır” (Özensel, 2017, s. 84). Alver’e göre coğrafya ve iklim ister istemez kültür kodunda belirgin bir etken olarak yer alır. “Kültür, coğrafyanın özelliklerini bir veri olarak ele alır ve onu yeniden biçimlendirir” (Alver, 2017b, s. 298). Ülkemizde kırsal göçün en yoğun yaşandığı bölgelerden birisi Doğu Anadolu Bölgesi’dir. Bölgenin ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa dayalıdır ve rakımı, diğer bölgelere nispeten daha yüksektir, bölgenin iklimi karasal iklim özelliği göstermektedir. Bölge kırsal göçün en fazla yaşandığı bölge olmasını, sahip olduğu kırsal yerleşim ve kırsal

ekonomisine borçludur (Güreşçi, 2014, s. 95). Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Ardahan ili, yaşlı nüfusun daha yoğun olarak kırsalda yaşadığı, ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı bir ilimizdir. Kırsal alanda yaşlılık olgusuna ilişkin değerleri tespit etmek için Ardahan’ın köylerinde gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda özellikle kırsalda yaşlılık, köy ve kent ayrımında yaşam ve köye aidiyet bağları üzerine bulgulara ulaşılmıştır. Alver’e göre köy, “insanlar ve yüzler demektir. Mekân ancak insanla vardır, insanın ona bir ruh üflemeyle bir kültürel haritaya dönüşür” (Alver, 2017b, s. 297). “Köy taşra, köylülükte taşralılıktır. Her ne kadar taşra sadece köyü kapsamasa ve genel anlamıyla merkezin dışındaki her yer taşra olarak algılanıp tanımlansa da köy mekânsal olarak taşranın bir parçasıdır” (Özensel, 2017, s. 85).

“Taşra genelde dışarıda ve kenarda aranır. Taşra uzaklardadır; orada bir yeredir. Mekânsal/coğrafi bir konuma yani uzaklığa işaret eder” (Alver, 2017a, s. 11). Ardahan ili tamda bu noktada Türkiye’nin kuzeydoğusunda merkeze göre uzaktadır. Genç nüfusunu sürekli göçlerle kaybeden, yaşlı ise daha çok kırsalda yaşayan bu il, araştırmamız için önemli bir alandır. “Yerinde yaşlanma, ikamet değiştirmek zorunda olmadan yaşlı bireyin kendi evinde yaşamasıdır. Yaşanan çevrenin özellikleri ile yaşam tatmini arasındaki öznel ilişki düzeyi; ev, mahalle, komşular, yaşam biçimi ve ikamet yerinden memnuniyetin bir ifadesidir” (Kalınkara, ve Arpacı, 2016, s. 399). Tarım toplumlarında yaşlıya bakım sağlama sorumluluğu aileye aittir ve “yaşlı birey, toplumda saygı gören “bilge kişi” olarak kabul edilir” (Görgün Baran, 2016a, s. 108). İhtiyarlar hafıza yumağıdır, geçmiş onlardan dinlenerek öğrenilir. Onlar yeni kuşakların öğretmenidir. Birçok şey onlardan öğrenilir (Alver, 2017b, s. 297).

Yaşamın önemli dönemlerinden biri olan yaşlılık, içinde yaşanan kültürün değerleri tarafından çevrelenir. Yaşlılık, kültür içindeki çeşitli değer yargılarına, tutum ve davranışlara, günlük yaşam ilişkilerine, farklı rol kalıplarına ve beklentilere ilişkin kültürel kodları barındıran önemli bir olgudur. Her kültür yaşlılık olgusuna ilişkin kendine has, değer ve pratikler geliştirir ve geliştirilen bu değerler yine içinde yaşanan kültüre özgüdür. Her canlının normal şartlar altında yaşaması beklenen bir dönem olan yaşlılık içinde bulunulan coğrafyaya, yaşam standartlarına, merkezden uzaklığa göre değişmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın amacı; yaşlı bireylerin, yaşlılık olgusu bağlamında kendilerini nasıl tanımladıkları, aidiyet duyguları, yaşamlarını idame ediş şekillerini tespit etmektir. Ayrıca çalışma kapsamında kırsalda yaşlılık, köy ve kent ayrımında yaşam ve köye aidiyet bağları üzerine bulgulara ulaşılmıştır.

Yöntem

Çalışmanın örneklemini Ardahan İli Göle, Posof, Çıldır, Hanak, Damal ve Merkez ilçelerinin köylerinde yaşayan

65 yaş üstü 40'ı kadın, 35'i ise erkek olmak üzere 75 kişi oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Göle ilçesinde 3, Posof ilçesinde 2, Çıldır, Hanak ve Damal ilçelerinde ise 1'er köy olmak üzere toplamda 8 köyde alan araştırması yürütülmüştür. Ayrıca Ardahan merkeze bağlı 4 farklı köyde de alan araştırması yapılmıştır. Katılımcıların yaşadığı köyler; Türkgözü, Yurtbekler, Dölekçayır, Çalidere, Filizli, Kotanlı, Sazlıçayır, Tepeköy, Altaş, Ağzıpek, Balıkçılar ve Çağlayık köyleridir. Araştırma kapsamında yaşlı nüfus terimi 65 yaş ve üzeri kişileri temsil etmiştir.

Bu çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemidir. Kümbetoğlu'na göre teorik açıdan değerlendirildiğinde temeli yorumsamacılık olan niteliksel araştırma, "nitel verinin oluşturulması sürecinde kullandığı tekniklerle; katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup tartışmaları, yaşam anlatıları, vb. gibi gerçekliği temsil ettiği ileri sürülen büyük örneklem gruplarından çok, daha az sayıdaki bireylerden onların gerçekliklerinin yaşayan bir resmini oluşturmayı hedefler" (Kümbetoğlu, 2015, s. 30). Araştırma kapsamında görüşme yapılacak 65 yaş üstü kişilere Kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. "Kartopu örneklem tekniği ile kişiden kişiye ve kişilerden de durumlara" (Baltacı, 2018, s. 246) ulaşılmıştır.

Çalışmada, araştırma konusuna ilişkin veriler 2018 Haziran ayından başlayarak, 2020 yılını da içerecek şekilde derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Özgür ve Sabbağ'a (2014, s. 104) göre nitel araştırmalarda kullanılan görüşme yönteminin, "esnek olması, yanıt oranının yüksekliği, sözel olmayan ifadelerin verdiği ipuçları, ortam üzerindeki kontrolü, soruların sırasını tayin edebilme, anlık tepkilerin yöneltmesi, bilgi kaynağının yanıtları teyit etmesi, yanıt oranının tamlığı ve derinlemesine bilgi elde etmek bakımlarından artıları mevcuttur". "Nitel araştırmada görüşme, temel veri toplama araçlarındandır. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir" (Punch, 2020, s. 166). Bernard'a (1994, s. 187) göre, "araştırmacılar alana ilk çıktıklarında, bazı konularda zor durumda kalabilirler. Ama zamanla, o toplumun kültürel yapısını öğrendikçe, herhangi bir zor durumun üstesinden gelmek için ne zaman ne yapılacağını bilirler. Kendilerine uygun yöntemler geliştirirler. Bu yöntemler araştırmacının alandaki işini kolaylaştırır" (Bernard, 1994, s. 187). Ayrıca araştırma alanında bulunulan zamanlarda katılımlı gözlem tekniğinin de uygulandığı zamanlar olmuştur. Kimi görüşmelerde günlük yaşam aktiviteleri arasında bulunan, yemek yapmak, sofrayı hazırlamak, bahçeye köylülerle birlikte gitmek, kadınların davetleri üzerine evlerine misafir olmak gibi planlanmamış aktivitelerde

de bulunmuş olmak, sürekli gözlem yapma ve veri toplama zeminini sağlamıştır.

Bulgular ve Tartışma

Çalışma kapsamında 75 kişi ile görüşme yapılmıştır. Katılımcıların, 40'ı kadın, 35'i ise erkektir. Kadınların yaş aralığı 65 ile 100 arasında değişirken, erkeklerin yaş aralığı 65 ile 85 arasında değişmektedir. Kadınlar arasında 1 kişi 100 yaşındadır. Görüşmeciler arasında, doğum yeri açısından kent doğumlu olan yoktur. Görüşülen kadın ve erkek yaşlıların tamamının doğum yeri köydür.

Görüşme yapılan kadın yaşlılardan %85'i okur-yazar değildir. Okur-yazar ama bir okuldan mezun olmayanların oranı ise %15'tir. İlkokul mezunu olanların oranı ise sadece %3,6'dır. Görüşme yapılan erkek yaşlılardan %11,5'i okur-yazar ama bir okuldan mezun değilken %80'i ilkökul, %5,7'si ortaokul, %2,8'i ise lise mezunudur.

Yaşlılık tanımlamaları, yaşlılık algısı ve yaşlılıkta karşılaşılan sorunlar

Yaşlılık, önüne geçilmesi mümkün olmayan biyolojik, kronolojik, sosyal yönleri ve sorunları olan bir süreçtir (Gökçek Karaca, 2019, s. 255). Yaşlılık, hastalık, fiziksel gücün ve yeteneklerin azalması, duyu kaybı gibi yaşlanmaya bağlı olarak insan vücudunda meydana gelen deformasyon ve gerileme, toplumsal statüdeki değişiklikler ve yaşam standardındaki değişimler gibi etmenler ile pek çok kronik hastalığın yaşandığı, bağımlılık ve kaza riskinin arttığı, günlük işlevlerin yerine getirilmesinde desteğe ihtiyaç duyulduğu bir dönemdir (Özgür ve Sabbağ, 2014, s. 23-75; Öztop ve Şanlı Akkurt, 2016, s. 43-77; Gökçek Karaca, 2019, s. 255).

65 yaş üstü bireylerin yaşlılığı nasıl tanımladıkları, yaşlılığı algılayış şekilleri, korkularına ilişkin bulgular kendi ifadeleriyle aktarılacaktır. Çalışmamız kapsamında 65 yaş üstü bireylerle kendi yaşam alanlarında görüşülmüş ve yaşlılık algıları ve korkuları üzerine derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda "yaşlılığın anlamı" yaşlının kendi penceresinde anlaşılmasına çalışılmıştır. Alan çalışması notlarımızdan yaşlılık algısı üzerine bir gözlemimiz şu şekildedir:

Köye ulaştığımızda, köyün orta yaşlı kadınları kuşburnu marmelatı yapıyorlardı. Yaşlı bir kadın, ateşin başında olan kadına, yanlış bir saç ayağı kullandığını söyledi. Bunun üzerine ateşin başındaki kadın: "Gel sen yap o zaman" diyerek şaka yaptı. Yaşlı kadın bunların üzerine şu sözleri söyledi:

Gençken biz de yapardık bunları. Şimdi de yaparım da ateşin üzerine düşerim diye korkuyorum. Ey ey! Gençliğim olsa neler yapmam ki! Bir yaştan

sonra kimse seni dinlemiyor. E bizim de akıl gitti baştan. Yaşlılar çok daha iyisini bilir ama gitti akıl baştan. Kafa boş olsa akıl da gitmez ama kafalar dolu. Yalnızlık var, adam öldü, kafam oraya gidiyor. İbadetlerimi yaparken kafam karışıyor. Kaç rekât kıldım unutuyorum. Yalnızlık zor, ölüm Allah'ın emri de... (Yurtbekler)

“Yaşlılık nedir?”, “Yaşlılık size göre nasıl bir şeydir?”, “Yaşlılık sizin için ne ifade ediyor?” ve “İnsan ne zaman yaşlanır?” gibi sorulara verilen cevaplar, bizlere 65 yaş üstü kırsal yaşlısının yaşlılık tanımlarını ve yaşlılık algılarının neler olduğunu göstermektedir:

Yaşlılık bir taraftan iyi, bir taraftan kötüdür. İnsan yaşlandı mı her şeyden mağdur kalıyor. Ben yaşlıyım, dişim kalmadı, anju olmasam bir gençten daha iyiyim (74 yaşında kadın/Sazlıçayır).

Yaşlılık zordur kızım, eskilerde hiçbir yerim ağrıyıyordu şimdi zordur. Gezemiyorum, oturamıyorum, yiyip içemiyorum (72 yaşında erkek/Altaş).

Biz kendimizi işten geri kalınca yaşlı hissettik. Yürek aynı yürek. İçten geliyor da elden gelmiyor kızım! Patates kızartayım dedim, elimi yaktım. Genç olsam şimdi neler yapardım ama ihtiyarlık zor (bir mani söylüyor): *Gençlik bir kuş idi/Uçurdum tutamadım/İhtiyarlık bir kumaş idi/Gezdirdim satamadım*

Öleceksin de yaşlanmayacaksın kızım. İhtiyarlık hasiyetten düşmek demek (65 yaşında kadın/Yurtbekler)

45-50 yaşında yaşlılık başlıyor ama ben yaşlı hissetmiyorum, çalışıyorum, eskiden gençler daha çalışkandı her işi yapıyorlardı şimdi hiç iş yapmıyorlar. Ben evimin her işini kendim yapıyorum (67 yaşında erkek/Sazlıçayır).

Yaşlılık ölüm gibi bir şey, elin ayağın tutmayınca ölü gibisin. Kendimi yaşlı hissediyorum. Ağrımız var, acımız var. Bizim işimiz bitmiş, Allah onların yolunu açsın (kapının önünde duran orta yaşlı

kişileri gösteriyor). Bundan sonra yapacak şey yok. Bunun önu ölüm. Gençken iyiydik, şimdiyse tepeye dikilmiş bir günüm. (Bu ifadeyi batmak üzere olan güneşi gösterirken kullanıyor.) Eskilerde anam vardı, babam vardı. Şimdi garıbiz, kimsesiz dolanıyoruz. İki evlilik, çoluk çocuk, geçti ahla vahla hayat, saçımız böyle beyazladı¹ (Tepeköy).

Yaşlılık iyi değil, gece uyuyamıyorsun, yiyemiyorsun, içemiyorsun, eskisi gibi değil. Benim oğullarım iyiler sözümü dinliyorlar. Hele çok şükür ben yaşlıyım ama kendime bakıyorum, ölüm hak da döşeğe düşmek var (65 yaşında kadın/Tepeköy).

Yaşlılık iyi değil, gençlik daha iyi. Ben yaşlı ve hasta olduğum için biraz zor yaşlılık (68 yaşında kadın/Tepeköy).

Yaşlanmak çok zor. Bekliyorsun ki biri yemek yapsın, yiyelim (80 yaşında erkek/ Kotanlı).

Günlerimi sayıyorum, hayırlı bir ölüm versin bize Allah, bizi affetsin (72 yaşında erkek/Altaş).

Yaşlılık zordur ölümü bekliyorum ama gelmiyor (80 yaşında erkek/ Çalidere).

Gençken çok iyiydi, yaşlanınca kötü, genç olacaksın kalkacaksın, yaşlı iken oturuyorsun böyle (65 yaşında erkek/ Ağzıpek).

Yaşlılık, Allah bizi ele ayağa koymasın. Elimiz dönüyor, ayağımız da. Gelinim, oğlum var, onlar bakıyorlar bana. Bize yazıktır yaşlandık. Gelinliğim çok iyi geçti, hürdüm. Babam da zengindi, gelin geldim bunlar da zengindi, bir yokluk, zorluk, darlık çekmedik. Şimdi kendimi yaşlı hissediyorum.

Elim kolum kısalıyor (bunu yavaş yavaş iş göremez

¹ Yaşlı kadın, saçını gösterirken yüzündeki dövmele dikkatimi çekiyor, “Bunlar dövme mi?” diye soruyorum. Mahcup bir gülümsemeyle cevap veriyor: “Bekarlıkta buna heveslenip yaptık, güzellik için yaptık öyle”... (Ardahan'ın köylerinde saha araştırmalarım sırasında sadece bu köyde dövmele yaşlı kadınlarla karşılaştım ve köyde birkaç yaşlı kadında daha buna benzer dövmele görmüştüm. Araştırmalarım sırasında, dövmenin daha önceleri güzellik için yapıldığını ancak şimdilerde kimsenin dövme yaptırmadığını ve yapılmadığını öğrendim.)

hale gelmek, eskisi kadar çalışmamak anlamında kullanıyor). Dilimiz kısıyor (eskisi kadar söz sahibi olamamak anlamında kullanıyor.) Elimizden bir şey gelmiyor. Yaşlılara saygı duyan da var, duymayan da. Benim gelinim var o iyidir. Ona diyorum bak kızım akıllı ol (buralardan gitmek istemesin diye) işte sana ev, sana yazlık otur işte. Peynirin sütün var” (75 yaşında kadın/Filizli).

Yaşlılık iyi bir şey değil ama gelip buluyor ama gönül bu ihtiyarlamıyor (65 yaşında kadın/Balıkçılar).

Yaş yetmiş iş bitmiş. Yaşlılık çocukluk şekline girmektir, çocuk olmaktır (70 yaşında kadın/Kotanlı).

Yaşlılık bir taraftan iyi bir taraftan kötüdür. İnsan yaşlandı mı her şeyden mağdur kalıyor ama evde, köyde akrabalarının olması iyidir. Bizde çocuklar İstanbul'dadır ama başkalarının çocukları da İstanbul'da. Biz komşularla kendimizi idare ediyoruz. Komşularımız iyidir. Herkes bu köyde birbirini tanır kızım. Bu iyi bir şeydir (74 yaşında kadın/Ağzıpek).

Buralarda 45- 50 yaşında yaşlılık başlar. Ben yaşlı hissetmiyorum. Her işi kendim yapıyorum (70 yaşında Erkek/Kotanlı).

Yaşlı çocuğa benziyor çayını koyamıyor, kendi sobasını yakıp ısınamıyor, yemeğini yapamıyor (65 yaşında kadın/Tepeköy).

Ölüm altındır kızım, yaşlılık ise çocukluktur, çocuklarım bana çocukmuşum gibi davranıyorlar, kisme (kimse) artık benim sözümü dinlemiyor. Bir baba 10 oğula bakmış kızım, ama 10 oğul bir babaya bakamamış (68 yaşında kadın/Balıkçılar).

“Düş de gör. Yaşlandım, kendime zor bakıyorum. Hayvanlara bakamıyorum. Komşulara iki kez gittin mi olmuyor (70 yaşında erkek/Türkgözü).

“Gelincik (gelinlik) giydim gelin oldum, gelin değersizdi; yaşlandım, kaynana oldum, kaynana değersiz oldu ama bunun devleti oldum (kocasını gösteriyor). İki gelinim de yanımda ama ben her işimi kendim yapıyorum” (74 yaşında kadın/Sazlıçayır).

Yaşlılık ve yaşlılığın beraberinde getirdiği değişimler, yaşlı bireylerin yaşama şeklini etkilemektedir (Şentürk, 2018, s. 204). Kırsal yaşlısının yaşlılığı algılayış biçimi, genel olarak sağlık problemlerinin ortaya çıkması, iş gücü kaybı, yakınlarını kaybetme, ailedeki rollerde değişim ve buna bağlı olarak statü kaybı ile birlikte kendini göstermektedir.

Alan araştırmalarımız sırasında 65 yaş üstü bir kadın, yalnızlıktan şikayetçi olan komşusunun² üzüntüsünü hafifletmek için “Ne kadar kalabalık olsan da yaşlanınca yalnızsın. Oğlum yukarda oturuyor, ben aşağıda hani benim çocuklar hepsi bir yerde” diyerek sosyal bir probleme işaret etmektedir. 5 çocuğu olan ve 40'lı yaşlarındaki bekar oğlu ile birlikte yaşayan bu kadın da yalnızlıktan şikayetçidir.

Yaşlılıkta gündelik ve sosyal yaşam

Kırsal yaşlısında gündelik yaşam aktiviteleri ve sosyalleşme alanları genellikle kendi köylerinde yakın akraba ve komşuluk ilişkileri içerisinde gerçekleşmektedir. Yaşlı bireyler, köylerinden, büyük şehirlerde yaşayan çocuklarının ya da yakınlarının yanlarına gitmek istememektedirler. Özellikle yaşlı kadınlar için sosyal çevre, aynı köyde, aynı mahallelerde yaşayan kadın akraba ve komşularından ibarettir ve sosyalleşme, genelde akrabaları ya da en yakın kapı komşularıyla gerçekleşmektedir.

Görüşmelerimiz sırasında sağlık problemleri olmadığını belirten yaşlı bir kadın “İşle güçle uğraşyoruz, ev işleri ile uğraşyoruz, hayvanlara bakıyoruz” (65 yaşında kadın/Kotanlı) demektedir. Sağlık problemleri olmayan 65 yaş üstü bireylerin genel olarak temizlik, çamaşır yıkama, yemek yapma gibi günlük ev içi işleri ve bunun yanı sıra bağ-bahçe işlerini ve hayvancılıkla ilgili işleri de yaptıkları gözlenmiştir. Yaşlılar için torunların bakımı önemlidir ve torunlarla ilgilenmek yaşlılar arasında çok yaygın olarak görülmektedir. Ev işlerinin yapımında kadınlar arasında yaşa dayalı bir hiyerarşi izlenmektedir. Bu bağlamda ev işlerinin büyük çoğunluğu, evde bulunan kızları, gelinleri, torunları gibi genç kadınlar tarafından yapılmaktadır. Sağlık problemi olmayan yaşlı kadınların hane içinde küçük çocukların

² Yalnızlıktan şikayetçi olan yaşlı kadının çocuğu yok ve eşi vefat etmiş.

bakımının yanı sıra yemek yapımına hazırlık aşamaları (sebze ayıklama, doğrama vs.) gibi gündelik işlerle uğraştıkları ya da evdeki gelinlere ya da kızlara yardımcı olmaya çalıştıkları da gözlenmiştir.

Aile içerisinde sağlık problemleri yaşayan yaşlı kadınlar ise hiçbir iş yapmamakta ya da daha az yorucu gündelik işlerle uğraşmaktadırlar. 75 yaşındaki Hanımzade isimli yaşlı kadın bu konuda “Yaşlılık ağır yük, insan kendini bile gezdiremiyor” demektedir. Yaşlı kadınların, gençliklerinde de resmi olarak işgücü ve emek süreçlerine aktif olarak katılmadıkları anlaşılmaktadır. Sağlık problemi olmayan erkek yaşlılar ise ileri yaşlarında da hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadırlar.

74 yaşında olan ve köyde “Zece Ana” olarak bilinen yaşlı kadın, gelini ile birlikte yaşadığını, torunlarıyla daha çok vakit geçirdiğini söylerken “Torunlarımı oğlumdan daha çok seviyorum” demektedir. Bir günün nasıl geçtiğini “Sabah namazımı kılarım, kaz, tavukla uğraşırım, komşulara giderim. Öyle zaman geçiyor işte” diyerek anlatırken, ihtiyarlıkla ilgili olarak “Bir insanın eli ayağı döndü mü yaşlı değildir, insan 50 yaşına geldi mi eli ayağı tutmamaya başlıyor. Ölüm olsun yaşlılık olmasın, ayakta öleyim yatağa düşmeyeyim” demektedir.

Yaşlı kadınlar için sosyal ilişki ağları ve sosyal çevreye ilişkin örüntüler, akrabalarla ve köylerindeki kişilerle sosyal ilişki kurma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kent merkeziyle gerekmedikçe ilişki kurmayan yaşlı kadınlar için sosyal çevre ve gündelik yaşam yalnızca evsel mekân ve evin yakın çevresinde kurulmasından ibarettir. Kadınlar gündelik yaşamlarını genelde ev içinde ve eğer hava şartları uygunsa kapının önünde geçirmektedirler. Sabahın ilk ışıkları ile başlayan gün, kadınlar için günlük ev işlerini yapma, eğer eşi vefat etmediyse eşin bakımıyla uğraşma, yemek pişirme ya da yemek pişirmeye yardımcı olma gibi ev içi pratikleri yerine getirme ve ailenin diğer kadınlarıyla ve torunlarıyla zaman geçirme süresi olarak algılanmaktadır.

Derinlemesine görüşmeler sırasında yaşlı bireylerin yoksulluğu sadece temel ihtiyaçlardan yoksunluk olarak algıladıkları görülmüştür. “Eskiden elektrik yoktu, su yoktu, yol yoktu” diyen yaşlılar, şimdilerde tüm bunların varlığına dikkat çekmektedirler ve bu anlamda kendilerini yoksul olarak görmemektedirler. Onlar için yoksulluk kimi kimsesi olmama, gün içinde kapılarına kimsenin gelmemesi, akrabalarının, komşularının olmaması gibi anlamlara gelmektedir. Diğerleri ile paylaşımında bulunmak, sohbet etmek, yardımlaşmak varlıklı olmakla bir anılmaktadır.

Eşi çok önce vefat eden ve oğluyla birlikte yaşayan 67 yaşında yaşlı bir kadın “Her iş yine sana bakıyor kızım. Akşama kadar evi topla yemek yap. Arada da komşularla oturmaya çıkıyorum. Komşularımız çok iyidir” derken torunları ile ilgili olarak “Torun hayata bağlanma sebebi. 11 torunum var. Torunlarım ölürüm, kimseyi istemem,

torunlar çok tatlı” demektedir. Bir gün içerisinde neler yaptığını anlatırken, hayvancılıkla uğraştığını, namaz ve ibadetlerini yerine getirdiğini, evinin işini yaptıktan sonra komşularıyla görüştüğünü söylüyor. Bu arada gençliğini özlediğini de söylüyor “Keşke genç olsaydım, hiçbir şeyim olmasaydı” (Yurtbekler). Aynı köyde torunlarıyla yaşayan ve çok iyi bir komşusu (kendisi komşusu için “arkadaşım” da demektedir) olduğunu söyleyen yaşlı kadın, en çok bu arkadaşıyla görüştüğünü birlikte kahvaltı ettiklerini, yemeklerini paylaştıklarını da ifade etmektedir. Arkadaşının 71 yaşında olduğunu söylüyor (konuşma sırasında arkadaşı olan kadının kocasının da yaşadığını belirtiyor) ve bizi arkadaşıyla tanıştıyor. 71 yaşındaki yaşlı kadın gelininin yıllar önce vefat ettiğini ve torunlarının kendi yanında kaldıklarını anlatıyor. “Torunlarım benim her şeyim, her şeyi ben onlara danışırım, onlarda bana” diyor. Torunların bakımında kocasının çok yardımcı olduğunu, kocasıyla birlikte hayvancılık yaptıklarını ve bahçelerini ekip biçtiklerini anlatıyor. Yanımıza ellerinde elmalarla gülümseyerek gelen kocası ise 76 yaşında.

Bir başka köyde evinin önünde betondan yapılmış oturma alanlarını göstererek konuşmaya başlayan yaşlı bir kadın “Burada oturuyorum bütün gün. Çok sıcak olursa ya da çok soğuk olursa içeri geçiyorum. Nasıl geçecek ki gün; oturarak geçiyor. Komşular gelir arada öyle geçer. Buraya diziliriz böyle sırayla otururuz. Sabah kalkarım elimi yüzümü yıkarım öyle uğraşıyorum. Bir işim yok” demektedir (65 yaşında kadın/ Tepeköy).

Özellikle köy içerisinde akrabaları ve komşuları ile sohbet etmek, zaman geçirmek kırsal yaşlısı için önemli bir motivasyon aracıdır. Köy odası ya da köy kahvesi olmayan köylerde, sokak araları ve kapı önleri bir sosyal mekân aracı olarak kullanılmaktadır. Büyük şehirlerde yaşayan çocuklarını ziyarete gittiklerinde yalnız kaldıklarını vurgulayan yaşlılar, yalnızlığın kötü bir şey olduğunu oysaki köylerinde herkesi tanıdıklarını ve yalnız olmadıklarını belirtmektedirler.

Kırsal yaşlısında yaşam motivasyonlarını sağlayan faktörler

Kırsal yaşlısının en önemli motivasyon kaynağı, bildikleri, aşına oldukları, doğup büyüdüğü ve çoğunun yaşamlarının büyük bölümünü geçirdiği, kimi zaman kısa süreliğine yakınlarını ziyaret ya da sağlık problemleri nedeniyle oradan uzaklaşsalar da tekrar geri döndükleri köyleridir. 8 çocuğu olan ve çocuklarının büyük çoğunluğu İstanbul’da yaşayan yaşlı bir erkek “Ben gidip gelemezim, oraları sevmiyorum, çocuklarım geliyor, ben iki çocuğumla, eşimle burada kalıyorum. Eşim hiçbir gün burada demedi ki ben hastayım ama oraya gidince hasta oluyor (İstanbul’u kastediyor). Benim de hastalığım yoktur, burada mutluymuş şehir istemiyorum” demektedir (Altaş).

Bir başka köyde 75 yaşında olmasına rağmen oldukça dinç görünen yaşlı bir kadın, köyünün, şehirden daha güzel olduğunu şu sözleriyle açıklıyor:

Köyde yağ var, peynir var. Şimdi burada birinin evine gitsen kapıyı çalar girersin. Bizim kapılarımız da açıktır, yani öyle kitlemeyiz şehirdekiler gibi. Mesela şehirde gelin temizlik yapsa seni bi oraya oturtur, kaldırıır, bi buraya oturtur. Burada olsa komşuya gezmeye giderim, bi' gelmişin temizlik bitmiş.

Gündelik yaşam aktiviteleri hakkındaysa “Gün içerisinde, sabah erkenden kalkarım, kocamın kahvaltısını hazırlarım. Sütümü, peynirimi yapıyorum. (Kocasını kastederek ve sitemli bir şekilde, O da hiçbir şey yapmaz, bütün gün, Göle’ye gider kahvelerde akşama kadar oturur.) Namazım var, Kur’an’ım var Allah’ıma çok şükür (75 yaşında kadın / Filizli) demektedir.

Derinlemesine görüşmeler sırasında yaşlıların huzurevlerine gitmek ve oralarda yaşamak istemedikleri net bir şekilde ifade edilmiştir. Alan araştırmalarımız sırasında bazı köylere ilk gittiğimizde köy muhtarları bizi, köyün ileri gelenleriyle karşılamış, köy ve köylülük hakkında görüşmeler yapılmıştır. Böyle bir grup görüşmesinde kendisi 50’li yaşlarının sonunda olan bir kişi, annesini İstanbul’da yaşayan kardeşinin yanına gönderdiğini ancak annesinin gitmek istemediğini, oysa köylerinde kış şartlarının zor geçtiğini vurgulamıştır. Köyde yaşı çok ileri olan yaşlılar olduğunu, köy halkının onlara yardımcı olduğunu şu sözleri ile anlatmaktadır “Köyde yaşlılarımız var, zor durumdalar ama huzurevi gibi yerlere gönderemiyoruz, gitmiyorlar, köylü onlarla ilgileniyor. Bırak huzurevini İstanbul’a bile gitmiyorlar. Annemi kardeşimin yanına İstanbul’a gönderiyoruz oraya bile gitmiyor, 10-15 gün zor kalıyor, geri dönüyor.”

Durak’a (2016, s. 292) göre “sosyal ilişkiyi yoğun yaşayan yaşlıların yaşlılıkla ilgili tutumları daha olumludur ve daha az yalnızlık hissine sahiptirler”. Ailesi, arkadaşları, komşuları ve sosyal çevresiyle sıkı ilişkileri olan, toplumsal katılımı yüksek olan yaşlı bireyler, sosyal çevresi dar ve daha az katılımı olan yaşlı bireylerden daha iyi fiziksel sağlığa sahip olma eğilimi gösterirler. Komşuluk ilişkileri gibi olumlu sosyal destek; yaşlılıkta stresin azaltılması ve fiziksel aktivitelerin de ilerletilmesinde önemli işleve sahiptir (Danış ve Efe, 2016, s. 271).

Yaşamın geçiş dönemlerinden olan doğum, ölüm, evlilik gibi durumlarda ve dahası hastalık gibi sıkıntılı süreçlerde gerçekleştirilen ziyaretler ve yapılan yardımlar, komşulardan gelen yiyecek içecek yardımlarının yanı sıra ihtiyaç duyulduğu anda küçük ev eşyalarının komşular arasında değiş tokuşu, hayvanların bakımı, ot biçimi ve

bahçe işlerinde gerektiğinde köylüler tarafından verilen yardım, köy içi komşuluk ve akrabalık ilişkilerinde sosyal sorumluluk ve yardımlaşma örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Köylerde akrabalık ilişkileri ve herhangi bir olumsuzluk karşısında akrabalar arasında yardımlaşma ve dayanışma önemlidir. Holly’ye (2016, s. 40) göre ortak bir öz paylaştıkları için insanlar, kendilerini birbirleriyle bağlantılı görürler ve bu özü paylaşmayanlarla aralarında bağlantı bulmazlar. İnsanlar aynı kanı paylaştıkları, aynı sütü içtikleri, aynı yemeği yedikleri için kendilerini bağlantılı görebilirler. Bu nedenle bazı topluluklar, bağlantılılığın belirleyici özelliği olarak üremeyi gördüklerinden akrabalık üzerinde dururlar. Köylerde akrabalar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın en yakınlarından başlayarak devam ettiği ve sürdürüldüğü görülmektedir

Güler ve diğerleri (2016, s. 213-214) yaşlı bireyler için “En uygun yaşam ortamının bizim istediğimiz ve uygun bulduğumuz yer değil, onların istedikleri yer olduğunu unutmamak gerekiyor... yaşlılar huzurevinde değil, öncelikle eşleri hayatta ise eşleri ile birlikte kendi evlerinde, eşleri hayatta değilse de çocukları ile birlikte köylerinde yaşamak istemektedirler” demektedir.

Bizim köyümüz diğer köylere göre daha güzeldir. Bizim köyümüzün ormanları hayvanları otlatmak bakımından çok zengindir. Her sabah çam kokusuyla uyanıyoruz. 9 çocuğum 24 torumum vardır. Yanımda bir oğlum tek kaldı onu da evlendirmeye çalışıyorum. Bu köy çok güzel bir köy. Birçok yere gittim ama hiçbir yer burası kadar güzel değildir. Sabahları büyükşehirde nefes alamıyorsun kızım (72 yaşında erkek/Altaş)

Bizim köyümüz güzeldir. Burda bize iyi davranıyorlar, öyle televizyonlardakiler gibi değiller, gençler, torunlarım gelip bana danışrlar, bizde komşuluk ilişkileri iyidir. Bazen gençler gün yapıyorlar, Patik günü, yazma günü gibi günler yapıyorlar. Eşimin maaşı olmadığından dolayı ben gitmiyorum (68 yaşında kadın/Yurtbekler).

Köyümün çamurunu, şehrin betonuna yeğlerim. Burada mutluyum, ben şehir (şehir) istemiyorum, ben çalışmıyorum diğer işlerle çocuklarım ilgileniyor. Eskiden iyiydi, şimdi

yaşlıktan dolayı çocuklar sözüme bakmıyor. Günlerimi sayıyorum, hayırlı bir ölüm versin, Allah bizi affetsin (70 yaşında kadın/Sazlıçayır).

Ben yaşlıyım. Tünelin sonu görünüyor. Yaşlılık bu memlekette güzel şey. Saygı görürsün, komşuluk hakları burada var, herkes birbirini sever sayar, Bodrum'da yaşayan bir oğlum var. Yanına gittim uyum sağlayamadım, hoşuma gitmiyor. Yaşlı turistler Bodrum'da ev almış, oturuyorlar. Köpekleri falan var. Ben kabullenemiyorum o hayatı geri köyüme geliyorum (82 yaşında erkek/ Filizli).

Yaşlılık zor, eskilerde hiçbir yerim ağrıyordu şimdi zordur. Gezemiyorum, oturamıyorum, yiye içemiyorum Allah razı olsun burada (köyünden bahsediyor) akrabalarım var, komşularım var, kapıya çıksan tanıdıklarım var. Köyümüz güzeldir bizim (72 yaşında erkek/Kotanlı).

Bazı köylerde yaşlılar köylerinde yaşamak için yakınlarına ya da çocuklarına direnç göstermekte ve ısrar etmektedirler. Alan araştırmalarımız sırasında Sazlıçayır köyünde, sağlık problemleri olan ve çocuklarının hepsi İstanbul'a göç etmiş olan yaşlı bir kadın köyünden ayrılmak istemediğini ama kendisi ve kocasına yetemediğini, bir oğlunun İstanbul'dan gelip buradaki ev ve hayvanlarını satıp kendilerini yanına almak istediğini belirtirken oğlunun çok uzun süredir İstanbul'da çocuklarını bırakıp geldiğini ve hasta oldukları için kendilerine baktığını ifade etmiştir. Gitmeyi istemese bile köylerindeki yerlerine alıcı bulunursa oğluluyla birlikte İstanbul'a bir gün gitmek zorunda olacaklarını da üzülerek söylemektedir (76 yaşında kadın). Eskiye, eski arkadaşlarını, eski akrabalarını çok özlediğini söyleyen bu kadın, eskisi gibi işleri yapamadığı için yaşlılığın zulüm gibi geldiğini ama torunlarının çok tatlı olduğunu ve onlarla avunduğunu ifade etmektedir. "Torunlarımı çok severim, torun evlattan tatlıdır kızım onlarla avunurum ben" demektedir.

Yaşlılık döneminin getirdiği değişimler nedeniyle; yaşlılar, yakın aile desteğine gereksinim duymaktadırlar. Yaşlı bireylerin aile üyeleri ile ilişkileri, aktif yaşlılık için önemlidir. Yaşam deneyimi konusunda ustalaşan yaşlılar, geçmiş deneyimleri ve anıları paylaşabilecekleri ortamlara ihtiyaç duymakta ve aile bireylerini etraflarında görmek istemektedirler. Özellikle toplulukçu değerlere sahip toplumlarda, yaşlı bireylere, çocukları tarafından bakılması, toplumsal saygının göstergesi olarak kabul

edilmektedir (Durak, 2016, s. 291-292).

Tepeköy'deki alan araştırmalarımız sırasında tanıştığımız ve ölmeden önce en çok istediği şeyin bekar oğlunu evlendirmek olduğunu söyleyen 65 yaşındaki bir kadın, köyünü çok sevdiğini burada iki oğlu ile birlikte yaşadığını diğer çocuklarının ise İstanbul'da olduğunu anlatırken "İstanbul'u hazzetmiyorum. Benim köyüm güzel, oturuyorum, dışarı çıkıyorum, torunlarım oğullarım var. İstanbul'da ne var? Sadece oturmak. Orada bir şey var (doğal gaz peteklerini kast ediyor) ne ısıtıyor adamı ne kızdırıyor" derken orayı sevmediğini ama İstanbul'da yaşayan oğlundan da memnuniyetini "Oğlum bize çok el attı" diyerek ifade ediyor. Eskiden çok sıkıntı çektiğini ifade eden yaşlı kadın şimdi köyünde çok mutlu olduğunu çileli bir geçmiş geçirdiğini söylüyor: "Ne özleyeceğim geçmişi, bütün arkadaşlarım ya öldü ya da İstanbul'a gitti, eskiden çok fakirlik çektik, çok zor zamanlar geçirdim, parasızlıkta bu çocukları okuttum o yüzden zordu o günler, pek özlediğim bir şey yok".

Bir başka köyde ise yaşlı bir kadın, köyünden dışarıda rahat edemediğini şu şekilde ifade ediyor:

Oralarda yabancı gibi hissediyorum. Rüyamda köyümü görüyorum. Çocuklar çok olmuş gidip yerleşmişler, onlar alışmış ama bura benim evimdir. Onlar yabancıdır. Ben oradaki gelinlerime diyemem 'kalk da çay koy' diye ama burası evim. Misafir gelecek, gelen benim misafirim. Geline derim kalk çay yap, yemek yap buralar bize serbest (68 yaşında kadın/Kotanlı).

Alan araştırmalarımız sırasında 65 yaşındaki eşine duvar örerken yardım eden ve bizimle sohbet eden bir kadın, 4 çocuğu olduğunu hepsini okuttuğunu ve büyükşehirli onların yüzünden gidip geldiğini söylerken "Oralar güzel ama ben orada kalamıyorum. Orada uyuyamıyorum, nefes alamıyorum. Bütün işlerimi kendim yapıyorum, evdeki işlerle ve hayvanlarla uğraşıyorum, benim köyüm bana her yerden güzel geliyor ama işte yalnızız, yalnızlık zor" demektedir (Tepeköy)

Karşılaşılan en büyük sorunlardan biri yalnızlık korkusudur. "Yaşlılık dönemindeki sağlık sorunları, ekonomik sorunlar ve eş kaybı bireylerin kendilerini güvencesiz hissetmelerine yol açmaktadır. Bu durum bireylerin kendilerini daha yalnız hissetmelerine neden olmaktadır" (Kapıkıran ve Acun Kapıkıran, 2016, s. 94).

Geleneğin taşıyıcısı olarak bilge, danışılan, deneyimli ve deneyiminden faydalanılması gereken kişi olan yaşlı, gelenekle modernin iç içe geçtiği gelişmekte olan toplumlarda gelenek ve modern arasında sıkışmıştır.

Toplumsal değişme, kuşakların birbirinden farklı toplumsallaşma süreçleri yaşamalarına, sosyal mesafenin giderek açılmasına neden olabilmekte bu durum ise kuşaklar arası çatışmayı, yaş ve yaşlı ayrımcılığını arttırabilmektedir (Özsel ve Güler, 2016, s. 32).

Sonuç

Kırsal alanda yaşlılık olgusuna ilişkin değerleri tespit etmek için Ardahan'ın köylerinde gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda özellikle kırsalda yaşlılık, bir değer olarak yaşlılık algısı, köy ve kent ayrımında yaşam ve köye aidiyet bağları üzerine önemli bulgulara ulaşılmıştır. Her canlının normal şartlar altında yaşaması beklenen bir dönem olan yaşlılık, içinde bulunulan coğrafyaya, yaşam standartlarına, merkezden uzaklığa göre değişmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda, yaşlıların kendilerini nasıl tanımladıkları, yaşadıkları çevreye aidiyetleri, yaşamlarını idame ediş şekilleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında yaşlı nüfus terimi 65 yaş ve üzeri kişileri temsil etmiştir.

Kırsal yaşlısının yaşlılığı algılayış biçimi genel olarak sağlık problemlerinin ortaya çıkması, iş gücü kaybı, yakınlarını kaybetme, ailedeki rollerde değişim ve buna bağlı olarak statü kaybı ile birlikte kendini göstermektedir. Yaşanılan toplumdaki yaşlılıkla ilgili beklentiler, yaşlı bireylerin yaşlılığı nasıl deneyimlediklerini ve nasıl algıladıklarını etkilemektedir. “Toplumsal algı ve kabuller yaşlıların yaşlılık deneyimlerini doğrudan şekillendirmektedir” (Buz, 2015, s. 269).

Araştırmamızda yaşlılar genel olarak (çocukları büyük kentlere göç etmeyenler) geniş aile yapısı içinde yaşamlarını idame ettirmektedirler. Yaşlıların hiçbirinde boşanma görülmemiştir. Bu durum boşanma ve evliliğe ilişkin değer yargılarından kaynaklanmaktadır. Kültürel değerler boşanmayı desteklememekte ve kültürün bir üyesi olarak bireyler, boşanmaya karşı çıkmaktadırlar. Kırsal yaşlısında gündelik yaşam aktiviteleri ve sosyalleşme alanları genellikle kendi köylerinde yakın akraba ve komşuluk ilişkileri içerisinde gerçekleşmektedir. Köylerde “toplumsal yapının değişmesi, şartların farklılaşması ile gelenek ve görenekler değişim göstermiş ancak yok olmamıştır” (Alver vd., 2016, s. 67). Yaşlılar, köylerinden büyük şehirlerde yaşayan çocuklarının ya da yakınlarının yanlarına gitmek istememektedirler.

Sağlık problemleri olmayan 65 yaş üstü bireylerin genel olarak günlük ev içi işler ve bunun yanı sıra bahçe işlerini ve hayvancılıkla ilgili işleri de yaptıkları gözlenmiştir. Yaşlılar arasında özellikle torunların bakımı ve onlarla ilgilenme, çok yaygın olarak görülmektedir. Torunlar bakmak, onlarla ilgilenmek ve torun sevgisi yaşlı bireyleri yaşama bağlayan, kendilerini işe yarar hissettiren bir olgudur.

Kırsal yaşlısının en önemli motivasyon kaynağı, bildikleri, aşına oldukları, doğup büyüdükleri ve

çoğunun yaşamlarının büyük bölümünü geçirdiği, kimi zaman kısa süreliğine yakınlarını ziyaret etmek için ya da sağlık problemleri nedeniyle uzaklaşsalar da tekrar geri döndükleri köyleridir. Yaşlılar için köyleri, “zor zamanlarda problemlerini paylaşılabilecekleri yakınlarının bulunduğu ve daha da önemlisi rahatça gezebildikleri tanıdık toprakları”dır (Yel, 2006, s. 261). Yaşlılar için evleri ve çevrelerindeki insanlar çok önemlidir. Komşuluğun ve akrabalık ilişkilerinin onlar için ne kadar değerli bir durum olduğu, kırsal yaşlısının aktarımlarında görülmektedir

Giles (2008, s. 85), evi, temelde ekonomi ile ilişkisel bir birim olan haneden farklı olarak “memleket” ve “ulusal aidiyet” gibi kavrayışlara işaret edebilen; aynı zamanda içinde yaşanan yerleşkeye, haneye ya da aileye karşılık gelebilen bir kavramlar bileşiği olarak tanımlamaktadır. Bora'ya (2009, s. 72) göre ise ev, kültürün tamamında izi sürülebilir, kişinin “dış”a karşı tanımladığı ve kişinin kendisini de biçimlendiren “iç”tir. Alan araştırmalarımız sırasında kırsal yaşlısının ev, memleket ve aidiyet tanımlarında ev ve köyleri bir kimliğin ifadesi ve aidiyet olarak sunulmaktadır. Köylerinden başka yerde yaşamayı düşünmeyen, istemeyen ve oradan ayrılmamak için gerektiğinde çocuklarına direnç gösteren kırsal yaşlısı için köyleri ve evleri, yaşama bağlanma sebepleridir.

Her türlü zorluğa ve yaşlılıktan kaynaklı sağlık sorunları ile ilgili genel memnuniyetsizliğe rağmen kırsal yaşlısını memnun ve mutlu eden şeylerin başında doğup büyüdükleri ve bildikleri yerde yaşamlarını sürdürüyor olmaları gelmektedir. Kendi köylerinde, kapılarının önüne çıktıklarında; köylüleri tanımaları, komşuluk ilişkilerinin (bazı köylerde köyden kente göçle birlikte nispeten azalmasına rağmen) sürdürülebilmesi, geride anılar biriktirdikleri köylerinde ne de olsa kimseden kendilerine zarar gelmeyeceğini düşünmeleri gibi sebepler, kırsal yaşlısının memnuniyetini yaşam koşulları bağlamında artırmaktadır. En büyük korkuları, elden ayaktan düşmek ve yalnızlık olan yaşlılar, köy koşulları zor olsa bile kapının önüne çıkmakta zorlanmadıkları, havasını suyunu bildikleri (kendi ifadeleridir) köylerinde yaşamak istediklerini belirtmektedirler. Bazı yaşlılar köyden büyükşehirlere göç eden çocuklarının geri dönmelerini ve onlarla birlikte köylerinde yaşamak istediklerini ancak çocuklarının buna yanaşmadığını ifade etmişlerdir. Kırsal yaşlılığına ilişkin dikkat çekici sorunlardan bir diğeri ise; kırsal yaşlısının gittikçe artan bir şekilde yalnızlaşmasıdır. İç göç olarak tanımladığımız köyden kente göç olgusu, Ardahan genelinde ve yoğunlukla köylerde devam etmektedir. Göçle birlikte devam eden yalnızlaşma, kırsal yaşlısının yaşamı idame ediş şekillerini ve günlük yaşam pratiklerini değiştirmesinde önemli rol oynamaktadır. “Yalnızlık sosyal iyilik halinin temel belirleyicilerinden biridir... Yalnızlık, sosyal psikolojik açıdan sosyal ilişki ağlarının zayıflığından kaynaklanan rahatsız edici bir

durum olarak nitelenebilir” (Görgün Baran, 2016b, s. 79). Tüm bu yalnızlaşma sorunsalına rağmen kırsal yaşlısını yaşama bağlayan en önemli etken ise yaşadıkları, doğup büyüdükleri topraklarda yaşamlarını devam ettirmeleri ile sosyalleşme süreçlerini aile ve komşuluk ilişkileri bağlamında sürdürüyor olmalarıdır. Özellikle gündelik yaşam pratikleri içinde bildik, tanıdık kişilerle iletişim halinde olmaları onlara güven vermektedir. Yaptığımız alan araştırmaları sırasında yaşlılık, yaşlanma gibi kavramların, kendileri için ne anlama geldiği ve kırsal yaşlısında motivasyon kaynakları derinlemesine araştırılmıştır.

Kaynakça

- Alver, K. (2017a). Taşra halleri. K. Alver (Ed.) içinde, *Taşra halleri* (s. 9-25). Çizgi Kitabevi.
- Alver, K. (2017b). Narman çarşısı. K. Alver (Ed.) içinde, *Taşra halleri* (s. 277-305). Çizgi Kitabevi.
- Alver, K., Koyuncu, A., Aydemir, M., A., ve Çağlak, U. (2016). *Tepekent: Bir köyün kültürel dokusu*. Çizgi Kitabevi.
- Arpacı, F. (2016). Geçmişten günümüze yaşlılık. H. Ceylan (Ed.) içinde, *Yaşlılık sosyolojisi* (s. 1-19). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(7), 231-274. <https://doi.org/10.30803/adusobed.411797>
- Bernard, H. R. (1994). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. Sage Publication.
- Bora, A. (2009). Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner. A. Alkan (Ed.) içinde, *Cins cins mekan* (s. 63-75). Varlık Yayınları.
- Bulut, M. (2016). Kültürel bağlamda yetişkinlik ve yaşlılık. H. Bacanlı ve Ş. Terzi (Ed.) içinde, *Yetişkinlik ve yaşlılık gelişimi ve psikolojisi* (s. 393-417). Açılım Kitap.
- Bulut, M. (2019). *Göç, kimlik ve ritüel*. Gece Kitaplığı.
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278. <https://doi.org/10.17755/esosder.89453>
- Danış, M. Z., ve Efe, F. (2016). Aktif yaşlanma. V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Disiplinlerarası yaklaşım, sorunlar, çözümler 2* (s. 263-292). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demren, Ç. (2021). Gerontokrasi: Antropolojik bir yaklaşım. V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Yeni yüzyılın gerçeği* (s. 337-352). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Durak, M. (2016). Yaşlılık döneminde psikososyal ve bilişsel gelişim. H. Bacanlı ve Ş. Terzi (Ed.) içinde, *Yetişkinlik ve yaşlılık gelişimi ve psikolojisi* (s. 275-310). Açılım Kitap.
- Giles, V. (2008). Gendered violence in war: Reflections on transnationalist and comparative frameworks in militarized conflict zones. D. Indra (Ed.) içinde, *Engendering forced migration: Theory and practice* (s. 83-93). Berghahn Books. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt9qct28>
- Gökçek Karaca, N. (2019). Uluslararası ilke ve standartlar bağlamında yaşlı hakları ve sosyal hizmet uygulamaları. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 255-274. <https://doi.org/10.32331/sgd.658637>

- Görgün Baran, A. (2016a). Yaşlılıkta sosyal dışlanmanın toplumsal boyutu. V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Disiplinlerarası yaklaşım, sorunlar, çözümler 2* (s. 105-125). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Görgün Baran, A. (2016b). Yaşlılıkta sosyal izolasyon ve yalnızlık. H. Ceylan (Ed.) içinde, *Yaşlılık sosyolojisi* (s. 77-97). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Güler, Z., Güler, N., ve Özsel, D. (2016). Kırsal kesimde yaşlı kadın olmak. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 201-215. <https://doi.org/10.21733/ibad.63>
- Güreşçi, E. (2014). *Kırsal göç, tarım ve toplum üzerine köşede kalan yazılar*. Semerci Yayınları.
- Holly, L. (2016). *Antropolojinin akrabalık yaklaşımları* (Ç. Enneli, Çev.). Heretik Yayınları.
- İçli, G. (2016). Sosyal statü ve rol bağlamında yaşlılık. H. Ceylan (Ed.) içinde, *Yaşlılık sosyolojisi* (s. 41-60). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalıncara, V. (2016). Nüfus Yaşlanması ve toplumsal boyutları. H. Ceylan (Ed.) içinde, *Yaşlılık sosyolojisi* (s. 21-40). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalıncara, V., ve Arpacı, F. (2016). Yerinde yaşlanma. V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Disiplinlerarası yaklaşım, sorunlar, çözümler* (s. 399-422). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kapıkıran, Ş., Acun Kapıkıran, N. (2016). Yaşlılık ve yalnızlık. V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Disiplinlerarası yaklaşım, sorunlar, çözümler* (s. 79-104). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayınları.
- Özensel, E. (2017). Taşranın yetim çocuğu: Kır. K. Alver (Ed.) içinde, *Taşra halleri* (s. 9-25). Çizgi Kitabevi.
- Özgür, Ö., ve Sabbag, Ç. (2014). *Kırsal alanda yaşlılık: Adyaman Samsat örneği*. SABEV Yayınları.
- Özsel, D., ve Güler Z. (2016). Siyasal düşüncede ve siyasi pratikte yurttaşlık- yaşlılık ilişkisi. V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Disiplinlerarası yaklaşım, sorunlar, çözümler* (s. 21-41). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öztop, H., ve Şanlı Akkurt, S. (2016). Yaşlılıkta uyum sorunları, V. Kalıncara (Ed.) içinde, *Yaşlılık: Disiplinlerarası yaklaşım, sorunlar, çözümler* (s. 43-77). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Punch, K., F. (2020). *Sosyal araştırmalara giriş, nicel ve nitel yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık sosyolojisi: Yaşlılığın toplumsal yörüngeleri*. Dora Yayıncılık.
- Yel, A. M. (2006). *Fatima: Portekiz’de bir Hristiyan Hac merkezinin kültürel antropolojik analizi*. Kaknüs Yayınları.

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hükümleri ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makedir.

Suriyelilerin yemek kültürüne kamusal alandan bakmak: Kilis örneği

Kadriye Şahin^{1*}, Mustafa Elbeyli²

¹ Dr. Öğr. Üyesi | Mustafa Kemal Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Hatay - Türkiye

² Sosyal Hizmet Uzmanı | Osmaniye Devlet Hastanesi, Osmaniye - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Kadriye Şahin

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü

B Blok 1. Kat

31060 Antakya/Hatay, Türkiye

E-posta: sahinkadriye@gmail.com

Alındı/Received: 9 Haziran / June 2022

Düzeltildi/Revised: 14 Haziran / June 2022

Kabul/Accepted: 20 Haziran / June 2022

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

Ortadoğu'daki Arap Baharı'nın bir yansıması olan Suriye'de ortaya çıkan çatışmaların üzerinden on bir yıl geçmiştir. Küresel ve yerel anlamda büyük etkileri olan göçün sınır ülkelere olan etkisi daha fazla olmuştur. Suriye sınırında olan Türkiye, bu kitlesel göçten en çok etkilenen ülke konumundadır. Bu çalışmaya konu olan Kilis, Türkiye'nin Suriye sınırına sıfır noktasında yer almakta ve diğer kentlere oranla en çok göçmeni barındırmaktadır. Suriye'den 2011 yılı sonrasında zorunlu göç nedeniyle Kilis'in merkezine yerleşen göçmenlerin sınır ötesinden taşıdıkları mutfak kültürünün yerele yansımalarını ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturur. Yemek kültürüne dair bulgular kamusal alanlarda yer alan mekânlar üzerinden 2022 yılı içinde gözlem yoluyla elde edilen nitel verilerden oluşmaktadır. Sonuç olarak gündelik hayatta tüketimin merkezinde yer alan yeme alışkanlıklarının mekânlar üzerinden sürdürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte göçle gelen Suriyeliler için bu mekânlar aracılığıyla iktisadi faaliyetlerini sürdürdükleri, kendi etnisitesine ait kişilerin ihtiyaçlarına cevap verdikleri, ayrıca yereldeki varlık alanlarını güçlendirdikleri mekânlar olduğu söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Suriye göçü, Kilis, gıda, mekân, gözlem

Giriş

Küresel göç sürekli bir akış halindedir ve sebepler değişse de insanların amacı daha iyi yaşayacakları bir hayata doğru yolculuğa çıkmaktadır (Delgado, 2018, s. 2). 2011 yılında Suriye'de başlayan iç karışıklık sonucu Suriyelilerin sınıra yakın ülkelere kaçıışı ile başlayan göç, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK/UNHCR) tarafından "yakın tarihte görülen en büyük göç dalgası olarak değerlendirilir" (Erdoğan, 2014, s. 11). BMMYK çoğunluğu Suriye uyruklu olmak üzere yaklaşık 4 milyon uluslararası göçmen nüfusu ile dünyadaki en fazla mülteciye sahip olan ülkenin Türkiye olduğunu vurgular (UNHCR, 2021). Türkiye bulunduğu alan ve mobilitenin yoğun olarak yaşandığı bir konumda olması nedeniyle, göçün doğrudan sonuçlarına maruz kalmaktadır (Kalaycı, 2016, s. 397; 2017, s. 1429). Ortadoğu'nun hızla değiştiğini günümüz sürecinde hem Türkiye hem de Suriye kendi payına düşeni almaktadır (Yıldırım, 2020, s. 46). Dahası bu

Analysis of Syrian food culture from a public space perspective: Kilis example

Abstract

Eleven years have passed since the conflicts that emerged in Syria, as a reflection of the Arab Spring in the Middle East. Witnessing the largest human migration of the last century, this process have had great local and global effects. As known, Turkey, which is right on the Syrian border, is the country that has been affected by this mass migration the most. Kilis, which is the subject of this study, is located at the zero point of Turkey's Syrian border and is the city that hosts the highest number of immigrants in comparison to its population. The aim of the study is to analyze the local reflection of the culinary culture that immigrants who settled in the center of Kilis due to forced migration from Syria after 2011 have brought from across the border. The findings on food culture consist of qualitative data obtained through observations in 2022 over the places in public sphere. As a result, it is observed that eating habits, which are at the center of consumption in daily life, are maintained through places. On the other hand, it can be said that these places are places for Syrians who have come by immigration, where they can continue their economic activities, respond to the needs of people of their own ethnicity, and strengthen their local presence.

Key words: Syrian migration, Kilis, food, place, observation

özelliğinden dolayı Türkiye, transit göçmenlerin hedef ülkelere ulaşmak için yolda bazı nedenlerden dolayı durakladıkları bir istasyon görevini de yürütmektedir (Danış, 2004, s. 14). Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkelerinden olmak üzere Avrupa'ya gitmeye çalışan yarım milyondan fazla transit göçmenin Türkiye'de yirmi yıl içinde yakalandığı tahmin edilmektedir (İçduygu ve Aksel, 2013, s. 179). Bu fiili durumun oluşmasında göçmenler için Türkiye'nin Avrupa'ya geçiş için duraklama noktası olarak algılanmasının etkili olduğu görülür (Tunç, 2015, s. 36).

Suriye'deki savaşın şiddetlenerek sürmesi ve kaçan insanların kendileri için en uygun ülke olarak Türkiye'yi görmeleri, bu ülkedeki Suriyeli göçmen sayısının görece daha fazla olmasına sebebiyet vermiştir (Kalaycı, 2018, s. 1). Çünkü Türkiye, Suriyelilerin diğer komşulara göre daha "Batılı" ayrıca "gerçek Batı"ya geçebilenin ilk basamağıydı" (Çapar, 2019, s. 119). Buna ilaveten, "Türkiye sadece doğudan batıya değil, güneyden kuzeye

Atf için / Cite as:

Şahin, K., ve Elbeyli, M. (2022). Suriyelilerin yemek kültürüne kamusal alandan bakmak: Kilis örneği. *Antropoloji*, (43), 80-88.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1128155>

de bir göç köprüsüdür” (Kaya ve Çolakoğlu, 2020, s. 598). Suriye’deki iç savaşın sonlandırılması için zaman zaman müzakereler yapılırsa da başarı sağlanmadığı için göçün boyutu her geçen gün artmıştır.

Savaş insanların göç etmesi için temel nedenlerden birisidir. Ayrıca, köken ülke ya da bölgelerde meydana gelen çatışmaların yarattığı huzursuzluk (Sirkeci vd., 2019, s. 179) göçü sürekli olarak tetikler. Ekonomik krizler, terör, iç savaşlar, iklim değişiklikleri, doğal afetler, hastalık, siyasi ve politik sebepler (Apak, 2014; Bulut, 2019; Çiftçi, 2019; Çataloğlu ve Bulut, 2019; Çetin ve Coşkun, 2020) göçün sürekliliğinin nedenlerindedir. O halde göç ortaya çıkan mecburi koşullar sonucu siyasi ve idari sınırların ihlal edilmesi veya köken ülkeden diğer ülkeye geçiş (Castles, 2000, s.125) olarak tanımlanabilir. Bu anlamda Suriye göçü çatışmalar ile başlayana ve buna bağlı olarak ülkede ortaya çıkan kaotik ortamdan uzaklaşmak isteyen kitlelerin göçüdür. Sonuçta, insanlar göç etmek istedikleri bölgelerde kendilerini bekleyen pozitif yöndeki olanaklara bir refleks olarak (Cohen ve Sirkeci, 2016, s. 98) kendi vatanlarını terk etmiştir. İster sınır ihlali olsun isterse Türkiye’de daha iyi koşullara ulaşmak için topyekûn bir hareket olsun Suriye göçü Duruel’e (2017, s. 208) göre, kitlesel tipik bir zorunlu göç olarak ele alınır Türkiye’de uluslararası alanda göç çalışmalarının seyri Suriyeliler ile değişmiştir (Erbaş, 2019, s. 9).

2011 yılında yaşanan göçten sonra akademik çalışmalar Suriyeliler konusuna yoğunlaşmıştır (Yıldırım, 2019). On bir yıldır süren bu durum akademik çalışmanın merkezine yerleşmiş durumdadır. Suriyelilerin hukuksal statüleri, 2014 yılında çıkarılan “Geçici Koruma Yönetmeliği” ile belirlenmiştir (Sariteke vd., 2018, s. 393). Suriyelilerin Türkiye gelmeye başladığı andan itibaren Suriyeliler ülke içinde siyasi ve hukuki anlamda farklı tanımlamalar ve statüler ile değerlendirilmiştir (Erbaş ve Türker, 2019, s. 893). Özellikle resmî kurumlarda Türkiye’de bulunan Suriyeliler için “misafir” veya “geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler” tanımlamaları kullanılırken (Erdoğan, 2014), akademik camiada yapılan çalışmalarda “geçici olarak koruma altında olan”, “göçmen” ve/veya “mülteci” “sığınmacı” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Günümüzde farklı kullanımlar tercih edilse de sonuç olarak göçmen kavramı akademik açıdan uygun görünmektedir. Türkiye’nin Suriye göçünün başladığı ilk yıllarda uygulamış olduğu “Açık Kapı Politikası” ile Suriye’den gelenleri insanlar öncelikli olarak barınma merkezleri ve kamplara yerleştirilmiştir. Suriye’den Türkiye’ye yönelen göç dalgası küçük gruplardan kitleler halindeki insan gruplarına dönüşünce barınma merkezlerinin ve kampların bu yükü kaldıramayacağı anlaşılmış ve Suriyelilerin ülkede istedikleri ile illere yerleşmelerine izin verilmiştir (Tunca ve Karadağ, 2018, s. 50).

2012 yılında Suriye’deki iç savaşın durdurulması

yönündeki ateşkes görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması göçte büyük bir ivme kazanmış ve bu durum Türk yetkililerin güneydeki Hatay, Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde ek çadır kentler inşa etmelerine neden olmuştur (İçduygu, 2015, s. 6). Bu iller arasından Kilis’in konumunun da etkisiyle kendi nüfusuna oranla kent, en fazla Suriyelinin yaşadığı yere dönüşmüştür. Kilis’in Suriye’ye sınır oluşu, Suriye krizi öncesinde ticaret münasebetlerinin gelişmişliği ve akrabalık ilişkilerinin bu yakınlık hasebiyle çokça görülmesi Kilis’i hedef illerden birisi haline getirmiştir. Bu durumun bir çıktısı olarak; önceden akrabalık ilişkisinin olması, coğrafi konum ve ticari bağların etkili olduğu (Paksoy vd., 2015, s. 145; İncili ve Akdemir, 2016, s. 132) ifadesi yerinde olacaktır.

Bu araştırmanın alanı, göçün somut olarak yansımalarının görüldüğü Kilis ili merkezidir. Özellikle, gıda sektöründe yer edinen Suriyelilere ait mekânların mevcut durumlarının betimlemesi yapılmıştır. Ekonomik, kültürel ve mekânsal etkilerinin birer yansıması olan bu işletmeler göçle birlikte gelen alışkanlıkların sembolik halleridir. Aslında bu sembolik anlamın ardında göç öncesi inşa edilmiş olan yerel mutfağın özellikleri bulunmaktadır. Bir mutfağın yerellik bağlamında sınıflandırılması için kendine özgü yiyecekleri, özel teknikleri ve bu birikimi tüketen bir topluluğun olması zaruridir (Durukan, 2021, s. 12). Yiyecğin çok ötesinde olan yemek kültürü ya da mutfak alışkanlıkları politik, ekonomik, çevresel, inançsal ve kültürel bağlamlarda ortaya çıkar (Şahin, 2003, 2010; Montanari, 2006). Kilis’teki Suriyelilerin mutfağını aslında sınırın hemen ötesinden taşınan yeni yerleşim bölgesinin yerel mutfağı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Göç insanların mutfak geleneklerinde mutlaka değişime sebep olur ancak yeni yerleşilen yere ait yemek alışkanlıklarını da kazandırır (Sauner-Leroy, 2012, s. 100-107). Ancak değişimin yanı sıra eskiye dair alışkanlıkları göçten sonra farklı nedenlerden dolayı sürdürülebilir. Kaliforniya’daki yaşayan Suriyeli göçmenler üzerine yapılan çalışmada kendi yemeklerini yaparak, hem kimliklerini yani “Suriyeliliklerini” korudukları (Baho, 2020, s. 33) belirtilmiştir. Yine, Brezilya Sao Paola’da yapılan bir çalışmada, Suriye yemeğinin yerli, anlamlı ve sevilen bir yemek olduğu, aynı zamanda yemeği yiyenler için travmatik bir şekilde evden kopuşu anımsattığı, aynı zamanda “evde” olma duygusunu hissettirdiği, “önce”nin bir özelliği olarak yeme pratiklerinin sürdürüldüğü belirlenmiştir (Scagliusi vd., 2018, s. 243). Göç eden bireylerin evde olma duygusu gıdaların tadı, rengi ve içeriği aracılığıyla anlamlı hale dönüştürmektedir (Mintz ve Du Bois, 2002, s. 99). Göçün sonuçlarının mekânsal anlamda kümelenmiş hallerinden birisi sınır ötesinden gelip, gündelik hayatın içinde yiyecek ve içeceklerin tüketim alanlarının yeniden belirleme zorunluluğunun tipik bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Suriye sınırında bir kent: Kilis

Kilis, Bakanlar Kurulu'nun 06.06.1995 tarih ve 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamesi ile Gaziantep'ten ayrılarak il statüsüne sahip olmuştur. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'nun birleştiği nokta da olup Suriye'ye 10 kilometrelik bir mesafede yer alan sınır kentlerinden birisidir. Ortadoğu ile ticaretin çıkış noktalarından birisi olan Öncüpınar Gümrük Kapısı savaş nedeniyle ticari faaliyetlere kapalıdır. Ortadoğu sınırları, yalnızca güven ilişkileri, birbiriyle kesişen yaşam biçimleri, akrabalık, aile ittifakı ve etnik yakınlık ile değil, aynı zamanda bu sınır bölgelerini metropol merkezleri boyunca daha geniş ticari ve finansal ağlarla birbirine bağlayan ulus ötesi akışlarla da karakterize (Şenoğuz, 2015) edildiğini belirtmek gerekir. Kilis geçmişte de İpekyolu ticaret güzergâhında yer alan bir yerleşim yeridir (Harunoğulları, 2016, s. 384). Savaş öncesi kapının ticaret için aileler tarafından yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir (Küçüköz, 2019, s. 85). 2016 yılında Kilis üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre sığınmacıların %37,5'i resmî olarak sınır kapısından giriş yapmıştır (İncili ve Akdemir, 2016, s. 132). Göçmen sayılarının, buldukları ilin nüfusu içerisindeki oransal karşılıklarına baktığımızda bu oran Kilis için %74 gibi çok yüksek bir seviyededir (Şenalp, 2021, s. 97). Kilis, sınıra ve Halep'e yakın olduğu için, aynı zamanda Suriyeliler için geçiş noktasına dönüşmüştür (Lordoğlu ve Aslan, 2016, s. 797).

Kişilerin evlilik, alışveriş, iş bulma gibi aktivitelerinde ön plana çıkan tercihlerde "mesafe" önemli bir kavramdır (Stouffer, 1940, s. 845). Bu bağlamda, göç içinde mesafe önemli bir neden olarak karşımıza çıkar. Suriyeli sığınmacı sayısının Türkiye'de yoğunlaşmasının nedeni gidilecek yer olarak Türkiye'nin yakın ve açık kapı politikasından doğan imkânların elverişli olmasıdır (Yaman, 2016, s. 105). Türkiye geneline dağılmış durumda olan Suriyelilerin belirli kentlerin, belirli mahalle ve semtlerinde kümeleştikleri görülür (Çalışkan ve Kaya, 2021, s. 34). Kilis'te yaşayan Suriyelilerin de ikamet için aynı veya yakın mekânları seçerek kümelenmeleri buna bir örnek olarak verilebilir (Harunoğulları, 2018, s. 311).

Suriyeli mültecilerin mekân tercihlerinde barınma durumu temel belirleyicilerdendir. Deniz ve diğerleri (2016) tarafından yapılan çalışmada, sığınmacıların tercih ettiği birçok şehirde olduğu gibi Kilis'te de yoksul semtlerin daha çok tercih edilen yerler olduğu görülür. Suriyeli sığınmacılar gelir sağlamak için kentin değişik mahallelerinde kendilerinin kurmuş olduğu lokanta, kafe ya da bakkal dükkânı gibi işletmelerde çalışarak ya da yaşamlarını sürdürmektedirler (Cengiz, 2015, s. 117). Suriyelilerin şehrin sosyo-ekonomik ve ticari yaşamına dâhil olmaları doğal olarak yereli de etkilemiştir (Paksoy vd., 2015, s. 165-166). Savaştan önce sınır ticaretinin yoğun yaşandığı kentte, göç sonrası buğday, mercimek,

zeytin, üzüm tarımı ve sebzeçilik faaliyetlerin de yoğunlaşma görülür (Cengiz, 2015, s. 111). Bölgenin sınıra yakınlığı, akrabalık ve ticari bağların eskiye dayanması, Arapçanın yoğun olarak kullanılıyor olması gibi nedenler bölgenin göçe en fazla maruz kalan illerden birisi haline dönüştürmüştür.

Kamusal alanda gözlem yapmak

Halcolm, *Methodological Chronicle* ismi eserinde gözlem için şunu söyler: "Dünyanın içine girin. Gözlemleyin ve merak edin. Deneyimleyin ve onların üzerine düşünün. Dünyayı anlamak için hem o dünyanın bir parçası olmanız hem de ondan ayrı kalmanız gerekiyor" (Patton, 2014, s. 493). Etnografik çalışma yapanlar için gözlem nitel çalışmanın bir parçasıdır ve çalışma alanını kültürel bir ortam olarak ele alır (Lofland, 1971, s. 93). Bu kültürel ortamın bileşenlerinden birisi de göç ve mutfaktır. Gerçekten de gıda gelenekleri bir toplumun sadece iâşe sistemini oluşturan yapılar değildir. Geleneğin ötesinde yatan birçok neden ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar vardır. Antropoloji alanında gıda, yemek veya mutfak gibi konuların arkasında saklı olan derin anlama bakmak ve özellikle alan çalışmaları ile geleneği analiz etmek önemlidir. Bu noktadan yola çıkarak sosyal bilimlerde özellikle de sosyal antropolojide sıkça kullanılan "gözlem" tekniği araştırmanın merkezinde yer alır.

Alan araştırmasında gözlemi kullanmak, birinci elden verilere ulaşmak, rutin farkındalıktan uzaklaşarak, detayları görebilmek, katılımcı-gözlemci olarak başka kimsenin gerçekten dikkat etmediği şeyleri keşfedebilmek ve ayrıca insanların hassas olduğu konularda konuşmak istememesi durumunda gözlem yoluyla bunu öğrenebilmenin yolunu açar (Patton, 2014, s. 501). Araştırma da kullanılan gözlem ve katılımcı gözlem tekniklerinin yanı sıra kısa notlar alınarak bulguların güvenli şekilde kaydedilmesi de amaçlanmıştır. Örneğin Türkçe bilen Suriyeli işletmeciler veya çalışanlarla kısaltmalı not teknikleri Anderson (2005, s. 241), gıda konusu üzerinde çalışanların çoğu durumda bilgi alınan kişilerle beraber bir yemeği pişirip birlikte yiyebilmesinin çalışmalar açısından olumlu sonucu olduğunu söyler. Mutfak üzerine çalışan antropologlar özellikle de "katılımcı gözlemi" durumda iken kişilerin yaşamlarını ve tabii ki yemeklerini paylaşır (Tierney ve Ohnuki-Tierney, 2012, s. 117-118). Gözlem sırasında örneğin kahve pişiren bir Suriyelinin kahve ikramı geri çevrilmeyerek içilmiş, bu arada mekânın iç dekoru noktasında işletme sahibi ile görüşmeler yapılmıştır. Benzer deneyimler, çerezci, meyve suyu satan yerler, lokanta, pastane ve tatlıcı gibi diğer mekânlarda da yaşanmıştır. Habermas'a (2004, s. 95) göre kamusal alan "her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği" alanlardır.

Bu anlamda bu çalışmada kamusal alandan kasıt, Suriyeli işletmelerin yoğunlaştığı, yerli ve göçmenlerin yan yana işletmelere sahip olduğu ve toplum tarafından rahatlıkla kullanılabilen mekânlardır. Söz konusu mekânlar aynı zamanda hem Suriyelilerin hem de yereldekilerin karşılıklı ilişkilerin kurulduğu kamusal alanlardır. Kamusal alanın birer parçası olan, farklı türdeki restoranları araştırmak için şehirde dolaşmak, pazarları, market raflarını ve yiyecek dükkânlarını gezerek yapılan gözlemin geçerliliği (Tierney ve Ohnuki-Tierney, 2012, s. 117-118) düşüncesinden de yola çıkarak gözlem yapılan mekânların betimlemesi verilmiştir.

Son olarak bu araştırma, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun çalışmanın uygun olduğuna dair 05.01.2022 Tarih ve 13 numaralı kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Kilis'te Suriye mutfacı

Göç, salt bir mekânsal yer değiştirme olmayıp, yolculuğun sonunda, köken ülkeden geleneklerin de taşındığı bir süreçtir. Yerlilerin zamanla kiraya verdikleri veya sattıkları mekânlar Suriyeliler tarafından işletmelere dönüştürülmüştür. Suriyeliler kendi mutfak kültürlerini yansıtan etnik restoranlar açarak hayatını devam ettirmeye çalışmaktadır (Avşar ve Seçim 2020, s. 211). Örneğin Kilis'te özellikle Suriyelilere ait restoran sayısında bir artış vardır (Akbaba ve Özel, 2020, s. 973). Suriye'den göçle gelen insanların yoğun olarak yiyecek-içecek kültürlerini devam ettirdiği, Kilis'te bulunan yiyecek-içecek sektörlerindeki işletme sayısının fazlalığına bakılarak anlaşılabilir. Özellikle Suriyeli erkek mültecilerin, Kilis işgücü piyasasında yaptıkları faaliyetler alanlarına bakıldığında "bağımsız çalışan grup" olarak değerlendirilebilir (Ağcadağ Çelik ve Vural, 2018, s. 353). Gözlem doğrudan katılım gerektirmek zorunda değildir; farklı türdeki restoranları araştırmak için şehirde dolaşmak, pazarları, market raflarını ve yiyecek dükkânlarını gezmek geçerli yöntemlerdendir (Tierney ve Ohnuki-Tierney, 2012, s. 117-118) düşüncesinden de yola çıkarak söz konusu mekânların betimlemesi ilerleyen bölümlerde verilmiştir. Bu betimlemeler aynı zamanda gıdanın şekillendirdiği kültüründe bir izdüşümü olarak ele alınabilir.

Kahve satan dükkânlar, bakkallar, marketler

Kahve, Suriyeliler için vazgeçilmez içecekler arasında yer almaktadır. Öyle ki sabahın erken saatlerinde kahvaltı yapmadan içilen kahve Suriyelilerin gıda kültüründe yer edinmiş durumdadır. Kilis'te gıdayla alakalı olarak en fazla artan sektör bünyesinde kahve yapan işletmeler olmuştur. Zira sadece kahve çeşitleri satarak ve kahve makinesi ile direkt olarak içilmeye

hazır sıcak kahve yapan dükkânların yanı sıra bakkal ve marketlerin hemen hemen hepsinin önünde bir kahve makinesi bulunmaktadır. Bu kahve makineleri genellikle enine uzun, dikdörtgen yapıda, dışı parlak metal bir makine- işletmenin bir Suriyeli tarafından işletildiğine ya da işletmede bir Suriyelinin çalıştığına dair izlenim vermektedir. Bu izlenimin sebebi ise bu tip makinelerin göç hadisesi öncesinde Kilis'te yok denecek kadar az olması veya görünür olmamasıdır. Kahve genellikle Suriyeliler tarafından sıklıkla sabah tüketilmektedir. Kahveyi bakkal, market veya sadece kahve yapan yerlerden temin edebilen insanlar küçük karton bardaklarda, oturmadan, ayakta veya yürürken tüketmektedir.

Kahve konusunda bir başka dikkat çeken konu kulpsuz kahve fincanlarıdır. Kulpsuz kahve fincanlarının içine "mırra" denilen özel bir kahve az miktarda konularak genellikle tek yudumda içilmektedir. Sadece kahve ve çay satan bir dükkândaki, Suriyeli işletmeciden alınan bilgiye göre genellikle Suriyeliler tarafından tercih edilen ve tüketilen kahve ise "hell" denilen bir baharat türüyle karıştırılarak tüketilen kahvedir. İsmine ise "helli kahve" veya "Arap kahvesi" denilmektedir. Mırra ve helli kahve Kilis'te daha önce de bulunan ancak göçten sonra yaygınlaşarak görünür olan kahve çeşitleridir. İşletmelerin içerisinde ve genellikle de önünde bulunan kahve makinesi daha önce de belirtildiği üzere simgesel bir hal almış durumdadır. Zira bu şekilde bir kahve makinesi bulunan dükkânın yerel halk tarafından Suriyeli olarak görülmesinin yanında Suriyeliler için de bir cazibe merkezi, kendilerinden gördükleri bir işletme olarak tasvir edilebilir. Bu duruma örnek olarak kahve makinesi olan dükkânların içerisinde veya önünde Suriyeli nüfusun daha yoğun olması verilebilir.

Bakkal ve marketler birlikte değerlendirildiğinde, marketlerin bakkallaragörenispetendahabüyük işletmeler olup Kilis yerelindeki marketlerle karşılaştırıldığında aynı büyüklükte ya da daha küçük olduğu söylenebilir. Bakkallar genellikle arka sokaklarda, ücra köşelerde bina altlarında olan sınırlı sayıda gıda malzemesi satan ancak günlük ihtiyaç malzemelerini içerisinde bulunduran işletmelerdir. Bu işletmelerden bazılarının isimleri bile yoktur. Kilis'teki küçük bakkallarla benzeşim gösterse de ücra köşelerde çoğalması Kilis'te değişen bir bakkal zihniyetini göstermektedir. Suriyeli marketler ise Suriyeli bakkallardan farklı olarak daha az sayıda olup hepsinin bir ismi vardır. Bu marketlerde gıda malzemesi olarak günlük ihtiyaçların yanı sıra konserve yiyecekler, sıcak kahve satışı ve meyve-sebze satışı da yapılmaktadır.

Manavlar

Suriye'den göçle gelen insanların gıda sektöründe yaptıkları diğer bir iş ise manavlıktır. Her ne kadar meyveler Suriye'den gelmeseyse de Suriyeli manav

işletmecileri meyveleri direkt Kilis içerisindeki hâlden almayıp Gaziantep, Adana gibi çevre illerden büyük nakliye arabalarıyla getirmekte ve maliyeti bu şekilde daha düşük tutmaktadır. Maliyet düşük olunca satışı da diğer manavlara göre düşük fiyattan yapmaktadırlar. Suriyeli manavlar Kilis içerisinde merkezi alanlarda olmayıp yoğunlukla arka sokaklarda hizmet vermektedir. Bir mekân dışında seyyar satıcı olarak, el arabalarında meyve-sebze satışı yapanlarda vardır. Suriyeli manavlarda hemen hemen her çeşit meyve bulunabileceği gibi değişik türde genellikle yerel manavlarda sıkça rastlanılmayan türlerde bulunmaktadır. Ananas ve Hindistan cevizi bu türlere örnek verilebilir. Bu iki meyve marketlerde satılan ancak Kilis içerisindeki yerel manavlarda bulunmadığı söylenen yiyeceklerdir. Suriyeli Manavlarda bazı meyve/sebzelerin turşusunun yapılarak plastik bidonlarda satışının yapıldığı da görülmüştür. Sebze konusunda da çeşitlilikten yana olan Suriyeli manavlarda her türlü sebze satışının yapıldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Kuruyemişler ve baharatçılar

Kuruyemiş, baharat sektörü Kilis'te göçten sonra hareketlenen ve dükkân sayısında artış gösteren bir sektör olma özelliği taşımaktadır. Suriyeli kuruyemiş-baharat satıcıları genellikle kuruyemiş olarak çekirdek türleri ve yağda kızartılarak tüketilen cips türü renkli gıdaları dükkân önünde sergilemeyi tercih etmektedirler. Kuruyemiş ve baharatçılarda satılan yer fıstığı, leblebi, fıstık, fındık, kaju vb. olmak üzere Kilis'te daha önceden var olan kuruyemişlerden de satılmaktadır. Suriyeli kuruyemiş dükkânlarının önünde sergilenen karpuz çekirdeklerinin türleri dikkat çekmektedir. Renkleri ile birbirinden ayırt edilebilen karpuz çekirdeklerinin tatları ise birbirine yakındır. Büyüklükleri nispeten birbirine benzeyen bu karpuz çekirdeklerinin arasında sarı rengiyle en dikkat çeken karpuz çekirdeği Mısır'dan getirildiği söylenen karpuz çekirdeğidir. Suriyeli kuruyemişçilerdeki renkli karpuz çekirdekleri dükkân önünde dikkat çekici bir ürün olarak durmaktadır. Diğer bir yiyecek ise Çin menşeli, renkli, şekilli cips benzeri bir kuruyemiştir. Çin menşeli bu ürünlerin tüketimi ise yağda kızartılarak yapılmaktadır. Kilis'te daha önce tüketiminin daha önce çok az olduğunu söyleyebileceğimiz başka bir ürün ise turuncu cipslerdir. Bu cipsler genellikle marketlerde satılan cipslerin alternatifi olarak yerel halk tarafından da benimsenmiş olup tüketimi göç sonrasında fazlaşmıştır.

Tatlıcılar, pastaneler ve unlu mamul satanlar

Suriye'deki tatlı kültürü Kilis'teki tatlı kültürü ile benzeşim göstermektedir. Ancak hem içerik hem sergileme hem de tüketim açısından farklılık bulunmaktadır. Tatlılar açısından farklılaşan Suriyeli tatlıcılar "Cennet Bahçesi" adı verilen Arapça'da ise "Mukesserat" denilen bir tatlıyı Kilis'e kazandırmışlardır. Kilis'e göç sonrasında gelen

bir diğer tatlı ise Suriyeli tatlıcının tabiriyle "Kaymak Şöbiyet" olmuştur. "Kaymak Şöbiyet" şekil itibariyle poğaçaya benzer olup içinde kaymak olan ve üstü fıstıkla süslenen şerbetli bir tatlıdır. Bütün bunların yanında "peynir tatlısı" adı verilen tatlı ise Suriye kültürüyle gelen bir tatlıyı nitelemektedir. "Peynir tatlısı" Suriyeli tatlıcılarda satılıyor olup uzun bir silindir halinde hazırlandıktan sonra küçük silindir parçalara bölünerek beyaz plastik bir tabağa yerleştirilmekte ve paketlenerek satışa hazır hale getirilmektedir. Suriyelilerin tatlıcı dükkânlarında dikkat çeken bir diğer husus helva ve kuru pasta satımıdır. Suriyeli tatlıcı işletmelerinin isimlerine bakıldığında "Arap Mirası", "Turas Halep", "Halep Mirası" olduklarını görmekteyiz. Kilis yerinde sadece Suriyeli tatlıcılarda bu isimlerin olduğunu göz önünde bulundurursak neden "Miras" kelimesinin tatlıcılarda zikredildiği dikkat çeken ve araştırılması gereken bir konu başlığıdır.

Kilis'te unlu mamul satan Suriyeli işletmeler nadir olup görünürlük açısından görünür olmadıkları söylenebilir. Bu bağlamda Kilis yerinde satılmakta olan unlu mamullerden farklı olarak "zahtır" ya da "zahter" adında içerisinde zahter olan ortalama bir el büyüklüğünde, yuvarlak kesimli bir unlu mamul üretmektedir. Suriyeliler bu unlu mamulü kahvaltıda veya öğlen vakitlerinde tüketmektedirler. Yine unlu mamul satan Suriyeli dükkânları yerel dükkânlardan ayıran başka bir özellik yuvarlak plastik kaplarda puding satmalarıdır. Bu pudinglerden en fazla dikkat çeken ise portakallı, turuncu renk olan pudinglerdir. Ayrıca unlu mamul satan Suriyelilerin poğaçaya ve diğer unlu mamulleri kendi geleneklerine göre şekillendirmektedirler.

Meyve suyu satan dükkânlar

Kilis'te Suriye göçünden önce atomcu olarak bilinmesi de çeşitli kafe ve meyve suyu üzerine kurulan dükkânlarda "atom" (içinde çeşitli meyvelerin sıkılmış hali ve bal bulunan bir çeşit meyve suyu) satılmaktadır. Göç sonrasında ise bu sektör hızla gelişmiş ve dükkânların sayısı artmıştır. Ana ürün olarak "atom" satan birçok Suriyeli işletme açmıştır. Kalın tabanlı kulplu bardaklarda servis edilen "atom" üzerinde bazen ince dilimlenmiş üç dilim elma ve yine ince dilimlenmiş bir parça muz ile servis edilmektedir. Üstündeki malzemelerin yenilebilmesi için yanında mini bir çatal verilmektedir. Bu yönüyle Suriyeli işletmelerin yaptığı atom Kilis yerinde yapılan atomlardan oldukça farklıdır. Burada dikkat çeken ürünler mango ve havuç suyudur. Bu iki yiyecek göç sonrası gündelik hayatta daha çok yer bulan ürünlerdir. Ayrıca Suriyeli işletmecilerin Mısır'dan şeker kamışı suyu sıkma makinesi getirterek Kilis'te daha önce deneyimlenmemiş bir tüketim alışkanlığını da göçle beraber buraya taşımışlardır.

Kasaplar, dönerciler ve lokantacılar

Dükkânlar üzerinden sınıflandırdığımız gıdaların son aşaması olan kasaplar-dönerciler-lokantacılar başlığı Kilis'te gıda adına farklılıkları ve benzerlikleri olan başka bir sektörü oluşturmaktadır. Suriyeli kasaplar, lokantacılar, dönercilerin Kilis içerisindeki işletmelerine baktığımızda genellikle isimlerinin Suriye'den geldikleri yerlerin ismini kullandıkları ifade edilmiştir. Suriyeli lokantalarda hamburger, patates cipsi, pizza gibi fastfood ürünleri yoğun olarak satışa sunulmaktadır. Dönercilerde ise Kilis'teki yerli dönercilerinden farklı olarak çevirme-kızartma halinde bütün tavuk satıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca geleneksel yemeklerinden olan olan felafel, fette, mamuniye ve musabbaha gibi etsiz yemekleri de lokantalarda sattıkları bilinmektedir. Suriye mutfağına özgü olan bu yemeklere ek olarak farklı pilavlar olan "mendi" ve "kepse" pilavı pilav yapan mekânlar bulunmaktadır. Lokantalarda genellikle ana yemeklerin yanında verilen "fırık" pilavı Kilis'te yapılan pilavdan daha yeşildir. Bazı ortak yemekleri paylaşan iki kültür arasındaki ayrım bu noktada biraz muğlaklaşmaktadır. Örneğin ızgara çeşitleri hemen hemen aynı olup, oruk ve köfte ise isimleri benzer olmakla birlikte oruğun şeklinin daha uzun olması, köftenin içine ise fıstık eklenmesi bakımından farklıdır. Yerelde "kıymalı köfte" olarak bilinen ancak Suriyelilerin "kebit" dediği yemek ise biraz daha şişkince ve yuvarlaktır, yanında patates, yeşillik ve humus ile birlikte servis edilmektedir.

Suriyeli lokantacıardan alınan bilgilere göre Suriyelilerin tercih ettiği "Arabi döner" ince bir ekmek içerisinde kaşar konulup ekmeğin dilimlenmiş halinde kesilerek tabağa dizilmesiyle hazır hale gelen bir dönerdir. Suriyeli lokantalarda "roka", "tebbule" ve "fettuş" gibi salatalar tercih edilmektedir. Ayrıca, kasaplar-dönerciler-lokantacılar sektöründe Suriyeli işletmecilerin Avrupa mutfağı, Kilis yerelinin mutfağı ve kendilerinden olan Suriye mutfağına hâkim olmak istediklerini belirtmiş olup, menülerine farklı yemekler ekledikleri gözlemlenmiştir. Kasaplar ise yerel olanlarla büyük farklılıklara sahip değildir. Her ikisi de İslam dinine mensup olan ve bir arada yaşayanlar topluluk için temel olan şey "helal" etin olmasıdır.

Fırın ve tandır

Göçle gelen ürünlerden en yaygın olanlarından birisi Suriye ekmeğidir. Kilis'te Suriye ekmekleri şeffaf poşetler içerisinde genellikle sekiz adet olmak üzere satılmaktadır. Bu şeffaf poşetlerin üstünde ise "Tiffaha" yazmakta olup Kilis yerli halkının gözünde Suriye ekmeği ile özdeşleşen bir marka niteliği kazanmıştır. Bazen poşetlerdeki ekmek sayısı değişebilmektedir. Bu ekmeklerin üretimi Kilis ve Gaziantep'te kurulan mini fabrikalar ve fırınlarda yapılmaktadır. Hatay'da yapılan bir araştırmada, Suriyeli göçmenlerin, kendi ekmeklerini

üretmeye başlamalarının hem yerlilerin alışkanlıklarını etkilediği hem de yerel üreticiler arasında rekabete neden olduğu (Şahin,2017, s. 39) belirtilmektedir. Kilislielerin göç öncesinde Suriye ekmeği olarak bilinen gıda ürününe aşına olmadığı söylenmiştir. Ancak göç sonrası bu ekmeğin tüketimi yerliler tarafından da yaygın olarak benimsenmiştir. Diğer bir konu ise Kilis'te tandır yapan Suriyeli dükkânının ismi "Zeytin Dalı: Tandır Ekmek Fırını"dır. Toprak bir ocak işlevi gören tandır kültürü aslında genellikle kadınlar tarafından sürdürülen bir gelenektir. Kilis'te savaş sonrası geçim derdine düşen, kamusal alanda kadının görünürlüğü de sınırlı olan Suriyelilerde erkekler tandır yaparak bu yeni iş konulunu iktisadi hayatlarına dâhil etmişlerdir. Bu tandır fırınında çalışanların hepsi Suriyeli olup toplumsal cinsiyet açısından oldukça alışılmışın dışında bir girişimciliktir. Erkekler ayakta durarak, elleri ile tandır ekmeğini yeteri inceliğe getirdikten sonra tandırın yüzeyine yapıştırılmaktadır. Kısa sürede tandırın sıcaklığı ile pişirilen ekmek diğer bir erkek tarafından alınarak, satışa sunulmak üzere kenarda istiflenir. Tandır ekmeğinin sokaklarda görünür kılınmasını sağlayan ve rağbeti arttıran bu üretim tarzı yerel halkın da zamanla dâhil olduğu bir mekâna dönüşmüştür. Çünkü yerliler de zaman zaman Suriyelilerin yapmış olduğu tandır ekmeği için sıraya girmekte ve tandır ekmeği almaktadırlar.

Mekânların kültüre göre dizaynı

Suriyeli gıda işletmesine sahip kişiler mekânsal olarak Kilis'te kendi bütçelerine uygun olmak suretiyle ara sokak, arka mahalle, cadde üzeri vb. her yerde dükkân açmışlardır. Buanlamdaarkasokaklarda,arkamahallelerde küçük ve dar dükkânların genellikle Suriyelilere ait olduğunu söylemek mümkündür. Atomcu-meyve suyu satan işletmeler Kilis'te Cadde üzerinde kurulmuş olup küçük, dar ve genellikle iki katlı yerlerden oluşmaktadır. Bu yerlerin önlerinde plastik mavi kasalarda meyveler sergilenmekte olup bu kasaların üstünde meyve suları hazır bir şekilde satılmaktadır. Bu işletmeler fiyat yazarak müşteri çekmekten kaçınmamaktadır. Kilis'te bu işletmelere benzer işletmeler nadir olsa da mekânsal olarak Türk işletmecilerin daha ferah yerlerde hizmet verdikleri söylenebilir.

Kahveci-bakkal-marketlere baktığımızda özellikle bakkal ve kahve dükkânlarının büyük olmadığını küçüğe yakın nitelikte olduğunu görülmektedir. Sadece kahve işi ile meşgul olan dükkânlar bakkallara nazaran daha büyüktür. Bakkalarda raf sistemi olmayıp yığma görünüm tercih edilmektedir. Kahveci ve marketlerde ise daha çok raf sistemi olup düzenli bir yapıda satış yapılmaktadır. Bütün bakkal ve marketlerde dükkânın önüne ya kahve makinesi ya da buzdolapları gibi eşyalar çıkartılmakta olup dışarıdan satış da yapılmaktadır. Kasaplar-lokantacılar baktığımızda Kilis'teki yerel

lokantaların mantığında dizayn edildiğini görülmektedir. Suriyeli küçük kasap dükkânlarında buzdolabı, tezgâh ve masa-sandalyeler bulunur ve burada aynı zamanda yemek yenilebilir. Lokantalar ise bazen tek bazen ise iki katlı olup ilk kat genellikle yemek hazırlama ikinci kat ise yemek yeme yeri olarak kullanılmaktadır. Kuruyemişçiler-baharatçılarda dükkân önlerinde büyük bez torbaların yuvarlak tahta ve cam raflardan oluşan bölmelerde ürünlerini satan Suriyeli kuruyemişçiler düzenli bir yapıya sahiptirler. Ürünlerin kilogram fiyatı eklenmiştir. Suriyeli tatlıcı dükkânların dış görünümü açısından reklam levhalarında ağırlık olarak sarı ve siyah rengi kullandıklarını görülmektedir. Bu bağlamda yerelden ayrılan Suriyeli tatlıcılar camekân içinde tatlıları sergilemeyi tercih etmektedir. Bu tatlıcı veya pastanelerin iç dizaynı gösterişli, canlı renkler ve motiflerin kullanıldığı mekânlardır. Manavlar ise Suriyeli manavların genellikle arka sokaklarda ve mahallelerde olduklarını ve aynı zamanda genellikle herhangi bir dükkân tabelasının olmadığı görülmektedir. Meyveleri raflara muntazam biçimde dizmektedir. Suriyeli manavların rafları ise yan şekilde değil dik olarak duvara yaslanmış olup sebzeler muntazam şekilde dizilir.

Sonuç

Yemek, tarihin merkezinde yer alır ve o olmadan hayat ve dolayısıyla tarih de olmayacaktır.

(Kiple ve Ornelas, 2000, s. 1)

Suriye'deki iç çatışmaların üzerinden 11 yıl geçmiş durumdadır. 2022 yılı içinde yapılan bu çalışma Suriyelilerin mutfak kültürü bağlamında Kilis merkezde açtıkları işletmelere veya mekânlara ilişkin çoğu gözleme dayalı ancak kısa notlar şeklinde alınan soruların cevaplarından oluşmaktadır. Dolayısıyla yemek, göçmen deneyiminde sadece bakım/koruma amacıyla yapılan düzenli tüketim meselesi olmayıp, uzun vadeli yerleşimciler haline gelme potansiyeli taşıyan yeni göçmenlerin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yaşamlarında da önemli hale gelmektedir (Karyelioğlu, 2021, s. 11-12). Savaşın başlangıcından günümüze öncelikle mutfak anlamında temel ihtiyaçları karşılamak üzere, zaman geçtikçe ve yerel ile olan bağlar güçlendikçe temel ihtiyacın ötesine geçen, mutfak alanının keyif, otantiklik, damak tadı gibi ikincil yansımaları mekânlara dâhil olmuştur. Kilis'te yaşayan göçmenler için kendilerine ait işletmeler aynı etnisiteye mensup olanlar için ayrı bir ekonomik döngünün merkezi ve Suriyeli kimliğini sürdüren mekânlardır. Suriyelilerin işlettiği mekânlarda kullanılan Arapça menü ve tabelalar, ürün çeşitliliği, düzenleme, ikram etme, süsleme ve sunum gibi özellikleri ile yerelden farklılıklar göstermektedir. Satışı yapılan ürünlerin isimlerinin kendi memleketlerini çağrıştırdığı, marka olarak kendi ekonomik sistemlerinin

içinde var olan markaları kullandıkları, duysal ve davranışsal açıdan mutfak alanına dahil olabilecekleri tüketim mekanlarını, kendi ülkelerinden bir yer olarak gördükleri söylenebilir. Göçmenler, ütopya ve gerçekliğin bir kolajı olarak bir heterotopya inşa ederler, bu anlamda restoranlar birer heterotopya olarak değerlendirilebilir (Coşkun, 2018). Restoran örneğinde olduğu gibi, Suriyeliler köken ülke ile yeni vatan arasında bir geçiş noktasındadır ve bu aşamada kamusal alanda görünür hale gelmenin de zorunlu hale geldiği bir aşamadır. Yiyecekleri paylaşmak, sosyal gruplaşmaların oluşumunda merkezi bir rol oynar (Xu, 2008, s. 3). Kendi kültürüne ait mekân üzerinden yiyeceği paylaşmak daha geniş ölçekte ilişki ağına neden olmaktadır. Örneğin kahve tüketim alışkanlığının yoğun olduğu Suriyeliler Kilis ve Türkiye'nin birçok ilinde kendi markaları ile kahve dükkanları açmışlardır. Bu dükkânlarda kullanılan araç ve gereçler ile kahvenin hammaddesinin elde edilmesi için yerelde ve ülke genelinde bağlantılar kurmaktadır. Ayrıca, Suriyelilerde göç sonrası sosyal gruplaşmalar hem sermaye paylaşımı hem de mekân paylaşımının gıda aracılığıyla yapılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Diğer birçok göçmen topluluk gibi, Suriyeliler de kültürel kimliklerini yemek ve mutfak yoluyla yeniden inşa etmeye çalıştılar çünkü yemek inşa etmek için etkili bir araçtır. O halde Suriyelilerin farklı ülkelerden getirdikleri yiyeceklerin çeşitliliği hem kendi mutfak alanlarındaki tercihleri hem de menşe ülke ile olan bağlarını simgelemektedir. Bunun dışında mekânların tamamını işletenlerin erkek olması, çalışanların erkeklerden oluşması, aslında kadına özgü bir iş olarak tanımlanan işlerin, göç sonrası kamusal alanda erkekler tarafından yapılması ataerkil toplum yapısının bir yansımasıdır.

Son olarak Suriye mutfağının tamamen Kilis mutfağından farklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Göçün benzerliklerin ortaya çıkması noktasında katkısı büyüktür. Ancak coğrafi yakınlık ve evlilik/akrabalık meseleleri göz önünde bulundurulduğunda, Kilis'teki Suriyelilerin yemek kültürünün tarihî birlikteliğin zorunlu kıldığı, geçici süreli-mobilize yaşam tarzını yansıttığını düşünmek mümkündür.

Kaynakça

- Ağcadağ Çelik, İ., ve Vural, F. (2018). Suriyeli mülteci kadınların kuma dramı: Kilis ili örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 341-382. <https://doi.org/10.26466/opus.406308>
- Akbaba, M., ve Özel, G. (2020). Kilis ili yöresel yemeklerinde Suriye göçünün gölgesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 971-982. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.590>
- Anderson, E. N. (2005). *Everyone eats: Understanding food and culture*, New York University Press.
- Apak, H. (2014). Suriyeli göçmenlerin kente uyumları: Mardin örneği. *Mukaddime Dergisi*, 5(2), 53-70. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.00462>

- Avşar, Ö. Y., ve Seçim, Y. (2020). Suriye göçmenlerinin mutfak kültürü uyum süreci; Konya Örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7(2), 209-221. <https://doi.org/10.31771/jtr.2020.61>
- Baho, S. (2020). *The role of food and culinary customs in the bombing process for Syrian migrants in California* [Unpublished thesis]. University of the Pacific, San Francisco, California. https://scholarlycommons.pacific.edu/uop_etds/3687
- Bulut, M. (2019). Immigrants' access to resources: The case of Syrian immigrants in Turkey. *International Journal of Human Studies*, 2(3), 90-99. <https://doi.org/10.35235/uicd.570378>
- Castles, S. (2000). International migration at the beginning of the twenty-first century: Global trends and issues. *International Social Science Journal*, 52(165), 269-281. <https://doi.org/10.1111/1468-2451.00258>
- Cengiz, D. (2015). Zorunlu göçün mekânsal etkileri ve yerel halkın algısı; Kilis örneği. *Turkish Studies*, 10(2), 101-122. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7938>
- Cohen, J. ve Sirkeci, I. (2016). Migration and insecurity: Rethinking mobility in the neoliberal age. J. G. Carrier (Ed.) içinde, *After the crisis: Anthropological thought, neoliberalism and the aftermath* (s. 96-113). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315657417-11>
- Çalışkan, A., ve Kaya, G. (2021) Suriyeli mültecilerin sosyo-mekânsal kümelenmelerinin İzmir özelinde analizi. M. Bulut ve K. Şahin (Ed.) içinde, *Anthropological perspectives on transnational encounters in Turkey: War, migration and experiences of coexistence* (s. 32-56). Transnational Press London.
- Çapar, M. (2019). Perceptions about 'War Migrants' from Syria in Antakya: Anxiety, fear, empathy. M. Bulut, ve K. Şahin (Ed.) içinde, *Anthropological perspectives on transnational encounters in Turkey: War, migration and experiences of coexistence* (s. 119-135). Transnational Press London.
- Çataloğlu, S., ve Bulut, M. (2019). Artificial borders and nationalism: Turkmen migration from Iraq to Istanbul. M. Bulut, ve K. Şahin (Ed.) içinde, *Anthropological perspectives on transnational encounters in Turkey: War, migration and experiences of coexistence* (s. 19-31). Transnational Press London.
- Çetin, B., ve Coşkun, M. (2020). Hatay'a yönelik iskânlarda (1960-2007) göç yönetiminde yaşanan yetersizliklerin kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetine etkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 103-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/55182/686748>
- Coşkun, B. B. (2018). Falafel is not just a dish: Syrian restaurants in Turkey as Heterotopias [Unpublished manuscript].
- Danış, D. A. (2004). Yeni göç hareketleri ve Türkiye. *Birikim Dergisi*, 184-185, 216-224.
- Delgado, S. V. (2018). Exploring Middle Eastern immigration: History and contemporary diaspora of Middle Eastern immigrants to Latin America and culinary practices influenced by their culture. *UC Merced Undergraduate Research Journal*, 10(2), 1-13. <https://doi.org/10.5070/M4102038931>
- Deniz, A. Ç., Ekinci, Y., ve Hülür, A. B. (2016). "Bizim müstakbel hep harap oldu": Suriyeli sığınmacıların gündelik hayatı, Antep-Kilis çeyresi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duruel, M. (2017). Suriyeli sığınmacıların Türk emek piyasasına etkileri: Fırsatlar ve tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ead/issue/48242/610707>
- Durukan, A. (2021). Evin tadı: Erzincan'dan İstanbul'a göç. *Antropoloji*, (42), 11-18. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.985432>
- Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden kaçışlara göç ve göçmenler: Kuram, yöntem ve alan yazıları*. Phoenix Yayınevi.
- Erbaş, H., ve Türker, Ö. A. (2019). Göç araştırmaları alanında kavramsal sorunlar ve etik/politik sorumluluk. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 883-911. <https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2019.59.2.9>
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi - HUGO Yayınları. <http://fs.hacettepe.edu.tr/hugo/dosyalar/TurkiyedekiSuriyeliler-Syrians%20in%20Turkey-Rapor-TR-EN-19022015.pdf>
- Habermas, J. (2004). *Kamusal alan* (M. Özbek, Çev.). Hil Yayınları.
- Sokal, A., ve Brichmont, J. (2002). *Son moda saçmalar: Postmodern aydınların bilimi kötüye kullanmaları* (M. Baydur ve O. Onaran, Çev.). İletişim Yayınları. (Özgün eserin basımı 1997)
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli sığınmacıların Kilis şehrindeki mekânsal, kültürel ve ekonomik etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 373-396.
- Harunoğulları, M. (2018). Sınır ötesinde yeni bir yaşam Suriyeli sığınmacılar ve göçün coğrafi etkileri: Kilis Örneği. H. H. Aygül ve E. Eke (Ed.) içinde, *21. yüzyılda uluslararası göç ve mülteciler: Bir Türkiye perspektifi* (s. 297-328). Nobel Yayıncılık.
- İçduygu, A., ve Aksel, D. B. (2013). Turkish migration policies: A critical historical retrospective. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 18(3), 167-190. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/48972/624814>
- İçduygu, A. (2015). *Syrian refugees in Turkey: The long road ahead*. Migration Policy Institute.
- İncili, Ö. F., ve Akdemir, İ. O. (2016). Yerinden edilmişliğin coğrafi analizi: Kilis'te Suriyeli sığınmacılar. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 118-133. <https://dergipark.org.tr/en/pub/marucog/issue/24661/260868>
- Kalaycı, İ. (2016). Bağımsızlıktan Baas'a Suriyelilerin Hatay'a göçleri (1946-1970). S. Uğuz ve B. Arı. (Ed.) içinde, *Hatay tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar 1 - Dr. Mehmet Tekin Armağanı* (s. 222-258). Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Kalaycı, İ. (2017). Türkiye'de ulus devlet oluşturma çabaları: Göç, göçmen ve iskân meseleleri (1923-1950). Ö. Köse (Ed.) içinde, *Geçmişten günümüze göç* (s. 1429-1442). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kalaycı, İ. (2018). *Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçler 1923-2000*. Lambert Academic Publishing.
- Karyelioglu, S. (2021). Yemek ve göç: Türkiye'ye göç etmiş Suriyelilerin yemek ile ilgili kültürel ve iktisadi deneyimleri. *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (8), 1-22. <https://doi.org/10.48131/jscs.1005933>
- Kaya, G., ve Çolakoğlu, K. (2020). Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki onuncu yılına ilişkin sosyolojik bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 594-609.
- Kiple, K. F., ve Ornelas, K. (Ed.) (2000). *The Cambridge world history of food. Volume One*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521402149>
- Küçüköz, N. M. (2019). *Suriyeli mültecilerin il ekonomilerine etkisi: Hatay, Şanlıurfa, Kilis örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/90388>
- Lofland, J. (1971). *Analyzing social settings*. Wadsworth.
- Lordoğlu, K., ve Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kent emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 49(2), 789-808. <https://doi.org/10.33182/gd.v2i2.565>
- Mintz, S. W., ve Du Bois, C. M. (2002). The anthropology of food and Eating. *Annual Review of Anthropology*, 31(1), 99-119. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.32.032702.131011>

- Montanari, M. (2006). *Food is culture*. Columbia University Press.
- Paksoy, H. M., Koçarslan, H., Kılınç, E., ve Tunç, A. (2015). Suriyelilerin ekonomik etkisi: Kilis ili örneği. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9), 143-173. <https://dergipark.org.tr/en/pub/birtop/issue/29486/316349>
- Paksoy, H. M., Kılınç, E., ve Koçarslan, H. (2015). İç savaştan kaçarak Kilis'te yaşamı sürdüren Suriyelilerin Kilis'in iktisadi, ticari ve sosyal yaşamına etkileri. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*, Fourth edition. Sage Publications, Inc.
- Sarıteke, İ., Kahraman, Ö. F., ve Aydın, A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli nüfusun hukuki statüsü ile ilgili bir analiz. *Türkisch Studies*, 13(7), 383-396. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13042>
- Sauner-Leroy, M. H. (2012). Yemeğin değişken anlamları ve göç. *Yemek ve Kültür Dergisi*, 27, 100-109.
- Scagliusi, F. B., Porreca, F. I., Ulian, M. D., de Morais Sato, O., ve Unsain, R. F. (2018). Representations of Syrian food by Syrian refugees in the city of São Paulo, Brazil: An ethnographic study. *Appetite*, 129, 236-244. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.07.014>
- Sirkeci, İ., Utku, D. ve Yüceşahin, M. M. (2019). Göç çatışma modelinin katılım, kalkınma ve kitle açıkları üzerinden bir değerlendirmesi. *Journal of Economy, Culture and Society*, (59), 157-184. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0016>
- Stouffer, S. A. (1940). Intervening opportunities: a theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, 5(6), 845-867. <https://doi.org/10.2307/2084520>
- Şahin, K. (2003). *Antakya geleneksel yemek kültürünün beslenme antropolojisi açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Şahin, K. (2010). *Dini kimliğin inşasında kutsal ve tabu olan yiyecek ve içeceklerin işlevleri: Antakya örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, K. (2017). Savaşın Türkiye'ye taşıdığı gelenek: Hatay'da Suriye ekmeği. N. Kahraman, N. Dürüst, ve Ç. Yılmaz (Ed.) içinde, *Uluslararası savaş ve kültür sempozyumu 17-19 Kasım, Amasya 2017 - Bildiri Özetleri* (s. 39-40). Ankara: KIBATEK Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu.
- Şenalp, U. E. (2021). Suriyeli göçmenlerin ekonomik etkileri M. Bulut, C. Aksoy-Sugiyama ve K. Şahin (Ed.) içinde, *The different approaches of academic disciplines to the phenomenon of migration* (s. 97-11). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Şenoğuz, H. P. (2015). Kilis as "Little Beirut": Shadow markets and illegality in the southeastern margins of Turkey. *L'Espece Politique*, 27(3), <https://doi.org/10.4000/espacepolitique.3581>
- Tierney, R. K., ve Ohnuki-Tierney, E. (2012). Anthropology of food. J. M. Pilcher (Ed.) içinde, *The Oxford handbook of food history* (s. 117-132). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199729937.013.0007>
- Tunca, H. Ö., ve Karadağ, A. (2018). Suriye'den Türkiye'ye göç: Tehditler ve fırsatlar. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 47-68. <https://dergipark.org.tr/en/pub/khobilim/issue/40759/493294>
- Tuncer, E. (2019). *New food practices in Istanbul in the aftermath of the Syrian civil war: Syrian restaurants and collective refugee kitchens*. N. Ertürk ve D. Ünsal (Ed.) içinde, *Cultural policy yearbook 2019: Forced migration and cultural production*. İletişim Yayınları.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63. <https://hakemlidergi.tesam.org.tr/wp-content/uploads/2016/05/2-2015-2AyseSebnemTunc.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2021). Operational Update January 2021: Turkey. UNHCR. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2021/02/UNHCR-Turkey-Operational-Update-January-2021.pdf>
- Yıldırım, A. (2019). "The guest doesn't like another guest, and the host likes neither": Somali refugees forgotten in a satellite town. M. Bulut ve K. Şahin (Ed.) içinde, *Anthropological perspectives on transnational encounters in Turkey: War, migration and experiences of coexistence* (s. 43-58). Transnational Press London.
- Yıldırım, A. (2020). Sınır taşlarından dikenli tel ve mayına: Türkiye-Suriye sınırının kalınlaşması. *Kebikeç Dergisi*, 49, 29-48.
- Yaman, A. (2016). Suriyeli sosyal sermayenin inşası ve yeniden üretim sürecinin sivil toplum ve ekonomik hayat alanlarında incelenmesi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (3), 94-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gad/issue/43300/526459>
- Xu, W. (2008). *Eating identities: Reading food in Asian American literature*. University of Hawai'i Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wqwpv>

2022. Telif hakları yazar(lar) a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Kitera'ya yolculuk: Göç ve nostalji

Türker Körük^{1*}

¹ Doktora öğrencisi | Ege Üniversitesi, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İzmir - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Türker Körük

Bağımsız araştırmacı

E-posta: koruk.turker@gmail.com

Alındı/Received: 18 Ocak / January 2022 | Düzeltildi/Revised: 13 Haziran / June 2022 | Kabul/Accepted: 20 Haziran / June 2022 | Yaymlandı/Published: 30 Haziran / June 2022

Öz

20. ve 21. yüzyılın önemli sorunlarından ve kavramlarından olan göç, birçok sanatçının ve edebiyatçının başka ülkelere göç etmesi, iltica etmesi ya da bilinçli olarak yerleşmesiyle sosyolojik bir konu olmaktan çıkıp sanatsal bir konu haline de dönüşmüştür. Sanatın “kendi toprağını” terk etmesiyle birçok sanatçı kendi ülkelerinin özlemi çekmiş ve eserlerinde bu özlemi yaşatmaya-yansıtmaya çalışmışlardır. Çalışmanın amacı, Theodoros Angelopoulos’un Kitera’ya Yolculuk filmi üzerinden göç kavramının nostalji olgusunu nasıl ortaya çıkardığını incelemektir. Yunanistan’da kendini bir yabancı, bir göçmen gibi hissettiğini söyleyen yönetmen, tüm filmlerinde bunu ele almaya çalışmış ve Yunanistan’ın yakın geçmişle kendi hayatını ilişkilendirerek, epik bir sinema dili oluşturmuştur. Çalışmada kullanacağımız yöntem gömülü teori, farklı dallardan çeşitli düşünürleri bu konuyla ilişkilendirmemiz için uygun bir yöntemdir. Teori, göç ve nostalji ile ilgili belirli düşünceler yerine özgün şeyler söyleyebilmek ve bunları özgür bir yaklaşımla inceleyebilmek için seçilmiş amaçlı bir yöntemdir. Kitera’ya Yolculuk, siyasi bir suçlu olarak kaçtığı Sovyetler Birliği’nden otuz iki yıl sonra geri dönen Spyros’un (geri dönüş) göç durumunu işler. Anavatana yabancı olmak, aileye yabancı olmak ve geçmişe tutunmak durumlarının modern bir Odyssea Destanı olarak sunulduğu film, nostalji ve göç izleğinde ele alınacak, göçün sadece dışsal bir yolculuk değil, bellek ve içsel bir yolculuk olarak ortaya nasıl konulduğu gösterilecektir.

Anahtar sözcükler: Theodoros Angelopoulos, Kitera’ya Yolculuk, göç, nostalji, Balkanlar

Giriş

Nerdeyse tüm dillerde kullanılan *migrate* fiilinden türeyen göç kavramı, kökenini Yunancada bir amibin bölünerek ve akışkan bir şekilde yer değiştirmesini anlatan, aynı zamanda “mucize” tanımına da karşılık gelen *migwros* kelimesinin kökü olan “*meigw-*” önkenden şekillenir¹. Türkçede ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi olarak karşılığını alan terim, bir yolculuk olgusunu içinde barındırır fakat bir yere gidış ya da gelişin kapsadığı süre içinde kişinin ya da kişilerin kat ettiği zaman ya da uzam olarak algılanan

Voyage to Cythera: Migration and nostalgia

Abstract

Migration, which is one of the important problems and concepts of the 20th and 21st centuries, has turned into an artistic issue from being a sociological issue with the migration, asylum or conscious settlement of many artists and writers in other countries. With art leaving its “own land”, many artists yearned for their own country and tried to reflect this longing in their works. The aim of the study is to examine how the concept of migration reveals the phenomenon of nostalgia through Theodoros Angelopoulos’ movie Voyage to Cythera. Saying that he feels like a foreigner, an immigrant even though he lives in Greece, the director tried to address this in all his films and created an epic cinematic language by associating his own life with the recent past of Greece. The method we will use in the study, Grounded Theory, is a suitable method for us to associate various thinkers from different branches with this subject. It is a purposeful method chosen to be able to say original things instead of certain thoughts about theory, migration and nostalgia and to be able to examine them with a free approach. Voyage to Kitera deals with the emigration situation of Spyros (return) who returns thirty-two years later from the Soviet Union, from which he fled as a political criminal. The film, in which the situations of being foreign to the motherland, being a stranger to the family and holding on to the past are presented as a modern Odyssey Epic, will be discussed in the theme of nostalgia and migration, and it will be shown how migration is revealed not only as an external journey but as a memory and inner journey.

Key words: Theodoros Angelopoulos, Voyage to Cythera, migration, nostalgia, The Balkans

yolculuk teriminin aksine, göç olgusunda zaman ve uzam kavramları yolculuktan daha farklı bir tanıma kavuşur.

Yunancada *nostos* (dönüş) ve *algos* (üzüntü) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan nostalji terimi, yolculuk ve göç arasındaki zaman-uzam farkının anlaşılmasında önemli bir yer tutar. Geçmişte kalan güzelliklere olan özlem duygusu ve bu duygunun baskın bir duruma gelmesi olarak nitelenen nostalji durumu, vatan hasreti ve sıla hasreti gibi tamlamalara da karşılık gelir. Birçok dile nostalgia olarak geçen kelimenin bir diğer önemli karşılığı ise İspanyolcadaki *añorar* (özlemek, eksiklik duymak) filidir. Katalanca *enyorar* sözcüğünden türeyen fiil, temelini Latince

¹ bkz. <https://www.etymonline.com/search?q=migwros>

“bilmemek” anlamına gelen *ignorare* sözcüğünden alır².

Göç ve yolculuk arasındaki farkı ortaya koyarken kullanacağımız bu tanım, nostaljinin göç içindeki varlığını görünür kılmaya yararken, yolculuğu bir hüzünden ve bir kederden yani nostaljiden ayrı tutar. Yolculuk bilinen bir zamanda bilinen bir uzama ve bir geri dönme bilinciyle yapılırken, göç bilinmeyene olandır. Nostaljinin esas anlamı tam da bu noktada, bu tanımda ortaya çıkar: Uzakta olmak, geri dönmemek, bir kişiye bir şeye ya da bir yere neler olduğundan bihaber olmak.

Yöntem

Göç ve nostalji olgularına yaklaşımın en temkinli ve en özgün olanağını sunduğunu düşündüğümüz Gömülü (*Grounded*) Teori'nin yöntem olarak kullanıldığı bu çalışma, postmodernizmin teoriye sunduğu serbestliklerle birlikte birçok farklı perspektifi görünür kılmaya çalışacaktır.

Glaser ve Strauss tarafından yazılan *Gömülü Teorinin Keşfi* (1967) adlı kitapta, mevcut kuramlarla test edilebilir hipotezleri incelemek yerine verilere dayanan, araştırmalardan gelişen kuramlara erişmek gerektiği savunulmuştur. Gömülü Teori'de amaç, anlaşılması zor bir olgunun ya da durumun ortaya çıkmasını etkileyen sebepleri ortaya koymak ve az bilinen kavramlar üzerine yeni bilgiler eklemektir. Gömülü Teori, alandan elde edilen verilerin soyutlanmasına ilişkin oldukça sistematik ve ayrıntılı bir süreçtir ve aynı zaman araştırmacıya esnek bir araştırma tasarımı olanağı da sunar (Gençoğlu, 2014, s. 686).

Gömülü teori yöntemi, tek bir paradigma etrafında bilimsel bilgiyi ortaya çıkarmak yerine, olay ya da olgunun kendi bağlamında ele alınması ve doğrudan incelenmesi üzerine kuruludur. Toplanan verilerin analizinin eşzamanlı olarak yapılması esastır. Gömülü Teori, kavramsal sınıflandırmalar ve bunların özellikleri ile bu özellikler arasında kurulan ilişkilere dayalıdır. Çalışma sonunda elde edilen veriler değerlendirilir ve özgün bir teori ortaya konulur. Araştırmayı yapanın kişisel deneyim ve olgular-durumlar hakkındaki yargıları araştırmanın süreçlerinde etkilidir.

Gömülü Teoride veriler, olayın içinde yerleşiktir ve teorilerin inşa edilmesinde nitel verileri toplamak ve analiz etmek için sistematik, ama esnek belirli ilkelere dayalı biçimde veri toplanır. Kurallar esnek; biçimsel olmaktan ziyade bir dizi genel keşfe dayalı ilke ve araçlar sunar. Toplanan veriler teorinin temelini oluşturur ve bu verilerin analiziyle sonuca erişilmeye çalışılır (Bulduklu, 2019, s. 6-7). Glaser ve Strauss, güvenilir bir metodolojik yaklaşım olarak Gömülü Teori yöntemini ileri sürerken birçok çalışma biçimine de meydan okur. Bulduklu, bu biçimleri Charmaz'dan alıntılararak şöyle aktarır (2019, s. 5):

- Niteliksel yöntemlerin izlenimsel ve sistematik olmadığı inancına,
- Veri toplama ve araştırmanın analiz aşamalarının ayrı tutulmasına,
- Nitel araştırmaların daha kesin olarak kabul edilen nicel yöntemlerin öncüsü olarak görülmesine,
- Teori ve araştırma arasındaki bölünmeye,
- Nitel araştırmanın teori oluşturamayacağı varsayımlarına.

Bu iki düşünürün de yönetime birbirinden farklı yaklaşımları mevcuttur. Glaser ön yargılardan uzak ve boş bir zihinle araştırmaya başlanmasını savunurken; Strauss, genel bir fikre sahip olunarak araştırmaya yönelmeyi savunmaktadır (Jones ve Alony, 2011, s. 99).

Bu çalışma, Glaser'in yaklaşımına karşıt fakat Strauss ve Charmaz'ın yaklaşımına koşut bir yöntemle ele alınacaktır. Gömülü Teori, anlamlara erişme, sürekli analiz, kodlama ve kavramsallaştırmalar yoluyla teoriye erişmeyi amaçlayan tümevarımsal bir yöntemdir. Göç ve nostalji temalarını ararken kullanacağımız bu yöntem, kavramlar oluşturma, örnekleme, kıyaslama, varyasyonları dikkate alma, süreç içinde teori inşa edilmesi gibi süreçleri literatür taramasının önceden yapıldığı bir yaklaşımla çalışmaya dâhil edilecektir.

Göç, yolculuk ve nostalji

20. ve 21. yüzyılın en başat meselelerinden birisi olan “göç” olgusu, birçok sebepten ötürü birçok sanatçının kendi topraklarını terk etmesiyle sanat ve edebiyatta kendine önemli bir yer açmıştır. Edward Said'in de belirttiği gibi modern Batı edebiyatının önemli yapıtları çoğunlukla göçmenlerin, sürgün sanatçıların eserleridir (Said, 1995); Flusser'a göre ise göç ve sürgünlük yaratıcı eylem için besleyici bir alandır (Flusser, 2002, s. 109). Özellikle dünyanın önemli savaşlarının yaşandığı ve sanatta-edebiyatta modernizmin doruğa ulaştığı 20. yüzyıl başından yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte, savaşların yarattığı bunalım ve kısıtlamalar, sanatçıları ve edebiyatçıları (Piet Mondrian, Millos Forman, Roman Polanski, Rudolf Nureyev vb.) başka ülkelere gitmeye, başka bir milletin vatandaşı olmaya ve özlerinden kopuk bir hayat sürmeye itmiştir. Bu parçalanma, çoğu zaman fiziksel bir uzaklık unsurunun doğurduğu mesafeden kaynaklanırken, aynı zamanda da bir bellek sorunu olarak ortaya çıkar. Bir algı değişiminin de temeli olan bu sorun, modernizmin insanın doğal ve üretken temposunun önüne çıkardığı engellerin insanoğlunun güçleriyle orantılı olmamasıyla (Benjamin, 2002, s. 169) ilintilidir. Bu engeller, modern bireyin belleğinin işlevini çoğu zaman tahrip eder. “Belleğin işlevi, izlenimlerin korunmasıdır; anı ise bunların parçalanmasını amaçlar. Bellek koruyucu, anı ise yıkıcıdır” (Reik, 1936, s. 132). Bu tahribiyet, dışsal olduğu kadar içsel bir göç durumunda

² <https://www.etymonline.com/search?q=ignorare>

da olan bireyin belleğini, muhafaza etmeye çalıştığı fakat başaramadığı bir “öz vatan” imgesiyle meşgul ederken, eskiye ait anılar ve yukarıda da değindiğimiz “bilmemek” durumu bireyin zihninin tamamen geçmişe odaklanmasına neden olur. Geçmiş hatırlayarak anılarıyla kendi bütünlüğünü korumaya çalışan birey, belleği yavaş yavaş işleyişini kaybederken, giderek kendini daha güçlü bir nostalji olgusu içinde bulur.

Marc Ferro'ya göre sinema “çoğu zaman kurumlarımızın korunmuş belleğinden başka bir şey olmayan o yazılı arşivlerden bir ölçüde kurtulmuş olarak, gayriresmî bir karşı-tarihin oluşturulmasına hizmet etmektedir. Böylece Resmî Tarih'in karşısında etkin bir denge rolü oynayarak, bir bilinçlenme faaliyetine yardımcı olduğu ölçüde Tarih'in de bir edimcisi haline gelmektedir” (1995, s. 10-11). Modernizmin de içinde barındığı, resimden müziğe, heykelden tiyatroya birçok sanat dalının yaptığı gibi, bir 20. yüzyıl sanatı olan sinema da bir “edimci” olarak göç, nostalji ve bellek kavramlarıyla ilgilenmiştir. Charlie Chaplin'in Göçmen (The Immigrant, 1917), Marjane Satrapi ve Vincent Paronnaud'un Persepolis (2007), Bahman Gobadi'nin Kaplumbağalar da Uçar (Lakpoşt-ha hem pervaz mikonend, 2004), Emir Kusturika'nın Çingeneler Zamanı (Dom za vesanje, 1988), Dardenne Kardeşler'in Söz (La Promesse, 1996) gibi birçok farklı filmi göç olgusuna farklı açılardan yaklaşırken, Chris Marker'ın Sans Soleil (1983) filmi ise göç kavramına belleksel bir paradigmadan yaklaşır.

Sinemanın bellek üzerinden tanımlamasını yaparken, belleğin bir sinema gibi çalıştığını belirten Henry Bergson, bellek ve sinema ilişkisini şu bağlama oturtur:

Sinemanın yaptığı bu olduğu gibi, bizim bilgimizin yaptığı da budur. İç oluşa bağlanacak yerde bu oluşu yapay olarak yeniden düzenlemek üzere maddi dünyaya aktarmaktır. Geçip gitmekte olan gerçeklikten neredeyse anlık görüntüler alıyoruz ve bunlar o gerçeklik için karakteristik olduklarından, onları soyut, tek biçimli, görünmez, bilinç aygıtına yerleşmiş bir oluş süreci boyunca akıtıp geçirmemiz yetiyor bize... Algılama, düşünme, dil genel olarak böyle işlerler. Oluşu düşündüğümüzde ya da açıkladığımızda, hatta algıladığımızda bile içimizde bir tür sinematografi işletmekten öteye bir şey yapıyor değiliz. Artık kısaca diyeceğiz ki pratik bilgimizin mekanizması sinematografik

mekanizmadır. (Bergson, 1998, s. 306)

Bu sinematografik mekanizmanın özünde bulunan belleksel olgu, sıradan bir bireyin “oluş”unu açıkladığı gibi, göç durumundaki bir bireyin yaşadığı nostaljiyi de açığa çıkararak, teşhir eden ve görünür kılan faktördür. Bergson'un bir “bilgi” olarak tanımladığı bellek olgusunun, göç halindeki bireyde “bilmek” kavramının ortadan kalkmasıyla yerini “nostalji”ye bıraktığını öne süreceğiz.

Modern sinemanın en önemli yönetmenlerinden olan Andrey Tarkovski, bellek, anı ve nostalji duygusu üzerine fazlaca yoğun düşünmüş bir sinemacıdır. Kendi de bir göç durumunda hayata gözlerini yuman yönetmenin nostalji tanımı, nostaljinin tam ve yekpare bir duygu olduğu yönündedir. Tarkovski'ye göre insan, kendi vatanında ve en yakınlarıyla birlikteyken, mutlu bir aileye ve mutlu bir hayata sahip olsa bile ruhu sınırlandırıldığı ve bireyin kendisinin istediği gibi çoğalıp yayılmadığı için nostalji duygusuna kapılabilir. Nostalji Tarkovski'ye göre dünya karşısındaki güçsüzlüktür. İnsanın kendi maneviyatını başka insanlara aktaramamasının acısıdır (Cossé, 2006, s. 163-172)

Bu tespit, Yunan Sanat Sineması'nın önemli yönetmenlerinden ve bir 20. yüzyıl sanatçısı olan Theodoros Angelopoulos'un göç durumuna bakışını sanat, bellek ve sinema bağlamında özel bir yere oturtur. Ülkesinde kendini her zaman bir yabancı, bir göçmen gibi duyumsadığını belirten yönetmen, filmlerinde bu durumu ele almaya çalışmış, 20. yüzyılı, Yunanistan'ın yakın geçmişi ve kendi hayatı ile ilişkilendirerek, özgün bir sinema dili oluşturmuştur.

Theodoros Angelopoulos Sineması

Theodoros Angelopoulos Sineması, üçlemelerle biçimlenen ve Yunan Tarihi'ni mitolojik bir arka planla destekleyen yapısı nedeniyle metinler arası bir yaklaşımla okunabileceği gibi, aynı zamanda felsefi ve özellikle de sosyolojik bir okuma imkanına da olanak sağlar.

Angelopoulos sinema dilini oluştururken, Yunan halkının 20. yüzyılda şahit olduğu yıkımlar, ayrışmalar, iç çatışmalar, siyasi sürgünler, vatandaşlık haklarının alınması, 1936-1941 yılları arasındaki Metaksas diktatörlüğü, II. Dünya Savaşı'ndaki İtalyan ve Alman baskısı gibi Yunan tarihinde önemli izler bırakan tarihsel gerçeklikleri, yaşadıkları toprakları bir sebepten ötürü geride bırakmış ya da geride bırakacak olan seferî karakterlerin tamamlamaya çalıştığı büyük tarihsel (belleksel) boşluklar ve bir türlü “kahraman” olamayan, yani “epik” bir bütünlüğe kavuşamayan bu karakterlerin modernizme özgü buhranları olarak tasvir eder. “Modernizm, kahramanın yıkımıdır. Modernizmin çağında kahraman, öngörülmemiştir; bu tip için bir kullanım alanı yoktur. Modernizm, kahramanı emin bir

limana sonsuz bağlar; onu sonsuz bir işsizliğe teslim eder” (Benjamin, 2002, s. 189).

Tarihsel bağlamda modernist bir sanatçı olarak nitelenebilecek olan Theodoros Angelopoulos, modernizmin tarih karşısındaki umutsuzluğunu da şu sözlerle anlatır: “[...] muhtemelen tarih artık sessizdir. Ve hepimiz bir şeylere kendi kendimize cevap bulmaya çalışıyoruz, çünkü sessizlikte yaşamak çok zor. Tarihsel bir gelişme olmadığı zaman, tarihsel sürekliliği kesintiye uğratan bu kriz bağlamında, bireye odaklanmak gerekir” (Ciment, 2001, s. 58). Kuşkusuz bu odak, tarihsel oyukları bireyin belleğinde yeniden canlandırarak bir tamamiyet sağlama çabasını da içinde barındırır. Bu uğraş, kişisel tarihinde büyük kesintiler barındıran başıboş karakterlerin, Yunan Tarihi’ndeki kayıplarla hemhâl oluşunun dışavurumudur.

Bu yansıtma, Angelopoulos Sineması’nda esas olanın, yani bir öz yaşam öyküsü ya da bir Yunanistan Tarihi panoraması niteliğinden yoksun olmamakla birlikte bir imgenin ve o imgeyi oluşturan zihnin görünür kılınmasıdır. Sinemasını, kendi yolculuklarının da dahil olduğu kurtarıcı bir ütopya olarak nitelerken, Benjamin’in “her asrın gözlerinin önünde kendisinden sonrakinin görüntülerinin belirginleşmesini sağlayan düş” olarak tanımladığı ütöpik imgenin de tam karşısında konumlanır. Angelopoulos’un ütopya tanımı gelecekle değil geçmişle ilintilidir. Bugününü, mesleği tarafından günümüze kadar sürüklenmiş bir geçmiş olarak tarif edecek kadar geçmişle olan ilişkisini sinemasına temel alan yönetmen, filmlerinin otobiyografik olduğunu reddetmesine karşın “ruhsal” olarak otobiyografik olduğunu da şu sözlerle kabul eder:

Bunlar benim Balkanlar, sinema ve insanlık durumu hakkında sorduğum sorular. İç savaşın ne olduğunu biliyorum. Babam iç savaş sırasında ölüme mahkûm edildi ve infaz edilmemiş olsa da, ailem bölündü ve parçalandı. Ben politik bir analist değilim, hangi tarafın iyi olduğunu söyleyemem, sadece savaşın acılarını çeken insanlar hakkında konuşuyorum, hangi tarafta olurlarsa olsunlar. (Andrew, 2001, s. 91)

Theodoros Angelopoulos Sineması, Balkanlar ve Yunanistan Tarihi’nin içinden geçtiği zamanı ele alırken, uzamı da diyalektik bir biçimde zamanın yanına ekler. Kamerasının ana karakterleri takip etmediği anlarda odaklandığı epizotlar, birbirine değmeyen, çoğu zaman da birbirlerinden uzun yıllar farklarla ayrılmış olan iki zaman parçasının aynı uzamda nasıl yaşandığını ya da yaşanıyor olduğunu yansıtır. “Angelopoulos’un

zaman duygusu doğrusal bir zamanı dairesel veya çok yönlü biçimlere dönüştürür. Karakterler kendilerini stabil olmayan bir uzamda sıkışmış bulurlar; Aristocu olmayan şüresel güzelliğin evreni içinde kendilerini ve duygularının merkezini kaybederler. Bu, kendilerini anti-tarihsel varlıklara dönüştürdükleri izlenimini yaratabilir” (Karalis, 2006, s. 255).

Bu anti-tarihsellik hali, Angelopoulos karakterlerinin bellekle ilgili travmalarının hem sebebi hem de bir sonucudur. Kişisel hakikatlerinin tarihsel hakikatlerden farklı olduğunu anlayan karakterler, bilmedikleri ve dolduramadıkları dönemsel boşluklarda gezerken kendi öz vatanlarında olmalarına rağmen dilsiz bir tarihsel sıkıntı yaşarlar. Bu tarihsel sıkıntı, ülkelerini terk eden karakterler aracılığıyla değil, kendi vatanlarına geri gelmiş ve kendi vatanlarında artık bir yabancı olan karakterler aracılığıyla normalden farklı bir “göç” olgusunu da doğurur. Büyük tarihsel olayların izleğinde kendilerini tarihin sayfalarında arayan karakterler, artık ait olmadıkları bir bütünlüğün parçası olmaya çalışırken, ağır bir “nostalji” duygusu içinde kendilerine ait olmayan gerçeküstü anılar tarafından sarmalanır. “Angelopoulos’un sineması dramatik eylemlerle karakter yaratmayı amaçlamaz. Onun karakterleri, insanın tarihsel vicdanlarıyla yüzleşmesidir, bu yüzden varoluşlarının sınırlarında, ne oldukları ve ne olmadıkları arasındaki yerde durmaktadırlar” (Karalis, 2006, s. 255).

Theodoros Angelopoulos Sineması’nda birey, “anlatı katmanları arasında yola çıkarken Yunanistan Tarihi’ndeki hemen hemen her göç uğrağında durup, yaşanan acı, öfke ve travmaya odaklanır” (Pala Güzel, 2016, s. 51). Bu bireysel bakışın temellendiği, Angelopoulos’un sinema dilinin özgün bir ilk örneği sayılan, *Tarih Üçlemesi*’nden sonra ironik bir adla çektiği *Sessizlik Üçlemesi*’nin ilk filmi olan *Kitera’ya Yolculuk* (Γαζίδι στα Κόθρα, 1984), otuz iki yıl sonra Yunanistan’a geri dönen siyasi bir sürgünün dönüş travmasını konu edindir. Bu travma Theodoros Angelopoulos Sineması’na yeni bir açılım getirirken, “göç” olgusuna “geri dönemeyen” değil “geri dönen” bir birey üzerinden odaklanarak, kavrama farklı anlamlar yükler.

Kitera’ya Yolculuk

Yunan mitolojisinde Kitera, insanın mutluluğun peşinden gideceği, mutluluğu bulacağı bir düş adası olarak tasvir edilir. Homeros’un *Odyseia Destanı*’nda da adı geçen ada, Odysseus ve arkadaşlarının eve dönüş yolculuklarında bir deniz fırtınası sonrası sığınmak zorunda kaldığı mitik bir ütopya olarak da göze çarpar. Bu mitik hikâyede aslanan, adada yaşayanların, Odysseus’un arkadaşlarına yedirdikleri *lotus* isimli bitkinin, onların sıra hasretlerini ve geri dönme isteklerini susturduğudur. Artık vatan hasreti duymayan Truva Savaşı gazileri, Odysseus’un onları gemiye bağlayarak geri dönmeye

zorlamasıyla İthaka'ya doğru yollarına güç bela devam ederler.

Theodoros Angelopoulos'un, külliyatını (oeuvre) şekillendirirken kullandığı bu bilinen mit, yönetmenin sinemasındaki özel meselelerden birini her zaman içinde taşır: *Geri dönmek*. Angelopoulos karakterleri, bir nostalji duygusu içinde bulduklarının farkında olmadan, geri dönüşlerini, gidişi ve nihayetinde geri gelişi kapsayan bir "yolculuk" olarak benimsemeye çalışırlar. Başlarda da değindiğim gibi, göç ve yolculuk durumları arasındaki fark nostalji olgusunun diriliğinden kaynaklanır fakat Angelopoulos karakterlerinde nostalji duygusunun varlığı, vatanlarından uzakta buldukları zaman sürecinde değil, ülkelerine geri döndükten sonra geçirdikleri zaman sürecinde kendini hissettirirken, karakterler "bilmemenin" verdiği rahatsızlıktan değil "bilmenin" verdiği huzursuzluktan dolayı nostalji duygusuna kapılırlar.

Theodoros Angelopoulos *Kitera'ya Yolculuk'ta* (Ταξίδι στα Κύθηρα, 1984), sol görüşlü siyasî bir suçlu olarak kaçtığı Sovyetler Birliği'nden otuz iki yıl sonra Yunanistan'a geri dönen Spyros'un kendi vatanına (geri dönüş) göç durumunu işler. Otuz iki yıl boyunca ülkesinden ve ailesinden uzak kalmış, bir iç savaş suçlusunu olarak dört kez ölüme mahkûm edilmiş olan Spyros, Ukrayna bandıralı bir gemi ile Yunanistan'a yavaşırken, onu kıyıda bekleyen oğlu Alexandros ve kızı Voula'nın tek endişeleri babalarını tanıyıp tanıyamayacaklarıdır. Spyros gemiden iner, Angelopoulos'un kamerası onu puslu bir su birikintisinin içinde belli belirsiz kadraja alır ve Spyros çocuklarına bakıp şöyle der: "Ben geldim!" (Εγώ είμαι).

Bu cümle, bir yönetmen olan Alexandros'nun siyasî sürgünlerle ilgili bir senaryo üzerinde çalıştığını da imler. Filmin başlarında bir platoda oyuncu seçiminde olduğunu gördüğümüz Alexandros, oyuncuların sırayla tekrar ettikleri ben geldim! repliğini umutsuzca dinlerken, aynada yansımasını gördüğü fakir ve yaşlı bir lavanta satıcısının bu role uygun olduğunu düşünerek onun peşine takılır ve bu sekans Alexandros'yu kız kardeşi Voula ile buluşup babasını karşılayacağı limana kadar götürür. Gemiden yavaşça inen, küçük su birikintisinin içinde gördüğü adam, az önce peşine takılarak limana kadar geldiği yaşlı lavanta satıcısından başkası değildir. Alexandros'nun zihninde gerçek ve hayal iç içe geçmiştir.

Film, mesleğinin durağanlığından sıkılmış bir yönetmen olan Alexandros'nun uzak bir çocukluk anısıyla başlar. Alman işgalinde olduğunu anladığımız bir Yunan kasabasında, küçük bir çocuk (Alexandros) bir Alman askerinin arkasından sessizce yaklaşır, belindeki silaha vurup kaçır ve çocukça bir oyun başlatır. Bu küçük detay, politik bir arka plan olarak Alexandros'nun çocukluğunun nasıl bir atmosferde geçtiğinin izlenimidir. Bu izlenim yönetmen Angelopoulos'un kendi kişisel

hayatının da küçük bir yansımasıdır. Yönetmen, çocukluğundan bahsederken, kendini bir savaş çocuğu olarak niteler ve şöyle devam eder:

Doğduğumda Yunanistan bir diktatör olan General Metaksas tarafından yönetiliyordu. 1940'ta İtalyanlar Yunanistan'ı işgal etti. Hatırladığım ilk ses, savaş sirenleri, hatırladığım ilk görüntü ise Almanların Atina'ya girişleridir. Çocuk filmde genç Alman askerine dokunuyor ve ardından onu kovalayan askerle dar sokakların labirentine kaçıyor. Öyle ya da böyle, sanki hep kendi hatıra rezervuarımıza daldığımızı ve gerçek hayatta yaşadığımız belirli bölümleri yeniden yaşadığımızı hissediyorum. Benim işim, çocukluğumun ve ergenliğimin tüm özel anları, o zamandaki duygularım ve hayallerim ile doludur. Yaptığımız her şey için tek kaynağın orada olduğuna inanıyorum. (Fainaru, 2001, s. 125).

Theodoros Angelopoulos gibi, siyasî görüşlerinden dolayı ailesinden kopmak zorunda kalmış bir babanın oğlu olarak büyüyen Alexandros'nun yönetmen olarak tasvir edilmesi bir tesadüf değildir kuşkusuz. Siyasî sürgünlerle ilgili bir senaryo üzerine odaklanan Alexandros'nun çekmeyi düşündüğü film, aslında perdede devinen hikâyeden başkası değildir. Alexandros, filminin ana karakterlerinden birisi olarak belirirken, çevresindeki diğer karakterler de senaryodaki yerlerini alırlar.

Theodoros Angelopoulos için bir film çeşitli seviyelerde, gerçekçi bir öykü olarak okunabilir, ama bir hayalci olmaksızın gerçeküstü bir şey de olabileceğini öne sürmelidir. Ona göre bu gerçeklik, bazen kurgudan bile yabancıdır. Kendi babasının adının da Spyros olduğunu belirtir ve ekler:

Senaryodaki Spyros ile fiziksel ve ahlaki kimliklerindeki benzerliklerinden dolayı oynatmayı seçtiğim aktör Manos Katrakis, çekimler bittikten sonra öldü. Oynadığı karakter gibiydi; devrimden kurtulmuştu, siyasî görüşleri için hapse girmişti. Ölmek için doğru yeri aradığını ve filmin ona sadece bunu sağladığını hissettim. Garip bir şekilde, filmde düşmanını oynayan aktör de onunla aynı zamanda öldü. Gerçek hayatta karşı bir siyasî görüşü

benimsemişti. Geçmişin iki yüzü de aynı anda yok oluyormuş gibi. (Grodent, 2001, s. 51)

Kitera'ya Yolculuk, Alexandros'nun zihninin, gerçek ve hayal arasındaki dolaşıma katıldığı kişisel bir öykü olmanın dışında, esasen bir geri dönüş hikayesi olarak ele alınmalıdır. Otuz iki yıl sonra doğduğu topraklara geri dönen Spyros'nun hikayesi, oğlu Alexandros'nun zihninde yol açtığı değişken etkilerin dışında, Yunanistan'ın yakın tarihinin kişisel bir ifadesi olarak biçimlenir. Politik sürgünden dönmüş yaşlı bir adamın, kendi vatanında yaşadığı çelişkinin anlatımı olan bu biçim, oğlu Alexandros'nun bakış açısından anlatılsa da; Spyros'nun, eşi, arkadaşları ve ülkesiyle olan ilişki şekli, yaşlı bir adamın hüznü mizacıyla ziyade eski benliğini hala korumaya çalışan bir göçmenin inatçı niteliğini yansıtır: Onu evde bekleyen arkadaşlarının Sovyetler Birliği'nde geçirdiği yıllarla ilgili sorularını, "çok kar yağardı" diye geçiştirir; evde kalamaz, izbe bir otele yerleşir; birkaç gün sonra ailesiyle birlikte gittiği köyünde toprakların birer birer satılmakta olduğunu duyar ve artık karısının üzerinde olan topraklarını vermemek için elinden geleni yapar, köy halkının hakaretlerine uğrar. Spyros'nun tepkileri, yeni Yunanistan'ın ne olduğundan habersiz politik bir sürgünün benliğini koruyuşu olarak nitelenebilir. Durgnat'a göre "Bütün bu gerginlikler Angelopoulos' un genel temasını oluşturur: Zaman, Yaşam ve Tarih: Güzel duyumsanan bir nostalji olarak değil, tarihin ihanet ettiği coğrafya ve boşa harcanan hayatların acısı" (1990, s. 44).

Theodoros Angelopoulos, senaryoyu oluşturmaya başlarken aklındaki ilk görüntünün denizin üzerindeki küçük bir salda iki yaşlı insanın görüntüsü olduğunu söyler. Bu sahne onun film tanımına göre, "gerçek bir fiziksel sürgünlük nosyonunun yanı sıra, içsel bir sürgün, bir mülksüzleştirme" (Grodent, 2001, s. 44) ifadesini de kapsar. Vatandaşlıktan yıllar önce çıkarılmış, Sovyetler Birliği'nde de çocukları ve bir karısı olan Spyros'nun kendi topraklarında artık istenmemesi, yurtsuz bir sürgün olarak uluslararası sulara bırakılmasını gerekli kılmaktadır. Kendi vatanındaki yurtsuzluk halinin onda yarattığı geçmiş özleminin bir ifadesi olarak şekillenen bu nostaljik hal, ondan yıllardır ayrı kalmış olsa da ona sahip çıkan ve kocasının politik görüşleri sebebiyle ödediği bedellere rağmen yine de onu yalnız bırakmayan karısı Katerina'yla birlikte, nostalji açısından kurtulmak için Kitera'ya doğru uzayan mitik bir uzaklaşmaya dönüşür.

Bu uzaklaşma, "geçmiş mitolojiye doğru uzaklaştırmak değil, tersine, "mitolojinin' tarihsel uzamda eritilmesidir" (Benjamin, 2002, s. 18). Bu tarihsel uzam, ülkesinden yıllarca uzak kalmış modern bir Odysseus olan Spyros'nun, ne geçmiş ne de gelecekle

ilgili izlenimlerinin yeşeremediği bir "şimdi" olarak ortaya çıkar. Spyros'nun nostaljisi, yalnızca geçmişten kaynaklanan bir hüznün değil, aynı zamanda geleceğe dönük umutsuzluğunun da bir sonucudur.

Yönetmenin, filmin adını *Kitera'ya Göç* değil, *Kitera'ya Yolculuk* olarak seçmesinin nedeni olarak da düşündüğümüz "nostalji" olgusu, Spyros için önemli bir noktada şekillenir. Spyros'nun Kitera'ya doğru uzayıp giden ayrılığı, elbette bir "nostos" tanımını içinde barındırır, fakat *nostos* sadece "ait olduğumuz yere geri dönmek" anlamını değil, aynı zamanda "anılara, köklere ve geçmişe dönmek" anlamı da içinde taşır. Bu, Spyros için bir öz vatana geri dönüşte değil, öz vatandan gidişte kendi manasını bulur. Spyros'nun Kitera'ya doğru aldığı yol, nostalji duygusunun ağırlığından kurtulmak için anılarına, köklerine ve geçmişine yapılan bilinçli bir "yolculuk" olarak anlam kazanırken, Kitera Adası'nda yetişen *lotus* meyvesi de kendi topraklarına duyduğu bir diğer *nostos* durumu olan toprak özlemini yok edecek ve Spyros bir göçmenlik durumundan ziyade, algos duymayan mutlu bir seyyah olarak yeniden var olabilecektir.

Sonuç

Theodoros Angelopoulos sineması, tarihsel ve politik meselelerin evrensel bir nitelikte yansıtıldığı bireysel bir sorgulama olarak tanımlanabilir. Bu sorgulama, Angelopoulos'un öznel dünyasının tezahürü olarak perdedeki yerini alırken, nesnel bir biçimde ve anti-politik bir çerçevede oluşturulur. Tarihsel bir yaklaşım olmadan anlam kaybına uğrayacak olan sinema dili, Yunanistan'ın yakın tarihinin de Avrupa içindeki payını gösterirken, aynı zamanda seyirciyi bu bütünün bir parçası olmaktan da alıkoyar. Seyirciyi yabancılaştıran Brecht Estetiği'ni³ de filmlerinde üslubunun bir parçası haline getirmiş olan yönetmen, tarihi açıklamak için kullandığı, aynı zamanda seyirciyle arasına mesafe koyan yönteminin sebebinin şu şekilde açıklar:

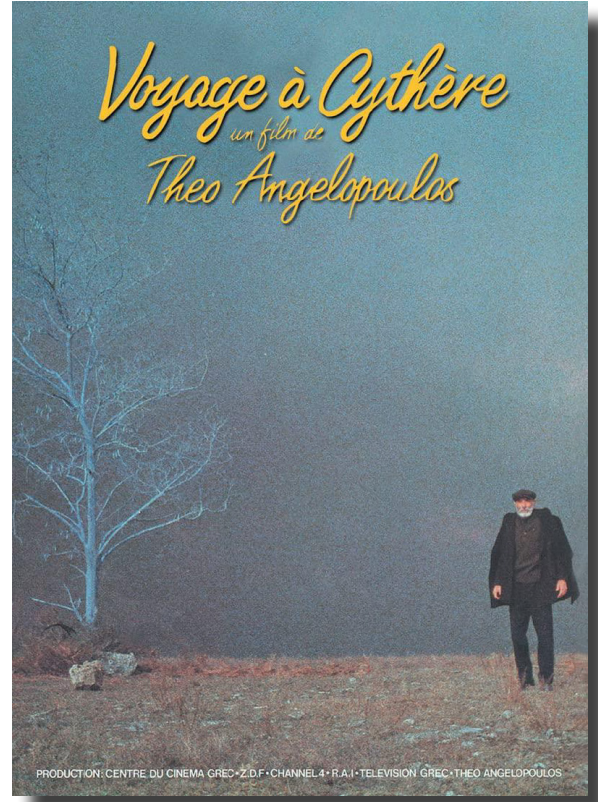
İdeolojilerin karışıklığı, dünyayı yorumlamak için kullandığımız farklı yaklaşımları arka plana itmiştir. Sinemaya başladığım zaman, Marx ve Freud hâlâ Hegel ve Lenin gibi anahtar figürlerdi ve biri dünyayı gözlemlemek için onların öğretilerini doğal

3 Brecht'in bu estetiği yaratmak adına kullandığı araçlar arasında en bilineni yabancılaştırma efektidir ve en genel anlamıyla, sahnedekinin bir oyun olduğunun seyirciye hatırlatılması amacını taşır. Böylece seyircinin oyuna kapılması, akla dayanan eleştirel tutumunu bırakarak duygularına kapılması engellenecektir. Episodik anlatım ve tarihselleştirme gibi araçların yöneldiği amaca hizmet eden yabancılaştırma, oyunun tüm yapısından bağımsız olarak düşünülemez.

olarak kullanacaktı. Yunan Tarihi'nin acı ve mânidar deneyimlerinin, çevremizdeki tüm sosyal ve estetik fenomenleri çözmemiz için diyalektiği kullanmaya teşvik ettiğini de eklememe izin verin. Kısacası, realitenin teoriiyi doğruladığına dair hislerimiz vardı. Normalleşmeden sonra yeni yaklaşımlar arıyoruz ve bir çeşit varoluşçuluk haline geri döneceğimizi hissediyorum. Sanat insan içindir ve cevaplardan çok daha fazla sorusu vardır. Dünya, insanın sadece bir piyon olduğu ve yargılamanın etkilenme şansının ihmal edilebilir olduğu bir satranç tahtasıdır. Politika, geçmişin taahhütlerine sırtını dönmüş bir alaycı oyundur ama bu kelimenin ilkel anlamında "epik bir kahramana" geri dönmek zorunda olmak anlamına gelmez, en azından insanı merkeze koyan bir anlatıya dönülmelidir. Bu, psikolojiye bir dönüş değil, destanların genellemelerinden, film yapımcısının kendini ve sanatını sorguladığı, çok daha kişisel bir sinemaya geçiştir. (Grodent, 2001, s. 48-49).

Değişen tarih ve gerçeklik algısı, Angelopoulos Sineması'nda sosyalizmin çöküşü kapsamında önemlidir. Yönetmenin, ütopya aradığı bir yolculuk olarak tanımladığı sineması, kolektif bilincin sosyalizmin çöküşünden sonra parçalanmasıyla birlikte kişisel bir bilinç olarak şekillenir. Bu kişisel bilinç, yabancılaşmaya ve tarihin kişisel bilinçteki parçalanışına, tarihe ve siyasete olan bağlılığın ve inancın yıkılmasıyla kendi sesini arayan sessiz insanın dünya üzerindeki mevcudiyetinin irdelendiği bir soruna evrilir.

Sessizlik Üçlemesi'nin ilk filmi olarak nitelenen filmi *Kitera'ya Yolculuk* ile başladığı bireysel bir var olma hali çabasını, tarih ve bellek kavramlarının da yardımıyla bir göç olgusu olarak nitelemeyi amaçladığımız bu metin, yönetmenin diğer filmlerinin de farklı bir göç olgusu üzerinden açıklanmasını mümkün kılmayı hedeflerken, 20. yüzyıl krizini zaman ve mekan ikilemine oturtan Theodoros Angelopoulos sinemasının 21. yüzyılda da hâlâ gündemde olan göç olgusunu incelerken kullanılacak olan önemli kaynaklardan olduğunu bir kez daha altını çizmektedir.

Resim 1. *Kitera'ya Yolculuk* filminin afişi (www.imdb.com)

Kitera'ya Yolculuk (Yunanistan yapımı, 1983, 137 dakika, Renkli)

Yönetmen: Theo Angelopoulos.

Senaryo: Theo Angelopoulos, Thanassis Valtinos, Tonino Guerra.

Sinematografi: Giorgos Arvanitis.

Yapım Dizaynı: Mikes Karapiperis.

Müzik: Eleni Karaindrou.

Kostüm: Giorgos Ziakas.

Makyaj: Giorgos Skendros.

Ses: Thanassis Arvanitis, Dinos Kittou, Nikos Achladis.

Kurgu: Giorgos Triantafillou.

Yapımcı: Girgos Samiotis.

İdari Yapımcılar: Giorgos Samiotis, P. Xenakis, Phoebe Sravropoulou, V. Liciuressi.

Yapım: Yunan Film Merkezi, Z.D.F. Kanal 4, R.A.I, Yunan Televizyonu, Theo Angelopoulos Yapım.

Oyuncular: Manos Katrakis (Spyros), Giulio Brogi (Alexandros), Mary Chronopoulou (Voula), Dionyssi Papayannopoulos (Antonis), Dora Volanaki (Katerina), Athinodoros Proussalis (Polis Şefi), Michalis Yannatos (Sahil Güvenlik Görevlisi), Vassilis Tsaglos (Rıhtım İşçileri Sendikasının Başkanı), Despina Geroulanou (Alexandros'nun karısı), Tassos Saridis (Alman askeri).

Kaynakça

- Andrew, G. (2001). The time of his life: Eternity and a day. D. Fainaru (Ed.) içinde, *Theo Angelopoulos: Interviews* (s. 89-93). University of Mississippi.
- Benjamin, W. (2002). *Pasajlar* (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Bergson, H. (1998). *Creative Evolution* (A. Mitchell, Çev.). Dover Pub. Inc.
- Bulduklu, Y. (2019). Eleştirel çalışmalarda nitel araştırma yöntemi olarak gömülü teori. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kritik/issue/43949/537565>
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage Publications.
- Ciment, M. (2001). Talking about The Beekeeper. D. Fainaru (Ed.) içinde, *Theo Angelopoulos: Interviews* (s. 53-60). University of Mississippi.
- Cossé, L. (2006). Portrait of a filmmaker as a monk-poet. J. Gianvito (Ed.). *Andrei Tarkovsky: Interviews* (s. 163-172). University of Mississippi.
- Durgnat, R. (1990). The long take in Voyage to Cythera: Brecht and Marx vs. Bazin and God. *Film Comment*, 26(6), 43-44, 46. <https://www.jstor.org/stable/43453536>
- Fainaru, D. (2001). ... And about All the Rest. D. Fainaru (Ed.) içinde, *Theo Angelopoulos: Interviews* (s. 123-151). University of Mississippi.
- Ferro, M. (1995). *Sinema ve tarih* (T. Ilgaz ve H. Tufan, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Flusser, V. (2002). *Writings*. University of Minnesota Press. <https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctttwnk>
- Gençoğlu, A. Y. (2014). Bir kavram ve kuram üretme stratejisi olarak Temellendirilmiş Kuram. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), 681-700. <https://doi.org/10.14225/Joh425>
- Grodent, M. (2001). A withered apple: Voyage to Cythera. D. Fainaru (Ed.) içinde, *Theo Angelopoulos: Interviews* (s. 39-53). University of Mississippi.
- Jones, M., ve Alony, I. (2011). Guiding the use of Grounded Theory in doctoral studies: An example from the Australian Film Industry. *International Journal of Doctoral Studies*, 6, 95-114. <https://doi.org/10.28945/1429>
- Karalis, V. (2006). Disjunctive aesthetics of myth and empathy in Theo Angelopoulos' Ulysses Gaze. *Literature and Aesthetics*, 16(2), 252-268.
- Pala Güzel, Ş. (2016). İmge, metafor, alegori üçlü sarmalında bir sine- anthropologue: Theodoros Angelopoulos. *Folklor/Edebiyat*, 22(86), 45-58. <https://dergipark.org.tr/en/pub/fe/issue/39233/462007>
- Reik, T. (1936). *The distinction between memory and reminiscence. Surprise and the psycho-analyst: On the conjecture and comprehension of unconscious processes*. Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd.
- Said, E. W. (1995). Entelektüel: Sürgün, marjinal, yabancı (T. Birkan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

2022. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

